AVRUPA ve İSLAM

Franco Cardini

Çeviren:
Gürol Koca

AVRUPA'YI Kurmak

ORTAK BİR AVRUPA'YA DOĞRU...

Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne girme projesi politik, sosyal ve kültürel yönleriyle tartışılmayı bekliyor.

Bugüne dek, Avrupa Birliği'nin esas amacının bir medeniyet projesi olduğu, tek ve birleşik bir Avrupa'nın, ortak bir Avrupa kültürünün amaçlandığı hep göz ardı edilmiştir. Oysa bu birliğin asli unsurlarından biri olmak, kendini kültürel olarak da bu birliğin içinde görmekten

Avrupa'nın önde gelen beş büyük yayınevi, ortak bir Avrupa'nın kuruluş sürecindeki temel sorun ve sorunlarını ele almak amacıyla "AVRUPA'YI KURMAK" adını verdikleri bir yayın projesini gerçekleştirdiler ve bugüne kadar bu çerçevede 25 kitap yayımladılar.

Literatür Yayıncılık da, Avrupa kültür mirasının ülkemizde daha iyi anlaşılması, tartışılması ve kavranması amacıyla bu diziyi Türkçe'de yayımlamaya başlamıştır. Çağı yakalamayı ve yaşamayı isteyen herkese ulaşması dileğiyle...

Avrupa ve İslam

Avrupa'yı Kurmak

Dizi Editörü: Jaques Le Goff

Avrupa'yı Kurmak dizisi, ortak bir Avrupa kültürü yaratmak misyonuyla bir araya gelmiş, Avrupalı beş yayınevinin geliştirdikleri bir projedir; Beck-Almanya, Blackwell-İngiltere, Critica-İspanya, Laterza-İtalya ve Le Seuil-Fransa. Dizinin amacı; geniş bir uluslararası çerçevede, Avrupa halklarının ve onların kültürlerinin tarihi hakkında, temel konularda açıklayıcı, okunabilir ve tartışma yaratacak yayın yapmaktır. Dizinin yazarları ekonomi, siyaset, toplum, din ve kültür alanlarında uzman isimlerdir.

Avrupa'yı Kurmak dizisinde yer alacak diğer kitaplar:

Avrupa Tarihinde Kentler
Leonardo Benevolo

Avrupa'da Rönesans
Peter Burke

Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Anlayışı
Umberto Eco

Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması
Çarpıtılmış Geçmişe Ayna
Josep Fontana

Avrupa'da Aile
Jack Goody

Avrupa Bireyciliğinin Kökeni
Aron Guryeviç

Avrupa'da Aydınlanma
Ulrich Im Hof

Avrupa ve Deniz
Michel Mollat du Jourdin

Avrupa'da Beslenme Kültürü
Massimo Montanari

İlk Avrupa Devrimleri, 900-1200
R. I. Moore

Avrupa'da Nüfus Hareketleri
Massimo Livi Bacci

Modern Avrupa'da Din ve Toplum
Réne Rémond

Avrupa Köylülüğünün Tarihi
Werner Rösener

Modern Bilimin Doğuşu
Paolo Rossi

Ortaçağ'dan Günümüze Devlet, Ulus ve Milliyetçilik
Hagen Schulze

Avrupa'da Devrimler 1492-1992
Charles Tilly

Avrupa Tarihinde Demokrasi
Luciano Confora

Avrupa Tarihinde Göçler
Klaus Bade

Avrupa Tarihinde Kadınlar
Gisela Bock

Avrupa'nın Sanayileşmesi
Jürgen Kocka

Avrup Tarihinde Hukuk
Peter Landau

Avrupa Üniversitesinin Doğuşu
Jacques Le Goff

Avrupa Tarihinde Sınırlar
Krzysztof Pomain

Avrupa ve İslam

Franco Cardini

Çeviren:
Gürol Koca

Literatür Yayınları Avrupa'yı Kurmak Dizisi: 3
Avrupa ve İslam
Franco Cardini

Özgün adı
Europa e Islam
olan bu kitap
Jacques Le Goff'un Genel Editörlüğünü yaptığı;
C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih/Almanya
Blackwell Publishers, Oxford/İngiltere
Editorial Critica, Barselona/İspanya
Guis.Laterza & Figli, Roma/İtalya
Editions du Seuil, Paris/Fransa
tarafından yayınlanan uluslararası
THE MAKING OF EUROPE / AVRUPA'YI KURMAK
adlı dizinin bir parçasıdır.

Çeviren
Gürol Koca

Yayın Yönetmeni
Abdullah Yılmaz

Yayına Hazırlayan
Gökçe Çiçek Çetin

Baskı Öncesi Hazırlık
Emel Atik

Birinci Basım, Ocak 2004

Baskı ve Cilt:
Çevik Matbaacılık
Tel: (0212) 501 30 19

ISBN: 975-04-0234-0

© 1999, Gius. Laterza & Figli S.p.a., Roma-Bari

Eulama Literary Agency S.r.l., Roma
aracılığıyla Türkçe yayın hakları
© 2004 Literatür: Yayıncılık

Bu kitabın yayın hakları Literatür: Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Kitabın tamamı veya bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

LİTERATÜR
Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
İstiklâl Caddesi, No: 133 Kat 1-2
Beyoğlu 80071 İstanbul
T 0(212) 292 4120 PBX
F 0(212) 245 5987
E literatur@literatur.com.tr
www literatur.com.tr

İçindekiler

Dizi Editörünün Önsözü		vii
Önsöz		1
1	Bir Peygamber ve Üç Kıta	3
2	İki Binyıl Arası	23
3	Avrupa'nın Cevabı: Reconquista ve Denizdeki Kahramanlıklar	43
4	Kutsal Şehrin Rolü	63
5	On İkinci veya On Üçüncü Yüzyıllarda Anlaşmazlıklar ve Çatışmalar	79
6	Firavunun Hazinesi	101
7	Korkunun Efendileri	119
8	"Inimicus crucis, inimicus Europae": Osmanlı Tehdidi	137
9	Rönesans Avrupası ve Türkler	155
10	Sultanlar, Korsanlar ve Dönmeler	179
11	Demir Çağı ve Aydınlanma	205
12	Osmanlı İmparatorluğu'nun "Hastalığı"ndan Üçüncü İslâm Dalgasına	231
Kronoloji		251
Kaynakça		265
Dizin		267

Dizi Editörünün Önsözü

Avrupa kuruluyor. Bu büyük bir umut. Bu umudun gerçekleşmesi tarihi hesaba katmasına bağlı: Tarihten yoksun bir Avrupa öksüz ve geleceksiz olurdu. Dün bugünü belirler çünkü, bugün yapılanlar ise yarın hissedilir. Ancak geçmişin belleği bugünü felce uğratmamalı, aksine bu anlayış temelinde yeni dostlar geliştirmemize yardımcı olmalı, ilerlememize rehberlik etmeli. Atlas Okyanusu, Asya ve Afrika'nın çevrelediği Avrupamız, coğrafyanın belirlediği, tarihin biçimlendirdiği şekliyle ve ta Yunanlılardan kalma adıyla anılarak, çok uzun zamanlardan beri varlığını sürdürüyor. Eskiçağdan, hatta tarih öncesinden bu yana Avrupa'yı tam da sahip olduğu bu bütünlük ve çeşitlilik nedeniyle bu denli zengin bir kültürle donatan, olağanüstü bir yaratıcılık geliştirmesine olanak sağlayan bu miras, geleceğinin de dayanak noktası olmalıdır.

Farklı dillerden ve uluslardan beş yayınevinin girişimiyle doğan "Avrupa'yı Kurmak" dizisi, devralınan güçlükleri de gözlerden gizlemeden, Avrupa'nın inşasına ve belleklerden silinmez üstünlüklerine ışık tutmayı amaçlıyor. Avrupa, birlik sağlamaya çalışırken anlaşmazlıklar, çatışmalar, bölünmeler, iç çelişkiler yaşadı. Bu dizi bunların üstünü örtmeyecek: Avrupa girişimine katılmak, gelecek perspektifi içinde geçmişi bütünüyle bilmeyi gerektiriyor. Diziye böyle etkin bir başlık konması da bu yüzden, Kanımızca Avrupa'nın bireşimsel bir tarihini yazmak için henüz vakit erken. Sunduğumuz denemeler, Avrupalı olsun olmasın, tanınmış olsun olmasın, günümüzün en iyi tarihçilerinin kaleminden çıkmıştır. Söz konusu yazarlar ekonomi, siyaset, toplum, din ve kültür alanlarında Avrupa tarihinin belli başlı temalarını işleyecek, bunu yaparken de Herodotos'a kadar uzanan vakanüvislik geleneğinden olduğu kadar Avrupa'da gelişip 20. yüzyılda, özellikle şu son birkaç on yılda tarih bilimini kökten değiştiren yeni anlayışlardan da destek alacaklar. Anlaşılırlık kaygısıyla kaleme

alınan bu denemeler, bu nedenle geniş bir okur kitlesinin erişebileceği niteliktedir.

Amacımız, Avrupa'yı kuranların ve kuracak olanların kafasındaki "Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?" sorusuna ve dünyada bu soruyla ilgilenenlere yanıt niteliğinde veriler sunmak.

Jacques Le Goff

Önsöz

Bu kitabın amacı, Avrupa ile İslâm arasındaki ilişkinin gelişiminin izini sürmek ve bu ilişkinin nasıl ve neden ortaya çıktığını araştırmaktır. Bu ilişkinin ortaya çıkışının tarihsel sürecini ve Avrupa'nın İslâm'a karşı takındığı tavrı biçimlemiş ve etkilemiş olan fikirleri, önyargıları, dezenformasyonu ve anti-enformasyonu çeşitli bakış açılarından inceleyeceğiz. Bu kitapta tarafların birbirlerini nasıl gördüğü konusundan özellikle kaçınıldı (yine de okur kitap boyunca bu konuya ilişkin ipuçlarıyla karşılaşacaktır; ne de olsa bu bakış açılarını yok saymak mümkün değildir). Konuya ilgi duyanlar, örneğin Bernard Lewis'in *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* (Birey Yay., 1997, çev. Nimet Yıldırım) adlı kitabına bakabilirler.

Bu kitabın konu aldığı İslâm temel olarak Akdeniz İslâmı'dır. Bu kitapta incelenen tarihsel sürecin gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda, bu odaklanma gerekli, hatta bir bakıma zorunludur. Akdeniz İslâmı, İslâm'ın Avrupalıların uzun bir dönem boyunca ilişki içinde oldukları bir türüdür. İslâm'ın asla homojen olmadığı unutulmamalıdır: İslâm'ın birçok türü vardır -tıpkı Hıristiyanlığın birçok türü olduğu gibi- ve İslâm'ın tüm bu türleri, müminleri birbirine bağlayan ümmetin birliğine saygı duysalar da, yıllar içinde gelişimlerini farklı çizgilerde sürdürmüş, farklı özellikler geliştirmişlerdir. Güney Avrupa'nın gelenekleri ve tarihsel/filolojik kültürü hemen hemen sadece Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika İslâmı'ndan, birbirine yakın dinsel özelliklere sahip bu bölgelerin İslâm anlayışından etkilenmiştir. Kendini Güney Avrupa gelenek ve kültürüyle özdeşleştiren herkes, Avrupa'nın farklı tarih ve siyaset sürecine sahip diğer bölgelerine dikkatle bakmalıdır: Örneğin, Almanca konuşulan ülkelerin, hatta Polonya ve Rusya'nın (bazı açılardan Batlık ve Orta Avrupa ülkelerinin), on sekizinci yüzyıl ve dokuzuncu yüzyıldan itibaren dikkatleri temel olarak Ortadoğu ve Orta Asya üzerinde yoğunlaşmış-

ken İngiltere, Portekiz ve Hollanda'nın ilgisi Hindistan ve Uzakdoğu'ya, genelde Güney Avrupa ülkelerinin ilgi alanına girmeyen bölgelere yönelmişti. Ben bu kitapta belli bir temel eğitim almış ve çevresinde olup bitenleri takip eden ortalama bir okur kitlesine hitap ediyorum. Bu arada şunu hemen söylemeliyim ki, İtalyanların Doğu Akdeniz, Fırat Nehri ve Arap Yarımadası arasındaki bölgeyi toptan "Ortadoğu" olarak tanımlama alışkanlığından ayrılarak Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu arasındaki farklılığı daima göz önünde bulundurduğumu belirtmek isterim. Bu da bu tür ifadelerin "Avrupa merkezli" olup olmadığı sorusunu gündeme getirir elbette; aslında, "Batı Asya", "Orta Asya" ve "Doğu Asya" terimleri aynı derecede Avrupa merkezlidir; zira kıta kavramı Batı'nın kültürel geleneklerinin bir ürünüdür. Bu konuda siyaseten doğru olmaya çalışmak diğer konularda olduğundan daha yanıltıcı olabilir; zira terimler dilin bizatihi kendi sözlüksel ve yapısal dokusunda kök salmıştır. Bu konu için, G. Vercellin'in *Studi storici* kitabında "Fine della storia, storia orientale e orientalistica" başlıklı bölümdeki fikirlerine (ki bu fikirlere katılıyorum) başvurabilirsiniz; 32, 1 (1991), s. 97-110.

1

Bir Peygamber ve Üç Kıta

Avrupa ve Asya, Hıristiyanlık ve İslâm: Karşılaştırmalar ve Belirsizlikler

Avrupa ve İslâm arasında yapılacak her türlü karşılaştırma, hangi bakış açısından yapılırsa yapılsın, kısa bir süre sonra bir ihtilâf duygusuyla karşılaşır: Bu, Avrupa ile İslâm arasındaki ilişkinin hâlâ Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki (tarihsel) çatışmanın bir devamı veya yeni bir biçimi olarak düşünülüyor olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak bu safhada, Novalis'in önerdiği *Christenheit oder Islam* anlamında bir bitişikliği düşünmek de zordur; zira bu tamamıyla retorik bir tasarıdır. Batı dünyasına özgü olan sekülerleşme süreci nedeniyle bugün Avrupa'nın Hıristiyanlıkla eşanlamlı görülmesi artık imkânsızdır: Avrupa Hıristiyanlıklardan biridir yalnızca. Buna rağmen artık kendisi de Avrupa'yla eşanlamlı görülmeyen Batı dünyası İslâmi hareketlerin yayılmasını "fundamentalist" gibi yanlış bir adlandırmanın (yanlış, çünkü tüm o farklı çehreleri içinde İslâm "fundamentalist" gibi tek bir adlandırmanın örtüsü altında değerlendirilemez) peşinden giderek değerlendirdiği sürece, Avrupa'da İslâm'ı potansiyel bir düşman olarak görme eğilimi yaygın olmaya devam edecektir. Bu eğilim bugüne ait bir şey olarak görülebilse de, çoğu Avrupalı bunu bir yeniden canlanma, bir *déjà vu* hali, bazılarının belli tarihsel ve siyasi olgularla bağlantılı, dolayısıyla kökü kurutulamaz olduğunu söyleyeceği eski bir çatışmanın geri dönüşü olarak yaşamaktadır.

Bu nedenle, Avrupa ile İslâm arasındaki fikir ayrılığının (tabii eğer bu bir fikir ayrılığı olarak tanımlanabilir veya kavranabilirse) sıkça

Batı ve İslâm ayrılığıyla veya modernlik ve İslâm'la eşanlamlı görülüp görülmediği sorusu önemlidir; bu durum modernlik ile Batı'nın birbiriyle iç içe bir ilişki içinde olduğunu düşünme eğilimimizden dolayı konuyu daha da karmaşık bir hale sokar. Yoksa, Aiskhylos'un *Persae*'sinde söylediği ve Hippocrates'in *De aeribus*'unda aynen tekrar ettiği gibi, bunu Avrupa ile Asya arasındaki eski ve klasik fikir ayrılıklarının mantıksal bir devamı olarak mı algılamak gerekir? Hippocrates bu fikir ayrılıklarını iklimsel/çevresel açıdan ele alır: Ona göre, ılıman iklimleri ve monarşik hükümetleri Asyalıları dövüşkenlikten uzaklaştırıyordu; Avrupalıların sert iklimleri ve özgür siyasetleri ise onları daha aktif ve dövüşken yapıyordu. Aristoteles'in *Politika*'sında bu fikir ayrılığı, "doğal" mizaç farklılığının bir sonucu olarak görülür. Ancak Hıristiyanlığın Avrupa ile özdeşleştirilmesi ne kadar kabul edilmez bir durumsa, Asya'nın İslâm'a indirgenmesi veya tersi de aynı şekilde kabul edilmez bir durumdur: Bildiğimiz gibi, Asya'nın tamamı Müslüman değildir, dahası, *Dar ül-İslâm*, yani "İslâm ülkesi" Asya kıtasının sınırlarının çok ötesine uzanır.

Buna ek olarak, "Avrupa" ve "İslâm" terimleri arasında gözle görülür bir asimetri söz konusudur: Bunlardan biri bir kıtayı, diğeri de bir dini işaret eder. Bernard Lewis bu konuda şunları söyler (ki onun bu sözleri sayesinde içinde bulunduğumuz ikilemden çıkmamızda bize yardımcı olacak, kilit önem taşıyan ilk kavrama ulaşmış oluyoruz):

> Asimetri gün gibi ortada. "Avrupa" coğrafyada adı geçen tüm diğer kıtalar gibi Avrupa'nın icat ettiği bir kavramdır; zaten Avrupa bu coğrafi sistemde ilk ortaya çıkan kıtadır. Avrupa, Avrupa'yı tasarlamış ve yaratmıştır: Avrupa Amerika'yı keşfetmiş, ona adını vermiş ve bazı açılardan onu yaratmıştır. Yüzyıllar önce Avrupa hem Asya'yı hem de Afrika'yı keşfetmiştir; bu iki kıtanın sakinleri on dokuzuncu yüzyıla, yani Avrupa'nın dünyaya hâkim olduğu döneme kadar, adlarından, kimliklerinden ve en önemlisi, Avrupalıların kendi amaçları doğrultusunda tüketmek ve kullanmak üzere keşfettikleri sınıflandırma sisteminden bihaberdiler.
>
> İslâm bir yer adı değildir; bir dindir. Ama Müslümanlarda "din" sözcüğünün çağrışımları Hıristiyanlardakinden veya Ortaçağ'daki Hıristiyanlardakinden farklıdır [...]. Müslümanlara göre İslâm bir inanç ve ibadet sisteminden ibaret değildir [...]. Din hayatın tüm karmaşık dokusuna nüfuz eder ve öğretileri sivil hukukun ve ceza huku-

kunun, hatta anayasa hukuku olarak düşünebileceğimiz hukuksal düzenlemenin unsurlarını içerir.[1]

Batı ile Doğu arasındaki fikir ayrılığında olduğu gibi, Avrupa ile Asya arasındaki fikir ayrılığının coğrafi, tarihsel ve siyasi statüsü de Avrupa ile İslâm arasındaki gerilimden çok daha eskilere dayanır. Yine de bazıları belli dönemlerde -örneğin, Haçlı döneminde veya Osmanlı Türklerinin Doğu Akdeniz'i ve Balkanlar'ı yönetimleri altında bulundurdukları dönemlerde- Avrupa ile Asya arasındaki fikir ayrılığıyla Doğu/Batı ihtilafının, yanlış olsa da (simgesel düzeyde) sık sık "hilal ile haç arasındaki düello" olarak söz edilecek hale geldiğini ileri sürenler vardır. Ancak, araştırmalarımızı eski coğrafyacıların tariflerinin ötesine götürür ve kendi kendimize Avrupa ve Avrupalılık kimliği kavramının nasıl ve ne zaman doğduğunu sorarsak, İslâm'ın onun ortaya çıkışında nasıl önemli bir etken (her ne kadar olumsuz bir etken olsa da) olduğunu fark ederiz. Yedinci, sekizinci ve onuncu yüzyıllar, sonra da on dördüncü ile on sekizinci yüzyıllar arasında Müslümanların Avrupa'ya sık sık gerçekleştirdikleri akınlar, bunların başarılı olup olmaması veya Avrupalıların bunların başarılı olduklarını düşünüp düşünmeleri bir yana, Avrupa'nın doğumunu hazırlayan "şiddetli doğum sancıları" olmuştu. Birkaç tarihçi Muhammed'i (paradoksal bir biçimde?) Avrupa'nın "kurucu babası" olarak gördüyse de benzer bir rol Fatih Sultan Mehmed'e ve Avrupa kıtasını kendini korumak ve uyumlu bir biçimde hareket etmenin yollarını ve araçlarını bulmak zorunluluğuyla karşı karşıya bırakarak onu daha güçlü bir benlik duygusu -ve daha güçlü bir "Ötekilik" duygusu- geliştirmeye teşvik etmiş olan Kanuni Sultan Süleyman'a da atfedilebilirdi.

Mağrip el-Aksa'nın Ötesindeki Müslümanlar

Ortaçağ yazarları, yanlış da olsa, Avrupa'nın Hıristiyanlığın tek olmasa bile ana mekânı olduğu konusunda hemfikirdi. Avrupa'da yaşayan ve Hıristiyan olmayanların ya bir yabancı ya da bir istilacı olduğuna da inanıyorlardı. Sekizinci yüzyılın ortalarında, adı sanı belli olmayan Toledolu bir rahip, Sevillalı Isidore'nin başlattığı *Histori-*

[1] B. Lewis, Islam and the West, New York ve Oxford, 1993.

ae'nin devamı niteliğindeki *Continuatio Hispanica* adlı eserinde, 732'de (bazılarına göre 733'te) yapılan Poitiers Savaşı'ndan sonra muzaffer Austrasiasları Europenses olarak adlandırmıştı. Kendini Hıristiyan olarak gördüğü için mi yoksa Romalı coğrafyacılar İber Yarımadası'nı Avrupa'ya bağladıkları için mi o da kendini Europensis olarak hissetmişti acaba? Yoksa, Berberi Araplar İber Yarımadası'nı istila ettikten sonra bu yarımadayı *Dar ül-İslâm*'a kattıkları için, bu rahip kendini artık Europenses olarak görmüyor muydu? Eğer öyleyse, bu sınırların oynak ve Avrupa ile *Dar ül-İslâm* arasındaki ayrımın katı olduğunu gösterir; bu aynı zamanda, Avrupa kıtasının İslâm'ın eline geçen ve Müslümanların sömürgeleştirdiği veya dinlerini değiştirenlerin ikamet ettiği kısımlarına atıfta bulunurken kullanılan "Müslüman Avrupa" terimini de geçersiz kılar.

Poitiers Savaşı'nın Müslümanların Avrupa'yı işgal hareketini durdurup durdurmadığıyla ilgili yapılan tartışmalar artık hem miyadını doldurmuştur hem de gereksizdir. Belki de akınların durması işgalcilerin kendilerinde daha fazla ilerleyecek gücü bulamamalarına neden olan savaş yorgunluğunun bir sonucuydu. Eğer öyleyse o zaman Poitiers Savaşı'nın önemi çok az gibi görünüyor; ayrıca İslâm'ın yedinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadarki yayılma hareketini bir işgal olarak tanımlamak da, nereden bakılırsa bakılsın, yanlıştır. Arapların kendi saflarından, güneydeki Cebelitarık Boğazı'ndan kuzeydeki İndus ve Siri Derya'ya (Seyhun) ve doğudaki Kafkaslar'dan batıdaki Nübye'ye kadar uzanan bir kara parçasına birkaç on yılda yayılmalarını sağlayacak yeterli sayıda asker çıkarmaları mümkün değildi. Muhammed Peygamber'in ölümünden sonra hemen yönetimi devralan halifelerin düzenledikleri harekâtlardan sonra, yani 632 yılından itibaren, İslâm'ın yayılması amansız bir askeri istila şekline asla bürünmemiş, Völkerwanderung* halini ise hiç mi hiç almamıştı. Bu aslen, takati kalmamış veya krizlerden bitap düşmüş toplumlara mensup grupların (örneğin, Bizans'ın *basileus*'unun acımasız muamelelerine maruz kalan Suriye ve Mısır'daki Monofizit** Hıristiyanlar veya Sasani İmparatoru'nun tebaaları; bu insanlar yıllanmış, kemikleşmiş otorite

* Alm. Kavimler Göçü.

** Monofizit: Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın tek bir doğası olduğunu savunanlara veya savunmakla suçlananlara verilen ad. 451'deki Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde İsa'nın iki doğası olduğu kabul edilmişti; biri tanrısal, öbürü insani nitelikteki bu iki doğa birbiriyle karışmaz, değişmez ve ayrılmazdı... (Kaynak: Ana Britannica, (Ç N.)

biçimlerinden silkinip kurtulmaya ve kendilerine yeni bir şevk, yeni bir kimlik bulmaya gönüllüydüler; bu kimlik ve şevk o zamanlar, Allah'ın resûlü Muhammed'in naklettiği Tanrı'nın Sözü'ne itaat etmekti) teşvikiyle ve az da olsa zaman zaman tahrikiyle gerçekleşen ve her zaman tutarlı olmayan, sürekli bir din değiştirme süreciydi. Bu insanların çoğu yine de kendi inançlarına sadık kalma yolunu seçmiş, baş vergisini (cizye) ve gayrimüslimlerin topraklarına uygulanan ek vergiyi (haraç) ödemiş ve zımmi -hem "tebaa" hem de "koruma altında"- olmayı kabul etmişti. Böylece, kâfirlerin yönetiminin dindaşlarının yönetiminden daha iyi olduğu şeklindeki görüşlerini farkında olmadan açığa vurmuşlardı.

Ancak, Edward Gibbon'da renkli bir sayfayla nakledilen Poitiers miti, Avrupa tarihinin İslâm'la olan ihtilafın bir tarihi olarak görülmesinde elbette önemli bir rol oynamıştır: Poitiers ve Charles Martel'in kahramanlıkları olmasaydı, Oxford'un o muhteşem çan kulelerinde Allah'ın adının müezzinlerce sürekli zikredileceği, o ünlü üniversitede Kuran derslerinin verileceği ve dünya tarihinin çok farklı olacağı iddia edilir.

Poitiers'in önemi ve oynadığı rolle ilgili sayısız araştırma mevcuttur. Bu savaşın öneminin abartılmaması ya da bir mit olmaktan çıkarılması için ihtiyatlı davranılması gerektiği aşikâr olmakla birlikte, bu olayın önemli bir olay olduğu artık düşünülmemektedir. Bu savaştan doğan "mit" bugün kolay kolay silinmesi mümkün olmayan bir medya klişesinden ibaret. Frankların ve papalığın Vienne ve Creuse nehirlerinin kesiştiği noktanın birkaç kilometre kuzeydoğusunda, Tours ile Poitiers arasındaki yolda elde edilen zaferi nasıl kutsadığı ve Fransa'yı "Roma Kilisesi'nin ilk çocuğu" ilan ettiği gayet iyi bilinir. Onların bu savaşı böyle heyecanlı bir tezahüratla karşılamalarının ardında 717 yılında Konstantinopolis'i kuşatmaya başlamış olan Müslümanları bir yıl sonra kuşatmadan vazgeçirten ve Karadeniz, Ege Denizi ve Orta Akdeniz'i geri alarak Müslümanların sıcak denizler üzerindeki denetimlerine son vermede ve Anadolu Yarımadası'na girme çabalarını önlemede yıllarca başarılı olduğu anlaşılan *basileus* Isaurialı III. Leo'nun şanına gölge düşürme niyeti de olabilir. Latin Kilisesi cemaati put kırıcı III. Leo'ya biat edecek durumda değildi. Daha sonra onun Bizanslı olmadığını gösteren kanıtlar ortaya çıkarılacak ve Batılılar tarafından önyargılı bir biçimde yıllarca iğrenç, bayağı ve yoz biri olarak görülecekti. Aslında Poitiers miti, günümüze ulaşmayı başarmış İslâm'la ilgili kaynakların yetersiz ve güvenilmez

olduğunu modern dünyadan saklamak gibi bir başarıya imza atmıştı. Müslüman akınlarının zirveye ulaştığı dönemin Batı dünyasındaki uzun süreli ekonomik bunalım dönemiyle çakıştığı da bilinmektedir: Sessizlik ve bilgi eksikliği temel olarak bilinçli dezenformasyondan ve cehaletten kaynaklanır. O günlerin ikliminde, Müslümanları diğer istilacılardan veya diğer düşman akıncılardan ayırmanın zor ve böyle bir ayrımın gereksiz olması da mümkün: Onlara ayrı bir önem veya anlam atfetmeleri için ortada bir sebep yoktu. Beşinci yüzyılın ikinci yarısında Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü "sessiz bir çöküş" olarak tanımlanagelmiştir. İslâm'ın sekizinci yüzyılda Avrupa'daki ilerleyişi de muhtemelen böyle sessiz olmuştu. Belki de, büyük bir olasılıkla sesi diğer seslerle karıştırılmıştı. Müslüman kaynaklar Poitiers hakkında Hıristiyanlardan daha fazla şey söyler: Müslümanlar bu olayı "Balat el-Şuada" yani "Şehitler Yolu" olarak bilirler ve üzerinde pek durmazlar.

Bunalım içinde ve gelişmemiş Avrupa'daki olan bitenler sürpriz sayılmamalı; hele ki ellerinde çok iyi bilgilere sahip olan Bizanslı kaynakların bile Müslümanların *barbaroi* olmadıklarını nispeten geç dönemlerde fark ettikleri düşünülürse. Dolayısıyla, yeni dinin, yani İslâm'ın önemini fark etmeleri de uzun zaman almıştır.

Ortaçağ'ın başlarında Avrupa Bizans'tan beklenmedik bir hediye almıştı: sihirli Sarrazen sözcüğünü; bu sözcük daha sonra Sarazen olarak değiştirilmiş ve *lectio facilior*'un* kaba bir biçimiyle "Sara'nın oğulları" olarak tercüme edilmişti. Bu terim yanlıştı, zira ilk zamanlar *Arabia felix*** kökenli olduğu iddia edilen bir halkı işaret etmekte kullanılıyordu; bu halk Tekvin'de anlatıldığı şekliyle İbrahim'in meşru karısı Sara yerine Mısırlı köle Hacer'le birlikteliğinden meydana gelen soyla ilişkilendiriliyordu. Uzun süre varlığını korumuş olan bir inanışa göre, bu çöl halkı Peygamber ile Köle'nin soyundandır -dolayısıyla, oğulları İsmail tarafından İsrail halkının piç kardeşleridir (İsmaili adı da zaten buradan gelir); onlar için daha uygun ve genel kabul gören isimse Haceriler'dir. Sarazen sözcüğünün Sarah'dan türetilmesi muhtemelen *a posteriori* sahte-etimolojinin bir ürünüdür; sözcüğün ilk yarısı alınmış ve Arapça'dan veya Süryanice'den yanlış

* Galatı meşhur, yani dilde yaygınlaştığı için kabul edilmiş hata; dilde bariz yanlış olan doğru (Ç.N.)

** Bugünkü Yemen.

bir biçimde tercüme edilmiştir. Sözcük çeşitli Arapça sözcüklerle karşılaştırılmıştır. Sözcüğün, özellikle Suriye'ye yerleşmiş olan ilk Müslüman dalgasının güneyden geldiği düşünülürse, "doğu" anlamına gelen şark'tan türetilmiş olması mümkün değildir (terim Mısır kökenli değilse tabii). Büyük ilgi uyandıran başka bir kuramda sözcük çöl rüzgârı *Şaruk*'la (nemli bir Akdeniz rüzgârı olan *siroko* anlamına gelen *Şarkiya* ile karıştırılmamalı) ilişkilendirilir. Diğer kuramlar yağmacı çöl hordalarını ve onların akın düzenleyecekleri zaman kabileler halinde bir araya gelme eğilimlerini dikkate alır: Burada, *şerk* kavramı, yani "bir araya gelme" veya şarika, yani "toplum", "topluluk" sözcükleri üzerinden tahmin yürütülür. Sarazenler'e Sarazen adını, onların göçebe olmayan hasımlarının (ve zaman zaman kurbanlarının) verdiği ve bu adın *serk* ("yağma", "hırsızlık") kavramıyla ve *sarak* fiiliyle (ki, bu sözcükten benzer kavramlar olan *sârik*, yani "hırsız" ve *Sarrâk*, yani "yağmacı", "yan kesici" kavramları türetilmiştir) ilişkili olduğu da ileri sürülür.

Kutsal kitaplarda İsmaililer, Hagarenler veya Sarazenler adıyla geçenler kısa bir süre sonra tarih kaynaklarımızda yer etmeye başlıyorlar. Ne yazık ki, Papa I. Martinus'un (649-53) *basileus* II. Konstans ve onun Monotelizm'ine* karşı Sarazenler'le işbirliği yapıp yapmadığına ilişkin elimizde yeterli bilgi yoktur. Müslümanların Akdeniz'e yönelik ilk fetih hareketleri bu dönemlerde Bizanslılar için büyük bir kaygı unsuruydu. Yedinci yüzyılın sonu ile sekizinci yüzyılın başlarında bu topluluğun, dördüncü yüzyılın sonlarında Theodosius yönetimindeki topraklarda ortaya çıkan, "barbarlar"ı ve bu topraklarda hüküm süren monarşileri içlerine katan, Roma İmparatorluğu'nun *Pars occidentis* geleneklerinin bu mirasçılarının -yani, bugünkü adıyla "Batı Avrupalılar"ın- ne bu dönemde ne de sonraki birkaç on yılda sahillerinde ve sahillerinin bulunduğu denizlerde Sarazen saldırılarına karşı koyacak güçlerinin olmadığını biliyoruz.

Bu sıralarda Müslümanlar Akdeniz'i fethetmeye başlamıştı. Arapların 633-640 yılları arasında Suriye ve Filistin'i, 639-646 yılları arasında da Mısır'ı istila etmelerinin ardından Suriyeli ve Mısırlı deniz-

* Monotelit: İsa'nın tekbir iradesi olduğunu savunan yedinci yüzyıl Hıristiyanlarına verilen ad. Monotelitler İsa'nın kişiliğinde tanrısal ve insani olmak üzere iki doğa bulunduğu yönündeki yerleşik öğretiden yola çıkarak İsa'nın kişiliğinin birliği sorununu çözmeye çalışmışlardır... (Kaynak: Ana Britannica (Ç.N.)

ciler bu yeni inancı kabul etmişler veya Peygamber'in müritlerine, sözde isteyerek, itaat etmişlerdi (bunlar aslen, Bizans İmparatorluğu yönetiminin zulmüne ve ayrımcılığına maruz kalmış Monofizit Hıristiyanlardı). 649'da, halife seçilen ve gelecekte halifeliğin Emevi Hanedanlığı'nı kuracak olan, Halife Osman'ın kuzeni ve Suriye Valisi Muaviye bin Ebu Süfyan Kıbrıs'a saldırdı; 652'de, henüz Bizans'ın hükmü altındaki bölgeye ait olan Sicilya'ya küçük akınlar düzenlendi; üç yıl sonra Licia açıklarındaki büyük bir savaş gemisi Romalıların denizlerdeki hâkimiyetinin sallantıda olduğu işaretini verdi. Beş yüz gemilik bir donanmayla bölgeye hareket eden II. Konstans yenilgiye uğradı.

Yoksulluktan kırılan Batı Avrupa halkları bu olaylar hakkında hiçbir şey bilemezler; bir şeyler öğrenmiş olsalar bile bunlardan hiçbir şey anlayamazlardı. Bu halklar hâlâ aslen Akdenizliydi, doğudaki sınırları ancak Ren Nehri'ne, kuzeydeki sınırlarıysa Yukarı Tuna'ya kadar uzanıyordu. Ama Batılı kaynakların verdikleri bilgilerin az oluşunun ve bilgi yokluğunun nedenini biraz daha ayrıntıya girerek açıklamak için, bu eksikliklerin cehaletten ziyade İslâmi konulara yönelik ilginin yokluğuyla alakalı olduğunu öncelikle kabul etmeliyiz. Fredegarius adıyla bilinen Frank vakanüvis yazılarında, yaklaşık 658 yılında, *basileus* Herakleios'un döneminde imparatorluk içinde dolaşan ve Bizans güçlerini yenip Bizans topraklarını fethedecek sünnetli bir hordadan söz eden bir kehanete yer verir; yazısında İslâm'ın Küçük Asya'daki ilk yayılışının çeşitli veçheleri hakkında bilgiler yer alır. Frank dünyasında, sekizinci yüzyılın başlarında Suriyeli olması muhtemel Peter adlı bir keşiş özgün dili Süryanice olan ve Kuzey Mezopotamya'dan gelen Yunanca bir metni Latin diline çevirmişti: Metin, Sahte-Methodios adıyla bilinen kişinin yazdığı ve sonraları siyasi bir özellik taşıyan eskatologya propagandalarında sıkça kullanılan *Revelationes* adlı eseriydi. Bu metne göre, "Ethribum" (veya Yesrib, Muhammed Peygamber'in göç ettiği Medine şehri) çölünden gelen İsmaililer Şark'ı fethetmiş, Sicilya'yı istila etmiş ve Roma'ya kadar uzanmıştı; ormanları, dağları ve şehirleri birbirine katmışlardı. İsmaililerin gerçekleştirdiği bu saldırı Deccal'in ortaya çıkacağının bir alametiydi; ama daha sonra Hıristiyan bir imparator nihayet düşmanın öncü koluna boyun eğdirmişti. Kısacası, bazı olaylar biliniyordu ama bunlar gelişigüzel kaydedilmişti.

Müslümanların 720 yıllarında İber Yarımadası ile Septimania'yı (Languedoc) işgal edişi bu bölgede bazı değişimlere neden olmuş ol-

malı. Ariusçu* sapkınlıklarla ve aristokrasisi içindeki kavgalarla cebelleşen Vizigot İspanya'sında, Arapların Kuzey Afrika sahilleri boyunca ilerlediği şeklindeki haberler nedeniyle uzun süreden beri bir endişe hâkimdi. 694'te Toledo Konsili sırasında Kral Egica bu tehlikeyi dile getirmişti. Ortalıkta, İbranilerin kendilerine uygulanan baskıcı önlemlerden dolayı çileden çıktıkları ve Doğu'dan ilerleyen yeni barbar hordalara yardım etmeye hazır oldukları yönünde bir söylenti dolaşıyordu. Bu arada, Toledo'daki Vizigot tahtına göz dikenler arasındaki savaş tırmandıkça tırmanıyordu. Tahta göz dikenlerden biri teslim olmak yerine, Mauri'den, yani Arap fatihlerden ve İslâm dinini seçen ve Araplarla birlikte yaşayan Araplaştırılmış Berberiler'den yardım talep etmişti. Bu topluluk, daha sonra İspanyol Hıristiyanlarının zalim ama büyüleyici düşman-dostları olacak olan ve bugün olduğu gibi o zamanlar da Mağribi adıyla tanınan halktı. Aslında daha önce Müslümanların fethettiği Bizans topraklarının büyük bir kısmında da görüldüğü gibi, İspanya ve Septimania'da halkın en azından bir kısmının yeni gelenleri iyi karşıladığı ve onların daha az baskıcı yönetimlerini despot Hıristiyan prenslerin yönetimlerine tercih ettiği ileri sürülür.

Arapların "İfrikiya" olarak adlandırdığı Afrika'nın eski Roma eyaleti (bugünkü Trablus, Tunus ve Cezayir'in işgal ettiği bölgeyi içerir) 647'de Müslümanlar'ın eline geçti; ama Bizans direnişinin, özellikle de Berberi direnişinin çözülmeye başlaması ancak on beş yıl kadar sonra gerçekleşti. Araplar fethetmek üzere oldukları topraklarda üç etnik-toplumsal grup tespit ettiler: Birincisi *Rumlar* (bu terim genellikle Bizanslılar, Roma İmparatorluğu'nun tebaaları için kullanılır [Yunanca *Romàioi*'den gelir] ama aynı zamanda Sirte'nin kuzeyindeki Afrika sahillerinde Latin kökenli veya Latince konuşan kişilere de Rum adı verilir), ikincisi bölgenin Hıristiyanlığı kabul etmiş yerli halkı olan *afrikiler* ve üçüncüsü, Roma uygarlığının dışında yaşayan ve Hıristiyanlığa kısmen yakın tarihlerde geçen *berberiler* (bu terim Latince *barbarus*'tan türetilmiştir). Berberiler bir süre sonra İslâm dinini seçtiler ama Araplar onları asimile etmeyi asla başaramadı. Berberiler ile Afrikalılar deniz hayatına alışık olmamalarına rağmen, Suriyeli ve Mısırlı denizcilerin getirdiği mallar çok geçmeden Müslü-

* Arianizm: Papaz Arius'un öğretisi... IV. yüzyıl ve sonrası Hıristiyanlığında büyük tartışmalara yol açan ve Katolik kilisesince sapkınlık sayılan İskenderiyeli papaz Arius'un bu öğretisi İsa'nın tanrı olmadığını ileri sürer... (Kaynak: Dünya İnançları Sözlüğü, Orhan Hançerlioğlu, Remzi Kitabevi (Ç.N.)

manların gözlerini Akdeniz'e çevirmelerine neden oldu. 665 yılında Müslümanlar, Bizanslılardan aldıkları Jaloula deniz üssünü çoktan kullanmaya başlamışlardı bile. 670'te, Kayrevan şehrini kurdular; şehrin adı Arapça'da askeri kamp anlamına gelen bir sözcükten türetilmişti. 700 yılında Tunus'ta iyi bir liman inşa ettiler ve hepsi de gemi yapımında uzman yüz kadar Mısırlı aileyi buraya yerleştirdiler. Beş yıl kadar sonra Araplar, "Uzak Batı" (*el-Mağrip el-Aksa*) adıyla bildikleri Fas'a kadar Kuzey Afrika'nın tamamını ele geçirdiler ve Berberileri Müslümanlaştırmayı ve Araplaştırmayı hedef alan o meşakkatli süreci başlattılar. Muhtemelen 711 yılının Temmuz ayında, Berberi Tarık bin Ziyad komutasındaki büyük bir Müslüman donanması daha bir yıl kadar önce akın düzenlenmiş olan Algeciras Körfezi'ne girdi. Arap-Berberi güçleri on bin kadar askerden oluşuyordu. İşgal güçleri, Vizigot Kralı Rodrigo'nun güçlerini hezimete uğrattıktan sonra vakit kaybetmeden Sevilla'ya yöneldi, sonra Kurtuba'yı işgal etti ve 713 yılında Toledo'yu ele geçirdi. Ertesi yıl Aragon'u fethettiler. 720 yılında Müslümanlar Katalonya ilé Septimania'yı, başka bir deyişle Pireneler'in güneyinden kuzeyine tüm Vizigot topraklarını işgal etmiş durumdaydılar. Arapların el-Endülüs adını verdikleri (bu toprakları bu adla anmayı, oralarını hâlâ "Vandallar diyarı" olarak bilen Afrikalılardan öğrenmişlerdi) bu toprakların işgali o kadar hızlı gerçekleşmişti ki, bu işgali açıklamak için, Rodrigo'ya muhalefet eden İbrani, Batıni ve Vizigot hizipçilerinin suç ortaklığı ettiği söylenmişti.

Araplar 718'de Narbonne'u işgal ettikten sonra 721'de Toulouse'a hareket etti ve 725'te Nîmes ile Carcassonne'yi aldı. Bu dönemlerde harekât alanları tüm Provence'i ve Rhône Havzası'nın tamamını kapsıyordu. Autun 725'te (veya bazılarına göre 723'te) Araplar tarafından yakılıp kül edildi.

İspanya ve Septimania'dan altıncı yüzyılın başlarından beri Franklar'ın idaresi altında bulunan ama kurumları kırılgan, toplumsal yapıları istikrarsız olan Galya'nın güneyine ulaşmak Araplar için hiç de zor olmamıştı. Roma Piskoposu II..Gregorius, kilisesinin "ilk göz ağrısı" Frank halkını ilgilendiren olayları yakinen takip etmiş, Akitanya Dükü Odo'yu Müslümanlar'ın 721'de Toulouse'da gerçekleştirdikleri istilaya direnmeye teşvik etmişti. II. Gregorius ona Roma'daki St. Peters Kilisesi'nin sunağında kullanılan kumaştan parçalar yollamıştı. Bu kumaşları en küçük parçasına kadar ayırmışlardı ve Hıristiyan askerler bu kumaş parçalarını kutsanmış ekmek gibi yutmuştu.

Sarazenler İber Yarımadası'nın tamamını ele geçirememişlerdi: Pirene ve Cantabria dağlarının kayalık, geçit vermez bölgelerinde irili ufaklı Hıristiyan direniş bölgeleri vardı. 720'de Asturias'ta, Got Pelagius bir prenslik kurdu; yirmi yıl sonra bu prenslik krallık haline gelecek, 760'ta kurulan Ovideo adlı yeni bir şehir bu krallığın başkenti olacaktı. Vizigotlara karşı direnmeyi başaran Bask-Navarre bölgesinin halkı bağımsızlığını korudu; benzer bir şekilde, 830'lu ve 840'lı yıllarda Galiçyalılar, Cantabrialılar ve Asturiaslılar bir avuç Vizigot savaşçının yardımıyla küçük Navarre prensliğini kurdular; bu prenslik yüzyıl kadar sonra krallık haline geldi. Kısa bir süre sonra, Asturias, Navarre ve Kuzey Aragon'da *Reconquista** adıyla bilinen hareketin başladığı anlaşılıyor.

Kısacası, Poitiers Savaşı yarattığı mitten çok daha önemsizdi. Savaşın meydana geldiği bağlamı anlayabilmek için, muhtemelen Poitiers'ten daha etkili olmuş olan diğer unsurları da hesaba katmak gerekir. Bu unsurlardan biri Berberi lider Murnuz veya Musura'ydı: Murnuz, Doğu Pirene'de bulunan Cerdaña'de liderliğini ilan etmiş, 729'da Kurtuba Emiri'ne karşı girişilen bir isyanın başını çektiği gerekçesiyle sınır dışı edilmeden önce Akitanya Dükü Odo'nun kızlarından biriyle evlenmişti; diğer unsur da, 734 yılında Müslümanlara Avignon'un kapılarını açan Provence Dükü Moronte'ydi.

Poitiers kâfirlerin ilerleyişini durdurmamıştı: Müslümanlar 734'te Avignon'u almışlar, Arles'i yağma etmişler ve tüm Provence bölgesini ele geçirmişlerdi. 737'de Müslüman akıncılar Burgonya'ya ulaştılar, orada çok sayıda kişiyi köle olarak yanlarına alarak İspanya'ya geri döndüler. Charles Mantel buna 736 ile 739 yılları arasında Galya'nın güneyindeki Müslümanlara karşı sürekli harekât düzenleyerek karşılık verdi; ama ihanet ve düzenbazlık vak'a-ı adiyedendi; bu nedenle bu harekâtların hiçbiri tam anlamıyla başarılı olamadı. Berberi Araplar, düzenledikleri o akınlarla karmaşık bir siyasi mücadelenin bir parçasını oluşturuyorlardı; bu mücadeleye ancak onlarca yıl sonra, epik dizelerle bezenmiş kolektif bellek onu dönüşüme uğrattıktan sonra, dini motifler yakıştırılacaktı.

Bunlara benzer olaylar, Sahte-Methodios'un Saint-Germain Benedikten Manastırı'nda yapılmış Latin tercümesinden 735'te Muhterem Bede'nin ölümünden kısa bir süre önce *Historia ecclesiastica*

* Reconquista: Hıristiyanların İber Yarımadası'nı Müslümanlardan geri alma mücadelelerine verilen isim. [Ç.N.]

gentis Anglorum adlı eserinin yeniden gözden geçirilmiş nüshasına eklediği notlara kadar, Batı'daki tüm yazılı eserlere sızmaya başlayan korku dolu ifadelerin nedenini açıklamamıza yardımcı olur. Muhterem Bede, Sarazenler'in ilerleyişlerinden endişeyle söz eder ve Poitiers'deki silahlı mücadeleye değinir. Pek süreklilik arz etmeyen Anglosakson kaynaklar ellerinde İslâm'la ilgili ne kadar bilgi olduğu konusunda ketum davranırlar. Örneğin, 786'da Britanya'da yapılan iki kilise meclisi toplantısında, belki papalık elçilerinden, belki de adanın dört bir yanına dağılmış olan Benedikten keşişlerinden elde edilen bilgilerden, katılanların Ramazan geleneğinden haberdar olduklarını biliyoruz.

Bilindiği üzere, İslâm varlığını etkili bir birlik içinde sürdürmeyi sadece çok kısa bir süre başarmıştır. Oysa Ortaçağ'da İslâm'ın Hıristiyanlık'tan çok daha yekpare bir din olduğu düşünülüyordu (her ne kadar Hıristiyanlığın da böyle olduğu vazediliyorduysa da). Uzaktan, daha küresel bir bakış açısına sahip olan bizler için, Ortaçağ Avrupalılarının bu görüşleri, tesadüf olsa da, doğruymuş gibi görünür. Sekizinci yüzyılın birinci yarısında İslâm sınırlarını *Mağrip el-Aksa*'dan Çin'e, Anadolu'dan Afrika Burnu'na kadar genişletmişti. 717'de Araplar, kırk yıl önce yaptıkları gibi, tekrar Kostantinopolis surlarına dayandılar. Şimdiki liderleri Emevi halifesinin kardeşi Mesleme'ydi; *basileus* III. Leon "Yunan ateşi"nin de yardımıyla onları zorlukla geri püskürttü. Bu arada, sekizinci yüzyılın ilk on beş yılı içinde Mezopotamya Valisi Haccac, Harezm'i zaptetmiş, Amu Derya'yı (bugünkü Ceyhun) geçmiş, Buhara ile Semerkant'ı almış ve Belucistan'a kadar ilerlemişti: Romalılarla Bizanslılara geçit vermeyen güçlü Pers İmparatorluğu onların karşısında güneşteki kar gibi erimişti. 751'de yapılan Talas Savaşı Altay bölgesini ikiye ayırarak Müslümanların etki alanıyla Çin'deki Tang Hanedanlığı'nın etki alanının sınırlarını belirledi.

Ancak sekizinci yüzyılın ortalarında yayılma hareketi her yerde yavaşlamış gibi görünüyor. Bizanslılar III. Leo'nun bitmez tükenmez gayretleri sayesinde Müslümanların elinden Küçük Asya'nın üst kısımlarını almış, doğu yönündeki başkı Çin İmparatorluğu'nun sınırlarında durdurulmuş, İber Yarımadası'nın fatihleri Berberi Araplar (sayıları yerli halktan Hıristiyanlığa geçenlerin sayısının artmasıyla birlikte epey azalmıştı) savaşma heveslerini yitirmişlerdi. 732'de veya 733'te Poitiers ile Tours arasındaki yolda ilerlerken Müslüman komutan Abdurrahman'ın yapmak istediği tek bir şey vardı (ki bu öyle

azımsanacak bir şey değildi), o da Frankların ulusal mabedi olan Saint-Martin'i talan etmek. Daha fazla ilerlemek niyetinde değildi muhtemelen, bunu yapacak askeri güce de sahip değildi zaten. Ama bilindiği üzere, amacına ulaşamadan yolda durduruldu. Birkaç yıl sonra, yani 759'da, Poitiers'te zafer kazanan komutanın oğlu Kısa Pepin komutasındaki Franklar, kâfirleri Narbonne'dan sürdüler ve onları Pireneler'e kadar kovaladılar. Bu dönemlerde Franklarla Müslümanlar arasında yapılan savaşların ve o kutlu Roncesvalles Savaşı ile onun hemen ardından meydana gelen olayların yankıları bir sürü epik şiire ve *chanson de geste*'ye konu olmuştu; ama bunlar bu olaylardan ancak üç yüz yıl sonra yazılmış, bu olaylar ancak o zaman herkesçe bilinir hale gelmişti. Ne var ki, Poitiers'den sonra Austrasiaslı Franklar Akitanya'ya göz dikmişlerdi: bu, belki de Akitanya topraklarının Franklar ile Müslümanlar arasında bir "yastık" olma statüsü kazandığı uzun bir sürecin geldiği son noktaydı.

750'de kanlı ve şiddetli olaylardan sonra halifeliğin Emeviler'den Abbasiler'e geçmesinin İslâm'ın bu ilk yayılma dalgası içinde yaşanan krizlerde ve ardından gelen sükûnet ortamının yaratılmasında ne derece etkili olduğunu kestirmek zor. Şam'daki eski halifelere sadık kalan grup yeni hanedanlığın destekçilerinin sert direnişine maruz kalmasına rağmen İber Yarımadası'nda Abbasiler'den daha iyi yol almıştı. Halkın gözünde son derece meşru olan Kurtuba Emirliği de zor dönemler geçiriyordu. Ayrıca İslâm'ın kendi içinde bölünmesi, yeni halifelerin, Şii ve İsmaili tarikatlarının ortaya çıkması ve Abbasi Hanedanlığı'nın korku salan baskıcı bir tavır sergilemesi, tüm bunlar Müslümanlar arasındaki birliğin dağılmasında ve Müslümanların yayılma hareketinde meydana gelen geçici durgunluğa yol açan krizin ortaya çıkmasında önemli etkenlerdi.

Charlemagne, el-Endülüs ile Bağdat Arasında

777'de Frank Kralı Charlemagne (Pepin'in oğlu) Saksonya'nın Paderborn şehrinde bir askeri harekâtı yönetiyordu. Orada kendisini biri ziyaret etti: Barcelona, Gerona ve Zaragoza'nın Müslüman valisi Süleyman bin el-Arabi. Süleyman bin el-Arabi, Kurtuba Emiri'nin zorbalığına karşı koymak için bu güçlü Hıristiyan komşusunun işbirliğini talep etmek üzere Fransa'yı bir baştan bir başa kat etmişti. Valinin Paderborn'a hangi yoldan gittiğini, yol boyunca ne tür sıkıntılar

çektiğini bilmiyoruz. Krala büyümekte olan yönetimi altındaki kendi şehirleri başta olmak üzere Pireneler'in güneyindeki şehirlerin ona sadık kalacakları vaadinde bulunduğunu biliyoruz ama. El Arabi, Kral Charlemagne'a Müslüman İspanya'nın geri dönüş olmaksızın bölündüğünü, orasının zahmetsizce alınabileceğini söyledi. Daha sonra siyasi ve kahramanlık hikâyeleriyle allanıp pullanarak bu olaylara dini bir önem atfedilmesine rağmen, iki tarafın da farklı inançlara sahip olmaları veya Kurtuba Emiri'nin dindaşlarıyla Hıristiyan askerlerinin yanında savaşması yüzünden birbirlerine karşı herhangi bir önyargı beslemediği anlaşılıyor.

778 yılının Paskalya'sında Frank keşif gücü, Papa I. Hadrianus'un dualarıyla İspanya'ya doğru yola çıktı. Her şey plana uygun yürüyor ve Kurtuba Emiri'nin Müslüman düşmanları sözlerinde durmuş gibi görünüyordu. Vali kendisini destekleyen çeşitli güçlerin yardımıyla emirin askerlerini yenmişti. Ama Franklar, Ebro boyunca yapılması muhtemel sonraki harekâtlara hazırlık olsun diye Zaragoza'yı karargâhları haline getirmeye kalkışınca, anlaşılan o ki, Zaragoza şehri onlara ve liderlerine karşı ayaklanmış. Kâfirlerin art arda başarı kazanmalarından kaygılanan ve kendi halklarının emire karşı yürütülen ve uzadıkça uzayan harekâta olan desteklerini sürdüreceklerinden emin olmayan Frankların planda ani bir değişiklik yapmış olması muhtemel. Ancak bu fikir değişikliğine hangi koşulların yol açtığı belirsiz: Emire karşı tekrar isyan başladığında Charlemagne'ın askerlerini yurda göndermek zorunda kaldığını biliyoruz; tabii intikam için Zaragoza surlarının yerle bir edilmesi emrini verdikten sonra. Geleneksel anlatıya göre, 15 Ağustos'ta Frank ordusu geri çekilirken artçı birliği Roncesvalles Vadisi'nde yaşayan vahşi Bask dağlılarının saldırısına uğramış ve birliğin tüm askerleri katledilmiş. Bu önemsiz çatışmayı ünlü yapan ve bu olayı Hıristiyan literatüründe önemli bir olay haline dönüştüren o ünlü epik şiirde Baskların yerine Mağribilerden söz edilir.

Tüm bu zaman zarfında Emir I. Abdurrahman Pireneler'in ardından gelen istilacılara karşı herhangi bir misillemede bulunmamıştı. Ancak 793'te oğlu Hişam (788-96), kralın kardeşi Dük William'ın valisi olduğu Frank Septimaniası'na karşı şiddetli bir saldırı düzenledi. Müslüman akıncılar tekrar Narbonne'a saldırdılar ama şehri almayı başaramadılar; oradan Kargaşune'ye gittiler. Emirin oğlu el Hakam'ın komuta ettiği bu keşif seferi, ilk zamanlar kayıplar yaşanmasına rağmen, başarılı bir sefer oldu. Akınlardan elde ettikleri gani-

metlerle Kurtuba'daki büyük caminin inşaatının bir kısmının masraflarını karşıladıkları anlaşılıyor. Bu iyi bir yatırımdı. Bu arada, halkı kendilerine sırt çevirip Frank imparatoruna yardım etmeye başlayan Balear Adaları'na gitmek üzere ilk Sarazen deniz keşif güçleri el-Endülüs ve Mağrip kıyılarından yola çıkmıştı.

Bu olayların ardından, Charlemagne sonunda İspanyol Yürüyüşü'ne dönüşecek olan harekâta başladı. 801'de Hıristiyanların Barcelona'yı ele geçirmeleriyle sonuçlanan bu yeni girişimin lideri Dük William'dı; ancak Hıristiyan fatihler ne Ebro'ya ulaşmayı ne de Ebro'nun girişinde bulunan Tortosa şehrine tam olarak yerleşmeyi başarabildiler. Böylece, Barcelona ile Tortosa arasında bir çeşit "tarafsız bir bölge" kurulmuş oldu; bu bölgenin sınırları, Aragonluların tekrar güneyden ilerlemeye başladıkları on ikinci yüzyıla kadar hiç değişmeyecekti. Bu arada, Barceslona Valisi ile Bizans İmparatoriçesi *basilissa* Irene'yle olan diplomatik ilişkilerinden dünyanın hali konusunda Yorklu Alcuin veya Aquileialı Paolino'dan öğrenebileceğinden daha fazla şey öğrenmiş olan Yeni Hıristiyan imparator, İspanya'yla ilişkilerini düzene sokmada kendisine doğrudan veya dolaylı olarak yardımda bulunacak aracılar arıyordu. Kendisine harika bir destek bulacak kadar şanslıydı.

Aslında önünde birçok fırsat vardı. Merovenjlerin varisleri ve papalığın müttefikleri, bu nedenle her ikisinin hayat görüşüne ve kültürel arzularına sahip Karolenj Monarşisi sekizinci yüzyılda Doğu Akdeniz'de faaliyette bulunan ve çok farklı bağlılıkları olan güçler hakkında çok dar bir görüşe sahipti. Örneğin, gerek Konstantinopolis gerek Bağdat, olayları takip etmek ve mevcut güçlerin faal olduğu satranç tahtasından kendilerine müttefik veya aslında hasımları olan "düşmanlarının dostları"nı seçmek konusunda çok ustalaşmıştı. Mezopotamya'nın, eski başkenti Tizpon'un birkaç mil ötesinde yeni kurulmuş olan başkentinde halifelik sarayı kurulmuştu; bu şehir 762'de kurulmuş ve önce *Medinetü's Salim* (Barış Şehri) adını almıştı. Muhammed'in dini devriminden doğan kültürün en göze çarpan özelliklerinden biri olan, kendi dışındaki uygarlıklara karşı ilgisiz kalma tavrının tohumları burada çoktan kök salmış olmalı; uzaktan bakıldığında bu özellik bugünkü krizin muhtemel unsurlarından biri olarak tanımlanabilir. Müslümanlar Bizans, Hindistan ve Çin'i daha yakından takip ederken (ki bu dönem için gayet anlaşılır bir şeydi bu), o dönemlerde üzerinde durmaya değmez görünen kuzeybatıdaki barbar halkla pek ilgilenmiyorlardı. Ne var ki, halifede cisimleşen ye-

ni otoriteyi veya onların Rum dediği ve bizim Bizans olarak tanıdığımız imparatorluğu tanımamakta direnen Kurtuba'daki Emeviler'in sorun çıkarabilecekleri çok geçmeden anlaşılmış olmalı.

765-768 yılları arasında Abbasi Halifesi Cafer el-Mansur (754-5) ile Pepin arasında elçiler mekik dokumuştu. Pepin'in oğlunun yeni halifeyle, *Bin Bir Gece Masalları*'nın sultanı büyük Harun Reşid'le (768-809) yeniden temas kurması için iki mantıklı nedeni vardı. Birincisi, İber Yarımadası'nda, eski Emevi Hanedanlığı'nı özlemle anan (veya Emevileri din konusundaki prestijli konumlarını sürdürmelerini sağlayacak siyasi bir tavır takınmak için bir bahane olarak kullanan) Kurtuba Emirleri ile bakışlarını uzak Mezopotamya'da ikamet eden "Emir ül Müminin"e çevirmeyi tercih eden (veya Peygamber'e olan bu sadakatlerini el-Endülüs'e girmiş olan Emevi Hanedanlığı'nın kurallarına itaat etmemek için iyi bir bahane olarak gören) valiler arasındaki çatışmalar devam ediyordu. 799'da Huesca'nın Sarazen Valisi o sıralarda Aix-la-Chapelle'de ikamet eden Charlemagne'a pahalı hediyeler göndermiş ve Pireneler'in güneyine yeni bir harekât düzenlemesi halinde şehrin kendisine bırakılacağı vaadinde bulunmuştu. İkinci neden, Abbasi halifesinin yönetiminde olan ama sayıları her geçen gün artan Batılı hacıların ziyaret ettiği Kudüs şehriyle ilgiliydi: Frank kralı, rahipler, Kutsal Şehir'in alimleri ve Hıristiyanlar arasındaki tartışmalara katılmak için can atıyordu; bu tartışmalara katılma ayrıcalığına sadece *basileus*'un sahip olmasını istemiyordu. Charlemagne, Abbasi Halifesi'ne Kudüs Patriği'nin iyi niyet mesajlarını iletmiş, Abbasi elçilerinin iyi niyet mesajlarını ve hediyelerini kabul etmişti. *Annales regni Francorum*'da Yeniden Doğuş Bazilikası'nın ve Calvary ile Kutsal Kabir şapellerinin "anahtarlarının teslim edilmesi"nden söz edilir; burada kullanılan diplomatik saygı ifadelerinin biraz abartılarak aktarıldığı söylenebilir.

Bu arada, 797'de, yani el-Hakam'ın düzenlediği saldırılardan sadece dört yıl sonra ve İspanya Yürüyüşü'nü tasarladığı sıralarda, Charlemagne da halifeye diplomatik bir heyet gönderdi. Heyette Lantfrid ve Sigismund adlarında sivil iki kişi, Musevi İshak adlı biri ve (Reichenau Manastırı'ndaki *Miracula sancti Genesii* adlı belgede belirtildiğine göre) Treviso Kontu'nun Kutsal Topraklar'dan Aziz Genesius ile Eugenius'un emanetlerini almakla görevlendirdiği iki kilise görevlisi bulunuyordu.

801 Haziran'ında, o sıralarda Pavia'da ikamet eden ve Kudüs Patriği'nin elçilerine iki ay kadar önce yol veren imparator, halifenin el-

çisinin içinde bulunduğu geminin Pisa'da demirlediği haberini aldı. Bu, dört yıl önce gerçekleştirdiği diplomatik harekete karşılık gerçekleştirilmiş bir ziyaretti. Gemide halifenin bir temsilcisi ile el-Abbasiye (bugün Tunus'taki Fustat) Emiri'nin elçilerinden biri vardı; el-Abbasiye Emiri'nin elçisi 797'de Bağdat Sarayı'na gönderilen üç elçiden sadece birinin, Musevi İshak'ın hayatta kaldığını ve Emir ül Mümin'inden gelen hediyelerle Avrupa'ya dönmeyi başardığını belirtti. İshak, hediyelerden biri yolculuğunu sürdürmesini imkânsızlaştıracak kadar ağır olduğu için Afrika'da karaya çıkmak zorunda kalmıştı.

İshak'ı bu külfetten kurtarmak için bölgeye Franklara ait bir donanma birliği gönderildi. Birlik Ekim ayında diğer hediyelerin yanı sıra imparatorun heyecanla beklediği o hediyeyle; yani Abdul Abbas adlı fille birlikte Portovenere'ye döndü. Charlemagne o sıralarda Aix-la-Chapelle'deki evine çoktan dönmüş olduğu için, o dev hayvanı kışın Alp Dağları'ndan geçirmenin bir gereği yoktu. Charlemagne Roma tarihinde adından sıkça söz edilen ama Batı'da yüzlerce yıldır görülmeyen bu hayvanı görmek için 802 Temmuz'una kadar beklemek zorunda kaldı. Ne yazık ki Abdul Abbas, Ren Vadisi'nin iklimine uzun süre dayanamadı: Burasının iklimi anavatanı Hindistan'ın (evcil filler Pers İmparatorluğu'na buradan getiriliyordu) ikliminden çok farklıydı. Abdul Abbas Haziran 810'da öldü; ona çok bağlanan Frank Kralı kedere boğuldu. Efsanelerde söylendiği gibi kemiklerinin fildişine dönüşmesine tanık olmayı bekleyen herkes toplanmış, meraklı gözlerini hayvanın ölü bedenine dikmişti.

Harun Reşid'in fil hediye etmek dışında Charlemagne'a Kudüs'teki Kutsal Kabir'le ilgili, onursal nitelikte olsa da, belli ayrıcalıklar önermiş olması mümkün; bu açıkça *basileus*'un Hıristiyanlığın Kutsal Yerleri üzerindeki otoritesini azaltmayı amaçlayan bir manevraydı. Arap kaynaklar bu konudan hiç söz etmese de, Harun Reşid ile Charlemagne'ın yaptığı toplantının asıl konusu İspanyol sorunu olabilir. İktisadi konuları tartışmış olmaları ise düşük bir ihtimal: Charlemagne'ın Harun Reşid'e hediye olarak gönderdiği çok kaliteli bir yünlü kumaş olan pallia fresonica o şaşaalı Bağdat saray maiyetini pek etkilememiş olsa gerek. 812'de vakanüvis Orleanslı Theodolfus'un o harıl harıl çalışan Marsilya Limanı'nın bulunduğu Galya'da tedavülde olduğundan söz ettiği Müslümanlara ait sikke ve emtianın Şark'la uzaktan yakından alakası olmadığı anlaşılıyor. İncileri saymazsak, oradaki Müslümanlara ait eşyaların hepsi İspan-

ya'dan veya Kuzey Afrika'dandı. Ne var ki, 807'de Charlemagne'ı halifenin diplomatik bir heyeti ve Kudüs Patriği'nin bir elçisi daha ziyaret etti.

Aix-la-Chapelle ile Bağdat arasındaki diplomatik ilişkilerden ve kendi ülkesi içinde sürekli meydana gelen ve Kurtuba ile Toledo'ya kadar ulaşan ayaklanmalardan endişeye kapılan Emevi Emiri el-Hakanı (796-822) Franklarla aralarındaki sınırın Ebro'ya kadar uzandığı gerçeğine kendini alıştırmak zorunda kaldı. Daha sonra, 810-12 yılları arasında, Charlemagne'la bir dizi anlaşma yaptı. Ama Müslüman İspanya'daki isyanlar hiç azalmadan devam etti: 814'te Kurtuba'daki ayaklanma bir tek Memlükler adıyla bilinen asker-kölelerin (Arapça *memalük*, "mal," "köle" anlamına gelir) şiddetli baskıları sonucu durdurulabilmişti. Sonraki Emir II. Abdurrahman'ın (822-52) yönetimi sırasında Emeviler'in durumu bundan daha iyi değildi. II. Abdurrahman Merida ile Toledo'daki ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmış ve beyhude bir çabayla Barcelona'yı geri almaya çalışmıştı; bu girişimi (kısmen Septimania Dükü Bernard'ın tam zamanında verdiği cevap sayesinde) oluşum halindeki Katalan kimliğinin pekişmesini sağlamaktan başka bir işe yaramayan beceriksiz bir girişimdi.

Bu sıralarda Akdeniz'in ufkunda ve Güney Avrupa üzerinde yeni bulutlar toplanıyordu. Dokuzuncu yüzyılda ve onuncu yüzyılın başlarında Avrupa kıyılarını perişan eden Norman istilaları (Sarazenler'in denizden, Macarların da karadan düzenlediği saldırılarla birlikte) o dönemler Avrupa'yı etkileyen derin krizin belirleyici etkenleri olarak kabul edilir. Bu döneme aynı zamanda Karolenj deneyimini yaşamış bölgelerde iktidarın çöküşü, İngiltere'de Heptarşi adıyla bilinen krallıklar arasındaki iç mücadeleler ve iktisadi bunalım da damgasını vurmuştur. Avrupa'nın gerileme dönemi yaşadığı sıralarda İslâm'ın da zor bir evreden geçtiğini unutmamak gerekir. Büyük bir alana yayılmış olan Bağdat Halifeliği, batısındaki Saina'dan kuzeydoğusundaki Pers İmparatorluğu'na kadar tüm sınır boylarındaki zengin topraklar üzerindeki denetimini sürekli kaybediyordu. Dokuzuncu yüzyılın başlarında Aglabiler Tunus'ta bağımsızlıklarını ilan ettiler ve 827'de Sicilya'ya karşı harekâta başladılar, ki bu harekâtlar sonucu yetmiş beş yıl sonra adayı ele geçirdiler. Toluniler 869'da Mısır'ı ele geçirdiler. Maveraünnehir, Harezm ve Sistan arasındaki geniş bölge - Siri Derya, Aral Denizi ve Hint Okyanusu ile çevrelenmiştir- Tahiriler'in, Safaviler'in ve Samarudlar'ın denetimi altındaydı. Ancak do-

kuzuncu yüzyılın sonlarında İran Körfezi'nin Arap kıyısında bulunan Bahreyn'deki Karmati "münkirleri"nin gerçekleştirdiği bir ayaklanma Basra'nın ticari alışverişlerinin durmasına neden oldu; böylece başkentin ekonomisini altüst etti; emtia akışı Uzakdoğu'dan Mısır'a kaydığı için Akdeniz ve Bizans ticari ilgilerini Afrika Burnu'na ve Kızıldeniz'e yönelttiler.

Bu sıralarda, Normanlar Avrupa'ya denizden arka arkaya şiddetli saldırılar düzenledikten sonra gözlerini el-Endülüs'e diktiler. 844'te elli kadar güçlü gemiden oluşan bir filo Nantes'a saldırdıktan sonra Atlantik kıyılarını izleyerek yağmalamayı düşündükleri Lizbon'a doğru yol alırken Guadalquivir'in ağzına ulaştı; orada filodaki gemilerin çoğu Sevilla'ya doğru yola çıkarken bir grup gemi Kadiz'e yöneldi. Askerler şehre çıktılar ve şehri talan etmeye başladılar. Büyük bir direnme gücü gösteren Müslüman halkın baskısı karşısında Normanlar geri çekilmek zorunda kaldı; gemilerine atlayarak canlarını zor kurtardılar. Müslümanların bu arbedede elde ettiği çok sayıda kölenin, İspanyol Müslümanları arasında sayıları zaten çok olan sarı saçlı, mavi gözlü insanların sayılarının daha da artmasına neden olduğu anlaşılıyor; bu insanlar Vandallar ile Vizigotlar'ın mirasçısıydılar. Müslüman İspanyollar yıllar içinde Slavlardan da birçok köle almışlardı.

844-845 yılları arasındaki Norman saldırıları Emevi Emiri'ni *ribatlar* inşa ettirmek zorunda bırakmıştı; ribatlar Ege Denizi'ne kadar Avrupa'nın kıyıları boyunca serpiştirilmiş o eski "Sarazen kuleleri"ne benzeyen küçük kalelerden oluşan bir kaleler zinciridir. Ribatlarda gönüllüler nöbet tutuyordu; *murabitun* adı verilen bu kişiler cihat adına bu kalelere yerleşiyor, ibadet ve tefekkürle geçen bir hayat sürüyorlardı. Bu *murabitun* sayesinde Normanlar el-Endülüs'e yaklaşamamışlardı. Ancak 859'da Normanlar Algeciras'taki camiyi yakıp kül etmeyi başaracak, yüzyıldan fazla bir zaman sonra, 966 yılında da önemli bir kişilik olduğu şüphe götürmez olan Harald Blatand ("Mavidiş") komutasındaki Danimarkalılar Lizbon yakınlarında Müslüman İspanyolları büyük bir bozguna uğratacaklardı.

Dolayısıyla, erken Ortaçağ'ın son yüzyıllık döneminde Güney Avrupa kıyılarının ve Akdeniz'deki adaların sürekli maruz kaldığı akınları düzenleyenlerin yalnızca Müslümanlar olmadığı söylenebilir. Bu dönem Avrupa tarihinin en zor, en kötü dönemlerinden biridir: daha önce de belirtildiği gibi, Avrupalılar zaman zaman akınların kurbanı da oluyorlardı. Ancak, Batı Avrupalılar bu durum nedeniyle

en çok ve doğrudan Hacerileri suçluyorlardı. Zaman içinde Akdeniz'deki akınların ve İber Yarımadası'nda yapılan savaşların, kısmen tekrar tekrar anlatıldıkları için kısmen de destan geleneği (doğru veya yanlış, bu geleneğin Haçlıları harekete geçiren bir tahrik edicilik görevi gördüğü düşünülüyor) yüzünden biraz fazla abartıldığı anlaşılıyor.

2

İki Binyıl Arası

Denizlerin, Adaların ve Sahil Şeridinin Ele Geçirilmesi İçin Verilen Mücadele

Henri Pirenne'nin tartışma yaratmış olan Avrupa birliğinin İslâm'ın hızlı yükselişi sonucu dağılacağına ilişkin sözleri hâlâ bir tartışma konusudur. Pirenne'ye göre, Batı Avrupa Müslüman tehdidi nedeniyle kendi içine kapanmış, taşralaşmış, Ortaçağ'a ilk adım atılmıştır; dolayısıyla, Ortaçağ dönemi yedinci yüzyılın ikinci yarısında başlar, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte değil. İktisadi gerilemenin aslında daha yedinci yüzyıldan önce başladığı ve ticaret ile yaşam standartlarının altıncı ve yedinci, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllar arasında, özellikle Batı Akdeniz'de keskin bir düşüş yaşadığı anlaşılıyor. Aşama aşama gerçekleşen bu düşüş sürecini etkileyen birçok neden mevcuttur; dolayısıyla bu düşüşün tamamen Sarazen donanmasının baskılarına yorulması kabul edilebilir bir şey değildir. Pirenne'nin ana tezi kabul görmüş ama bu tezi destekleyen ayrıntılar reddedilmiştir. Müslümanların korsanlık faaliyetlerinin neden olduğu sonuçlar bu krizin ortaya çıkışında önemli etkenlerdi; hatta bazen bunlar doğrudan etkilere sahipti. Toplumsal ve iktisadi felaketlere olduğu kadar psikolojik ve kültürel felaketlere de yol açmışlardı; genel olarak denizcilikte büyük bir düşüş yaşanmış, Hıristiyanlara ait liman ve liman şehirlerinin sayısında büyük bir azalma kaydedilmiş, yoksulluk artmış, para ekonomisinde kısırlık baş göstermiş, her yere korku ve endişe hâkim olmuştu.

Batı Akdeniz'deki Hıristiyanlara ait adalara ve sahil şeritlerine yapılan saldırılar İspanya ve Kuzey Afrika kıyılarından gerçekleştirilmekteydi. Bu saldırılar sekizinci yüzyıldan itibaren Yunan adalarını, Sicilya'yı ve Sardinya'yı etkilemiş, Akdeniz sahillerindeki sayısız

yerleşim biriminin dağılmasına, buralarda yaşayan halkın adaların ulaşılması nispeten daha zor iç bölgelerine göç etmelerine neden olmuştu. Akıncıların amacı genellikle yıldırım bir baskın düzenlemek, köle olarak satılmak üzere genç insanları tutsak etmek ve geçici vergi veya fidye düzenlemelerinde bulunmaktı. Bazen küçük bir ticari ve askeri koloni oluşturacak şekilde bir korsan "yuvası" kurarlardı.

Her ne kadar İspanya'daki Müslüman liderlerin sürekli akınlar düzenlemesi ancak 902 yılından sonra başladıysa da, Balear Adaları'nın 798 yılında Müslümanların eline geçtiğini biliyoruz. Aglabi Emiri I. Ziyadad Allah'ın işgal kuvvetlerinin 827'de Sicilya'ya gelişi, İber Yarımadası, İtalya Yarımadası ve Mağrip arasında kalan geniş deniz bölgesinde yaklaşık iki yüzyıl sürecek Sarazen yönetiminin başlangıç noktasını oluşturur. Bizanslılar, Müslümanların Sicilya içinde, özellikle adanın doğu bölgesinde gerçekleştirdikleri ilerleyişlerine büyük bir cesaretle direndiler, öyle ki onuncu yüzyılın başlarına kadar istila tamamlanamadı. 827'de Girit'in, 870'te de Malta'nın Müslümanlar tarafından ele geçirilişi, Bizans'ın kendisine Batı Akdeniz'de hareket olanağı sağlayan üslerden tamamen yoksun kalmasına neden oldu. Bundan sonra Sicilya ile Sardinya kaderlerine terk edildi.

Müslümanların düzenledikleri akınların ve bir yer tutma çabalarının bilinçli bir tercihle yayılma arzularının bir sonucu olduğu şeklinde yorumlanmıştır hep. Ancak durum her zaman böyle değildi. Aksine, Sarazenler daha baştan birbirleriyle mücadele halindeki taraflardan birini tutarak yerel çatışmalarda aktif rol oynamışlardı. Tarafını tuttukları kesimin onlardan yardım talep etmesi hiç de alışılmadık bir durum değildi. Örneğin, Napoli şehrinin yöneticileri Lombard ve Bizanslılara karşı girdikleri mücadelelerinde, Sicilya'yı fethe çıkan ve daha yakın zamanda Palermo'yu elde etmiş olan Sarazenler'den sık sık yardım talep etmişlerdi. Sarazenler, Güney İtalya genelinde bulunan birbiriyle çatışma halindeki farklı güçlerin gaflet ve zayıflıklarından yararlanma konusunda benzersiz bir ustalığa sahiptiler ve önce bir tarafa, sonra da diğer tarafa hizmet etmekten, daha önce hizmet ettikleri tarafı yönetmekten hiç rahatsızlık duymuyorlardı.

Çampania şehirleri, Berberi Arap askerlerinin hizmetinden yararlanmanın bir hata olduğunu çok geç fark ettiler. Tekrar Kutsal Roma İmparatoru Lothar'ın (840-55) yardımını talep ederek Lombard prensleriyle güçbirliği yaptılar. Yarımadayı işgal eden Sarazenler 846'da kendilerini Ostia'ya değin ilerleyecek kadar güvenlikte his-

setmeseler, Tiber'e kadar gidip Roma'daki St. Peter Bazilikası'nı yağmalamasalardı, imparator harekete geçmeyecekti muhtemelen.

St. Peter Bazilikası'nın yağmalanması bardağı taşıran son damla olmuştu. İmparator Lothar'ın oğlu Ludwig Frank, Burgonyalı ve Provanslı askerlerden oluşan bir orduyla yarımadaya indi. Papa II. Sergius (844-47), Venedik Dükü, Spoleto ve Napoli Dükleri ona katıldılar. Ama yine bu sıralarda Benevento Prensi, artık gemi iyice azıya almış olan Müslüman askerlerine görevler veriyordu. Müslüman askerler ayrım gözetmeksizin her türlü akınlara çıkmışlar, önlerine gelen her şeyi yağmalamışlar, sonunda Montecassino Manastırı'nı çevreleyen topraklara ulaşmışlardı.

Tüm bu olanlara rağmen Beneventolu Adelchi bu disiplinsiz paralı askerleri kullanmak konusunda bir an bile tereddüt etmemişti. Kendisine sadık kalan Bari halkını Berberi lider Halfun'un korumacılığını kabul etmeye zorlamıştı (Halfun'un Sicilya'ya Taranto yoluyla geldiği sanılıyor). Hizmetlerine karşılık olarak Berberi Araplara dini binaları yağmalama ve yakma izni verilmişti. Berberi Arapların liderleri de kendilerine tanınan bu hakkı sonuna kadar kullanmıştı; Capua şehrini yerle bir edecek kadar hem de (şehir daha sonra yeniden inşa edilmişti). 848'de Halfun nihayet o güzel Puglia şehrini ele geçirdi. Yaklaşık aynı tarihlerde Güney İtalya'ya ulaşan Prens Ludwig ancak Benevento'yu Berberi askerlerin elinden kurtarmayı ve Benevento topraklarının bölünerek Benevento ve Salerno Prenslikleri'ne dönüştürülmesini, Capua topraklarının da prenslik haline getirilmesi suretiyle birbirleriyle savaşan Lombard prensleri arasında barış sağlamayı başarabilmişti.

Bu onurlu bir çözüm değildi; St. Peter Bazilikası'nı çevreleyen alanı surlarla kapatmak, kutsallığının 846'daki gibi tekrar bozulmaması için onu bir kaleye dönüştürmek durumunda kalan Papa IV. Leon (847-55) içinse ne tatmin edici ne de memnun edici bir sonuçtu. Ostia açıklarında Sarazenler'i yenen ve Campania halkından oluşan donanma, Papa IV. Leon'un himayesiyle kurulmuştu. Ludwig tekrar Bari'ye doğru ilerledi; bu sıralarda imparatorluk tacını giydi -kral naibi oldu- ve taç giyme töreni sırasında Montecassino ile San Vincenzo al Volturno başrahiplerinin kendisine yalvarıp yakarmalarından cesaret aldı. Lombard prensleri ona destek vermek konusunda işi o kadar ağırdan almışlardı, ona o kadar ikiyüzlü bir tavır sergilemişlerdi ki, tatmin edici bir sonuç elde edecekken öfkelenerek geri çekildi. Bari'yi bir emir yönetmeye devam etti; emir Montecassino ve San

Vincenzo Manastırları'nın gelirleri üzerine ağır vergi uyguladı ve yerel güçleri büyük bir maharet ve ustalıkla yönetti. Emir Kutsal Topraklar'a giden gemilere binmek üzere Bari'den geçen Avrupalı hacılara büyük bir yardımseverlikle (belli bir ücret karşılığında tabii) serbest geçiş izni çıkarmış ve Oria'daki zengin ve eğitimli Yahudi cemaatine karşı son derece samimi bir tutum sergilemişti.

Aslında İmparator II. Ludwig, Puglia meselesini aklından hiç çıkarmamıştı. Tek başına hükümdar olduktan sonra Montecassino Başrahibi, Benevento ve Capua yöneticilerinin teşvikiyle -o sıralarda onlarla fikir ayrılığı içinde olan Salerno lordu konunun dışında kalmayı yeğlemişti- tekrar sefere çıkmaya hazırlandı. Bu yeni saldırıyla ilgili planlar 865'teki *Constitutio*'ya yazılmıştı; bu planlar günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bu plana göre sefere katılacak askerler Mart ayında Lucera'da toplanacaktı. Ancak imparatorun Lombard ve Campanialı tebaalarının bu sefere olan genel ilgisizliklerinin üstesinden gelmesi ve ikili oynamalarını, ihanet etmelerini engellemesi bir yılını alacaktı. 867'de başlayan harekât bir dizi karmaşık olayın ardından dört yıl sonra, 871'de kaldığı yerden devam etti. Ludwig, kardeşi II. Lothar'ın gönderdiği askerlerin (ne var ki askerlerin çoğunu bir veba salgını kırıp geçirmişti), Bizans ve Venedik filolarının (Venedik filosunda Hırvat ve Dalmaçyalı takviye kuvvetleri de vardı) yararını çok gördü. Adelchi'nin, Benevento Prensi'nin ve Gaeta halkının sadakati sayesinde (Sarazen gemilerine limanlarını açan Napoli halkı hariç) Ludwig cesurca çarpışıp kendisini geri püskürten -ve bir hücum sırasında Monte Gargano'daki Baş Melek Mikail adına yaptırılan mabedi talan eden- yeni Bari Emiri Sadvan'ı nihayet yenmeyi başardı. Ama Ludwig, tüm bu yaptıklarına rağmen Sadvan'ın sözde dostu Prens Adelchi ile birlikte Benevento'daki rahat sığınağına geri çekilmesine izin vermişti.

İmparator, Emir'e karşı böyle merhamet etmekle hata mı etmişti? Bari'yi yeniden fethetmiş, bu süreç içinde şan ve şöhret kazanmıştı belki. Ama bu arada Bizans İmparatorluğu da uzun süren bir ekonomik buhran döneminden çıkmış, Makedonya Hanedanlığı'nın kurucusu I. Basileios'un (867-86) enerjik ve yılmaz çabaları sayesinde gücünü toplamaya başlamıştı. Basileios'un donanması "Almanların Kralı" Ludwig'in (Basileios'a göre, onun imparatorluk statüsü kendisininkiyle karşılaştırılamayacak kadar düşüktü) kazandığı zaferde büyük bir rol oynamıştı belki ama Bizans imparatorunun Ludwig'in Güney İtalya üzerinde otorite kurmasına izin vermeye hiç niyeti

yoktu;. Jüstinyen İtalya Yarımadası'nı yeniden fethettiğinden beri Konstantinopolis *basileusu* Güney İtalya'yı kişisel toprağı olarak görüyordu. Bölgede Yunan kültürü derin kök salmıştı ve Bizanslılar büyük limanları ellerinde bulundurmaları sayesinde Adriatik Denizi'ne geçişi denetleyebiliyorlardı. I. Basileios ile Swadan'ın çevirdiği dolaplar istenen etkiyi yaratmıştı. 871'de Benevento Lombardileri arasında çıkan bir ayaklanma imparatorun Ağustos ve Eylül ayları arasında iki ay hapsedilmesiyle sonuçlanmış, bu arada Kayrevan Emiri Puglia'ya bu sefer 20.000 kişilik yeni bir keşif gücü göndermişti. Calabria ile Campania şiddetli saldırılara maruz kaldı. II. Ludwig gücünü toplayıp zar zor Güney İtalya'ya geri döndü. 873'te Capua'da Müslümanları bozguna uğrattı. İki yıl sonra da öldü.

Bu sıralarda, Sarazenler ellerinde kalan son kale olan Taranto'dan (burası köle ticaretinin merkeziydi) akınlar düzenlemeye devam ediyorlardı. Oradan Puglia ve Campania'nın bulunduğu toprakları Volturno'ya kadar tehdit edebiliyorlardı. Bari halkının Kutsal Roma İmparatorluğu'yla bağlarını sürdürmesinin bir anlamı yoktu artık; 876'da tekrar Otranto'daki Bizans yönetimi altına girdiler ve şehirlerini Lombardia'nın merkezi yapmayı başardılar. Bizanslılar 880'de Taranto'yu tekrar almayı başardı ama Adriatik kıyıları boyunca sürekli akınlarda bulunan Müslümanların Comacchio ve Grado'ya kadar ilerlemelerine engel olamadılar.

Berberi Araplar yenilecek gibi görünmüyorlardı. 878'de Siracusa'yı, 902'de de Taormina'yı fethedip Sicilya'nın işgal sürecini tamamlarken, Campania'ya akınlar düzenleyip Capua ve Salerno'yla ittifak da kuruyorlardı. Sonra tekrar Roma Başpiskoposu'nun denetimindeki topraklara ulaştılar ve onu haraç vermeye zorladılar; San Vincenzo al Volturno ve Montecassino Manastırları'nı yıktılar. 882'de Liri'nin ağzında Roma şehrini göz altında tutabilecekleri bir üs kurdular. Romalıların bu kâbusu ancak 915'te sona erdi.

Kelbi emirler, Kahire'nin Fatımi halifelerinin resmi yönetimi altında güvenli bir şekilde Sicilya'ya yerleştikten sonra, onuncu yüzyılda Güney İtalya kıyılarına, özellikle de Puglia ve Calabria kıyılarına yönelik sistemli saldırılara ağırlık vermeye başladılar. Campania'daki Agropoli ve Calabria'daki Santa Severina gibi köprübaşı mevzileri yıllarca direndi. Sakson İmparator II. Otto, yüzyıl önce II. Ludwig'in yaptığı gibi, şiddetli bir harekât girişiminde bulunmaya çalıştı ama 982'de Capo Colonna'da bozguna uğradı. Ondan sonra Güney İtalya'daki Sarazen taarruzları 1036'da Emir al-Akhal'ın ölümüne kadar

neredeyse hiçbir dirençle karşılaşmadan sürdü. Emir al-Akhal'ın ölümünden sonra Sicilya'daki İslâm geri dönüşsüz bir biçimde yıkıldı. Sardinya ve Korsika Limanları on birinci yüzyılın başlarına kadar Sarazenler'in denetimindeydi ve adalar tarafsız bölge olmaya devam etmişti.

Bu arada Kuzey Afrika sahillerindeki üsler, Müslümanların Doğu Akdeniz'de üstün bir konumda olmalarını sağlayan köprübaşları, hepsi güçlendirildi. Kale şehir el Mehdiye 915-920 yılları arasında Sahel sahilinde, aşağı yukarı Pantellaria Adası'yla aynı enlemde kuruldu. 960 yılında Berberi lider Bulukkin bin Ziri, Cezayir'i kurdu. Daha sonra, 1060'ta, Cezayir ile Bône (Annaba) arasında Beca şehri kurulacaktı.

Sarazenler'in korsan savaşları Akdeniz'in kuzeybatısını kırıp geçirmeye devam ediyordu; Sarazenler bu saldırıları İspanyol liman ve adalarını üs olarak kullanarak gerçekleştiriyorlardı. 890 yıllarında, Sarazenler'in Aşağı Liri'de üs kurdukları sıralarda, Müslüman güçleri Provence sahiline ulaştı. İçlerinden bir grup, Saint-Tropez'den pek uzakta olmayan Fraxinetum'da (bugünkü La Garde-Freinet) bir kale inşa etmeyi başardı; bu kaleden sahil şeridine ve bitişiğindeki Marsilya, Toulon ve Nice'e kadar uzanan bölgeye vurkaç saldırılarında bulundular, daha uzak yerlere keşif seferleri düzenlediler. Hatta Batı Alpler'e kadar uzandılar; dağları aşarken Hıristiyan hacı ve tüccar gruplarına saldırdılar. 906'da La Novalaise Manastırı'nı yıktılar.

Lion Körfezi ile Tiren Denizi arasındaki bölgede İfrikiya'dan gelen korsanlar (934-935 yılları arasında Cenova'ya saldıran el Mehdiyeli akıncılar gibi) cirit atıyordu. Provenceli Hugh gibi çeşitli yerel yöneticilerle anlaşma yapmayı başarmış olan Fraxinetumlu korsanlar sonunda iyice azdılar. 972-973 yıllarında karşılığında fidye istemek üzere Cluny Mezhebi'ne mensup bir keşişi kaçırdılar; belki tesadüfen belki onun kim olduğunu bilmeden. Keşiş o büyük Cluny'li Başrahip Aziz Mayeul'den başkası değildi. Bu küstahlıkları Provence aristokrasisini Fraxinetum'daki koloninin tümüyle yok edilmesi için harekete geçmeye teşvik etti.

Sahillerdeki bu Sarazen şehirlerini yaratan ve onlara hayat veren, yakınlarındaki topraklarda geniş bir alanı denetim altına alan bu halk sadece korsan mıydı peki? Bu şehirlerdeki iktisadi ve ticari faaliyetler İtalya kıyılarındaki şehirlerdeki iktisadi ve ticari faaliyetlerden pek de farklı değildi. Aslında iki yaka arasındaki benzerlikler çok güçlüydü ama bölgeye ilk gelenler Müslümanlar olduğu için bu şehirlerin daha

çok Müslümanların özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Bu nedenle Hıristiyan Batı Avrupa'nın sahil şehirlerinin yeniden doğuşu (veya sadece doğuşu) kısmen İslâm'ın yayılmasının bir sonucuymuş gibi görünüyor. Denizde karşılaşan Hıristiyan güçlerle Müslüman güçlerin (bu güçler hangi boyutta ve önemde olursa olsun) birbirlerine ani saldırılar düzenlemesi ve birbirlerine girmesi şaşılacak bir şey değildi; asıl şaşılacak şey denizdeki bu çatışmaların iki topluluk arasında var olan iyi ticari ilişkilere hiçbir biçimde zarar vermemesiydi. Ancak yaklaşık on birinci yüzyılın başlarında bu durum değişiklik gösterecekti: İlk dönemlerde Sarazenler genelde daha aktif ve dinamikti, neredeyse daima ilk saldıran taraftı. Daha sonra ise, Hıristiyanların dayanıklılığı ve gücü sürekli artınca savunmada olan taraf durumuna düştüler.

Müslüman denizcilerin (*bahriyun*), korsanların ve tüccarların bu "cumhuriyetçikler"inin kalkınmasını sağlayan ana etkenlerden biri köle ticaretiydi. Bu açıdan Almeira tipik bir örnektir: Şehrin onuncu yüzyıl boyunca gelişimi ağırlıklı olarak zengin köle ticaretine dayanmaktaydı. *Sakalibe* veya beyaz köleler en çok aranan metalardı. Pechina yakınlarında ikamet eden Yahudiler bu köleleri iğdiş etmede ustalaşmışlardı.

Doğu Akdeniz'de bu durum farklı çizgilerde gelişti. Onuncu yüzyılın ikinci yarısında Makedonya Hanedanlığı'ndan gelen *basileus*'un gerçekleştirdiği dayanıklı karşı saldırı sayesinde Kıbrıs ve Girit Adaları tekrar Bizans'ın eline geçti. Yedinci yüzyılın ikinci yarısından sekizinci yüzyılın başlarına kadar geçen dönemde Müslümanların denizde gerçekleştirdikleri yayılma hareketlerinin en kritik evresinden sonra, ticaret de yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştı. Ancak Batı Avrupalılar bu ticaretin ne en güçlü aktörü ne de en iyi müşterisiydiler. Dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, *Yollar ve Krallıklar Kitabı* adlı eserinde İbn Hurdazbih Batı Avrupa'da ikamet eden ama tam olarak Batı Avrupalı olarak tanımlanamayacak olan Radani adlı Yahudi tüccarlardan söz eder. Rhône'un ağzında ikamet ettikleri sanılan bu tüccarlar köle, silah ve kürk dahil Batı'dan aldıkları malları satmak üzere Doğu'ya götürüyorlardı. Malları Nil Delta'sında boşaltıyor, oradan Kızıldeniz'e kadar yollarına deve sırtında devam ediyor, sonra Hindistan'a veya Çin'e doğru yola çıkmak üzere Arabistan'da el-Car veya Cidde Limanları'nda mallarını tekrar gemilere yüklüyorlardı. Bu uzak ülkelerden misk, ödağacı, kâfur ve kakule alıp bunları sadece Mısır'a değil, aynı zamanda Konstantinopolis'e ve Batı Avrupa'nın

(nispeten) incelikten yoksun saraylarına da satıyorlardı. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllar arasında ticaretin (dolayısıyla Arap-Müslüman coğrafya bilgisinin) ne Amalfi'nin kuzeyindeki Tiren Denizi'nde veya Gaeta'da ne de Batı Avrupa'da ilgi gördüğü anlaşılıyor. Geleneksel Müslümanlık kültürünün karakteristik özelliklerinden biri olan farklı kültürden insanları önemsememe eğilimi İslâm'ın en erken dönemlerinde bile aşikârdı.

Ancak, askeri ve ticari ilişkiler dışında, başka fırsatlar da yok değildi. Her ne kadar kısa süreli bir ilişki sayılsa da, tutsaklık veya kölelik de ilişki fırsatları yaratmış olabilir. Onuncu yüzyılın sonlarında Harun bin Yahya'nın (adı onun Hıristiyan mı, yoksa Müslüman mı olduğu konusunda herhangi bir fikir vermiyor) başına gelenler bize bir ipucu verebilir. Yaptığı geziler sırasında arka arkaya iki Roma'ya da (Eski ve Yeni Roma'ya) uğramış. Filistin sahillerinde, muhtemelen bir korsan saldırısı sırasında, esir düşmüş. Onun Bizanslı korsanlarca mı esir alındığı yoksa Arap korsanlardan oluşan (aralarında Hıristiyanların da bulunduğu) ve Yunan bandıralı bir gemiye düzenlediği bir saldırı sırasında kendi kurduğu tuzağa düşüp yenilen bir korsan grubuna mı dahil olduğu bilinmiyor. Esir alındıktan sonra köle olarak Konstantinopolis'e götürülmüş. Nasıl veya neden olduğu bilinmiyor (belki de Bizanslılarca diplomatik bir görev verilmişti) ama oradan Balkan Yarımadası'na geçmiş; Veneto yoluyla İtalya'ya gitmiş; nihayet Roma'ya ulaşmış. Gezilerini ve geziler sırasında yaşadıklarını onuncu yüzyıl coğrafyacılarından Bin Rusta'nın yazılarından öğreniyoruz. Bin Rusta onun hikâyesini bir efsane tarzında kaleme almıştı; tıpkı *Mirabilia*, yani *Mucizeler Kitabı*'nın (Bizans'tan İslâm dünyasına geçmiştir) yazarlarının yaptığı gibi. Harun bin Yahya'nın gezilerini okurken Tiber Nehri'nin içinden aktığı bronz renkli setlerden ve St. Peter'in önündeki bir sütunun tepesindeki muhteşem bir otomatik kuştan söz edildiğini görüyoruz; bu yazılarda aynı zamanda dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda aslında seyrek nüfuslu ve iktisadi durumu kötü olması gereken bir şehrin zenginliklerinden ve kalabalık nüfusundan da söz edildiğine rastlıyoruz.

Bu dönemlerde Frank dünyasından İslâm dünyasına ihraç edilen birkaç kalem mal içinde en talep edileni demirdi; bu "Frenk kılıcı" biçimine getirilmiş halde ise çok daha makbuldü tabii. Frenk kılıcının tek rakibi, beyaz demirden yapılan ve pahalı bir kumaş gibi muhteşem bir güzelliğe sahip bir silah olan Yemen malı *qauhar* adlı kılıçtı. *Dar ül-İslâm*'a ya "Frenk diyarından" ya da Bizans'tan Rusya'nın bü-

yük nehirleri ve Karadeniz yoluyla ulaşabilen, en rağbet edilen mallardan biri de keresteydi. Bu nedenle, 813'te Papa III. Leon'un Charlemagne'a birtakım Sarazen elçilerin, Venedik gemileriyle (*in navigiis Beneticorum*) Sicilya'ya ziyaretler yapmayı tercih ettiklerini söylediğini öğrendiğimizde pek şaşırmıyoruz. Bu bilgi İslâm dünyasında ağacın ne kadar kıt olduğunu, Kuzey Afrikalı denizcilerin bu konuda çok sıkıntı çektiklerini doğrular; Venediklilerin sık sık Müslüman ülkelerini neden ziyaret ettiklerini açıklayan bir anekdottur da bu aynı zamanda. Bizanslılar gibi Venedikliler de yıllarca Müslümanların elinde olan İskenderiye ve Mısır'la, genelde de *nefandissima gens Sarracenorum* tarafından işgal edilmiş her ülkeyle ticareti yasaklayan yasalar uygulamışlardır. Ancak dokuzuncu yüzyılın son yirmi-otuz yılında Venedikli tüccarlar, hiçbir biçimde uyulmamış olan bir uygulamaya hak ettiği değeri vermek veya muhtemelen yok etmek amacı taşıyan bir olay yaratarak, İskenderiyeli Aziz Markos'un emanetlerini çalmışlardı. 960'ta köle ticareti yapmayı ve Venedik gemilerinde yabancı yolcu taşımayı yasaklayan yasa yürürlüğe girmişti ama 971 tarihli başka bir belge Venediklilerin kereste, metal ve silah getirip, bunları İskenderiye pazarlarında satmaya devam ettiklerinden bahseder. Bundan kısa bir süre sonra İstra ve Dalmaçya fatihi Dük Pietro II. Orseolo'nun (991-1008) yönetimi altındayken Venediklilerin iktisadi ve ticari ölçeğinin muazzam boyutlara ulaştığı doğrudur; II. Orseolo Konstantinopolis (992'nin o ünlü altın mühründen bildiğimiz gibi) ve Kahire'nin Fatımi Halifesi ile aralarındaki ticari ilişkilerin yeniden tanımlanmasını da sağlamıştı. Mısır'la anlaşma yapıldığına dair ortada herhangi bir kanıt yok ama Venedik ile Mısır arasındaki dostluk bu dönemlerde başlamıştır ve bu dostluk Haçlı Seferleri'ne, on ikinci yüzyılda Fatımi Halifeliği'nin yok olmasına ve on üçüncü yüzyılda Memlüklerin *coup de main*'ına (destek) rağmen yüzyıllarca hiç bozulmamıştır.

Dokuzuncu ve onuncu yüzyılda (Kahire'deki Gize'nin son derece zengin olduğu dönemlerde) Müslümanlarla "Frenkler" arasındaki ticaretin varlığına işaret eden yazılı kanıtların yokluğunun neden olduğu boşluğu deniz arkeologları doldurmuştur; arkeologlar, döneme ilişkin genelde gemi ve seramik kalıntılarına rastlamışlardı. Bu buluntular o dönemde Kuzey Akdeniz'de hatırı sayılır bir mal sirkülasyonu olduğunu kanıtlamaktadırlar.

Arapların Akdeniz'deki ticari faaliyetlerinin boyutunu Müslümanların sikkelerinin yaygın kullanımıyla da kestirmek mümkün;

bu sikkeler kısa bir zaman içinde Bizans *denarius*'uyla, o ünlü *hyperper* veya altın *solidus*'la ve *bezant*'la boy ölçüşmeye, hatta birçok bölgede onların yerine kullanılmaya başlamıştı. *Denarius* gibi Arap dinarı da (Sicilya'daki Arap sikkeler çok ünlüdür) altından yapılmıştı ve 4.25 gram ağırlığındaydı. En yaygın kullanılan sikke ise çeyrek dinar, yani *ruba*'i idi; bu sikkeler sadece Sicilya'da değil Güney İtalya anakarasında da yaygın olarak kullanılmaktaydı; o bölgede bu sikkelere *tarì* ("taze" veya yeni basılmış para) adı veriliyordu, ki bu isim bu bölgede yakın zamana kadar kullanılmaktaydı. Gümüş sikkeler genelde dirhem oluyordu (bu isim Farça *drahma*'dan gelmişti); bu sikkeler 2.9 gramdı, daha küçük olan *harruba*'nın ağırlığı ise 2 desigramdı. *Tarì* o kadar yaygın kullanılıyor, o kadar talep ediliyordu ki, onuncu yüzyılda Amalfi ve Salerno'da sahtesi basılmıştı; ancak bunlar üzerlerindeki Arap alfabesiyle yazılmış gibi görünen ama hiçbir anlam taşımayan sahte Kûfe yazısıyla kolayca ayırt edilebilir. Arap sikkeleri "Rus"ta da tedavüldeydi: çok az altın çıkmıştı (dikkatle biriktiriliyordu muhtemelen, o bölgede değerli metallerin kronik kıtlığına işaret eden bir başka kanıttır bu) ama büyük miktarda gümüş vardı. "Eski Rus sikkesi *nogata* Arapların dirhemine karşılık geliyordu ve ismini 'hakiki sikke' anlamına gelen *nakid*'den almıştı."[1]

İslâm: Kriz ve Dönüşüm. Doğu

Akdeniz tarihi içinde sekizinci yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar ticaretle akınlar el ele gitmiştir; öyle ki bir yerden sonra birini diğerinden ayırt etmek o kadar da kolay değildir. Yine de açık olan bir şey varsa, o da yedinci yüzyılda İslâm'ın Akdeniz ülkelerine baskınlar düzenlenmesine yol açan koşulların birden bire değiştiğidir; ancak bu değişim parça parça gerçekleşmiş ve özellikle onuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra sık sık genel eğilimin tersi yönde bir seyir izlemiştir. Bu gelişimlere görünüşte (ve bazen de somut olarak) paralel biçimde ve (her ne kadar bir dizi önemli çakışma aksini söylüyorsa da) muhtemelen tesadüfi gelişmeler sonucu (farklı İslâmi gruplar içinde meydana gelen kurumsal ve yapısal krizlerin de etkisiyle), Müslümanların Batı Akdeniz'e ve civarındaki topraklara gerçekleştirdikleri akın-

[1] F. Kämpfer, Russi e slavi occidentali, Storia d'Europa, içinde, Cilt 3, Il medioevo, ed. G. Ortalli (Turin, 1995), s. 620.

lar yavaş yavaş durmuştu. Onuncu yüzyılın sonu ile on birinci yüzyılın ilk otuz yılı arasındaki dönemde çok çeşitli ve birbirinden bağımsız nedenlerle bu akınlar tamamen kesilmişti.

Birbirine rakip iki halifeliğin ortaya çıkışıyla birlikte (929'da Kurtubalı Sünni Emeviler, 910'da ise Doğu Cezayirli Berberilerin kurduğu ve daha sonra Mısır'ın 969'da kurulan şehri Kahire'ye yerleşen Şii-İsmaili Fatımiler ortaya çıkmıştı) Bağdat'taki Abbasi Halifeliği'nin otoritesi sarsılmıştı. Kahire ileride (Hindistan ve Çin'den gelen değerli baharatların yanı sıra) Yemen, Zanzibar ve Etiyopya'dan gelen malların geçtiği Nil üzerinde yer alan önemli bir ticaret merkezi haline gelmeye yazgılıydı; mallar denizden Kızıldeniz'deki Aydhab'a nakledilecek, develerin sırtında geçirilecek kısa bir çöl yolculuğunun ardından Nil Deltası'ndaki limanlara götürülecekti. Mısır'a Nübye'deki madenlerden (bu dönemlerde neredeyse iyice boşalmıştı) ve Sudan'dan altın da akıyordu. Altını, yanlarında beyaz altın (fildişi) ve kara altın (Afrikalı köle) da getiren Gana Kralı'nın elçileri getiriyordu. Mısır'da bulunan ve o dönemlerde Abbasi Halifeliği'nden bağımsız ve onunla ihtilaf halinde olmasa bile rekabet halinde olan yeni kuvvet üssünün doğuşu o sıralarda Haricî ve Karmatî "yediler"in sürekli ayaklanmalarıyla yıpranan Bağdat Halifeliği'nin çöküşünün bir belirtisiydi. Bu nedenle halifeler bu yüzyıl içinde İslâm dinine geçen ve Samani Hanedanlığı'nın yardımıyla imparatorluğun göbeğine yerleşmeyi başarmış olan Orta Asyalı Türk askerlerin korumacılığına her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyuyorlardı. Samaniler Abbasilerin elinde bulunan kuzeydoğu bölgesinin güvenliğinden sorumluydu. Onuncu yüzyılın sonunda Türk hanı Alptekin, Samanilerin zayıflığından yararlanarak Gazne'yi (bugünkü Afganistan) ele geçirdi ve orada muhteşem bir saray inşa ettirdi; Bilim Adamı el Biruni ile Şair Firdevsi'nin orada bir aralar misafir edildiğini biliyoruz. 999'da Karahanlı Türkler Buhara şehrini ele geçirdiler ve orada yeni bir hanedanlık kurdular. Hemen her yerde İran prensleriyle valileri yerlerinden edilmişti. Halifeler yakın zamanda Sünniliğe geçen, bu nedenle uzlaşılması son derece zor olan Türklere uyum sağlamak zorunda kalmışlardı. Oğuz adıyla bilinen boylardan oluşan federasyonun üyelerinin varlıklarını hissettirmeye başlamaları uzun sürmemişti; onuncu yüzyılın ortalarında Hazar Denizi ile Aral Denizi'nin kuzeyindeki otlaklara yerleşmişler ve bundan sonra beyliklerinin kurucu babaları olan Selçuk Bey'in adına hürmeten kendilerini Selçuklular adıyla anmaya başlamışlardı.

Selçuklu Türkleri İran'daki Samanilerle iyi ilişkiler kurdular; ancak yaklaşık 1040'ta onları yerlerinden edip topraklarına yerleştiler ve Horasan'dan Orta İran'a kadar uzanan bir "imparatorluk" kurdular. Bu dönemde Bağdat Halifesi Şii "vekilharçları"ndan oluşan bir hanedanlık olan Buyiler (Büveyhiler) tarafından ağır bir baskı altına alındı (daha doğrusu, esir alındı); bu dini baskı Selçuklu Hanı Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a yürümesi için bir bahane oldu. Türklerin Bağdat'ı işgali "Sünnilerin kurtuluşu" olarak sunuldu ve halife itaat altına alındı. Selçuklu beyi "Sultan" ilan edildi ve bir süre halifeliğin yöneticisi konumunu sürdürdü. Selçuklu beyi Abbasileri içinde bulundukları krizden kurtarmak ve İslâm'ın üç yüzyıl önce Asya'da duran yayılmacı ilerleyişini yeniden başlatmak amacını taşıyan ihtiraslı askeri programını açıkladı. Daha önce de sözünü ettiğimiz (ve daha sonra tekrar kısaca değineceğimiz) gibi, İslâm'ın Akdeniz'deki yayılması yüzyıl önce yavaşlamış, Batı'nın "Frenk" halkı muazzam bir toparlanma örneği sergilemişti.

Sünni İslam'ın batıya yayılma harekatını sürdürmeye can atan Selçuklular'ın karşısına ilk dikilen Bizanslılar ile Mısırlı Şii halifelerdi.

Türkler Mısırlı hasımlarıyla karşı karşıya kalınca Suriye ve Filistin'in denetimini ele geçirmek için şiddetli bir harekâta başladılar. Bu durum, bugün "Birinci Haçlı Ordusu" adını verdiğimiz ortalığa dehşet saçan silahlı hacıların Abbasiler, Selçuklular ve Fatımiler arasındaki düşmanlığa son vermek üzere 1096-1099 yılları arasında bölgeye gelmelerine yol açtı; Türklerle Araplar arasındaki rekabet, durumu daha da karmaşıklaştırdı. Haçlı ordusu Suriye'nin kuzey sınırlarına dayanınca Kahire'nin Fatımi Halifeliği "Frenkler"le işbirliğinin mümkün olup olmayacağını veya onları bir biçimde Türklere karşı kullanıp kullanamayacağını öğrenmek üzere Haçlılara bir elçi gönderdi.

Yeni Selçuklu Sultanı Alparslan (1062-73) 1071'de Van Gölü yakınlarında, Fırat'ın yukarısında bulunan Manzikert'te (bugünkü adıyla Malazgirt) önemli bir zafer kazandı. Bu zafer birkaç yıl sonra başkenti Iconium (bugünkü adıyla Konya) olan "Rum Sultanlığı"nın kurulmasının önünü açtı; Rum Sultanlığı'nın kurulması Selçuklular'a Anadolu Yarımadası'nın orta bölgelerini denetleme imkânı verdi. Rum ("Roma"), Arapça konuşulan ülkelerde (dolayısıyla İslâm ülkelerinde) Avrupalıların yanlışlıkla Bizans İmparatorluğu olarak adlandırdığı bölgeyi tüm coğrafi boyutuyla tanımlamak için kullanılan

bir terimdir. Dolayısıyla Anadolu Rum içinde kalıyordu. Bu nedenle, bu yeni Müslüman fatihleri, hepsi de o tarihlerde hâlâ Bizans denetimi altında olan Karadeniz sahilleri ile Akdeniz'deki Antalya ve Alexandretta (bugünkü adıyla İskenderun) Körfezleri'nden sadece (sırasıyla) kuzeyde Karadeniz boyunca uzanan sıradağlar ile güneydeki Toros Dağları ayırıyordu. Boğaziçi'ndeki başkenti 717-18 yılları arasındaki kuşatmadan beri görülmemiş bir korku sarmıştı. Tahta yeni çıkan *basileus* I. Aleksios Komnenos (1081-1118) hepsi de aynı zamanda gerçekleşen üç barbar saldırısına karşı koymak zorunda kaldı. Batıda, Roberto Guiscardo komutasındaki Normanlar Epir sahiline saldırdılar. Roberto Guiscardo, kardeşi Ruggiero Sicilya'ya bir harekât düzenlerken Güney İtalya'yı ele geçirmek için Papa'nın desteğiyle gücünü birleştirmeye çalışıyordu. Kuzeyde, Ural-Altaylı Peçenekler, ki daha sonra bunlara Komanlar (Rus kaynaklarında *polovzi* adıyla geçer) adı verilecekti, Balkanlar boyunca akın düzenlediler ve 1090 yılında neredeyse Konstantinopolis'in surlarına kadar dayandılar. Bizanslılar onları güçlükle geri püskürttü. Doğu ve güneydeki Türkler kendi aralarında Orta ve Doğu Anadolu'yu paylaştılar ama şimdi de bu iki bölge üzerinde birbirine rakip iki sultanlık, Konyalı Selçuklular ile Meliteneli (bugünkü adıyla Malatya) Danişmendliler savaş veriyordu.

Yerlerinde duramayan bu Hint-Avrupalı ve Türk-Moğol halkların din değiştirmesiyle ilgili fırsatlar değerlendirilmiş olsaydı, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda İslâm dinini benimseyen ve Orta Asya'daki *Dar ül-İslâm*'ın geniş bir alana yayılmasını sağlayan Türk ve Moğol halklarından oluşan geniş kitleler Avrasya'nın genelini çok farklı bir biçimde etkileyebilirdi; üstelik bu etki sadece din tarihi açısından olmazdı. Müslümanların *ümmet* yapısının muhtemelen bu bir dizi fırsatın kaçırılmasında belli bir payı vardı. Musevilik gibi İslâm da uygun dini kurumlardan veya Hıristiyanlıktaki rahiplerin işlevini görecek din adamlarından yoksundur. Selçuklularla ve Karahanlılarla ittifak kurmuş olan diğer etnik gruplar Kuran'a inanma yolunu seçebilirlerdi. Müslümanlar bu bölgelere daha sonra, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısı, Cengiz Han'ın fetihlerinin neden olduğu ayaklanmaların ardından tekrar gireceklerdi. Öyle görünüyor ki, İslâm onuncu yüzyılın başlarından itibaren ticaret yolları sayesinde Orta Asya'nın birçok bölgesine girmişti. *Magna Bulgaria*'nın (Volga'daki o büyük havzanın) Bulgarları İslâm'ı bu şekilde kabul etmişlerdi; tıpkı yönetici sınıfı daha önce Museviliği benimsemiş olan Hazarlar gibi. On ikinci

yüzyıl vakanüvislerinden Rus keşiş Nestor, 986'da Müslüman Bulgarlar'ın pagan olan Kiev Prensi Vladimir'e kendilerini tanıttıklarından ve ona İslâm dinine geçmesi önerisinde bulunduklarından söz eder. Görünüşe bakılırsa, prens sünnet olmak, alkol ve domuz etinden imtina etmek istemediği için bu öneriye pek sıcak bakmamış. İki yıl sonra Vladimir (daha sonra "Büyük" Vladimir adıyla tanınacaktır) Bizanslılar ile Yunan Ortodoks Kilisesi'nin önerisini kabul etmişti.

Vladimir'in tercihini yönlendiren saikler incelikten yoksun gelebilir insana veya belki de vakanüvis bunları açık yüreklilikle olduğu gibi yazmıştır. Vakanüvisin ufukları ve vakayinamenin hedeflediği okur kitlesi bir kenara bırakılırsa,

> Tarihin bu evresinde Rusya İslâm'la birleşseydi ne gibi bir sonuç ortaya çıkardı? Hıristiyan Avrupa kapana kısılırdı. Akdeniz'deki Slav filoları Yunanlarla savaşıyor olurdu, Araplarla değil. İslâm Avrupa'nın doğu cenahına bir kale dikerdi ve İskandinavya'ya Hıristiyan misyonerlerden önce girerdi!

Bu, tarih hakkında koşullara bağlı olarak, her türlü "eğer" ve "ama"larla düşünmenin zorunlu olduğuna bir başka kanıt daha sunar, tabii böyle bir kanıta ihtiyaç duyuluyorsa. Daha önce çoktan reddedilmiş olasılıklarla ilerlemek yerine, olayların ağırlığını tam anlamıyla, olduğu gibi verebilmek ancak bu şekilde mümkündür. İşte o zaman, kişiler ve gruplar arasındaki ilişkilerin üzerinde oynanabilir, geçmiş ve geçmişin ortamları farklı şekillerde yorumlanabilir ve birçok olaydan hiç söz edilmeyebilir.

İslâm: Kriz ve Dönüşüm. Batı

İspanya'da, Kurtuba'daki yeni Emevi Hanedanlığı'na en parlak dönemlerini yaşatan ve 929'da kendine halife payesini yakıştıran Emir III. Abdurrahman (912-16) nüfuzunu Batı Mağrip'in bir kısmına kadar genişletmeyi başarmıştı. Bu dönemlerde Kurtuba'nın nüfusunun 300.000 civarında olduğu sanılıyor. Günümüze kadar dayanan şehrin ve hükümdar sarayı Medine Azahara'nın (Çiçekler Şehri) etkileyici kalıntıları, bu dönemin ihtişamı konusunda bize bir fikir verir. Şehir, Bizans'ın en büyük sanatçılarının elinden çıkma mermer, kristal ve mozaiklerle pırıl pırıl parlıyormuş; altın süsleriyle ışıldayan ka-

bul odasının ortasında bulunan ve konukları parlak ışık çağlayanlarıyla büyüleyen "canlı gümüş"ün, yani cıvanın aktığı bir çeşmeden de söz edilir.

Araplarla Berberiler hiçbir zaman tam anlamıyla birleşmemişlerdir. Kendilerini Peygamber'in yegâne varisi olarak görenler aşırı aristokrat tavırları nedeniyle Afrikalı sonradan görmelere tepeden bakıyorlardı. Yine de, bir tarafta Araplarla Berberiler, diğer tarafta da Kelt İberliler, Latin İberliler ve Suevli Gotlar'ın torunları arasında kısa bir zaman içinde yavaş ama sağlam bir bütünleşme başlamıştı. En önemli toplumsal farklılık, fatihlerin soyundan gelen Müslümanlar, tarihin bir döneminde Müslümanlığı seçmiş olan yöre halkı (*muvalladun*) ve inançlarını değiştirmeyen ama dil ve gelenek anlamında Araplaşmış olan Hıristiyanlar arasındaydı; bu Hıristiyanlar yine de Latin dilini veya Latince'den türemiş olan yöresel dillerini hatırlıyorlardı (bu halk Araplarca *musta'riba* adıyla tanınıyordu, Batıda ise onlara daha çok bu adın İspanyolca versiyonu olan Mozaraplar deniyordu).

Emeviler İspanyol-Müslüman dünyasına ilk olarak alâmetifarikaları olan o büyük Süryani kültürünü sokmuşlardı. Ancak zaman geçtikçe, Kuzey Afrika'daki İslâmi saray çevrelerinde yaşanan Abbasi hayat tarzının cazibeleri kendini hissettirmeye başladı. Hıristiyan *zımmi* bile bu özgün entelektüel defineden etkilenmişti. Dokuzuncu yüzyıl gibi erken bir dönemde bile, Kurtubalı Alvaro Hıristiyan alimlerin Arap yazısını taklit etmekle boşa zaman harcadıklarından ve Kilise Babaları'nın yazdıkları Kutsal Kitap ve yazıları savsakladıklarından yakınıyordu.

Kurtuba Halifesi ile Pireneler'in kuzeyindeki "Frenkler" arasındaki ilişkiler karmaşıktı ama tatmin ediciydi. 953'te, Alpler'deki Sarazen yerleşimlerinin temizlenmesi konusunda halifenin yardımını talep etmesi için Cermen Kralı Otto tarafından Kurtuba'ya gönderilen Gorze Başrahibi Yohannes'i, halife huzuruna kabul etti. Halife krala (artık imparatordu) Cremona Liutprand'daki Antapodosis'in adakçısı olarak tanınan Elviralı Mozarap Başrahip Recemund'u elçi göndererek iadeyi ziyarette bulundu.

Abdurrahman'ın ölümünden sonra Kurtuba Halifeliği'nde onun yerini dolduracak biri çıkmadı. Geriye bakıldığında, Kurtuba şehrini büyütüp süsleyen II. Hakam'ın (961-76) iyi bir şöhreti vardı. Hakam, efendisini gölgede bırakacak derecede enerjik bir bakan ve yardımcının desteğini almak gibi bir talihe (yoksa talihsizlik mi demeli?)

sahipti: Muhammed Bin Abi Amir, halifenin planlarını uygulamaya koymuş ve becerilerinden dolayı el Mansur "Malik karîm" lakabını almıştı (İspanyol vakayinamelerinde ve şiirlerinde Almanzor adıyla geçer). 978-1008 yılları arasındaki otuz yıllık dönem boyunca Arap kökenli olan vezir, İspanya ve Fas'ın sahibi ve efendisiydi. Vezir, Leon'un Hıristiyan Kralını Kurtuba Halifesi'nin kulu ilan etti ve 997'de Santiago de Compostela'nın mabedine saldırdı. Ancak, onun ölümünden sonra ailesinin hayatta kalan üyeleri arasında şiddetli hanedanlık kavgaları baş gösterdi ve sonunda Müslüman İspanya, genelde araları açık bir düzine emirliğe bölündü; İspanya'da bu emirlikler *reinos de taifas* veya "hizipçi krallıklar" adıyla biliniyordu. Bu prensliklerde, halifenin yaptığı gibi, sanat eserlerine maddi yardımda bulunuyorlardı ama daha mütevazı ölçülerde.

En azından on ikinci yüzyılın sonuna kadar Batı Avrupalılar, Kudüs'ün doğusundaki İslâm hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyorlardı: Örneğin, 906'da Toscana Kontesi Bertha Bağdat Halifesi el Müktefi'ye yazdığı bir mektupta, yakın zamanlarda, iyi ilişki içinde olduğu (ne kadar iyi ilişki içinde olsalar da, iki ülke korsanları denizde birbirleriyle savaşmaktan geri durmuyordu) Kayrevanlı Aglabi Emiri'nden daha güçlü bir Müslüman hanedanlığın varlığını öğrendiğini (İfrikiya'dan gelen teknelerden inen esirlerden öğrenmişti bunu) belirtir.

Öte yandan, *reyes de taifas*'ın önemi Batı halkının gözünde gittikçe artıyordu. On birinci yüzyılın başlarında, bu yöneticilerden biri olan Denia Emiri Mücahit, Balear Adaları, Korsika ve Sardinya'yı -ki bu pratikte, Valencia'dan Tiren Denizi'ne kadar Akdeniz'in kuzeybatı bölgesinin tamamı demekti- denetim altına almayı amaçlayan kapsamlı ve tutarlı bir siyasi program tasarladı ve bu programı neredeyse başarıyla uyguluyordu. 1010 yılından beri Mücahit, iktidarı ele geçirmek için, halifelik içindeki krizden yararlanmaya çalışıyordu; birçok deniz komutanının desteği sayesinde Balear Adaları'nın önderi statüsünü kazanmıştı. En büyük hedefi, Sardinya ve Tiren Denizi'nin ötesine uzanan geniş bir bölgeyi yönetimi altına almaktı. Öyle görünüyor ki, iki deniz şehri, Cenova ve Pisa, Papa VIII. Benedictus'un emriyle bu tehdide karşı güçlerini birleştirmiştir; her iki şehir de geçmişte arka arkaya Sarazen saldırılarına maruz kalmıştı. 1015-1021 yılları arasında, uzun ve zorlu bir savaşın ardından, bu iki şehir düşmanlarını alt etmeyi başardı. Pisalılarla Cenevizlilerin Mücahit'e karşı yaptıkları savaş, Hıristiyan güçlerin ortak bir Müslüman düş-

mana karşı birleştiği birçok önemli çarpışmanın ilkiydi. Bu durum, bu tür savaşların açık veya örtük bir biçimde dini bir içeriğe sahip olduğunun bir göstergesidir. On birinci yüzyılda, Cluny Manastırı gibi merkezlerin din ve din adamlarınyla ilgili yürüttüğü şiddetli kampanya da aynı özelliği yansıtıyordu.

Konstantin döneminden beri dini saiklere atıfta bulunarak savaş çığırtkanlığını desteklemek veya onu haklı çıkarmak (bazıları bunu kutsamak olarak da adlandırabilir) Hıristiyanlığın alışık olduğu uygulamalardan biri haline gelmiştir. Bizans'ta, "kutsal ordu" ve "kutsal savaş" kavramları olağan kavramlardı; zira emperyal otoriteyle ilgili her şey kutsal sayılıyordu. Putperestlerle savaşmak ve Hıristiyanlık inancını yaymak askeri belagatin ve simgeciliğin bir parçasını oluşturuyordu. Ancak, Bizans Kilisesi silahları ve savaşı kutsamaktan daima kaçınıyordu. Latin Kilisesi ise çok daha farklı bir tutum sergiliyordu: Mit ve gelenekle iç içe geçmiş olan eski savaşçı geleneğini etkisiz kılmak veya onu yok etmeye çalışmaktan ziyade onu kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Cermen halkı bu gelenekten kurtulmaya pek gönüllü olmadığını göstermişti. Karolenj döneminden sonra, yüksek rütbeli memurların güç kullanımına gittikçe daha fazla önem vermeleri, değerlerin ve geleneklerin gün geçtikçe militerleşmesine neden oldu; Romalı-Cermenlerdeki silahların kutsandığı ayinler ve şövalye etiğinin ve uygulamasının ilk belirtilerinden biri olan *novi milites* bu durumu çok iyi özetler. Böyle bir bağlamda, Müslümanlara karşı yapılan silahlı mücadeleleri, (halihazırda var olan zihniyetin yardımıyla) iki dinin, hangisinin daha güçlü, dolayısıyla daha iyi olduğunun kanıtlandığı bir müsabakaya katıldığı dini bir çekişmeye dönüştürmek çok basitti. Ancak unutulmamalıdır ki, bu zihniyet açık değil örtüktü ve din adamlarından ziyade halk arasında yaygındı. Din adamları bu zihniyeti hoş görüyor ama pek teşvik etmiyordu.

Kiliselerde bayrak ve silahlarla ilgili yapılan kutsama ritüelleri toplumsal bağlamı içinde değerlendirilmeli. O dönemlerde çalışma aletleri dahil her nesne kutsanabiliyordu ve insani her faaliyetin Kutsal'ın belirlediği bir evrende uygun bir yeri vardı. Yedinci yüzyıldan beri düşman Müslümanlara karşı verilen mücadelelerin amacı önce insan hayatını ve malları korumaktı ama Kilise'yi ve kutsal emanetleri korumak da önemliydi. Silahların kutsanması ve Kilise'nin korunması, bu yeni düşmana karşı savaşmanın "adil" hatta "kutsal" sayılabileceği fikrini teşvik etmişti. Bunun dışında, "İsmaililer", "Ha-

ceriler" veya "Sarazenler" gibi isimler, etnik gruplara atıfta bulunmasalar da, aynı soyağacına aittiler: Bunlar Kutsal Kitap'ta İbrahim Peygamber'in soyuyla ilgili hikâyeye atıfta bulunur. Başka bir deyişle, düşman asla Hıristiyan olmayışına göre, yani dini statüsüne olumsuz vurguda bulunularak adlandırılmaz; dolayısıyla onunla farklı bir dine mensup olduğu için savaşılmak istendiği izlenimi verilmez. Sekizinci yüzyılın ortalarında yayımlanmış olan Orleanslı Aziz Eucharius'un *Hayat* adlı metni "Akitanya bölgesine girmek ve oranın nüfusunu azaltmak amacıyla anavatanlarından ayrılan uğursuz İsmaili halkı"nın sapkınlıklarından söz ederken, İsmail'in oğullarının dini inanışlarına hiç değinmez. Burada Aziz Eucharius'un niyeti, yüzyıllar önce Latin kaynakların çeşitli "barbar" ırklarla ilgili ihtilaflarından söz ederken yaptıkları gibi, işgalcilerin gaddarlıklarını tasvir etmekti.

Ne var ki, dokuzuncu yüzyılda, Roma'daki Papalar Müslüman korsanların her an saldırabilecekleri tehdidini yeniden gündeme getirdiklerinde bazı şeyler değişti; örneğin II. Gregorius'un 947'de Toulouse yakınlarında Araplarla savaşan Akitan Dükü'ne eski sunak giysileri hediye etmesi veya I. Hadriyanus'un 778'de İspanya seferine çıkmadan önce Charlemagne'i teşvik etmesi bu değişikliği gösterir. Papa Gregorius'un tavrını "kutsal bir savaş"ın yapılacağı konusunda bir ön uyarı gibi değerlendirmek abartılı olacaktır. Sunak kumaşını parçalayıp bu parçaları yutan Frank askerlerinin bu hareketleri belki biraz büyüsel bir tarafı olan dini hareketlerdi ama kâfirlerle yapılan savaşların övgüye değer olduğu imasında bulunmuyordu kesinlikle. IV. Leon'da durum daha farklıydı: 846'da Sarazenler'in Roma'ya saldırdıkları günün ertesi, Leon hayatını Kilise ve Hıristiyanlık adına kurban etmeye hazır herkese cenneti vaadetmişti. I. Nicolaus (856-67) ile VIII. Yohannes (872-82) de benzer vaatlerde bulunmuşlardı. Bu dönem boyunca Batılı Hıristiyanlar İslâm dininin hüküm sürdüğü ve çok iyi bildikleri başka bir bölgeden, yani İspanya'dan gelen haberlerle şaşkına döndüler. Onları şaşırtan olay, Eulogius'un aktardığı "Kurtuba şehitleri"ydi; Eulogius 848'de Hıristiyan İspanyası'nı dolaşmış ve tartışmalı İslâm karşıtı propagandaya katılmış, ticari faaliyetler nedeniyle Avrupa'nın dört bir yanına dağılmış olan aile fertlerini bulmak üzere İspanya'dan Avrupa'nın çeşitli ülkelerine seyahat etmiştir. Aziz Eulogius'un seyahatleri Avrupa ile İslâm dünyası arasındaki ticari ilişkilerin doğrudan olmasa da, yoğun ve düzenli olduğunu kanıtlayan önemli bir belge niteliğindedir.

850'lerde Kurtuba'da elli civarında kadın ve erkek Peygamber'in kanunları aleyhinde vaaz verilmesiyle ilgili yasağı deldikleri gerekçesiyle idam edilmişlerdi. Bu yasağı delmelerindeki amaç şehitlik mertebesine ulaşmak değil, İsrafil'in Borusu'nu çalacağı günün bir an önce gelmesini sağlamaktı. İnanışa göre, İncil tüm dünyaya yayıldığında dünyanın sonu gelecek, Kıyamet Günü başlayacaktı. 858'de Saint-Germain bölgesinden iki Benedikten rahibi Aziz Vincent'in kutsal emanetlerini bulmak için bütün İspanya'yı dolaştı. Kurtuba'ya ulaştılar ve oradan üç şehitin cenazesini Saint-Germain'e getirmeyi başardılar. Bu olay Batıda derin bir etki yarattı ve uzun bir süre örnek bir olay olarak anıldı; yaklaşık dört yüzyıl Fransiskenler bu olayı bir model olarak kullandılar. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında papalığın verdiği hükümlerde, cereyan eden olayların ve "Kurtuba şehitleri" sorununun Haçlı Seferi fikrinin veya "kutsal savaş" fikrinin doğuşunda önemli bir rol oynayıp oynamadığı -ki cevaplandırılması çok daha zor bir sorudur bu- önemli bir rol oynadıysa ne kadar önemli olduğu hâlâ tartışma konusudur.

Asi bir grupla başı dertte olan bir Bizanslı yetkilinin Sicilya'ya çağırdığı Tunuslu Aglabi Emirleri adanın tamamını ancak yedi yılda alabilmişlerdi. Kısa bir süre içinde tüm İber Yarımadası'nın Müslümanlaşmış bir yarıkıta haline geldiği düşünülürse, bu çok yavaş bir süreçti. 902'de Taormina'nın teslim oluşundan sonra ada yaklaşık iki yüzyıl boyunca *Dar ül-İslâm*'ın en önemli bölgesi olma özelliğini sürdürmüştü. *Zımmi* statüsüne indirgenmiş olan Hıristiyanlar adayı terk etmemişlerdi ama Sicilya etnik ve dilsel açıdan tümüyle Berberi ve Arap istilasının etkisi altındaydı. Sicilya'nın etnik bileşimi zaten çok karışıktı: Hint-Avrupa öncesi Pelasglar, Kartacalılar, Hellenler, Latinler ve Greko-Bizans halklarından oluşuyordu ada. Buna rağmen, Berberi Arapların dildeki etkileri Sicilya aksanında, özellikle de tarım, sulama ve toprak ıslahında kullanılan araç ve tekniklerle ilgili terimlerde hâlâ hissedilebilmektedir. Nispeten daha kıraç bölgelerden gelen Müslümanlar, İslâm dünyasının donanmasında kullanılan tüm kerestelerin temin edildiği Sicilya'daki su ve orman bolluğunu görünce hayretten donakalıyorlardı. Onuncu yüzyılda İbn Havkal, Mağrip'in gelişmekte olan İslâmi bölgeleriyle karşılaştırırken Sicilya'dan küçümseyerek bahsetmişti. Aslında, onun 973'te gördüğü Palermo, Batı Akdeniz'in en büyük şehirlerinden biriydi ve güzel ibadethaneler, saraylar, suların fışkırdığı çeşmeler ve zengin pazarlarla doluydu. Bugün bu güzelliklerden geriye çok az şey kalmıştır: Cefalù

Hamamı'nın kalıntılarını görmek mümkündür. Ancak, Müslüman Sicilya'nın kültürel ve sanatsal profili Normanların hâkim oldukları on ikinci yüzyılda da varlığını korumuştur: Zisa, Cuba ve Palatine Şapeli belli bir yaşam kalitesine ve son derece ince bir yaşam sevincine karşılık geliyordu; bu özellikleri İspanya ile Mağrip'teki saraylar, bahçeler, su şebekeleri, cami ve medreselerde hâlâ görebiliriz.

Benzer şekilde, bugün Norman dönemiyle ilgili anlatılanlardan, o dönemlerde son derece yoğun bir entelektüel hayatın var olduğunu öğreniyoruz. Sicilya teoloji, filoloji ve dilbilgisi alanlarındaki çalışmalar için verimli bir yer konumundaymış; dolaylı olarak Bin el Kattah'ın (kayıp) antolojisi ile sürgüne gönderildiği söylenen Şair Bin Hamdis'in şiirlerinden öğrendiğimiz kadarıyla, muhteşem güzellikte eserlerin verildiği bir şiir okuluna ev sahipliği yapıyormuş. Endülüs'te sürgündeyken iki şair de Sicilya için ağıt yakmıştı; tıpkı dört yüzyıl sonra Mağrip'e sürgüne gönderilen Endülüslü mültecilerin yaptığı gibi. Bin Hamdis'in Sicilya'yı Normanların gelişi üzerine terk ettiği, Endülüs'ten de Murabıtların gelişi üzerine kaçtığı söylenir; 1133'te ya Mayorka'da ya da Beca'da ölmüş. Sicilya'nın Arap şiiri "klasik"ti ve o büyük el-Endülüs geleneğinin biçimlerinden türemişti; bu şiirin, Suev döneminde birdenbire ortaya çıktığı anlaşılan yerli Sicilya şiiriyle kökdeş olması muhtemel.

Emir el Akhal (1019-36) öldükten ve adayı birleştirmiş olan emirlik sona erdikten sonra, İspanya'daki Kurtuba halifeliğinin başına geldiği gibi, burada da iktidar parçalanmıştı; bu durum zaman içinde Normanların istilasına kapı aralamıştır. *Reyes de taifas* gibi küçük saraylar Palermo'daki sarayı karakterize eden şaşaa ve ihtişamı korumayı başarmıştı.

3

Avrupa'nın Cevabı: Reconquista ve Denizdeki Kahramanlıklar

Santiago'ya Giden Yol

İspanya'nın Mozarapları Araplaşmışlardı ve uzun zamandır Müslümanların yönetimi altında yaşamaya alışkındılar belki ama Arap yöneticilerinden pek de hoşnut değillerdi. Çoğu İber Yarımadası'nın kuzeyine, ya Ebro'nun kuzey bölümüne ya da Asturias ve Navarre'nin yakınlarındaki soğuk, rutubetli Cantabria Dağları'nın çevresindeki bölgeye kaçmıştı. Gittikleri bölgelere ya İslâmi biçimlerden veya Vizigot mimari biçimlerinden türemiş at nalı şeklindeki kemerleriyle ve Kıyamet'le ilgili yaldızlı yazılarıyla Mozarap kültürünü yaymışlardı. Mozarapların parlak renkler ve hayali imgelere (bunları "Liebanalı Beato" meşhur etmişti) yönelik o karakteristik ilgileri devam etmişti.

Aslında Mozarap İspanya'sının üst düzey memurları Müslümanlarla birlikte yaşamayı bir sanata dönüştürmüşlerdi. Sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, Toledo'nun Başrahibi Eliprando'nun Tanrı'nın İsa'yı evlat edindiği doktrinini benimsemesi belki de İslâm'ın katı tektanrıcılığına sessizce ödün vermesi olarak kabul edilebilir. Bu doktrine göre, İsa Tanrı tarafından seçilmişti, Tanrı onu "evlatlık" almıştı ama sadece bir İlahi Kişi (Divine Persona) vardı. Bu doktrine bir tepki olarak, yarımadanın kuzey kesiminde Hıristiyanlığın teslis an-

layışına sıkı sıkıya bağlı bir versiyonu şekillenmeye başlamıştı; İslâm'ın hızla gelişen istilaları bu Hıristiyanlık anlayışına nüfuz etmeyi başaramamıştı. Bu gelişimi İslâm'ın şiddetle reddedilmesi olarak yorumlamak makul gibi görünüyor.

720'de Got Pelagius tarafından Oviedo civarında kurulan krallık, ileride İber Yarımadası'yla özdeşleşecek bir Hıristiyanlık inancını benimsemiş ve uygulamıştı. Dokuzuncu yüzyılın başlarında, Galiçya'nın şehirlerinden Compostela'daki *inventio*'yu, yani mucizevi bir biçimde denizden İspanya'nın kuzeybatı sahiline taşınan (ve önceleri doğruluğundan büyük oranda şüphe edilen) Havari Yakub'un sözde cenazesinin bulunuşunu bu bağlamda değerlendirmemiz gerekir. Yakub'un İber Yarımadası'nın Hıristiyanlaşmasını sağladığı kabul ediliyordu. Onun kutsal emanetlerinin bulunuşu Asturias Krallığı içindeki Kilise'ye ataerkil bir statü (çünkü bu Kilise'yi bir Havari kurmuştu) ve Roma, İskenderiye, Antakya veya Konstantinopolis gibi Hıristiyanlığın büyük merkezleriyle rekabet etmesini sağlayan temel bir nitelik kazandırmıştı. Anlaşılan o ki, Venedikliler İncil yazarı Markos'un cenazesinin İskenderiye'den naklinden sonra kendi kiliselerinin de aynı şekilde kutsanmasını talep etmişler. Asturia hanedan ailesi, Berberi Arap istilası sırasında alınan Vizigot tacının geri alınması amacıyla bir baskı oluşturmak için sürekli olarak "Santiago" kültüne (Sanctus Jacopus'un yeni Latin dilindeki kısaltılmış biçimi) payeler veriyordu. Bu ayrıca Douro Vadisi'nin yeniden bayındır hale getirilmesi amacına da hizmet ediyordu; Douro Vadisi'nde o sıralarda birçok yeni yerleşim kurulmuştu; bunlardan biri de, onuncu yüzyılın ortalarında kendi ülkesinin sınırları içinde yer alacak olan Burgos şehriydi. Zaman içinde yavaş yavaş nüfusunu yitirmiş birçok eski, saygın şehir bu dönemde yeniden canlandırılmıştı. İklim koşullarının her yerde iyileşmesi ve Avrupa genelinde nüfusun artması bu değişimi mümkün kılmaktaydı. Nüfustaki bu ani yükseliş onuncu ve on ikinci yüzyıllar arasında doruk noktasına ulaşmış, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında durgunluk yaşamıştı. III. Alfonso (Büyük Alfonso) (866-910) döneminde Asturias'ın başkenti Oviedo'dan Roma şehri León'a (ki bu şehir krallığa adını verecekti) taşınınca, krallığın sınırlarını güneye doğru genişletme ve yerleşim bölgesini *Meseta* Platosu'na doğru büyütme niyetleri açıkça belli olmuştu. Sarazenler'e karşı büyük bir saldırı gerçekleştirmek imkânsızdı belki ama vurkaç saldırılarına (*aceifas*) pek sık rastlanıyordu.

926'da krallık haline gelen ve daha sonra Kastilya topraklarına katılan Navarre'de; Navarre Kralı III. Sancho'nun ölümü üzerine Kastilya, Aragon ve Navarre'nin oluşturduğu grup bir daha birleşmemek üzere ayrıldıktan sonra, 1035'de krallık haline gelen Aragon'da ve Karolenj İspanyol Yürüyüşü neticesinde ortaya çıkan Barcelona'nın Katalan şehrinde de benzer planlar yürürlüğe sokulmuştu. Onuncu yüzyılın sonlarında, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki oynak İber sınırındaki savaşlar Douro boyunca yapılmıştı. 985-1003 yılları arasında Mağribilerin Barcelona'yı almak için gerçekleştirdikleri bir dizi akını geri püskürtmeyi başarmış olan Katalanlar, denetimleri altındaki bölgeyi, kuzeydoğu sınırlarından itibaren başkentleriyle Ebro'nun ağzındaki Müslümanlara ait Tortosa şehrine yarı yol mesafedeki Tarragona'ya kadar genişletmeyi umuyorlardı.

II. Hişam'ın veziri el Mansur, halifeler birbirlerini desteklediği sürece kuzeyden gelen bu zorlamalara karşı durulabileceğini fark etti. El Mansur şiddetli bir karşı taaruzla karşılık verdi ve 996-997 yıllarında Compostela şehrine bir saldırı düzenledi; şehir yağmalandı, ardından yerle bir edildi. Neyse ki Havari Aziz Yakub'un kutsal emanetleri bu saldırıdan kurtulmuştu.

Bu akın, sadece başarılı bir akın olmanın ötesinde bir özelliğe sahipti. Bu muazzam simgesel imaları olan bir olaydı ve bu imalar Müslümanların yaratmayı arzu ettikleri etkilerin tam tersi etkilere neden olmuştu. Vezir bu yıllarda ortaya çıkan yeni bir fenomenin önemini kavramıştı. Havarinin Compostela'daki mezarı bir dizi mucizeden sonra ünlü olmuş, mezara Pireneler'in ötesinden gelen hacıların sayısı her geçen gün artmaya başlamıştı. Ancak vezir bu kültün Avrupa geneline nasıl yayıldığını bir türlü anlayamamıştı. Tapınağa saygısızlık edildiğiyle ilgili çıkan haberler korku ve dehşet yaratmak veya küskünlüğe neden olmak şöyle dursun, muazzam bir öfkeye neden olmuş, insanları şevke getirmişti. Havari Yakub'un davası tüm Hıristiyanlığın davası haline gelmişti. Daha önceleri hac ziyareti olarak görülen şey artık "putperestler"in tehdidi altındaki kutsal mezarın savunulması şeklinde algılanmaya başlamıştı.

Çok kısa bir süre sonra, güçlü Cluny Manastırı'nın yardımı ve koruması altında kapsamlı bir yol şebekesi kuruldu. Bu yollar Almanya, İtalya ve Fransa'ya yayılıyor, Pirene geçitlerinin kuzeyinde birleşiyor, oradan Galiçya'ya uzanıyor, arada Navarre, Kastilya, León ve Asturias'taki bir dizi konaklama yerine uğruyordu; bu güzergâh Santiago'ya kadar böyle devam ediyordu. Bu yol tapınakların en ünlüsüne doğru

uzanırken her türlü ibadet yerinden de geçiyordu. Bunlardan bazıları kendilerince önemliydiler; her birinin kendi kutsal emaneti ve efsanesi, kendi feria ve fuarı vardı. Yolculuğun daha rahat geçmesi için yol boyunca köprüler ve konaklama yerleri inşa edilmiş; hacıların ihtiyaçlarını karşılamak, hastalandıklarında onlara kalacak yer ve bakım sağlamak amacıyla din kardeşliği birlikleri oluşturulmuştu. Hacca gitme arzusu yeni bir maneviyata bürünmüştü. Kilise kurumları yeniden canlanmıştı ve Kilise'nin öncülük ettiği ahlâki reformlar reformcu Papalar ile Cluny cemaatinin etrafını saran manevi havadan çok fazla etkileniyordu. Geleneksel hac merkezleri olan Roma ve Kudüs inananları hâlâ cezbetmeye devam ediyorduysa da, Santiago'ya yapılan hac ziyaretleri hızlı bir biçimde Avrupa'nın yeni yaşam tarzının kilometre taşı haline gelmeye başlamıştı; nüfus artışıyla iktisadi ve ticari alanlarda yaşanan canlanma da bu süreci besliyordu. Cluny'nin enerjik Başrahibi Odilon -kendisini yeren kişilerce istihzayla "Kral Odilon" olarak anılıyordu- Müslümanlara karşı ihtiraslı seferler düzenlediği için eleştirilerin odağı haline gelmişti. Hac yolculuklarıyla İspanya'daki İslâm'a karşı düzenlenen seferlerin birbiriyle yakın bir ilişki içinde olduğu açıktı.

Santiago'ya yapılan hac ziyaretleri hızlı bir biçimde savaşa benzer bir hal almaya başlamıştı. İlk dönemlerinde *Camino* yolu kimi yerlerde Hıristiyanlarla Müslümanları ayıran "tarafsız bölge"nin çok yakınından geçiyordu. 844'te Clavijo'da yapılan savaş sırasında Havari Yakub'un parlak giysiler içinde, kar beyazı bir atın üzerinde göründüğü ve düşmanla savaşan Hıristiyanlara yol gösterdiği iddia edilmiş, ondan sonra da Havari, yöneticilerin kazandıkları zaferlere atfen lakap almaları geleneğine uygun olarak, *Matamoros*, yani "Mağribi Katili" adını almıştı (Konstantinopolis İmparatoru ve Bulgarları yenen II. Basileios'un lakabı *Bulgaroctonos*'tu).

Aslında Havari'nin savaşçı imgesinin hacı ve mucize yaratıcısı imgesinin yerini ne zaman aldığını tam olarak bilmiyoruz. Aziz Yakub'un günümüze kalan tasvirleri nispeten yakın tarihlere aittir ve askeri alanda gösterdiği söylenen kahramanlıklarıyla ilgili hikâyeler on ikinci yüzyıldan daha eskiye dayanmamaktadır. Bu efsanenin 1094'te, Portekiz'in Coimbra şehrinin kuşatılmasına katılmış olan ve çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu Hıristiyan savaşçıları arasında yaygın olduğunu biliyoruz. Bu savaşçılar muhtemelen bir yıl önce, Sicilya'nın Cerami şehrinde Normanlarla Sarazenler arasında yapılan savaşta meydana geldiği söylenen benzer bir olayı

duymuşlardı. O savaşta Aziz George'un mızrağına bağlı beyaz bir sancakla göründüğü ve Normanlarla omuz omuza savaştığı söyleniyordu.

Bu tür hayaletlerin Normanların Sicilya'ya akın düzenledikleri dönemlerde sık sık görüldüğü anlaşılıyor. Benzer şeyler daha sonra, 1096-1099 yılları arasında meydana gelen ve günümüzde genellikle "Birinci Haçlı Seferi" olarak bilinen bir dizi tuhaf olayda da görülmüştü. Bu hayaletler, Sarazenlere karşı yapılan savaşların kutsallaştırılmasının bir parçasıydı; Kilise'nin reformcu kanadının bir propagandası olarak da yorumlanabilir bunlar pekâlâ ama, genel dini coşkunluk atmosferi veya kolektif heyecan içinde, savaştan ve şehitlikten yana olan yeni ruh hali ortaya çıktığı da belliydi.

Kurtuba Halifeliği'nin yıkılmasından sonra Müslüman İspanya çeşitli hizipçi krallıklar (*reinos de taifas*) halinde bölünmüş, Arap ve Berberi sülaleleri arasında çıkan çatışmalarla parçalanmıştı. Bu son derece istikrarsız durum kuzeydeki Hıristiyan krallıklarında da kendini gösteriyordu. Bu durum 1055'te, Kastilya Kralı, 1037'den sonra León'un da kralı olan I. Ferdinand'ın gücüne güvenip saldırıya geçmesi ve Douro'nun aşağı vadisini ele geçirmesiyle son bulmuştu. I. Ferdinand Coimbra'yı 1064'te, savaşta kendisine yardım etmesi için Havari Yakub'a dua etmek üzere Compostela'ya hac ziyaretinde bulunduktan sonra fethetmişti. Daha önce de söylediğimiz gibi, Santiago *Matamoros* olarak askeri şöhretini Clavijo Savaşı'nda elde etmişti. Kral I. Ramiros'un Sarazenlerin Gras Kalesi'ni kuşatma altına aldıkları sıralarda ölmesinden sonra Aragon cephesi düşme tehlikesi geçirmişti. Kralın kardeşi Sancho henüz tahta geçemeyecek kadar küçüktü, bu nedenle yönetimi Papa II. Alexander devralmıştı; Coimbra'nın fethedildiği yıl, Zaragoza yakınlarında bulunan Barbastro Kalesi çok sayıda Fransız şövalyenin yer aldığı askeri ve dini alanda müthiş bir heyecan dalgası yaratan- bir keşif gücü tarafından ele geçirilmişti.

Hem Coimbra'nın hem de Barbastro'nun yitirilmesi el Endülüs üzerine büyük bir darbe indirmişti. Zaragoza, Badajoz, Toledo ve Sevilla'nın Mağribi "kralları", sırf resmi geçit için oluşturulmuş bir süvari alayının eşliğinde Valencia'ya gitmiş olan Kastilya Kralı Ferdinand'a haraç vermek zorunda kalmıştı. Ferdinand, yeni inşa edilmiş katedralinde Mağribi kralların kendisine iade ettiği Sevillalı Aziz Isidore'nin kutsal emanetlerini ilk kez emniyete aldıktan sonra, 1065'te León'da öldü.

1063-64'te yapılan Barbastro harekâtı Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkiler bağlamında son derece önemli bir olaydı muhtemelen. Papa II. Alexander'ın yayımladığı ve harekâtı onayladığını belirten emirname, papalığın yayımladığı ve ileride Haçlıların dini kanununu oluşturacak olan sonraki bültenlerin bir modeli haline gelmişti. Bu emirname, Akitanyalı William ile Fransa'nın çeşitli bölgelerinden gelen şövalyeler dahil, harekâta katılan herkesin günahlarından arındırılacağı vaadinde bulunuyordu. Kilise'nin reformcu kanadının liderlerinden biri olan Anselmo da Baggio, II. Alexander olmuştu. Anselmo da Baggio Akitanya Dükü'ne, harekâtta görev almış olan gönüllüleri Roma Kilisesi'nin koruması altına alan *vexillum sancti Petri*'yi vermişti muhtemelen; bu belge aynı zamanda Kilise'nin daha sonra çıkaracağı ve bu harekat sonucu elde edilebilecek zaferlerle ilgili önemli bir yasanın habercisiydi.

İspanya, Tiren Denizi ve Sicilya'da (daha sonra göreceğimiz gibi) on birinci yüzyılın sonları ile on ikinci yüzyılın sonları arasındaki dönemde, o güne kadar "Haçlı Seferi" adıyla (yanlış bir biçimde) anılan bir dizi karmaşık askeri keşif hareketi ve dini, manevi kazanımlara yol açacak olan bir atmosfer oluşmaya başlamıştı. Bu atmosferin ve bu durumların oluşmasına katkıda bulunan çeşitli etkenleri göz önünde bulundurmak gerekir: Müslümanlara karşı İber Yarımadası'ndan Sicilya'ya (daha sonra Suriye'ye) kadar mücadele etmenin kaçınılmaz oluşu; İslâm'ın Doğu'da Orta Asya'dan Batı'da İber Yarımadası ve Mağrip'e kadar sağlam ve homojen bir yapı oluşturduğu duygusu (bu hatalı ama anlaşılır bir duyguydu); Kilise reformcularının duruma Kilise'nin propagandalarına göre veya *pax Dei* üyeliğiyle alakalı olarak tepki veren zamanın sivil ve askeri aristokrasisinin vicdanıyla oynamaları gibi. *Pax Dei*, Batı Hıristiyanlığına özgü olan feodal savaşlarda dönem dönem ateşkes yapılmasını sağlıyordu ama bu arada kâfirlere karşı yapılan savaşların yağmalar ve toprak kazanımları sayesinde bir kazanç kaynağı olarak görülmesine de katkıda bulunuyordu; bu sayede milisler arasındaki çatışmaların neden olduğu kaçınılmaz kesintilerden, Hıristiyan tüccar ve hacılarının hac yolları boyunca vermek zorunda oldukları vergilerden kaynaklanan gelir kaybı dengelenmiş oluyordu. "Savaşlardakine benzer vahşiliklerin" Hıristiyanlığın sınırlarının ötesine taşınması, Kilise'nin bu vahşiliklerden elde edilen kârları onaylaması -neredeyse abartı derecesinde ve Papa'nın vexillum'una denk gelecek bir kutsallaştırmayla onaylaması- ve Hıristiyan fetihleri arasındaki ilişkilerle bu ilişkilerin yarattığı

muazzam iktisadi fırsatlar artık dini, siyasi ve iktisadi gerekçelerin birleştiği yeni bir dinamiğin itici gücü haline gelmişti.

Reformcu Kilise için planlar yürürlüğe koyarken sivil aristokrasinin yardımına başvurulması özellikle VII. Gregorius yönetimi sırasında iyice aşikâr bir hal almıştı. VII. Gregorius, baş düşmanı Kutsal Roma İmparatoru IV. Henry'ye karşı Roma Kilisesi'nin en azılı düşmanlarından biri olan Akitanya Dükü William'la ittifak kurmaktan hiç kaçınmamıştı. Kilise'yle ilgili bu planlar, sivil aristokrasinin Kilise makamları ve mallarıyla ilgili giderek artan baskılarıyla mücadele etmekten kâfirlerle savaş yapmaya kadar geniş bir çeşitlilik arz ediyordu. Kilise ile sivil aristokrasi birbirini tamamlar gibi görünüyorduysa da, geçekte iki grubun birbirlerinin kuyusunu kazmaya çalıştığı durumlar ve olaylar sık sık yaşanıyordu. 1074'te Papa, Türk tehdidiyle karşı karşıya olan Doğu'daki Hıristiyanlara askeri yardım gönderme planına Dük William'ı da dahil etmişti. Bu olay tam olarak Doğu-Batı kiliseleri arasındaki "Hizipleşme"nin başlamasından yirmi, *basileus*'un Selçuklular tarafından alaşağı edildiği Malazgirt Savaşı'ndan üç yıl sonrasına rastlar. Papa'nın amacı hizipleşmeyi gidermek veya en azından etkilerini hafifletip Konstantinopolis'le bir anlaşmaya varmaktı; ayrıca Doğu'daki Roma Başpiskoposu'nun (gücünü olmasa bile) prestijini arttırmayı da umuyordu. Santiago Yolu ve Hıristiyanların İber Yarımadası'nda karşı saldırılarda elde ettiği ilk zaferler sayesinde İspanya'nın morali iyice yükselmişti; bu iyimser hava daha sonra Akdeniz bölgesinde meydana gelen olaylarda çok büyük bir rol oynamıştı.

Kastilya Kralı I. Ferdinand'ın Aralık 1065'te ölmesi, buraya kadar *Reconquista* olarak adlandırdığımız uzun ve istikrarsız sürecin daha dingin bir hale gelmesine neden olmuştu. Ferdinand'ın oğullarından VI. Alfonso sonunda Kastilya ile León'u birleştirmeyi ve Mağribileri yenmeyi başarmıştı; bu icraatlarında ona kısa bir süre sonra efsanevi biri haline gelecek olan Rodrigo Díaz de Bivar, namı diğer El Sid Campeador (*campi ductor*; Cid Arapça sözcük olan ve beyefendi anlamına gelen *said* sözcüğünden türetilmişti) yardım etmişti. 1058'de Barcelona'da (önceki katedral 985-1003 yılları arasında şehre yapılan el Mansur akınları sırasında yıkılmıştı) ve 1075'te Santiago'da yeni iki büyük katedralin inşa edilmesi o dönemlerde yaygın olan dini ve askeri faaliyetlerin birbiriyle yakın bir ilişki içinde olduğu duygusunun bir belirtisiydi; bu aynı zamanda zaferin getireceği refahın da olumlanmasıydı.

Ancak bizatihi kendisi her zaman güvenilecek biri olmayan bir yöneticinin idare edilmesi zor silah arkadaşı olan El Sid'in karmaşık hikâyesi *Reconquista*'nın gerçekte nasıl olduğu konusunda bize net bir fikir verir. Mağribiler ile Hıristiyanlar arasındaki savaşlar bazen muazzam bir dini şevkle, bazen son derece vahşice, bazen de vicdansız bir *Realpolitik* içinde gerçekleşmişti. Rodrigo kralın gözünden düşmüş ve 1081'de Alfonso'nun Mağribilere verdiği garantilere saygı göstermemek gibi suçlardan dolayı krallıktan sınır dışı edilmişti. Bunun üzerine Rodrigo, Lerida'daki *rey de taifa* ile savaşan Zaragoza'daki *rey de taifa*'ya hizmet etmeye başlamıştı; Lerida'daki *rey de taifa*'ya Aragon Kralı Sancho ile Barcelona Kontu Raymond II. Berengarius destek vermekteydi. Mağribiler ile Hıristiyanlar arasındaki, aynı derecede karışmış hasımlar arasındaki bu çapraz ittifakların varlığı gayet normaldi. VI. Alfonso, 6 Mayıs 1085'te elde ettiği en kutlu zaferini, yani Toledo'nun ele geçirilişini, Badajoz'un Mağribi *Melikini*, Toledo *Meliki* el Kadir'e karşı destekleyerek gerçekleştirdi. El Kadir'in suikasti üzerine El Sid, Sarazen arkadaşının öcünü almak için Valencia şehrini kuşattı; zira Valencia halkı onu dostça karşılamamıştı. Tabii bu sefere bizzat kendisi de katılmak istemişti. Yirmi ay süren bir kuşatmanın ardından şehir 15 Haziran 1094'te düştü ve artık Alfonso'yla araları düzelmiş olan El Sid, Valencia'yı öldüğü yıl olan 1099'a kadar yönetti.

Alfonso vasallarını on yıl kadar elinde bulundurdu. Kralın Pireneler'in ötesindeki dünyayla güçlü bağları olduğu onun üç Fransız kadınla olan evliliğinden ve iki kızından birinin Burgonyalı, diğerinin de Lorraine'li adamla (bunların her ikisi de Mağribilerle savaşmak üzere İspanya'ya gelmişti) evlenmesinden açıkça anlaşılıyor. Alfonso'nun Infante Teresa'yla evli olan Burgonyalı kayınbiraderi Henry, 904'te Minho ile Douro arasındaki bölgede kurulmuş olan bir Kastilya şehrinin sahibiydi; ki bu şehir ileride kurulacak olan Portekiz'in çekirdeğiydi.

Alfonso Müslüman komşularına karşı kendi tebaasından ve müttefiklerinden daha dürüst davranıyordu. Toledo'daki Hıristiyanlar'a şehrin 1085'deki işgal sırasında ele geçirilmiş olan camiyi Sarazenlere vermeleri için baskı yapmış, birçok kereler kendi yönetimi altındaki Sarazenlere şiddet uygulayan tebaasını tazminat ödemeye zorlamıştı.

Toledo'nun ele geçirilmesinden sonra durum gerek Alfonso gerekse El Sid için hiç de iç açıcı olmamıştı. Kral atıyla yarımadanın gü-

ney ucunda, Afrika'nın tam karşısında bulunan Tarifa'ya kadar gitmiş, adeta önündeki dalgaların içinden çıkan karanlığa (Mağrip İslâmına) kafa tutarcasına atını denizin içine sürmüştü. Sonradan bunun çok boş bir hareket olduğu anlaşılacaktı.

Sevilla'nın Müslüman yöneticisi, zeki ve kültürlü el Mutamid (saygın insanlardan oluşan bir tür aristokratik bir cumhuriyeti yöneten bir kadı) el Endülüs'ün servetinin azalmakta olduğunu hissetmeye başlamıştı. Herakles Sütunları'nın (Cebelitarık Boğazı) ötesinde, *murabitun* ("*ribat* insanları") adlı son derece katı bir kardeşlik birliği gücü kurulmaktaydı. *Murabitun*, Senegal ve Nijer Nehirleri'nin kıyıları boyunca uzanan çöller üzerinde inşa edilmiş olan her türlü gösterişten arınmış kale manastırlarında, yani ribatlarda ikamet eden insanlardı; bu kale sakinleri Fas ile Cezayir'i ele geçirmişler ve Murabıtlar adını almışlardı.

El Mutamid bu gizemli fanatikleri benimsememiş, liderleri Yusuf bin Taşfin'le herhangi bir alışverişe girmeyi istememiş olmalı. Ama biri ona neden böyle bir şeyi yaptığını sorsa şöyle cevap verirdi herhalde: "Hayata Kastilya'da bir domuz çobanı olarak gözlerimi yummaktansa Afrika'da bir deve çobanı olarak ölmeyi tercih ederim." Bu nedenle *Emir el Müslimin* denizi geçmişti. Alfonso ondan bir görüşme talep ettiğinde el Mutamid'in şöyle cevap verdiği söylenir: "Elimde kartım yok kılıç ve mızraktan başka, elçim de yok tam donanımlı ordumdan başka."[1]

Savaş, 23 Ekim 1086'da La Guadiana yakınlarındaki Zallak'da (bugünkü Sagrajas) gerçekleşti; bu savaşta Hıristiyanlar tüm zamanların en büyük yenilgisini aldılar. Kral Alfonso birkaç yüz şövalyesiyle birlikte canını zor kurtardı ve Soria'ya kaçtı. Öldürülen Hıristiyan askerlerinin kellelerinden korkunç tepecikler oluşturuldu. O günden sonra İspanya'daki Hıristiyanlarla Müslümanlar başka tür bir İslâm'la karşı karşıya geldiler; Medine Azahara'nın parlak gümüş çeşmeleri geçmişin derinliklerine gömülmüş gibiydi.

El Endülüs halkı bu zafer için ağır bedeller ödedi. Yusuf tüm *reyes de taifas*'ı kendisine itaat etmeye zorladı. Kastilyalılarla ittifak kurmaya ve onlara yardım etmeye kalkışanlar acımasızca cezalandırıldı; bu prensliğin yönetimi altında bir deve çobanı olarak ölme arzusu

[1] Al-Maggarî, Anecdotes sur l'histoire et la littérature des arabes d'Espagne, ed. R. Dozy, G. Dugat, I. Krehl ve W. Wright, Cilt. 2 (Leyden, 1861), s. 674, 678.

pek de o kadar cazip değildi artık. Toledo Hıristiyanların elinde kaldı ama Tagus'un güneyinde son zamanlarda yapılan hiçbir fetih harekatı başarılı olamamıştı. Müslüman şehirlerinde halk tabakası, askeri zaferlerin heyecanının beslediği dini bir şevkle Murabıtlar'ın korkunç, sözde din yanlısı iktidarını destekliyordu. El Endülüs'ün eski emirleri bu yeni efendileri tarafından çürümüş sefihler olarak görülüyor ve sürgüne gönderiliyorlardı. Saville'in şair-kadısı el Mutamid gibi bazıları hayata Afrika'da zincire vurulmuş bir halde (tabii ki deve çobanı olarak değil) gözlerini yummuştu.

Fakat ribatların bu gizemli bekçilerinin acımasızlıklarına rağmen Murabıt yönetimi -ki Tagus'tan Sahra'ya kadarki bir alana hükmediyorlardı- dönemi refah ve sükûnet içinde geçen bir dönemdi. Birkaç büyük savaş kanlı, savaşlardan sonraki baskı ortamı çetin geçmişti ama bu yeni efendiler Kuran'ın her satırına saygı duyuyorlardı ve *müslimin* ile *zımmi*'yi çok düşük bir mali yükümlülük altına almışlardı. Şehirlerin gelişimine önem vermişler, yakın zamanda kurulmuş olan bir başka şehri, Marakeş'i (1062'de Yusuf bin Taşfin tarafından kurulmuştu) büyütmüşler ve Fez'in karmaşık zemin planını yapmışlardı. Afrika'daki Tlimsen ve Sicilmâse, İspanya'daki Almeria gibi merkezlerde başlayan ticaret ve imalat faaliyetlerini korumuşlardı; daha sonraki tarihlerde Almeria'da sekiz yüz ipek eğirme atölyesi, seyyarların konaklamaları ve malların depolanması için dokuz yüz yapı (insanların konaklamaları için hanlar, malların depolanması için funduklar), sayısız metal atölyesi ve Akdeniz İslâm dünyasının tüm gemilerinin uğrak yeri olan bir limanı vardı. Murabıt şehirlerinde üretilen altın sikkeler (Batı'da bunlara *marabottini* adı veriliyordu) değerliydi ve her yerde geçerliydi. Ribat kardeşliğinin mistisizmi entelektüel hayata baskı uygulamamıştı: aksine, dini ve hukuksal tartışmalar canlılık kazanmıştı. Kurtuba'daki medrese ve kütüphane, halifelik döneminde o güne kadar görülmemiş bir gelişme evresine tanık olmuş, kültür alanında sonraki yüzyılda tüm Batı dünyasını etkileyecek bir gelişim dalgasını başlatmıştı.

Bu sıralarda Rodrigo Díaz meslek hayatının sonlarına yaklaşıyordu. *Cantar de mío Cid* adlı Castilia şiirinde söylenenlere bakılırsa, büyük savaşçı 10 Temmuz 1099'da, silahlı Frank hacıların, yani *cruce signati*'lerin, Akdeniz'in karşı yakasında Kudüs'e girdikleri günden beş gün önce, Valincia'da ölmüş. Efsaneye göre, Rodrigo son savaşını öldükten sonra, yani cesetken kazanmış: Kuşatılmış şehrin kapısında ortaya çıkmış, atı dörtnala Mağribilerin üzerine koşarak onları ora-

dan kaçırmış. Mumya cesedi sadık atı Babieca'nın eğerine tahta bir plakayla dimdik tutturulmuş. Yusuf vakit kaybetmeden şehre yürümüş ama güçlü bir direnişle karşılaşmış. Kastilya Kralı şehri korumak için elinden gelen gayreti göstermiş ama tüm çabaları boşunaymış. Mayıs 1102'nin başlarında teslim olmak zorunda kalmış. .Rodrigo'nun karısı Dona Jimena kocasının cesedinden arta kalanları alıp doğduğu şehir Burgos'a götürüp oraya gömmüş.

Yenilgiden sonra kara talihini değiştirmek isteyen Alfonso, Toledo ile Cuenca arasındaki Uclés'te bir kez daha yenilmişti; oradaki savaşta tek varisi Don Sancho'yu da yitirmişti. Alfonso, Zaide adlı bir Sarazen mülteciden (Zaide, Sevilla kadısının geliniydi) olan oğlunu çok seviyordu.

Sevilla zaferinden sonra İber Yarımadası'ndaki Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki anlaşmazlık tatsız sonuçlanmıştı. Ancak başka yerlerde, Akdeniz, İtalya ve Suriye'de farklı gelişmeler yaşanmaya başlamıştı.

Kahramanlar ve Şehitler

Yüksektir zirveler, kasvetlidir vadiler
Koyudur kayalar, uğursuzdur boğazlar
Bugün korkusuzca geçtiler buradan Fransızlar
Sesleri on beş fersahtan duyuldu...

Chanson de Roland'ın o meşhur on altıncı kısmı bu dizelerle başlıyor. Metnin tarihi belli değil ve birçok çeşitlemesi mevcut. Batı Avrupa'da bu dizeler veya benzerleri kuşaklar boyu söylenmiş, belleklere işlenmiş ve Ostabat ile Pireneler'deki Puente la Reina arasındaki engebeli yolun her geçidinde aynı titreşim hissedilmişti. Bu yol Tours, Vézelay ve Le Puy'dan gelen hac yollarının Saint-Gilles'ten başlayan, Logrono, León ve Burgos'a, oradan da Havari Yakub'un hacıları beklediği Compostela'daki o muhteşem Campus Stellae'ye kadar uzanan "güney yolu"yla birleştiği yoldur. Eğer "Avrupaya özgü" bir biçimde tasarlanarak yapılmış bir yoldan söz edilecekse, bu yol tam da böyle bir yoldur; bu yol boyunca Avrupa vicdanıyla kimliği başka hiçbir yolda görülmeyecek kadar kendini hissettiriyordu.

Roland, on birinci yüzyılın sonlarında Kuzey Fransa'nın *matière de France*'ında söylenen epik *chanson*'ların en önemlilerinden biriy-

di; hatta belki de ilk örneğiydi. On birinci yüzyılla on ikinci yüzyıllarda Avrupa'nın epik geleneğinin önde gelen kahramanlarından biri olan tarihsel kişi hakkında elimizde hiçbir bilgi yok. Hruodlandus, Rothlandus gibi çeşitli biçimlerde telaffuz edilen adı Charlemagne'ın kraliyet maiyetinin bir üyesi olarak geçer; 781'de basılmış sikkelerin dışında aynı ada, saraydaki kişilerin adlarının yer aldığı belgelerde de rastlanır. Ancak varlığına ilişkin en önemli kanıt, 778'de Roncesvalles geçidinde kurulan pusunun anlatıldığı *Annales qui dicuntur Einhardi*'dir; Navarre ve Aragon'da yapılan başarısız bir harekât sırasında sayıca küçülmüş olan Frank ordusunun artçı birliğine Wascones (bunların Basklılar veya Gaskonlar olup olmadığı pek bilinmiyor ama Hıristiyan oldukları kesin) adlı dağlılar pusu kurmuşlardı. *Annales*'te kralın birliğe komuta etmekle görevlendirdiği birçok soylunun bu önemsiz, küçük olay sırasında pusudan şaşkına döndüğü ve öldürüldüğü anlatılır sadece. Eginhard'ın 829-836 yılları arasında yayımlanan *Vita Karoli* adlı kitabı bu hikâyeyi ele alır ve onu uzun uzadıya anlatarak çatışma sırasında hayatlarını kaybeden şanlı kişilerin adlarını sıralar: Seneschal Edgard, Kont Palatine Anselm ve Hruolandus, *Brittanici limitis praefectus*, namı diğer Roland, Brittany'nin Marches Kontu. 778 yılında meydana gelen bu olayın tarihsel anıları on birinci yüzyıla gelene, epik geleneğe geçilene, daha doğrusu epik geleneğin ilk kez yazıya aktarıldığı zamana kadar hiç kesintisiz aktarılmış olmalı. Yazılı ve sözlü materyal arasındaki farklılık özellikle vurgulanmalıdır: Karolenj döneminin sözlü *cantilanae*'den türeyen *chansons de geste*'nin (bunların var olduğu biliniyor ama metinlerde geçtikleri hallerinin sözlü hallerine ne kadar benzediği konusunda ortada herhangi bir kanıt yoktur) kesintiye uğramadan, zaman içinde geliştiği fikrinde olanlarla, *matière de France*'ın epik şiirinin hac yollarında ve *Reconquista*'nın savaş cephelerinde birdenbire ortaya çıktığını savunanlar arasındaki tartışmalar hâlâ devam etmektedir.

Roland efsanesi, önemsiz olsa da, gerçek bir tarihsel olaya dayanır. Burada Charlemagne'ın arzusu doğrultusunda "ölenlerin yüceltilmesi" gibi bir şey gerçekleşmiş gibi görünüyor. Askeri başarısızlık şehadete, Hıristiyan saldırganlar (ki Hıristiyan oldukları kesindir) Müslüman saldırganlara dönüştürülmüş, bu kişilerin kendi topraklarını yabancı işgalcilerden korumaya çalıştıkları gerçeği ise tümüyle unutulmuştu. Böylece askeri alanda yaşanan bir başarısızlık bir siyasi ve halkla ilişkiler başarısına dönüştürülmüştü. Bundan sonraki üç yüzyıl boyunca Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında Akdeniz hav-

zasında, İber Yarımadası ve Sicilya'da, nihayet Anadolu ve Suriye-Filistin'de yaşanan anlaşmazlıklar, Roncesvalles'deki yenilgiyi Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki yüzyıllardır, simgesel anlamdaysa ezelden ebede kadar süren bir anlaşmazlık içinde kilit öneme sahip bir âna dönüştürmüştü. Roland bir baş aziz ve şehit haline gelmiş, ölümü İsa'nın Istırabı'nın gerçek haline benzetilerek örnek bir Hıristiyan olarak anılmıştı.

Bu "uzun süreli" (kronik hale gelen, bu nedenle de, her zaman olmasa da, genelde "kritik" anlardan mahrum olan) anlaşmazlığın normatif destek noktasını oluşturacak böyle bir olayın yaşanmış olması gerekir. Diğer destek noktası, tüm Hıristiyan dünyasında bir tepki yaratmış olan Barbastro Savaşı olmuş olabilir. O dönemlerde ve daha sonra İtalya ve Suriye'de yapılan savaşlar *chansons de geste*'nin asli temasını etkilemiş olabilir; buna karşılık İspanya Charlemagne'ın icraatlarını (ki reformcu Kilise bunları Hıristiyan imparatorların yapması gereken şeyler olarak görüyordu) onun savaştığı yöneticilerin çürümüşlüğüne dikkati çekmek için kullanıyordu. Sonunda Haçlı Seferi olarak adlandırılacak olan olayın doktrini, maneviyatı, estetiği ve belagati *Reconquista*'ya giden yolda ve Santiago de Compostela hac ziyaretinde cisimleşmişti. Karolenj efsanesi tekrarlanmış, yeniden yorumlanmış ve sık sık tahrif edilmişti. Birçok pasajda Roland belli belirsiz bir biçimde bir metne anıştırmada bulunur: "Eski bir Geste"ye veya "Frenklerin Gesteleri"ne ama bunun bir şiir mi yoksa düzyazı mı olduğu veya kaynakları konusunda herhangi bir ipucu vermez; bu anlatılan hikâyenin inandırıcılığını ve güvenirliğini artırmak amacıyla yazılmış edebi bir parça da olabilir pekâlâ. Belki de referanslardan bugün de o dönemlerde Santiago'ya giden Fransız hacıların sahip olduğu benzer bir hissiyatla ziyaret edilip görülebilen kutsal emanetlere kadar birçok yerden daha fazla bilgi toplanabilir. Blaye'deki Saint-Romain Kilisesi'nde bulunan Roland'ın kabrinden (ve belki de Olivier ve Turpin'in kabirlerinden) Roland'ın borusu, Bordeaux'daki Saint-Séverin Kilisesi'ndeki olifant bugün Santiago'daki katedralde bulunan *Codex calixtinus* adlı on ikinci yüzyılın ünlü elyazmasında geçen *tuba eburnea*'dır. Ne yazık ki, Huegenot Savaşları'nın, sonra da Fransız Devrimi'nin yol açtığı yıkım bu kanıtın büyük bir kısmının yok olmasına neden olmuştur. Roland'ın yazılı biçime aktarılması onun kurban edilmesinin anısını canlı tutan ibadet yerlerinin varlığının bir kanıtıdır. Bu yerler, bugün bildiğimiz biçimine dönüşen epik şiirin sözlü biçimiyle yakından ilişkilidir.

Malmesburyli William 1125'te derlenen *Gesta regum Anglorum* adlı kitabında, 1066'da Hastings'de yapılan savaş sırasında Norman askerlerinin bir *cantilena Rollandi* söylediklerinden söz eder. Bunun gerçek *chanson* mu olduğunu, yoksa ondan önce ortaya çıkan ve ona model, malzeme sağlayan çeşitli sözlü bestelerden biri mi olduğunu kestirmek imkânsız. 1066'daki olaylarla *Gesta*'nın ortaya çıkışı arasındaki kronolojik boşluk kesin bir tarih belirlenmesini imkânsızlaştırır. *Chanson de Roland*'ın Birinci Haçlı Seferi'nden kısa bir süre önce yazıldığını düşünenlerin mi yoksa Birinci Haçlı Seferi'nden sonra yazıldığını öne sürenlerin mi haklı olduğunu söylemek güç belki; ama o dönemlerde ortaya çıktığını biliyoruz. Bu şiirle 1096-99 olaylarının aynı kültürel ve iktisadi kaynaklardan beslendiğini ve birbiriyle yakın bir ilişki içinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Birçok açıdan *Chanson de Roland*, Haçlı Seferleri ve on ikinci yüzyıldan itibaren Sarazenlere karşı yapılan askeri faaliyetler konusunda yapılan yorumlar için bir kriter ve bir propaganda çerçevesi oluşturmuştur. Charlemagne yedi yıl süren savaşlardan sonra İspanya'nın tamamını ele geçirmiştir. Sadece Zaragoza şehri kalmıştır. Zaragoza'nın kralı, Marsilio Elçisi Biancardino'yu Frankların Kralı'na gönderir. İspanya'daki son Sarazen gücüne karşı tepkide bulunmak başta Roland gibi savaş taraftarlarıyla Roland'ın üvey babası Ganelon'un da aralarında bulunduğu barış taraftarları arasında bir çatışmaya neden olur. İki taraf arasındaki çatışma Charlemagne'ın elçisi Ganelon'un leyhinde sonuçlanır. Bunun üzerine Marsilio Paladin'e karşı silahlanır; ikisi Roncesvalles'te bir pusu kurmayı planlarlar, bu pusuda Roland şehit düşüp kahraman olur. Charlemagne en sevdiği yeğenini kurtarmakta gecikir ama kaçan Sarazenleri tam zamanında yakalamayı başarır. Tam bu sıralarda yenilgiye uğramış olan Marsilio Zaragoza'da efendisi Babil Emiri Baligante'nin elçilerini huzuruna kabul eder. Baligante baş düşmanı olan İmparator Charlemagne'la var gücüyle savaşmak için İspanya'ya gelmeyi planlamaktadır (bu sahne, *reyes de taifas*'ın Murabıt emirine yönelttiği talebi çağrıştırır). Bu iki büyük hükümdar arasındaki savaş Hıristiyan alemiyle paganların dünyası arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli bir andır. Charlemagne zafer kazanmış, Zaragoza alınmış, Marsilio ölmüş, Roland Blaye'de toprağa verilmiştir; Charlemagne Aix-la-Chapelle'e dönebilecektir artık. Burada Roland'ın yavuklusu Aude, sevgilisinin artık hayatta olmadığını öğrenmenin acısına daha fazla dayanamayarak ölür ve Ganelon hak ettiği gibi korkunç bir biçimde cezalandırılır.

Chanson de Roland ve onun devamı veya tamamlayıcısı olduğu iddia edilen sonraki şarkılar on ikinci yüzyıl ile on altıncı yüzyıl arasında müthiş bir başarı elde etmişti. Roland adı, Roland ile Olivier arasındaki dostluk, tezhip edilmiş Karolenj şiiri ve destanlarında, Karolenj heykel ve vitraylarındaki Roland'ın görsel tasvirleri onun ne kadar çok sevildiğinin bir kanıtıdır.

Roland'ın popüler bir kişilik olduğunu ve yaptığı işleri kanıtlayan ikonografyalar çok yaygındır ve çoğu eski dönemlere aittir; ancak bazı örneklerin sahiciliği konusunda bazı kuşkular da yok değildir. Bazı imgeler aceleci davranılıp Roland'ın imgesi olarak tanımlanmış, bazıları geleneksel ama dilbilgisel anlamda yetersiz yorumlara konu olmuş olabilir. Verona Katedrali'nin ana kapısındaki iki heykelin Roland ile Olivier'i tasvir ettiğine kesin gözüyle bakılmıştır; bu düşünceyi Paladin'in kılıcını süsleyen *Durindarda* yazısı da teyit eder. Fakat bu iki heykelden birinin Olivier'i tasvir ettiği şeklindeki yorum pek ikna edici değildir ve yazının tarihinin belli olmaması nedeniyle diğerinin Roland'ı tasvir ettiği konusunda bile şüpheler vardır. Başka bir deyişle, Verona'daki katedralin kapısında nöbet tutan bu iki savaşçı heykelinin önceleri bambaşka iki kişiyi temsil ediyor olması hiç de ihtimal dışı değildir; Roland efsanesi döngüsünün gittikçe yaygınlaşmasının bu iki heykelin Roland ile Olivier'in heykeli olarak algılanmasına ve o güne kadar halkın zihninde şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde Roland'ı temsil eden heykelin elindeki kılıç üzerine daha sonra Roland'ın adının yazılmasına yol açmış olması da pekâlâ mümkündür. (Başka bir yorumda bu iki savaşçı başka bir efsane döngüsünün kahramanları olan Oranjeli William ile Sarazen Renoardo'yu temsil eder.) Birindisi Katedrali'nin mozaik zemininde bir zamanlar Roland efsanesinin etkileyici (ve gerçek) bir tasviri yer alıyormuş. Mozaiğin ortasında İncil'den bazı sahneler varmış, bu sahnelerin çevresinde iki buçuk metre genişliğinde bir bandın içinde Roncesvalles'deki yenilginin taviri yer alıyormuş. Ne yazık ki, 1743 ve 1858'de meydana gelen iki büyük deprem zemini tamamen harap etmiş, öyle ki bugün zemindeki mozaikte nelerin yer aldığı ancak silik reprodüksiyonların yorumlanması sayesinde anlaşılabilmektedir.

Matière de France ile *matière de Bretagne*'daki olaylar on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda biraz muğlaklaşır. Bu durum Charlemagne efsanesi döngüsünün Arthur efsanesi döngüsüne karışmasından kaynaklanmaz. Bunun nedeni, önceleri tümüyle epik olan eski döngünün zaman içinde yavaş yavaş daha sonraki döngünün tipik özellik-

lerini ve sahnelerini, büyülü ve romantik arka plan üzerine kurulmuş aşk sahneleri, seyahatler ve gelişen olayları almış olmasıdır.

On ikinci ile on üçüncü yüzyıllar arasında *Girart de Vienne*'in ve belki aynı zamanda *Aymeri de Narbonne*'un da yazarı olan Şair Bertrand de Bar-sur-Aube üç epik gestes "döngüsü"nden söz eder. Charlemagne'ın çağdaşlarından olan Akitanya Dükü William'a adadığı *Geste de Guillaume*'ın yirmi dört kantosu hemen tanınabilir; ama mısraları Barbastro kahramanı ve VII. Gregorius'un en sevdiği oğlundan da söz ediyor olabilir pekâlâ. *Geste de Guillaume*, krallığı dışarıdan olduğu kadar içeriden de tehdit altında olan, zayıf ve kendine güveni olmayan bir hükümdarın sadık hizmetkârları temasını tekrarlar. Efsane geleneği tarihle kucaklaşır ve onunla ayrılmaz bir bütün oluşturur.

Tiren Denizi'ndeki Denizciler ve Norman Savaşçılar

Batı'nın on birinci yüzyıldan itibaren kaydettiği muazzam büyümeyle ilgili birbiriyle çelişen iki kuram mevcut. Bu kuramlardan birine göre bu büyüme dışarıdan etkilenmiş ve yönlendirilmiştir. Diğer kurama göreyse, bu büyüme süreci bağımsız gerçekleşmiştir; bu büyümenin kaynağı Avrupa kıtasının içindedir, gücünü de bu kaynaktan almıştır.

Birinci kuramdan yana olan Maurice Lombard, Kurtuba'dan Kahire'ye, Kayrevan'dan Şam'a ve Palermo'dan Bağdat'a kadarki Akdeniz dünyasının, daha da önemlisi tüm Müslüman dünyasının tüketim mallarıyla hammaddelere aç şehirlerle dolu olduğunu vurgular. Ona göre, Avrupa elinde bolca bulunan veya bolca ürettiği ürünleri işlemek zorunda kalmıştı: Kereste, demir, kalay, bal, silah ve (dini açıdan onaylanmadığı halde) köle. Bu canlı ticari ilişkiler Akdeniz kıyılarında bulunan limanlar arasındaki temasın yeniden kurulmasına yardımcı olmuştu. Denizlerde durmadan devam eden it dalaşlarına ve korsanlıklara rağmen, bu ticari ilişkiler Ortaçağ'ın ilk dönemlerinin o kasvetli ortamından yeni yeni çıkmaya başlamış olan kan gölü içindeki barbar Avrupa'ya zenginlik ve canlılık getirmişti. Marc Bloch, Lynn White Jnr, George Duby gibi ikinci kuramı destekleyen kişiler iklimsel nedenlerden demografik ve teknolojik nedenlere kadar birbiriyle ilişkili bir dizi neden üzerinde durur. Kitabın bu bölümüne kadar açıkça anlaşılmış olacağı gibi, resmin tamamını görmek için

tüm bu nedenlerin akılda tutulması, her nedenin hak ettiği şekilde dikkatle incelenmesi şarttır. Tekil veya temel nedenleri diğerlerinden ayırmak daha doğru bir yolmuş gibi görünse de, asıl üzerinde durulması ve araştırılması gereken şey bütün o karmaşıklığıyla sürecin bizatihi kendisidir. Onuncu yüzyılın sonları ile on birinci yüzyıl arasında Hıristiyan sahil şehirlerinde Müslümanlara ait altın sikkelerin bolca kullanılmasının birçok farklı nedenleri olduğu açıktır. Örneğin, Barcelona'da İspanyol-Arap hükümdarların Katalan paralı askerlere verdikleri maaşları da bu nedenlerden biri sayabiliriz. Bu paraların çoğu Batı'nın gerçekleştirdiği ticaretten elde edilen kârlardan geliyordu; bir başka deyişle ihracat gün geçtikçe daha önemli ve kârlı hale gelmişti. Ayrıca yapılan akınlar da bu duruma katkıda bulunmuştu.

Onuncu yüzyılın sonları ile on birinci yüzyılın başlarında Pisa ve Cenova hâlâ Müslüman akınlarının tehdidi altındaydı. Ancak bu iki şehrin bu dönemlerde iktisadi alandaki ve denizlerdeki büyümesinin başladığı kabul edilir. Bir süre sonra da zaten Denya ve Balear Adaları (ki bu adaları 1021'de ele geçireceklerdi) meliki Mücahid'le girdikleri zorlu mücadelede güçlerini kanıtlayacaklardı. Bu başarıdan sonra Pisa donanması, sivil halkının yürüttüğü ticari ve diplomatik faaliyetlere paralel olarak ve bu faaliyetleri tamamlayan şiddet faaliyetlerinde bulunmuştur. Pisalılar kâh Cenova donanmasıyla birlikte, kâh onlarsız hareket etmekteydiler; Tiren Denizi'ni denetim altına alma yarışı başlamıştı. Pisa'daki Devlet Arşiv'inde bulunan belgelerden Afrika'nın kuzey sahili boyunca Müslüman hükümdarlarla ilişkilerin ilk dönemlerde iyi olduğunu öğreniyoruz. Matilda'nın biyografisini yazan din bilgini Keşiş Donizone, on birinci yüzyılın ortalarında Pisa Limanı'nı Afrikalı beyazların ziyaret etmesinden duyduğu kaygıları dile getirmiştir.

Ara ara yaşanan barış dönemlerinin yerini çatışmalar alıyordu. 1034'te Pisalılar Cezayir'in Bône şehrine, 1063-64'te de Palermo Limanı'na saldırdılar. Bu akının sonraki safhalarında katedral inşa etmeye başladılar; bu katedral tıpkı yakınlardaki Bonnano Vaftizhanesi gibi Kudüs'teki Kutsal Kabir ile Beytüllahim'deki Nativity Kilisesi'nin ölçüleri esas alınarak inşa edildi. El Mediye Limanı'na 1087'de saldırdılar; dönemin tarihçileri, olayı Sicilya fatihi I. Ruggiero'ya yakın olan Normanlı kötü niyetli birinin ağzından duydukları için bu saldırıyı pek önemli görmemişlerdir. Ruggiero, Mısırlı ve Kuzey Afrikalı hükümdarlarla arasını açacağını hissettiğinde Müslümanlarla pek fazla anlaşmazlığa düşmemeye özen gösteriyordu; bu nedenle

Pisa'dan gelen bu saldırıya katılması teklifini reddetmişti. Bugün bu olayın önemli olduğunu biliyoruz; bu olaya artık ticari bir meydan okumaya veya bir korsan saldırısına karşı doğrudan yapılmış bir misilleme gözüyle bakılmamaktadır. El Mediye, Mazara'yla birlikte Akdeniz'in Almeria ile Nil Limanı arasında kalan doğu-batı yolunun en önemli durağıydı. Bu bilgi bu olayda hedeflerin ne kadar yüksek olduğu konusunda bir fikir veriyor olmalı.

Malzeme, insan ve gemi bakımından o güne kadar hiç görülmemiş boyutta bir donanımla gerçekleştirilen bu harekât aslında uzun zamandır süren bir hazırlığın sonucuydu ve Papa II. Victor'un onayıyla yapılmıştı. Papa, II. Alexander'in Barbastro alınmadan önce yaptığını yaparak, harekâta katılanların günahlarının affedildiğini ilan etmişti. Çoğunluğunu Pisalılar oluşturmasına rağmen filo Cenevizliler, Amalfiler ve diğerlerinden oluşan bir koalisyon gücüydü; Modena Piskoposu Benedictus bu harekatta önemli bir rol oynamışa benziyor. Papa'yı mı temsil ediyordu yoksa? Bu olaydaki siyasi ağırlığının Canossa Kontesi Matilda'nın maiyetinde olmasından kaynaklanmış olması daha muhtemel gibi görünüyor. Pisa'da yapılan ve güvenilir bir tarihsel kaynak olduğu anlaşılan manzum bir bestede denizcilerin giydiği *scarsellae*'de Aziz Petrus'un nişanı olduğundan söz edilir; ki denizcilerin üzerlerindeki bu işaret hacca gitmek üzere and içildiğini göstermek için giyilen *signa super vestes*'in bir benzeri de olabilir; bunun papalığın verdiği günahlardan arındırma vaadini belli eden bir işaret olması da muhtemel. Bu işaretin papalığın günahlardan arındırma vaadini belli eden bir işaret olması, Papa'nın donanmaya *vexillum*'unu, yani üzerinde haç amblemi olan sancağını teslim ettiğini anlatan Cassino'yla ilgili bir vakayinameyi doğrular niteliktedir; bu vakayinamede Papa'nın *vexillum*'unu, reformcu papalarla birlikte yeniden yürürlüğe giren bir hareketle teslim ettiği anlatılır. Onun bu hareketinden on yıl sonra Papa II. Urban Auvergne'de, Santiago yolu üzerinde bir şehir olan Clermon'da *signum crucis*'ini kâfirlerin tehdidi altındaki Doğu Hıristiyan Kilisesi'ne yardım talebini kabul eden herkese vererek bu törensel harekette yeni bir tarz yaratmıştı; bu çığır açıcı bir hareket olarak kabul edilir.

Pisalılar Birinci Haçlı Seferi'ne daha geç katıldılar; Haçlı ordusuna gönderdikleri keşif gücü 1099 yılının Bahar aylarında Toscana sahilinden ayrıldı ve aynı yılın Eylül ayında Suriye'nin Laodikeia Limanı'na ulaştı; oraya ulaştıkları sıralarda Haçlı ordusu Kudüs'ü çoktan almıştı. Donanma papalığın yeni tayin edilmiş elçisi Pisa Başpisko-

posu Daimbert'i taşımasına rağmen yolda oyalanmış, Bizans'a ait birkaç adada konaklayıp oraları talan etmişti; ama yine de bu akınların tümüyle menfaat amacıyla gerçekleştirildiğine inanmak zor. Venedikliler ise bu sefere daha da geç katılmıştı; Haçlı ordusu Bizans ve İskenderiye ile olan ilişkileri üzerindeki yaptırımından vazgeçene kadar beklemişlerdi. Haçlı Seferi sona erer ermez Pisalılar, Cenevizliler ve Venedikliler Suriye, Lübnan ve Filistin'in kıyı şehirlerinde ticaret kolonileri kurmak için birbirleriyle rekabete girdiler. Birkaç yıl sonra, yani 1113-15 yılları arasında Pisalılar Barcelona Kontu Ramon III. Berenguer'le güçlerini birleştirdiler ve Balear Adaları'na yapılan kısa ömürlü bir fetihte yer aldılar; ama bu sefer Cenevizliler olmadan. Bu Pisalıların başka bir kutlu olayına neden olmuştu: Liber Maiorichinus'a. Papa saldırıyı gerçekleştiren ordunun komutanlarına bir kez daha *vexillum* vermişti.

Hıristiyanlar Balear Adaları'nı uzun süre ellerinde tutamadılar. Bu olay Akdeniz'de Müslümanların İfrikiya'yı fethetmeleriyle birlikte başlayan evrenin doruk noktası olarak kabul edilebilir. Ne var ki, tarihte doruk noktaları aynı zamanda dönüm noktaları olmuştur her zaman. O günden sonra, on altıncı yüzyıla kadar, birkaç münferit olay sayılmazsa, Akdeniz'in Sicilya Kanalı'nın batısında kalan bölümünde Sarazen yelkenlilerine bir daha hiç rastlanmadı.

Roberto Guiscardo'nun kardeşi Normanlı I. Ruggiero de Hauteville'in Sicilya'yı fethetmesi Palermo Emirliği'nin yıkılması sonucu (tıpkı İspanya'da olduğu gibi) gerçekleşmişti. Emirliğin yıkılmasının ardından Sicilya'daki küçük hükümdarlar arasında kargaşa yaşanmış, içlerinden biri, yani İbn el-Tummah, Catania, Noto ve Siracusa arasındaki bölgeyi denetim altına almış, ardından Normanları yardıma çağırmıştı. Messina 1061'de ele geçirilmişti; her ne kadar ele geçirilişi son derece hızlı gerçekleştiyse de, Batılı kaynakların belirttiğine göre (bu kaynaklar pek güvenilir kaynaklar değillerse de) şehrin Hıristiyan halkı yeni gelenleri desteklemesine rağmen fetih ordusunun ada içindeki ilerleyişi çok yavaş gerçekleşmişti. 1063'te Aziz George'un zırhlarını kuşanmış halde Normanlara yardım etmek üzere ortaya çıkmasının da etkisiyle Cerami'de elde edilen zafer işgalcilerin cesaretine cesaret, heyecanlarına heyecan katmıştı. Bu iki yıl Hıristiyan orduları için umut dolu bir iki yıl olmuştu: Pisalıların Palermo Limanı'na saldırmaları, Barbastro keşif harekâtı ve Coimbra'nın fethi. Sarazenler ancak, Puglia'da Bizanslılarla çarpışan Guiscardo'nun 1071'de muhaliflerine üstünlük sağlamasından ve anakaradan Sicil-

ya'ya taze birlikler gelmesinden sonra yenilgiye uğratılmıştı. Palermo Ağustos 1071'de kuşatılmış, ertesi yıl Şubat ayında Pisalıların eline düşmüştü. Muzaffer Pisalılar şehre hiç can kaybı vermeden girmişler ve şehirdeki büyük camiyi Bakire Meryem'e adadıkları bir kiliseye dönüştürmüşlerdi.

Normanların etrafa terör duygusu salmalarına rağmen adanın fethi çok yavaş gerçekleşmişti. Ruggiero, Sicilya'nın hâkimi olduktan sonra Müslüman tebaasıyla iyi bir ilişki içinde olmaya özen göstermiş, Kanal'ın öteki tarafındaki komşularıyla olan ilişkilerini sürdürmelerine izin vermişti. Aslına bakılacak olursa yan yana yaşamaktan başka çareleri de yoktu zaten: Normanların Sicilya'yı fethettikleri dönemlerde adada yaşayanların tamamı Berberi Araplardan ve İslâm dinini seçmiş olan Araplaşmış yerli halktan oluşuyordu. Sadece Palermo ve kuzeydoğuda birkaç kısıtlı bölgede irili ufaklı Yunan Hıristiyan topluluklar vardı. I. Ruggiero, harekât sırasında ada halkına din özgürlüğüne sahip olacakları garantisini vermişti. Ordusuna çok sayıda Sarazen almıştı. Ancak bunları yaparken bir yandan adanın Latin Hıristiyan nüfusunu çoğaltmayı da planlıyordu; kendini biraz daha güvencede hissetmeye başlayınca tavrını değiştirmiş ve Müslümanlara daha katı davranmaya başlamıştı. Bazı Arap yetkililerin Norman dönemi boyunca görevlerine devam ettiği, hatta vergi kararlarının alındığı divan kurulunda bile söz sahibi olduğu görülmüştü.

4

Kutsal Şehrin Rolü

El Kuds

Yedinci yüzyılın başlarında Yakındoğu'da korkunç bir kriz yaşandı. 614 yılında Persler Suriye'yi işgal ettiler ve Kudüs'ün büyük bazilikalarını yıktılar. *Basileus* Herakleios şehri yeniden ele geçirmeyi başardı. 629'da, yanında daha önce Kral II. Hüsrev'in (Büyük Hüsrev) oradan kaçırıp Tizpon'a götürmeyi başardığı Gerçek Haç'ın parçaları olduğu halde yalınayak Kudüs'e yürüdü.

Peygamber Muhammed'in 632'de ölmesinden hemen sonra Arap Yarımadası'ndan çevredeki bölgelere Arap-Müslüman saldırıları başladı; Arap Müslümanlar iki imparatorluk arasındaki krizi lehlerine çevirmeyi başardılar. Birkaç yıl içinde Pers İmparatorluğu'nu topraklarına kattılar ve Bizans'a müthiş bir baskı uyguladılar; bilindiği üzere, Müslümanlar Bizans'ın başkentinin surlarına dayandılar.

Yorulmak nedir bilmeyen Herakleios, Arap ilerleyişini durdurabilirim ümidiyle askerlerini tekrar doğuya sürdü. 614'te Pers saldırıları sırasında Yahudisinden heterodoks Hıristiyanına kadar Bizans yönetiminin ağır boyunduruğundan şikâyetçi olan herkes Araplarla güçbirliği yapmıştı. Bu sefer de saldırıda bulunan ordular içinde güçlü bir din arzusu ortaya çıkmış, birçok Hıristiyan İslâm dinine geçmişti. İslâm'ın Suriye, Anadolu, Kuzey Afrika ve İspanya'da gerçekleştirdiği fetihlerin ardındaki güçlü saikin, bu bölgelerdeki halkları Müslümanlaştırmak olduğu söylenebilir. Herakleios Arapları Yarmuk Nehri'nde durdurmak istemiş ama karşı tarafın askerlerinin sayıca daha fazla olduklarını fark edince yanına Gerçek Haç'ı ve diğer kutsal emanetleri alarak Kudüs'ten çekilmişti. İki yıl boyunca saldırılara karşı koyan Kudüs nihayet 638'de kapılarını Peygamber'in ardılı Halife Ömer bin el Hattab'a açtı.

Halife Ömer üzerinde yamalı bir cübbe, göçebe gibi mütevazı giysiler içinde Zeytin Dağı'nda, Patrik Sophronius'la buluşmuş, patriğe Hıristiyan halkın canlarıyla mallarına saygı duyulacağı ve kutsal yerlerine dokunulmayacağı sözünü verdikten sonra yaşlı bir devenin sırtında patrikle birlikte şehre girmiş. Anastasis Kilisesi'ni ziyaret etmiş, Müslümanların kiliseyi sahiplenmek istemelerini engellemek için, kilisenin dışında cemaatin başına geçerek onlara namaz kıldırmış. Sonra Tapınak'ı ziyaret etmek istemiş ve orasının çöplük olarak kullanıldığını görerek çok üzülmüş. Dostlarının yardımıyla orasını kendi elleriyle temizlemeye başlamış (bazı kaynaklar onun patriği de yardıma davet ettiğini iddia eder). Tapınağı Kutsal Moria Kayası kalın pislik katmanının arasından ortaya çıkana kadar temizlemişler, sonra kayayı basit bir ahşap minber içine almışlar.

Araplar Kudüs'ü *el Kuds*, yani "Kutsal" olarak adlandırırlar. Şehrin en merkezi ve en kutsal yerinin Moria Kayası olduğunu düşünürler; Yahudilerin inanışına göre (ki bu inanışı Hıristiyanlar hiç itirazsız kabul ederken Müslümanlar ona hararetle karşı çıkarlar) İbrahim oğlu İshak'ı Tanrı'ya kurban olarak sunmuş, Kral Davut zamanında meydana gelen büyük bir afet sırasında bir melek ortaya çıkmış ve Ahit Sandığı (Aron Aberit) kurulmuştu; başka bir deyişle, bu Süleyman'ın inşa ettiği tapınağın Sancta Sanctorum'uydu. (Başkaları ise kayanın kurban sunağına kaide vazifesi gördüğünü düşünür.)

Kuran'ın onyedinci suresinde (*Gece Yolculuğu* süresi) anlatılan hikâyeye göre, 619 yılında bir gece Peygamber Muhammed Mekke'den Kudüs'e geçmiş, göğe Moria Kayası'ndan, insan başlı devesi el Burak'ın üzerinde uruç etmiş.

Halife Abdülmelik 687 yılında, bir zamanlar üzerinde Ömer'in inşa ettiği minberin (oratory) bulunduğu İbrahim kayası üzerine tam adı *Kubbet-ül Sahra*, yani "Kaya Kubbe" olan binanın inşa emrini vermişti. Binanın yapımından sorumlu olan Müslümanlar muhtemelen yöredeki zanaatkârlardan da yararlanmışlardı ama mimarları kesinlikle Şam'dan gelmişti, dolayısıyla Bizans okulundandı; muhteşem bir biçimde parlayan kubbesiyle bugün bile Kudüs'e hâkim bir görünüm arzeder. Mimarlar binanın kubbesini, dördüncü yüzyılda Konstantin tarafından eskiden Cavalry ve Kutsal Kabir'in bulunduğu yere inşa ettirilen *Anastasis* Bazilikası'nın küçük kubbesinden esinlenmişler, onun daha büyüğünü yapmaya çalışmışlardır.

Büyük Cami'nin güneyinde, aynı şekilde *Haram-ül Şerif* olarak adlandırılan hemzemin bölgede inşa edilen *el Aksa* ("Uzak yer") adlı

cami yer alır; cami adını Kuran'da Kudüs'e verilen addan alır. *El Aksa* Herod dönemindeki Kral Yolu'nun karşısına inşa edilmişti; Bizans tarzında yapılmış yedi nefi ve gümüş kubbeleriyle Müslümanların en muhteşem dini yapı gruplarını tamamlar. Caminin inşası ve ardından gördüğü tadilatlar Emeviler döneminden Eyyubiler dönemine kadar yüzyıllar sürmüştü; yani yedinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar.

İbranilerdeki *aliya* veya "Tapınak'a yükselme" kavramı hacıların akın akın Kudüs'e gelmesine neden olmuştur; Kudüs aynı zamanda İsa'nın takipçilerinin de yoğun bir biçimde hac ziyaretinde bulunduğu bir merkez konumundaydı. Hac uygulaması Yahudi-Hıristiyan topluluklarda daha önceden de vardı muhtemelen. Tapınak'a tırmanmak Mesih'i hatırlamalarına yardımcı oluyordu; bu gelenek ikinci yüzyılda, belki de daha önce (hatta İsa'nın çarmıha gerilmesinin hemen ardından) yerleşmiş olsa gerek. Dördüncü ve beşinci yüzyıllar arasında Tapınak Hıristiyan imparatorlar tarafından kutsal yerler arasında sayılmıştır. Genel kanı, yeni uygulamadan (inventio) İmparatoriçe Helena'nın sorumlu olduğu, yani Gerçek Haç'ı ve İsa'nın Istırabı'ndan kalan diğer kutsal emanetleri onun bulduğu yönündedir. O günden sonra Kudüs'te ve Kutsal Topraklar'ın genelinde sayısız Hıristiyan mabedi inşa edilmiş ve bu mabedler çok sayıda hacıyı kendine çekmiştir.

Sünniler için *el Kuds* İslâm'ın Mekke ve Medine'den sonraki üçüncü Kutsal Şehri'dir; Şiiler ise burasını en önemli dini yerlerden biri olarak görür. Kudüs'e hac yolculuğu İslâm'da zorunlu değilse de hararetle önerilir. Belli zamanlar, örneğin siyasi nedenlerle Mekke'ye ulaşılamadığında, Kudüs'e yapılacak hac yolculuğunun Kâbe'ye yapılmış gibi kabul edilebileceği söylenmiştir.

Müslümanlar Kudüs'ü alırlarken Yahudilerle Hıristiyanlara saygı göstermeye baştan niyet etmişlerdi. "Ehli kitap" oldukları için bu gayrimüslimlerin, bazı kısıtlamalar dahilinde olsa da, kendilerine özgü bir biçimde ibadet etmeye hakları vardı. Yedinci yüzyıldan on birinci yüzyılın başlarına kadar Kudüs'te hayat genelde barış içinde geçmişti. Hıristiyan hacılar kutsal yerlerini hiç rahatsız edilmeden ziyaret etmişlerdi; bu yolculuklarla ilgili olarak Latince yazılmış ve günümüze ulaşmayı başarmış yazılar bunu kanıtlıyor. Şehir farklı inanışlara sahip kişilerin kendi mabetlerinin yakınında konaklayabilecekleri şekilde mahallelere bölünmeye başlamıştı. Müslümanlar şehrin kuzeydoğu ve orta kesimlerinde, *Haram-ül Şerif*'in etrafında ikamet ediyordu. Yunan Hıristiyanları şehrin kuzeybatısında, *Anastasis*

Bazilikası'na yukarıdan bakan bölgede bulunuyordu; öyle görünüyor ki, Batı Hıristiyanları da dokuzuncu yüzyılda aynı yerde hanlar inşa etmişti. Ermeniler ile Gürcüler güneybatıda, Sion yakınlarında ve büyük, güzel ve son derece saygı duydukları St. James Kilisesi'nin çevresine yerleşmişlerdi. Yahudiler şehrin güneyinde, Doğu Hıristiyanları ile Tapınak'ın "batı duvarı" arasındaki bölgede toplanmışlardı. 1096-1187 yılları arasındaki Haçlı ordusunun işgali dönemi hariç, şehrin bu etnik-dini taksimine yaşanan sayısız çatışmaya rağmen yıllarca, en azından 1948-67 Arap-İsrail savaşlarına kadar, saygı gösterilmiştir.

Hıristiyanların hac ziyaretleri yedinci yüzyılın birinci yarısında savaşlarla geçen uzun bir dönemin ardından yeniden başlamıştı. Birkaç küçük olay dışında Hıristiyan hacıların önüne hiçbir engel çıkmamıştı. Ortada bir sorun varsa bile bu denizlerdeki karşılaşmaların düzensiz ve tek tük oluşundan kaynaklanıyordu ve bu sorunlar, Batı Avrupa'yı ilgilendirdiği kadarıyla yalnızca Ortadoğu'ya özgü gibiydi; zira tüm gemilerin güzergâhı Güney İtalya'ydı.

Bu arada, artık Avrupa kıtasına yayılmış olan Keltlerin manastır manastır dolaşıp, her manastırda günah çıkarmalarına bir tepki olsa gerek, hac ziyareti konusundaki genel tavır değişmişti. Hıristiyan Kudüs'ü inşa etme arzusuyla büyüyen bir heves dalgasının ardından tövbekârlık disipliniyle yakından alakalı başka bir evre başlıyordu. Bir hacı, hak ve görevleri Kilise tarafından açık ve dikkatli bir şekilde belirlenmiş tövbekâr bir günahkâr olarak kabul ediliyordu. Kudüs'e gidip gelen gezgin keşişler yol boyunca yardıma ve güvenliğe ihtiyaç duydukları için borçları gün geçtikçe artıyordu. Hac yolu boyunca, özellikle İtalya'da, hacıların hoşgörüyle ve misafirperver duygularla karşılandığı konaklama yerleri ve küçük mabetler vardı. *Anastasis*'in bu dönemdeki halinin tasviriyle Pers istilasından önceki halinin tasviri karşılaştırıldığında, binanın muazzam bir yıkıma uğradığı ama hızlı bir biçimde onarıldığı anlaşılır. Bunun dışında, bir hacı (Bernard adlı bir keşiş) 870 yılında Kutsal Kabir'in yakınlarında Latin kökenli (ve Latince konuşan) hacılar için bir konaklama yeri inşa edildiğinden bahseder; bu Charlemagne'ın arzusu ve Bağdat Halifesi Harun Reşid'in izniyle inşa edilen konaklama yeri olsa gerek. Burası *Latina* adıyla anılan St. Mary Kilisesi'yle aynı zamanda inşa edilmişti ve yakındaki Benedikten Manastırı'ndan keşişlerle dolup taşıyordu; Kutsal Kabir Kilisesi'nin hemen yanında, güneydoğu yönünde bulunuyordu.

İslâm içinde yaşanan savaşlar nedeniyle Müslümanları Kutsal Şehir'i ellerinde çok fazla tutamadılar. Halifenin gücünün parçalanması, hanedanlık mücadeleleri ve Sünniler ile Şiiler arasındaki düşmanlığın yanı sıra Ortadoğu'nun genelindeki jeo-tarihsel unsurun, (düzensiz) aralıklarla ortaya çıkan ve İncil'de de geçen Bereketli Hilal'in de bunda payı vardı. Doğu Akdeniz ile Ürdün, Lübnan ile Kızıldeniz arasında bulunan bölge sınırların ve yavaş ilerleyen kervanların geçtiği bölgedir; bu bölge genelde Suriye ve Mezopotamya'da iktidarı elinde bulunduran kişi ile Mısır'da iktidarı elinde bulunduran kişi arasındaki anlaşmazlıkların kızıştığı bir bölgedir. Uzun zamandır devam eden bu anlaşmazlık onuncu yüzyılın sonlarında, Mısır şehri Fatımi Hanedanlığı'nın merkezi konumundayken tekrar baş göstermişti. Kudüs kısa bir süre içinde Mısır'ın Şii Halifeleri'nin eline geçmişti; bu halifelerden biri olan ve Dürzilik Tarikatı'nın kurucusu olduğu düşünülen el Hâkim, Sünnileri olduğu kadar Yahudi ve Hıristiyanları da hedef alan bir zulüm harekâtına başlamıştı. Sinagog ve kiliseleri kapatmış, manastırları boşaltmış ve hac ziyaretlerini yasaklamıştı. Nihayet 1009'da *Anastasis* Kilisesi'yle kubbenin yanındaki Kutsal Kabir'in yıkılmasını emretmişti. Halifenin bu emirleri, muhtemeldir ki genelde Sünnilerden oluşan Kudüs'teki Müslümanlar bu emirlere karşı çıktığı için, tümüyle yerine getirilmemişti. Ancak hac ziyaretlerine ara verilmesi şehir için iktisadi açıdan bir yıkım olur. Arkeolojik kazılardan o dönemlerde binalara çok zarar verildiği anlaşılıyor.

El Hâkim adlı bu kasırga geçip de ortalık durulduktan sonra, aynı Müslüman yönetim hasar görmüş binaların onarılmasını ve hac ziyaretlerinin yeniden yapılmasını istedi. Yöredeki Hıristiyanların doğal hamisi sayılan Bizans İmparatoru Konstantinos Monomakhos (Arapçadaki *malik*'ten türetilmiş ve Yunanca *basileus*, yani "imparator" sözcüğünün tercüme edilmiş hali olan Melchites, yani "halkın kralı" lakabıyla anılmaktaydı) Kutsal Kabir'in restorasyon sorumluluğunu üzerine aldı. On birinci yüzyılın ortalarında kutsal binanın tüm restorasyon işlemleri bitti. 1030-1040 yılları arasında, Kudüs'te yıllardır güçlü ve nüfuzlu bir ticari varlığa sahip olan Amalfi halkı Charlemagne'ın eski misafirhanesini restore etti; bugün bu misafirhaneyle yeni yapılmış bazı kiliseler Kutsal Kabir'in güneydoğusunda *Muristan* ("misafirhane") adlı iyi düzenlenmiş bir bölgede bulunmaktadır.

Yöredeki Hıristiyanların, özellikle de hacıların, başka tacizlere uğramış olmaları muhtemel; Filistin on birinci yüzyılda sırasıyla Fatımi

ve Abbasi yönetimi altına girince Bağdat Halifeleri, İslâm dinini yeni benimsemiş ve biraz da zalim olan Selçuklu Türk askerlerini kullanmışlardı. Batı'ya sık sık şiddet ve hırsızlık hikâyeleri ulaşıyordu ama bu hikâyeler Haçlı Seferleri için bir çeşit *a posteriori* bir açıklama, etiyoloji-efsane karışımı bir özür de olabilir. Kudüs'e giden hacılardan Pierre L'Ermite'in anlattığı uydurma hikâyeler bu kategoriye girer; onun Avrupa'ya dönüşünde kutsal göreve katılmalarını sağlamak için bu hikâyelerle insanları galeyana getirmeye çalıştığı söylenir. Kudüs'te hacıları ve gezginleri bekleyen tehlikeler başka yerlerde karşılaşılabilecek tehlikelerden farksızdı; şehrin çevresindeki bölgeler kargaşa içindeydi, her yerde haydut ve eşkıya vardı ve Kudüs ile *Anastasis* Kilisesi'ne ulaşmak için genelde giriş ücreti verilmesi gerekiyordu. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, on birinci yüzyılın ikinci yarısında hac ziyaretleri yeniden başladı; hatta eskisinden daha fazla insan eskisine oranla daha sık ve genelde silahlı muhafızlar eşliğinde gelmeye başlamıştı. Yolculuk koşulları insanları yola çıkmaktan vazgeçirecek ve hac ziyaretlerini toptan iptal ettirecek kadar kötü değildi belli ki.

Haçlı Seferi

Batı Hıristiyanlığında dünyanın sonu korku ve kaygı kaynağıydı; bu korku ve kaygıların yanı sıra nüfus artışı, siyasi ve dini çatışmalar nedeniyle büyük çaplı çevresel ve toplumsal değişimlerin yaşanacağını düşünmeleri bu kişilerin düşüncelerini insan ırkının kendi sonuyla karşılaşacağı yer olduğuna inandıkları Kudüs üzerinde yoğunlaştırmalarına neden olmuştu. Sahte peygamberlere göre, son Hıristiyan imparator iktidarını Kudüs'te bırakacak, başpapazlık rolünü Kıyamet Tanrısı'na teslim edecekti. Bu peygamberler İsa'nın dünyaya ikinci kez gelmeden önce Deccal'in geleceği kehanetinde bulunmuşlardı.

1033'te, İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişinin bininci yılında, kıyamet korkusu yeniden canlanmış ve dünyanın sonunun yaklaştığından endişelenen insanlar Filistin'e akın etmişti. Fatımi Hanedanlığı yönetimindeki Mısır'la yürütülen iyi ilişkiler, en değerli hazineleri olan Kutsal Kabir'in kâfirlerin elinde olması gerçeğini dehşetle karşılayan Batı Hıristiyanlarının içlerine su serpmeye yetmiyordu. Bizans İmparatoru'ndan Normandiya Dükleri'ne kadar tüm Hıristiyanlık alemi 1009'da saldırıya uğrayıp yıkılmış olan bazilikanın yeniden inşasıyla yakından ilgileniyor, Yehoşafat Vadisi yakınlarında

dünyanın sonunu karşılamak ümidiyle yollara çıkan hacı sayısı her geçen gün artıyordu. Dünyanın sonunun yakın olduğu inancı Avrupa genelinde art arda korku dalgalarının yayılmasına neden olmuştu. Alimler astronomik ölçümlere ve yazı tevsirlerine dalmışlar, dünyanın sonu üzerinde uzun uzun düşünüyorlardı. İsa'nın insan şeklinde tecessüm ettiği günle Kutsal Cumartesi'nin ve bazı takvimlere, geleneklere göre Yaradılış Günü'nün aynı güne, 25 Mart'a rastladığı yıl olan 1065'te bir grup hacı Kıyamet Günü'nde Kudüs'e ulaşmak amacıyla Almanya'dan ayrılmıştı. 1095'te Papa Urban'ın taleplerine Avrupa halkının gösterdiği coşkulu tepkiyi bu olayları bilmeden ve hacca manevi önemini kazandıran uzun tarihsel süreçten haberdar olmadan anlamak mümkün değildir.

Kasım 1095'te Clermont'da Papa II. Urban bir "Haçlı Seferi" vaaz etmemişti kesinlikle; zira bu terim Latince'ye ve diğer Avrupa dillerine çok daha ileriki tarihlerde girmiştir. Verdiği vaazda Papa Hıristiyanlığı kana bulayan şiddeti tekrar kınamış ve şövalye aristokrasisine (özellikle de Fransa'ya) seslenerek onları kuşatma altındaki Doğu Kilisesi'nin Batı'ya yaptığı yardım çağrılarına kulak vermeye davet etmişti. Bu Anadolu Yarımadası'nda *basileus* Aleksios I. Komnenos'un Selçuklu Türkleri'ne karşı verdiği savaşa asker talep etmek anlamına geliyordu. Bu tür çatışmalar on birinci yüzyılda olağandı; Normanlı askerler bu çatışmalara katılmayı sık sık kabul etmişlerdi. Malazgirt'teki büyük bozgundan sonra, Asya'daki yardımları takdirle karşılanmıştı. Genelde belirsiz bir kimlikle dolaşan, bu sayede Hıristiyan alemiyle İslâm alemi ve farklı kültürler arasında arabuluculuk görevi yapan bu Batılı sınır savaşçıları, o dönemlerde İspanya'da bulunan asker-maceracılardan (onların en ünlüsü El Sid Campeador'du), *Dighenis Akrites* adlı epik şiirde tanımlanan Bizanslı savaşçılardan, Rus *Bylyne*'de geçen steplerdeki paganlarla savaşmalarına rağmen onların gelenek ve göreneklerine aşina olan *boghatyry*'den, ulusal şair Chota Rustaveli'nin yazdığı o büyük Georgian şövalye masalı *Kaplan Postu Şövalyesi*'nin kahramanından veya Anadolu'daki Türk *gazi*lerinden hiç de farklı değillerdi.

1095-1096 yılları arasında Avrupa aristokrasisi Papa II. Urban'ın çağrısına hiç beklenmedik bir biçimde karşılık verdi. Keşif seferine katılan şövalyeler *déracinés*, servet avcıları veya *milites* gibi çeşitli adlarla anılırdı; bu insanlar feodal doğal ayıklanmayla (ki bu ayıklama soyların bütünlüğünü ve devamlılığını sağlamak için gerekliydi) miras haklarından mahrum edilirler ve macera hayatı yaşamaya zorla-

nırlardı. Bu temel bir temaydı, kısa bir süre içinde şövalye efsanesinin tüm o karmaşık mekanizmasını harekete geçirecek kadar güçlü bir tema; efsanelerde *aventure*'nin gerçek biçimleri (her zaman şövalyelerden ve şereften söz etmese de, Haçlı ordusunda bir asker olarak görev yapmanın gerçeklerinden söz ediyordu) yüceltilip idealize edilmekteydi. Aslında binlerce savaşçıyı Konstantinopolis'e ve Asya'daki uzak yerlere yollayan (*basileus*'tan onay geldikten sonra tabii) ve bu savaşçıların arasına Kudüs'e hac ziyaretinde bulunmak isteyen belirsiz ama kesinlikle çok sayıda yoksulu katan liderler dönemin aristokrat kesiminden geliyorlardı. Bu kişiler arasında Güney Fransa'nın büyük bir bölümünü yöneten Provence Markisi, Normandiya Dükü, İngiltere Kralı'nın kardeşi, Aşağı Lorraine Dükü, Fransa'yla Almanya'dan Kuzey Denizi'ne dökülen büyük nehirlerin aşağı kesimlerinde en kalabalık nüfusa sahip bölgeleri yöneten Flanders Kontu ve Guiscardo'nun en büyük oğlu gibi prensler vardı. O dönemlerde aristokrasinin üst kademelerinde yer alan bu kişilerin, gerek akrabalar veya münasebetsiz komşularla aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden gerek önceki yıllarda papalık ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlıkta kaybeden tarafı tuttukları için, bir kriz içinde oldukları söylenebilir. Bu aristokrasi bir iki yıllığına (veya ebediyen) bir değişimin gerçekleşmesini istiyor, bu değişime ihtiyaç duyuyor ve başka yerlerde zenginlik ve iktidar elde etmek için, İncil'in Vahiy bölümünde söylendiği gibi, "yeni gökler ve yeni topraklar" keşfetmeyi arzuluyordu. *Domini* ve *milites*'in vatanlarından bu şekilde çıkışı başka şeylerin yanı sıra büyük feodal monarşilerle dolu bir Avrupa'nın doğuşuna neden olmuştur.

II. Urban'ın kendilerine Clermont'da verdiği hacılık ve tövbekârlık beratından (bu aynı zamanda Papa tarafından günahlardan arınıldığını ve geçici bir süre belli bir ayrıcalığa sahip olunduğunu simgeliyordu) sonra *cruce signati* adını alan savaşçılardan ve hacılardan oluşan büyük kafile tarif edilmez sıkıntı ve cefa içinde geçen iki yıllık bir yürüyüşün ardından Anadolu'ya ve Suriye'ye ulaştı. Nihayet 1099'un baharıyla yazın başlarında Kudüs'e saldırdılar ve aynı yılın 15 Temmuz'unda şehri ele geçirdiler. Şehir surlarını en zayıf noktasından, kuzeydoğu tarafından yarmışlardı; "Frenkler" (Bizanslılar, Doğu Hıristiyanlar, Yahudiler ve Sarazenler Batılıları böyle adlandırıyorlardı) şehri yakıp yıkmış, Yahudi ve Müslüman halkının neredeyse tamamını katletmişti. Şehrin Sarazen valisi saldırıdan önce Doğu Hıristiyanlarını şehirden sınır dışı etmemiş olsaydı (onlara gü-

venmiyordu çünkü) onlar da muhtemelen aynı kaderi paylaşacaklardı; çünkü Hıristiyan saldırganların onları tanıyacağı şüpheliydi. Şehir sınır dışı edilen Doğu Hıristiyanları'yla Suriyeli ve Ermeni Hıristiyanlar tarafından yeniden yerleşime açıldı. Müslümanlarla Yahudilere şehirde kalmaları yasaklandı; en azından başlarda öyleydi.

Elde sağlam kanıtlar olmasa da, Kutsal Şehir'i ele geçiren Batı Hıristiyanları'nın şehri dini bir dominyon haline getirmeyi veya onu Roma Kilisesi'in yönetimine devretmeyi planlamış olabilecekleri öne sürülür. Şehre hemen Latin bir patrik atanmıştı; zira iki Kilise son kırk yıldır hizip içinde olduğu için oraya üst düzey Yunan bir din görevlisinin atanması düşünülemezdi; askeri liderler bir süre kararsız kaldıktan sonra kendilerine lider olarak enerjiden yoksun, otoritesi olmayan hasta bir prensi seçtiler. Seçtikleri bu kişi Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon'du; "İsa'nın dikenli çelenk taktığı bir yerde altın bir taç takamayacağını" söyleyen kişi de oydu. Ona bunu söylemesini papazlardan biri de önermiş olabilir tabii. Başka bir deyişle, Godefroi de Bouillon kraldan ziyade *Advocatus Sancti Sepulchri* seçilmişti; yani, Kutsal Kabir Bazilikası'ndaki makamından Kudüs Kilisesi'nin günlük yönetimini üstlenen sivil bir yetkili. Godfrey 1100 yılında öldükten sonra kardeşi Boulogne'lu Baudouin taç giydi ama hangi otorite tarafından kral ilan edildiği belli değildi. "Kudüs'ün Frank Krallığı" bu şekilde doğmuştu işte: Taç giyme hakkının erkeklere olduğu kadar kadınlara da geçebildiği, ara sıra hanedanlık özellikleri gösteren, kralın seçilerek işbaşına geldiği bir monarşi.

Müslümanlar 1099'da şehri kaybettiklerinde yaşadıkları şoktan kurtulup şehri yeniden alana kadar Kudüs'te ard arda sekiz kral görev yaptı. Temmuz 1187'de Galilee'de Tiberias Nehri yakınlarındaki Hattin'de yapılan savaştan sonra Suriye ve Mısır Emiri Selahaddin Eyyübi, Kutsal Şehir'i aynı yılın Ekim ayında geri aldı. Kudüs kralları ve krallıklarının varlığı o tarihten sonra da devam etmiş ama yetki alanı Haçlıların hâlâ ellerinde bulundurdukları sahil bölgelerine kaymıştı. Saray o muhteşem Akkâ Kalesi oldu.

Kudüs ve Akkâ'daki Haçlı krallıkları tıpkı İspanya'daki "Haçlı" prenslikleri gibi zaman zaman sömürgeciliğin ilk örnekleri olarak tanımlanmıştır. Ancak krallığın gerçek gücü, İtalya'nın sahil şehirlerinin (Cenova, Venedik ve Pisa'nın) kurduğu "ticaret kolonileri"nin güçlü bir etkiye sahip olduğu şehirlerde yatıyordu; ancak anakaradaki şehirler arasında var olan ve muhtemelen Kudüs'le ilişkili şiddetli düşmanlıklar yüzünden bu yerleşimciler boğaz boğaza gelmişti. Suri-

ye ve Filistin sahillerindeki ticaret şehirleri (Beyrut, Tire, Akkâ, Hayfa, Caesarea, Jaffa ve Aşkelon) önemli şehirlerdi, çünkü Akdeniz sahillerini Şam, Halep ve Musul üzerinden Orta Asya ve İpek Yolu'yla birleştiren kervanlar buralara geliyordu. Bu limanlarda ikamet eden İtalyan tüccarlar Doğu'nun en değerli ürününe, yani baharata ulaşma imkânına sahipti; bu sayede Avrupa'daki pazarları gözlemleyebiliyor ve denetim altına alabiliyordu. Asya kıtasına ticari amaçla girme girişimleri ancak on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda başlamıştı; bu girişimler Moğolların yayılma hareketiyle aynı dönemlere rastlamış, Latin Kilisesi'nin çabaları sayesinde o bölgelere barış getirmişti.

Kudüs'teki Haçlı krallığı (1197-1291 yılları arasında başkenti Akkâ idi) on ikinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar süren kısa sayılabilecek ömrü içinde kralın gücünü kullanmasını engelleyen, hem biçimde hem de özde "ayrılıkçı" olan birçok grubun çıkardığı karışıklıklara da tanık olmuştu. Bu ayrılıkçı gruplar içinde geniş yasal dokunulmazlıklara sahip senyörlükler, küçük belediyeler gibi özerk yönetime sahip ticari topluluklar ve Şövalye Tarikatları vardı. Şövalye Tarikatları, her biri Kutsal Topraklar'la hacıları korumaya ant içmiş askerlerden oluşan nitelikli bir çekirdek kadroya sahip, kendi kuralları olan dini örgütlerdi: Templar, Kudüslü Aziz Yuhanna Hospitalierleri ve sadece Almanlar üye olabildikleri için "Töton Tarikatı" olarak bilinen Aziz Meryem Hospitalierleri gibi. Senyörlükler, ticari topluluklar ve askeri tarikatlar arasında süregiden anlaşmazlıklar krallığın parçalanmasında büyük rol oynamıştı. Buna karşılık, zaman içinde Hıristiyanların Müslüman dünyasıyla bir kültür birliği ve diyalog kurduğu da unutulmamalıdır. Avrupa'dan gelen asker ve hacılar *poulain*'lerden, yani Arapça, Ermenice ve Yunanca konuşan, yörenin adetlerine uygun şekilde giyinen, yemek yiyen ve yaşayan genelde Suriyeli ve Ermeni sülalelerine karışmış "kırmalardan" oluşan bu toplum karşısında dehşete kapılıyorlardı. Bu Batılı ziyaretçiler, "koloni" Haçlı toplumunu çürümüş ve neredeyse tümüyle Müslümanlaşmış buluyor, her Haçlı seferinin son derece çetin geçeceğini düşünüyorlardı. Buna karşılık son iki yüzyıl boyunca Avrupalı kardeşlerinden ve dindaşlarından sürekli yardım görmüş olan "denizaşırı Frenkler" bu ziyaretçileri kaba saba ve tehlikeli buluyor, genelde papalığın emriyle verilen ve yağmalamaya aç, her türlü uzlaşmaya veya taktik ya da lojistik her türlü öneriye karşı çıkan prenslerin komutasında askeri yardım almaktansa Sarazenlerle diplomatik anlaşma yapmayı tercih ediyorlardı.

On üçüncü yüzyılda yaşamış, gerek diplomatik görevler nedeniyle gerek dostlarını ziyaret amacıyla Kudüs'ün Haçlı krallığını baştan başa gezmiş zeki bir Arap-Suriyeli yazar olan Şeyzer Emiri Üsame bin Munkiz, anılarında doğu âdetlerine uyum sağlamış, bu yaşayış tarzı içinde kendini son derece rahat hisseden Hıristiyanlar'la orada çok az bir süre kalmayı planlayan ve yerel âdetlerle yerel zihniyete bir türlü uyum sağlayamamış Hıristiyanlar (askerler, tüccarlar veya hacılar) arasında net bir ayrımın yapılabildiği bir toplumla ilgili canlı, ilk elden örnekler aktarır bize. Üsame bin Munkiz, bölgedeki birçok sorunu bugün etnosantrizm ve kültürlerarası çatışma olarak tanımlanabilecek nedenlere bağlayarak çok yerinde tespitlerde bulunur. Örneğin, Kudüs'teki Tapınak'ın, Haram ül Şerif'in kutsal mabedine yaptığı bir ziyareti anlatır. Artık Frankların elinde bulunmasına rağmen Tapınak Müslümanlara yasak değilmiş; içeri girip dua etmelerine izin veriliyormuş. Üsame bin Munkiz'in "dostlarım" dediği Templarlar o sıralarda yarı kilise yarı cami haline gelmiş olan el Aksa Camisi'ni ellerinde bulunduruyorlarmış. Onun, cami binasının bitişiğindeki bir mescitte namaz kılmasına izin vermişler. Namaz kılarken içeriye muhtemelen Avrupa'dan yeni gelmiş fanatik bir Hıristiyan girmiş ve ona Hıristiyanlar gibi ibadet etmesini haykırarak namazını bozmuş; bunun üzerine Temperlar ondan defalarca özür dilemiş.

Dikkat edilirse tüm bunlar Batı kültürü için çok önemli olan bir yaşam tarzını işaret ediyor gibidir. Müslümanlara sempati duydukları, hatta onlarla işbirliği yaptıkları suçlaması özellikle on üçüncü yüzyılın sonlarında Templarlarla ilgili dolaşan bir söylenti, onları hedef alan yaygın bir iftiraydı. 1307-1312 yılları arasında, Fransa Kralı IV. Philip'in kışkırtmasıyla Templar Tarikatı'na karşı açılan dava sırasında kâfir inanışlarıyla ilgili "kanıt" ortaya çıkarıldığı iddia edilmişti; "kanıt" denilen şeyler, göründüğü kadarıyla, İslâm'a imrenmekten eski anti-gnostiklerle Katharosçu karşıtlarının suçlamalarının bir tekrarına kadar uzanan bir çeşitlilik sergiliyordu. Tapmakla itham edildikleri "Baphomet" adlı putun adı bile (Latince'de veya diğer Avrupa dillerinde) Muhammed'in adının çeşitli söyleniş tarzlarından birini andırıyordu. Kanıt saçma sapan bir kanıttı ve hakikatle uzaktan yakından ilgisi yoktu ama bu önemli değildi; çünkü davanın siyasi bir hamle olduğu gün gibi ortadaydı. Sapkınlıkla ve İslâmla ilişki kurmakla suçlananlar da kısmen Fransız kamuoyunun (on dördüncü yüzyılın başlarında Paris gibi şehirlerde kamuoyundan söz etmek mümkündü) olayla ilgili merakını iyice beslemek, kısmen de Pa-

pa'nın, Tapınak'ın kamulaştırılması konusunda kralın bir an bile tereddüt etmeyeceğini ve bundan hiç pişmanlık duymayacağını anlamasını sağlamak amacıyla bile bile olayların üstüne gitmiş olmalılar; savunma veya arabuluculuk etmeye yönelik her türlü girişim başarısız olmaya mahkumdu.

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Avrupalı Haçlılar genelde "denizaşırı Frenkler"in görüşlerine pek önem vermemiştir; bu birincisinden sonra yapılan seferlerin başarısızlığının ana nedenlerinden biriydi. Kültürel anlamda, bugün Kudüs Krallığı'na atfedilen kısırlık izlenimini değiştirmeye yönelik bir eğilim söz konusudur. Arap düşüncesi Batı kültürüne hiç kuşkusuz İspanya'daki merkezlerden girmiştir; Suriye ve Filistin sahillerinde Şam gibi merkezler olsa da, bu bölge İslâm dünyasının taşrası olarak kabul edilmekteydi. Kudüs, Akkâ ve Tire'nin *scriptoria*'sı hatırı sayılır kültürel ürünler veriyordu ama araştırmacılar bu ürünlere hak ettikleri değeri ancak yakın zamanlarda vermeye başladılar. Kültür merkezlerinden bir diğeri de, on ikinci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve Lusignan ailesi tarafından yönetilen Kıbrıs Krallığı'ydı. Lusignanlar İtalya'daki sahil şehirlerinin belediyeleri ve rakip tarikatlar, yani Templarlar ile Hospitalier Tarikatı, arasındaki sürekli anlaşmazlıklara göre hareket etmek, nabza göre şerbet vermek durumunda da kalmışlardı.

Ancak Kudüs'ün Hıristiyan alemindeki önemi, onu Hıristiyanlar için vazgeçilmez kılan simgesel ve manevi konumu, yolculuklarla, hac ziyaretleri sayesinde Hıristiyanlar arasında tanınmış ve saygın bir şehir haline gelmesi, bu şehrin Avrupa ile İslâm arasında karşılıklı bir farkındalığın gelişmesinde temel bir rol oynadığını gösterir; bu farkındalığın gelişmesinde dostça duyguların yanı sıra düşmanca duygular da rol oynamıştı.

Eyyubilerden Memlüklere

Selahaddin'in büyük imparatorluğunun ömrü onun 1193'te ölümünden sonra pek uzun sürmedi. Ardılları imparatorluğu aralarında paylaştılar, Yakındoğu'da hayatın alışılmış parçalarından biri olan jeo-tarihsel sürekliliğe katkıda bulundular, yani bölgeyi denetim altında bulundurma konusunda Suriye'yi (veya Mezopotamya'yı) yöneten kişiyle Mısır'da iktidarı elinde bulunduran kişi arasındaki gerilim ve rekabeti kızıştırdılar. Eyyubi Hanedanlığı'nın sultanları, yani

Selahaddin'in ardılları, iki bölgeyi aralarında paylaştılar: Kudüs, Kahire'nin Eyyubi Meliki el Kamil'e kaldı; el Kamil Selahaddin'in birçok iyi yönünü almış görünüyordu. Zeki, ılımlı ve sözünün eri biri olan el Kamil Asissli Aziz Francesco'yla yaşadığı bir olayla ünlüdür. Her ne kadar Batılı kaynaklar efsaneden ibaret olduğunu düşünseler de bu olay büyük bir ihtimalle gerçekti, zira Müslüman kaynaklarda bu olayla ilgili benzer anlatımlar mevcuttur; el Kamil komşusu ve diplomatik/siyasi ilişki içinde bulunduğu İmparator II. Frederick'le yaptığı bir antlaşma müzakeresiyle de ünlüdür. II. Frederick Haçlı ordusunun başında olmasına rağmen aynı zamanda Sicilya ve Güney İtalya'nın hükümdarıydı ve tümüyle onun girişimleri sayesinde Mısır'la dostane ilişkiler geliştirilmişti. El Kamil ile Frederick'in ortak bilimsel merakları da vardı.

1229'da Sultan el Kamil'in Frederick'le yaptığı anlaşma Kutsal Şehir'deki tüm askeri tahkimatların kaldırılmasını, Hıristiyanların kutsal yerlerlerinin İsa'nın takipçilerine geri verilmesini, Müslümanların Haram-ül Şerif'teki kutsal yerlerinin Müslümanların denetimine geçmesini şart koşuyordu. Bu hayran olunacak derecede adil çözümü 1240-41 yıllarında İngiltere Kralı'nın kardeşi ve barışsever Haçlılardan biri olduğu anlaşılan Cornwall Kontu Richard onaylamıştı.

Bir diplomatik bilgelik modeli olarak sık sık adından söz edilen bu çözümün zaafı kırılganlığıydı. Anlaşma Kutsal Topraklar'daki Hıristiyan güçleriyle Kahire'deki Eyyubi sultanları arasındaki iyi diplomatik ilişkilerin sürekli olacağı varsayımına dayanıyordu. Ancak Hıristiyanlar barışçı olduğu söylenemeyecek bir tutum sergilemekteydiler ve Moğolların Orta Asya boyunca ilerleyerek günden güne Avrupa'ya yaklaşmaları gibi dış olaylar işleri daha da karmaşık bir hale getirmişti. Moğol tehdidi nedeniyle bazıları Şam'daki Eyyubilerle ittifak kurulması gerektiğini düşünüyordu; bu siyasi ilişki modellerini bozmuş, Kahire'deki hükümdarın karşı önlemler almasına neden olmuştu. Bu önlemlerden biri Orta Asya'nın güneyinde, Amu Derya'nın aşağı bölgesinde, bugün Özbekistan ile Türkmenistan'ın arasındaki bölgede bulunan Harezm'den on bin kadar kiralık asker getirmekti. Temmuz 1244'te bu askerler Kudüs'e saldırıp şehrin altını üstüne getirmiş, cinayetler işlemiş ve kutsal yerlere saygısızlık etmişlerdi.

Bu arada bizzat Selahaddin'in izniyle ve Müslümanların hoşgörüsü içinde geniş bir Yahudi cemaati Kudüs'e çoktandır yerleşmiş durumdaydı. Bu cemaat temel olarak, Yahudilere karşı çoktandır kısıt-

lama ve eziyetlerin uygulandığı Fransa ve İngiltere'den kaçan Yahudi ailelerden oluşuyordu. Yahudiler takdis edilmiş ekmeğin kutsiyetini bozmakla, çocukların katledildiği ayinler yapmakla suçlanıyorlardı. Aynı dönemlerde ve benzer nedenlerle birçok Yahudi (özellikle Fransa'dan) Müslüman İspanya'ya kaçıyordu. Haçlı Seferleri sırasında Kudüs'e birçok ünlü Yahudi ziyaretçi olarak gitmişti; bunların arasında büyük Maimonidler ile Tuledalı Benjamin de vardı. Eyyubi döneminde Kudüs'teki Yahudi kültürünü örgütleyen başka bir ünlü İspanyol Yahudisi de: Moşe ben Nahman, namı diğer Nahmanides'ti.

Kudüs'ün kutsiyetinin 1244'te Harezm'den gelen askerlerce bozulması olayı Fransa Kralı IX. Louis'nin hızla harekete geçmesine ve yıllardır Eyyubi yönetimindeki Mısır'a yollamayı düşündüğü Haçlı ordusunu bir an önce sefere göndermesine vesile oldu. Eyyubi Sultanı yakalanıp dayaktan geçirildi ve zindana atıldı. Mahkumiyeti sırasında, 1249 yılında, Eyyubi Sultanı Selahaddin'in sülalesinden gelen sultanların tahttan indirilip genelde Asya ve Kafkas kökenli (Türk, Kürt, Çerkez, Tatar) kölelerden oluşan askeri bir tümende yetişmiş bir hanedanlığın üyelerinin getirildiği askeri bir darbeye tanık oldu; söz konusu hanedanlık o ünlü Memlük Hanedanlığı'ydı (Arapça'da *memlük* "köle" anlamına gelir).

Memlükler Kudüs'teki hakimiyetlerinin ilk evresinde askeri güç uygulamışlar, şehirde sıkı bir denetim kurmuşlardı. Haçlı dominyonundan kalan gruplar arasındaki (özellikle de Venediklilerle Pisalılar ve Cenevizliler, Templarlar ile Hospitalierler arasındaki) düşmanlıklardan yararlandılar. 1260'ta Memlükler Moğol/Haçlı koalisyonunu yendi. Ayrıca Suriye'de ve Filistin'de kalan son "Frenk" garnizonlarından kurtulmak için sistemli bir askeri harekâta başladı. Aslında o dönemlerde sadece sahil şehirlerinde ve Şövalye Tarikatları'nın ikamet ettiği birkaç kale içinde "Frenk" varlığından söz edilebilirdi. Yüzyıl sonunda yapmak istedikleri şeyi başardıktan, yani Akkâ Kalesi'ni Haçlıların elinden aldıktan (1291) sonra Memlükler yine sistemli bir şekilde sahil şeridi boyunca uzanan liman tesislerini sökmeye, nüfus azaltmaya ve göçü teşvik ederek tarımsal verimliliği azaltmaya başladılar ve kervan trafiğinin yönünü değiştirdiler. Böylece yirmi-otuz yıl içinde daha önce bolluktan geçilmeyen bir bölgeyi yoksullaştırmayı başardılar.

Bu yoksullaşma ihmal veya yanlış yönetimden ziyade bilinçli bir politikanın bir sonucuydu. Memlükler Hıristiyanların siyasi ve dini nedenlerle Kudüs'le ilgilendiğinin farkındaydılar ama en azından son

iki yüzyıldır, adeta Haçlı Seferleri'ni doğrularcasına, iktisatla ticaretin, din ve siyasetle içli dışlı olduğunun da farkındaydılar. Mali ve ticari saikler azaltıldığı taktirde, Haçlılar desteklerinin büyük bir bölümünü yitirmiş olacaklardı.

Bunun dışında Memlükler, Mısır'ı yönettikleri, dolayısıyla Kızıldeniz'i ve Nil Nehri'ni aşarak Nil Deltası'na ve İskenderiye ile Dumyat'taki ticaret noktalarına uzanan ticaret trafiğini denetimleri altında bulundurdukları için, Suriye ve Filistin'in sahil şeritlerini ticaretleri için doğrudan bir rakip olarak görüyorlardı. Suriye'nin limanlarını kullanılmaz hale getirmeleri halinde Nil'deki ticaret trafiği artacaktı. Bu taktiksel ve iktisadi nedenler yüzünden Memlükler'in bugün bölgede hâlâ süren demografik ve çevresel gerilemenin baş sorumlusu olduğunu söyleyebiliriz; bu durumu iyileştirmek için gerekli saikler ancak son yirmi-otuz yılda ortaya konmaya başlanmıştır.

Memlükler özellikle Kudüs'te Müslümanların ihtiyaçlarına karşı daha fazla özen gösteriyorlardı ama Yahudilerle Hıristiyanların haklarına da saygı duyuyorlar ve hacılara iyi davranıyorlardı. On üçüncü ve on altıncı yüzyıllar arasında Hıristiyan hacı sayısı artmış, hacıları taşımak için Venedik'ten deniz seferleri düzenlenmeye başlamıştı; Sultanların hazineleriyle Müslüman tüccarların keseleri şiştikçi şişiyordu. Memlükler surlarını onararak, Haram-ül Şerif bölgesini yeniden düzenleyerek ve bir sürü medrese inşa ederek şehrin görüntüsünü güzelleştirmişlerdi.

Memlükler, siyasi açıdan uygun gördükleri taktirde, kendilerine tabi olan toplulukları birbirine düşürmekten hiç çekinmiyorlardı. Genelde ılımlı davransalar da Hıristiyanları Yahudilere tercih ediyorlardı; Hıristiyanların içinden de en çok Fransiskenleri seviyorlardı, zira Fransiskenler Kahire'nin sultanlarıyla iyi bir komşuluk ilişkisi içinde olan Napoli'nin Anjou hükümdarlarının desteği altındaydı. 1309'da Memlük Sultanı, Benedikten Tarikatı'na Kutsal Kabir'in bazilikasında, Sion ve Beytüllahim'de bir yer edinmeleri izni verdi. Daha sonra, yani 1333'te, Napoli Kralı Robert, Sultan'dan şehrin güney surlarının hemen dışında bulunan ve geleneksel olarak Son Yemek'le bağlantısı olduğu düşünülen yapıların mülk hakkını aldı. Robert 1342'de bu yapıları Fransiskenlere verdi. Bu olay Frensiskenlerin Kutsal Topraklar üzerindeki muhafızlık görevinin ilk adımını oluşturmuş (Sion Dağı üzerindeki Fransisken Manastırı'nın muhafızlık görevi daha sonra Kutsal Toprakların Muhafızlığı'na dönüşecekti), Son Yemek'in yendiği odanın yeniden inşasını (Gotik tarzda) müm-

kün kılmıştır. Bu yapı bugün de görülebilmektedir. Memlüklü idareciler ibadet yerlerinin restorasyonunda İslam kurallarına çok önem vermişlerdir: İbadet yerlerini tebaaları altındaki toplulukların onarması veya restore etmesi yasaktı. Bu nedenle birçok Hıristiyan kilisesi gezgin ve hacıların gözüne kötü görünüyordu; bunlar olsa olsa on dokuzuncu yüzyıl gezginlerinin çürümüş romantizm duygularına hitap edebilirdi belki. Bu yapılar çevrenin ıssız görünmesine neden olmuştu; bu ıssızlığı on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadarki dönemde bölgeyle ilgili yapılan tasvir ve resimlerde de görmek mümkündür.

On beşinci yüzyılda Memlük yönetimi Mısır'ın iç politikasıyla ilgili nedenlerden dolayı bozulmaya başlamıştı. On dördüncü yüzyılın ortalarından on altıncı yüzyılın başlarına kadarki dönemde Batılı hacıların yazmış olduğu günlüklerde Kudüs sürekli göç veren, yöneticileri günden güne ihmalkâr ve rüşvetçi kişilere dönüşen bir şehir; halkı sürekli yoksullaşan ve kıtlık, veba veya deprem gibi afetlere dayanamayacak kadar zayıflaşmış bir halk olarak tasvir edilmiştir. Kudüs'ün nüfusunun on üçüncü yüzyılın ortalarında elli bine yakın olduğu, iki yüz elli yıl sonra on bine kadar düştüğü tahmin edilmektedir.

5

On İkinci veya On Üçüncü Yüzyıllarda Anlaşmazlıklar ve Çatışmalar

*Gesta Die per Francos**

Buraya kadar "Haçlı" terimini bonkörce kullandık ama yanında tamamlayıcı bir sıfat kullanmaktan kaçındık. Konuşma dillerinden yeniden tercüme edildiği açıkça belli olan Latince sözcük *cruciata* nispeten geç bir dönemde kullanılmaya başlamıştır; bu sözcüğün on üçüncü veya on dördüncü yüzyıldan önceki bir döneme atfen kullanılması anakronik bir kullanım olur; her ne kadar bu sözcüğün uzunca bir süre vakayinamelerde geçtiğini görsek de. Kaynaklarda Birinci Haçlı Seferi'nden *cruce signati* diye söz edildiği olmuştur ama genelde *peregrini* gibi daha kesin ve daha anlaşılır terimler kullanılır. Papanın fermanıyla onaylanan askeri keşifler on üçüncü yüzyıldan sonra da ardı ardına yapılmaktaydı ve on sekizinci yüzyıl sonları gibi geç bir dönemde bile Haçlı Seferleri üzerinde hâlâ kafa yorulmaktaydı; bu askeri keşiflerin amacı Kutsal Topraklar'a yardım etmek veya düşmanın eline geçtikten sonra buraları yeniden almaktı. Papalar ve kilise hukukçuları her keşif harekâtını, Kutsal Topraklar'ın kurtarılması ve-

* "Fransızlar eliyle Tanrı'nın yaptıkları" anlamına gelen ve I. Haçlı Seferi'nin gelişimini anlatan kitap. (Ç.N.).

ya yeniden ele geçirilmesi olarak ilan ediyorlardı. Bu harekatlar için en çok kullanılan terimler *iter* (askeri keşif), *via Hierosolymitana* veya *peregrinatio* (hac) idi. Keşif harekâtının özellikle acil ve savunmaya yönelik tarafına atıfta bulunan *auxilium* ve *succursus* sözcükleri daha sonra kullanılmaya başlamıştır. *Passagium* ise Kutsal Topraklar'a ulaşmak için gerekli olan deniz yolculuğunu kasteden bir sözcüktü; güçlü simgeselliği ve hatırlatıcılığı sayesinde bu sözcük çok başarılı olmuş ve günlük dillerin bazılarının söz dağarında yerini almıştı.

Bir *passagium* örgütlü yapıldığında ve bir kişi veya grubun öncülüğünde gerçekleştirildiğinde *particulare* adını alıyordu; asıl amaç Kudüs'ün kurtarılması olduğu için bu yolculuğun başka ne amaçla yapılacağı o kadar da önemli değildi. *Passagium* papalık makamı tarafından onaylanıp tüm Hıristiyanların, asker olarak doğrudan destek verecekleri gibi mali yardımda da (bağış, kefaret veya tereke usulü ödenen vergiler şeklinde) bulunabilecek olan Hıristiyanların görevi ilan edildiğinde *generale* veya *universale* adını alıyordu. On üçüncü yüzyılın ortalarında Henry de Sousa (daha çok Kardinal Ostiense adıyla tanınır) veya Sinibaldo Fieschi gibi kilise hukukçuları (canonist) Kutsal Topraklar'ın yeniden fethedilmesine yönelik yapılan keşif seferleriyle Müslümanlara ve paganlara karşı yapılan keşif seferlerini (paganlara karşı yapılan keşif seferlerine İspanya içinde gerçekleştirilen Haçlı Seferleri ve Kuzeydoğu Avrupa'nın Slav ve Baltık halklarına karşı gerçekleştirdiği seferler de dahildi), sapkınlara karşı yapılan seferleri birbirinden ayırmak için *crux transmarina* ve *crux cismarina* gibi ifadeler önermişlerdir. On üçüncü yüzyılın başlarında yapılan ve Albi Haçlı Seferi adıyla bilinen sefer, sapkınlara karşı yapılan seferlerin en tipik örneğidir. Daha sonra, yani on beşinci yüzyılın başlarında, Husçular veya Swabialılar gibi papalık düşmanlarına, on üçüncü yüzyılda Aragonlulara veya on dördüncü yüzyılda İtalya'daki Ghibellinoculara karşı seferler düzenlenmişti. Bunun dışında toplum karşıtı olarak görülen veya örneğin, Bremen Başpiskoposu'na karşı ayaklanan ve 1233'te IX. Gregorius'un beratı *Vox in Rama*'nın hedefi olan Stedingerler gibi Hıristiyanlık alemini tehdit ettiği düşünülen güçlere veya on dördüncü yüzyıldaki kiralık askerlere karşı da seferler düzenlenmişti. On ikinci yüzyılda Haçlı Seferleri'nin ardında Avrupalı hükümdarlar vardı; Papa III. Innocentius ve ondan sonra işbaşına gelen diğer papaların dizginleri ele alıp sefer ilanının sadece kendi hakları olduğunu ileri sürmelerinden sonra (sefere katılacak Haçlı savaşçıları tam bir günahtan arınma hakkına sahip olabiliyor-

lardı) Haçlı Seferleri baskı uygulamanın ve Hıristiyanlığın yasal, askeri ve mali yönetimini son derece güçlü bir aygıtın (ant içme doktrininin) yardımıyla örgütlemenin ayrıcalıklı bir aracı haline geldi. Bu ant içme doktrini aforoz tehdidinin bir Haçlı seferine gitmeye söz verip de gidişini geciktiren veya iptal eden herkese karşı kullanılmasına olanak tanıyordu; aforoz bir çeşit "sivil ölüm"ü kurumsal hale getiriyordu. Bu doktrin aynı zamanda bir andın hedefinin değiştirilmesine de olanak tanıyordu: Ant içmiş olan kişinin sabit bir para yatırmasına veya resmi olarak aynı değerde (dini açıdan) olduğu açıklanan başka bir sefere gitmesine izin verilerek Haçlı seferiyle ilgili amacını değiştirmesine ses çıkarılmıyordu. Zaman içinde *causa crucis* veya *negotium* gibi ifadeler kilise belgelerinde ve meclislerinde görülmeye başlanmıştı.

Bu doktriner düzenlemeler çok suistimal edilmişti; bu suistimaller Haçlı Seferleri için verilen vaazların ters, kendini beğenmiş üslubuyla birleşince (on üçüncü yüzyıldan sonra bu vaazlar iyice ayağa düşmüştü) halk arasında bıkkınlığa, itirazlara, hatta şiddetli suçlamalara neden olmuştu. Ancak çok istisnai durumlar hariç, bu itirazlarda bulunanlar kâfirlere karşı yapılan savaşlara karşı çıkmıyorlardı. Onların karşı çıktıkları şey, Haçlı Seferleri'nin ilk amacının (Kutsal Kabir'in savunulması veya yeniden ele geçirilmesi) ikinci plana itilmesi, onun yerine başka amaçlara, siyasi veya iktisadi açıdan Papalık Divanı için daha avantajlı amaçlara, öncelik verilmesiydi. Haçlı Seferleri hiçbir biçimde din savaşları olarak kabul edilemez. Din adamları veya kilise yazarları Haçlı Seferleri'nin temel amacının kâfirleri dine döndürmek olduğuna dair herhangi bir şey yazmamışlar, kâfirlere baskı uygulanmasının meşru olduğuna dair tek kelime dahi etmemişlerdir.

Bu nedenle Haçlı seferi birçok yüzü olan tekil bir varlıktır. Haçlı seferini iç dinamiğiyle incelemek gerekir. Katı ve kapsamlı bir yasamanın konusu olsa da Haçlı seferi fenomenolojik açıdan birbirinden farklı bir sürü görünüm arz eder; ulaşılmak istenen hedeflerin değişken spektrumuna göre veya ne zaman ve hangi bağlam içinde ilan edildiğine göre değişiklik gösterir. Haçlı seferi çok yönlüdür, Hıristiyanlık içindeki beyaz balina gibidir: Yasal ve siyasi bir aygıttır; güçlü ve ilham verici bir fikirdir; bitmez tükenmez bir metafor kaynağıdır; bir mittir; bitmez bir müdafaalar, sansürler, tartışmalar ve yanlış anlamalar konusudur; birçok farklı durumdan ortaya çıkmıştır ve beklenmedik oluşumlara gebedir.

Kasım 1095'te Clermont Konsili'nde hazır bulunanlar arasında birçok İspanyol kökenli insan da vardı; ancak Papa onları daha baştan Doğu'ya gitmekten soğutmuştu. Pagan tehlikesi kendi kapılarının eşiğindeydi. 1086'da Zallâka'daki yenilgiden sonra Kastilya Kralı çaresizlik çığlığını Roma'nın duymasını sağlamaya özen göstermişti. 1089'da Papa II. Urban, Tarragona'nın yeniden inşasına katılmış olan insanları (orasını İspanya'nın Sarazenlerine karşı bir barbakan haline getirmişlerdi) Kudüs'e giden hacılara verdiği günahlardan arınma hakkıyla ödüllendirmişti. Bu hak 1123'te yapılan ilk Lateran Kurulu tarafından onaylanmıştı. Urban Clermont'da verdiği mesajının coşkuyla karşılanması karşısında ne yapacağını şaşırmış olmalı, zira destekçilerinin çoğunun Şark'a gitmesini istemiyordu; çünkü IV. Henry ile mücadeleleri henüz bitmemişti. Urban Doğu'ya giden insan selini düzene koymak amacıyla 1095'ten sonra üç yıl boyunca emirnameler yayımlamış, güvenilir elçiler yollamıştı. Tiren sahilindeki şehirlerden insanların askeri keşiflere ve deniz harekâtlarına katılmalarını desteklemiş, teşfik etmişti ama toplumun dengesini bozacak her türlü yolculuğa karşı çıkmıştı; örneğin, keşişlerin veya evli kişilerin, sırasıyla başrahip veya eşlerinden fikir alan kişilerin yola çıkmalarına karşı çıkmış, yaşlıların ve sakatların yola çıkmamaları öğüdünde bulunmuştu. Bu konulardaki öğütlerinin ne kadar başarılı olduğunu bilmiyoruz. Urban vaaz ettiği askeri *iter*'in 1096-1097 yılları arasında ordu saflarına katılmış olan hacıların hareketleriyle birleştiğini fark etmeye başlamıştı. Hacıların ordu saflarına katılması kısmen pek bilinmeyen, genelde pek söz edilmemiş olan bir fenomenden, yani on birinci yüzyılda büyük hacı kitlelerine en azından yolculuğun bir kısmında sık sık silahlı adamların eşlik etmesinden kaynaklanmaktaydı; ancak bunun başka ve rahatsız edici bir nedeni daha vardı. 1095'te Ren ve Tuna Nehirleri boylarındaki Yahudi cemaatlerinin hacılar tarafından katledilmeleri, bin yıldır bu toplulukları etkileyen tahriklerin ne denli tehlikeli olabileceğini göstermişti; ama bu olaylar büyük çaplı hac yolculuklarının toplumsal seferberliklerden o zorlu yıllarda halkı sarmış olan dini kaygılara kadar birçok farklı ihtiyaç ve arzuya ulaşılmasını sağlayan bir araç olduğunu da göstermişti. Haçlı seferinin "köklerini" veya "kökenlerini" tanımlamaya çalışmak gerekli belki ama onun muazzam büyüklükte bir olay haline gelmesinde tesadüfi olaylarla buna katkıda bulunan nedenlerin (gerek çok yakın gerek çok uzak nedenlerin) bir araya gelişinin çok önemli olduğunu da unutmamak gerekir.

1097-1098 yılları arasında Anadolu Yarımadası'na yapılan keşif seferiyle ilgili Avrupa'ya ulaşan haberler son derece çelişkili ve müphemdi; Papa, Asya sahil şeridinde neler olup bittiği konusunda ancak Ekim 1098'de yapılan Bari Meclisi'nden sonra daha net bir fikir elde edebilmişti.

Bu Haçlı seferine İtalya'dan Normanlı bir prens de katılmış ve bu seferin en ünlü kişilerinden biri haline gelmişti. Bu prens Guiscardo'nun en büyük oğlu ve büyük Ruggiero'nun yeğeni Bohemond de Hauteville'di; büyük Ruggiero, Bohemond de Hauteville'dan hiç hoşlanmıyor, ona hiç güvenmiyordu. Ruggiero yeğeninin Anadolu ve Suriye'deki ilerleyişinde başının gittikçe dara düştüğünü öğrenince sevinmiş olmalı; ama ona veya Afrikalı hükümdarlarla arasındaki iyi ilişkilerin bozulmasına neden olabilecek bir başkasına yardım etmeye kalkışmadı. Sicilya'ya gerçekleştireceği fetih hareketini tamamına erdirmek ve harekâtı takviye etmek için barışa ve sükunete ihtiyacı vardı; 1087'de Mehdiye'yle güçbirliği yapmasının yarattığı fırsatları bile geri çevirmişti. Ruggiero Sicilya limanlarının tek hâkimi olduktan sonra Mehdiye'nin fethi ona Akdeniz'in doğu ve batı havzalarının tüm trafiğinin aktığı boğazlar üzerinde denetim kurmasını sağlamıştı. Ancak Ruggiero böylesine önemli bir fethin devamını getirecek kadar güçlü olmadığının farkındaydı; bu durum onu Murabıtlar, Ziriler ve Fatımilerle koalisyon kurmak zorunda bırakacaktı. Aynı nedenle, Papa'nın arzularına rağmen (Papa Sicilya'ya yaptığı harekât konusunda ona garanti vermiş ve bu harekâtı onaylamıştı) *iter Hierosolymitanum*'a katılarak konumunu tehlikeye sokmak istememişti. On ikinci ile on üçüncü yüzyıllar arasında yaşamış olan ünlü Iraklı vakanüvis İbn ül Adim, Frank liderlerin Ruggiero'yu sefere katılmaya davet ettiklerinden, Afrika'yı zaptetmelerine izin vermesi şartıyla ona gemileri için limanlarını kullanma hakkı önerdiklerinden söz eder. Ruggiero'nun ise komşularıyla, Tunus'un Ziri Emirleriyle olan iyi ilişkilerini tehlikeye sokmaya hiç niyeti yoktu; dövüşken dindaşlarını toplantıya çağırmış ve bakışlarını Suriye'ye çevirmelerini sağlamıştı. Olaydan yüzyıl kadar sonra yazan İbn ül Adim bize Haçlı seferiyle ilgili çok farklı ve keyfi bir etiyoloji verir: Yazdıklarına bakılırsa, Franklar üs olarak Sicilya'daki limanları kullanarak Afrika'yı ele geçirmek istiyorlarmış. Anlaşıldığına göre, Ruggiero onlara Afrika yerine Kudüs'ü düşünmeleri önerisinde bulunmuş. Bu bir yana, İbn ül Adim'in vakayinamesinde Sicilya fatihinin konumu müthiş bir içgörüyle anlatılıyor.

1128'deki Troyes Meclisi'nin Şövalye Tarikatları'nın ortaya çıkmasına az veya çok zemin oluşturduğunu söyleyebiliriz; "Süleyman'ın Tapınağı"nı ziyaret eden hacıları koruyan ve onlara eşlik eden şövalyelerin kardeşliği bir dizi kuralla yönetilen tam bir *milis* haline gelmişti. Sonraki papalar da II. Urban'ın 1095'te Doğu'ya gitmek üzere ülkelerinden ayrılanlara yaptığını yapmış ve hacıların günahlarının affediliğini ilan etmişlerdir; İspanya'ya savaşmaya gidenler, yani *pro libertate Ecclesiae* Roma Piskoposluğu düşmanlarına karşı savaşanlar da bu haktan yararlanabiliyordu. *Pro libertate Ecclesiae* kategorisi 1135'te, Sicilya Kralı II. Ruggiero'ya karşı harekât düzenlenmesinin tartışıldığı dönemlerde Pisa Meclisi'nde ortaya konmuştu.

Gratianus'un 1140'ta yayımlanan Causa XXIII adlı eseri Haçlı Seferleri'ne yasal bir çerçeve kazandırmayı amaçlıyordu. Beş veya altı yıl sonra, yani 1145-1146 yılları arasında, III. Eugenius'un iki farklı basım halinde çıkan *Quantum praedecessores* adlı papalık tamimi, papaların II. Alexander'in Barbastro zamanında çıkardığı kararnamelerden neler topladıklarını ve ondan sonra kâfirlere karşı yapılan savaş konusunda neler geliştirdiklerini özetleyerek anlatır; bunlar Haçlı Seferleri'yle ilgili yasal hazırlıklara temel teşkil etmiştir. İki yıl sonra, *Divina dispensatione* başlıklı papalık tamiminde Papa aynı anda hem Kutsal Topraklar'daki Haçlı seferine, hem İspanya'daki Haçlı seferine (Aragonlu "Savaşçı" Alfonso 1118-1126 yılları arasında Zaragoza'dan yola çıkıp Malaga'ya ulaştıktan sonra başlayan sefer) hem de Kuzey Avrupa'da yaşayan ve Wendler adıyla bilinen pagan gruba karşı yapılan Haçlı seferine atıfta bulunur. Suriye'deki sefer felaketle sonuçlanmıştı; Wendlere karşı yapılan savaş pek bir işe yaramamıştı ama İspanya'daki Haçlılar (Cenevizliler ve Pisalı denizciler dahil) Almeira'yla Tortosa'yı fethetmişlerdi.

Ancak Almeira kısa bir süre sonra tekrar Mağribilerin eline geçmişti. Bu olay 1157'de, el Endülüs'ün Murabıtlar'ın gücü parçalandıktan sonra yeni, daha katı dini hareketlerin temsilcileri tarafından on yıl boyunca koloni haline getirildiğinde cereyan etmişti. O zamana kadar tüm Mağrip'i ele geçirmiş olan bu kişiler Muvahhidler veya el Muahiddinler'di (Tanrı'nın birliğinin koruyucuları).

Bu arada, Şövalye Tarikatları İber Yarımadası'nda kendilerine yer edinmeye başlamış, hatta yerel tarikatların ortaya çıkmasına neden olmuştu; tıpkı Almanya'yla Livonia'da olduğu gibi. Templarlar ile St. Jean Şövalyeleri Aragon'a yayılmaya devam ederken, Kastilya, León ve Portekiz'de olaylar farklı bir seyir izliyordu. 1157'de Templarlar

Kastilya Kralı III. Sancho'nun huzurunda Calatrava Kalesi'ni koruma görevini reddedince bu görev gönüllüler *fraternita*'sına verilmişti; bu gönüllüler daha sonra Cistercium Tarikatı'na katılmış, böylece Calatrava Tarikatı doğmuştu; bu tarikat daha sonra Santiago, Alcantara ve Aviz'de kurulacak tarikatların öncüsüydü. Genel olarak yerel koşullarda ortaya çıkan küçük tarikatları daha sonra büyük tarikatlar kendi bünyelerine katmıştır.

Batıda Zafer, Doğuda Yenilgi

On ikinci yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyanlar İslâm'ın kudretinin önünde duramayarak geri çekilmeye başlamışlardı. İber Yarımadası'nda Muvahhidlerin gelişi *Reconquista*'yı durdurmuş, bu sırada Suriye'de Selahaddin yönetimi 1189-93 yılları arasında yapılan ve İmparator I. Frederick (yolda ölmüştü), Fransa Kralı Philip II. Augustus ve İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard'ın komuta ettiği büyük Haçlı seferinin başarısızlığından sonra Hıristiyanların yeni seferler düzenleme heveslerinin kırılmasına neden olmuştu. Batının tüm önde gelen hükümdarlarının komuta ettiği bir seferin başarısız olması, günahları Hıristiyanlık tarafından arındırılarak gerçekleştirilmemiş hiçbir seferin başarılı olamayacağını iddia edenlerin fikirlerine değer verilmesine neden olmuştu; bu seferin başarısızlığı daha sonra, Papa III. Innocentius olan (1198-1216) Lotario dei Conti di Segni'nin Papa'nın Haçlı Seferleri üzerinde doğrudan denetim hakkına sahip olduğunu ilan etmesi yönünde bir teşvikte de bulunmuştu. Askeri liderlik görevi başkalarına verilecekti elbette.

Haçlı Seferleri'ne askerler katıldıkça adları sıkça geçen ulusal kimlikler (Fransız, Alman ve Kastilyalı/Aragonlu) artık *corpus christianorum* içinde kendilerini göstermeye başlamıştı. Bu durum "feodal monarşileri" belli bir baskı altında bırakıyordu. Üçüncü Haçlı Seferi'nde bu ulusal farklılıklar o kadar görünür hale gelmişti ki, ortak ve üzerine ant içtikleri bir amaç etrafında birleşen askerler Wendlere karşı yapılan sefer sırasında giysilerinin üzerinde farklı renklerde haç şekli taşıma gibi bir alışkanlık geliştirmeye başlamışlardı: Fransızlar kırmızı, İngilizler beyaz, Flamanlar da yeşil haç taşıyorlardı. 1191'de Akkâ'nın surları dibinde Fransa Kralı Philip ile İngiltere Kralı Richard arasında başlayan rekabet, yüzyıllar sürecek bir anlaşmazlıklar tarihinin yalnızca ilk sayfasıydı.

Papa Büyük III. Innocentius'un verdiği vaazın en zayıf noktası, tasarısının yapıtaşlarından biri olan Haçlı Seferleri'nin yarattığı sonuçlardı. 1202'de ilan edilen sefer iki yıl sürmüş ve Haçlılar'la Venediklilerin ortak çabasıyla Konstantinopolis'in alınması ve Bizans İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle sonuçlanmıştı; Baltık'taki Livonya Savaşı'yla Güney Fransa'daki Albigensia Haçlı Seferi'nde Papa'nın (başta onları kutsamış olmasına rağmen) tatminkâr bulmadığı sonuçlar elde edilmişti; 1212'de yapılan "Çocuk Haçlı Seferi" konusunda hiçbir şey bilinmiyor ama Akdeniz'in köle tüccarlarının ekmeğine yağ sürmekten başka bir işe yaramamıştı muhtemelen. Sadece İspanya'daki Muvahhidlere karşı yapılan harekât olumlu sonuçlar getirmişti.

Muvahhid Halifesi Ebu Yusuf Yakub el Mansur, 16 Temmuz 1195'te Kastilya Kralı VII. Alfonso'yu Alarcos Muharebesi'nde yenmişti. Hattin bozgununun ve Müslümanların Kudüs'ü ele geçirmelerinin ardından sadece sekiz yıl geçmişti. Hıristiyanlık mengene arasında gibiydi. Bu her an tehlikeyle karşı karşıya olunduğu duygusu Lotario dei Segni gibi bir papanın Haçlı seferini yeniden başlatma kararında rol oynamış olmalı. Kutsal Topraklar'a gitmeye törenle ant içmiş olan Akitanyalılara içtikleri andı değiştirmeleri ve İspanya'ya sefer düzenlemeleri emri gelmişti. Muvahhidlerin 1210'da Salvatierra Kalesi'ni ele geçirmeleri Papa'yı başka bir sefer ilanı konusunda cesaretlendirmişti; sefer ilanı Fransa'da yapılmıştı. Kastilya Kralı Alfonso ile Aragon Kralı Peter'in komutasında başlayan, daha sonra Navarre Kralı Sancho ile İspanya, Portekiz ve Fransa'dan gelen birçok şövalyenin katıldığı ve 17 Temmuz 1212'de sona eren harekât Kastilya ile Endülüs arasındaki bölgede elde edilen o meşhur Las Navas de Tolosa zaferinin elde edildiği harekâttı.

Tarihte (sadece Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler tarihinde de değil üstelik) sık sık meydana geldiği anlaşılan o tuhaf kronolojik tesadüflerden birinde, on üçüncü yüzyıl Doğu'su, Latin Kudüs Krallığı'nın sözde kalmış (ama elde edilmesi adına hâlâ şiddetli savaşlar verilen) bir tahttan ve senyörlükler, ticaret toplulukları ve her biri bir diğerini bir kaşık suda boğmaya hazır "Tarikatlar"dan ibaret artıklarının yavaş ölümüne tanık olmuştu. Batı'da ise *Reconquista* bir kez daha atağa kalkmıştı.

Artık Kudüs'ü kuvvet zoruyla Müslümanların elinden alma umudu azalmaya başlamıştı; şehrin Müslümanlar tarafından ele geçirilmiş olmasının Hıristiyan hacı akınını ne kestiği ne de durdurabildiği

için bu umut daha da azalmaya yüz tutmuştu. 1217-21 ile 1248-54 yıllarındaki Haçlı Seferleri (ilkine Fransa Kralı IX. Louis komuta etmişti) Nil limanları üzerine yoğunlaştırılmıştı. Aziz Louis, Nisan 1250'de Müslümanlar tarafından esir alınmış, çok geçmeden serbest bırakılmış ve en az dört yıl Suriye-Filistin kıyılarında (o sıralarda Haçlı krallığından kalan tek yer burasıydı) yaşamıştı; orada yaşadığı sıralarda kalelerin onarımını sağlamış, Avrupa'nın bu zayıf düşmüş denizaşırı şeridinde söz sahibi olan ve birbirleriyle savaşan gruplar arasında arabuluculuk yapmıştı.

Bu sıralarda birçok alternatif çözüm yolu da aranıyordu. 1228-29 yıllarında, her iki tarafın imzaladığı antlaşma gereği II. Frederick Mısır Sultanı'nın elinden neredeyse tümüyle harap olmuş ve savunulması imkânsız bir şehir teslim almıştı. Daha sonra, yani 1240-1290 yılları arasında, Orta ve Batı Asya'da büyük toprak parçaları elde etmiş, Güney Rusya'dan Pers İmparatorluğu'na kadar uzanan bir bölgeyi zaptetmiş olan Tatarların yardımıyla yüreklere serin su serpilmişti. Ne var ki, Yakındoğu'nun tüm siyasi görünümü son derece şiddetli bir şekilde yeniden tanımlanmak üzereydi. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, 1244'te Harezmli göçebeler Kudüs'e girmişti; yıkılıp viraneye dönmüş bir şehirle karşılaşmışlar (Kutsal Roma İmparatoru ile Mısır Sultanı arasındaki anlaşmanın bir sonucuydu bu) ve tüm Hıristiyanları (altı bin kadar) sınır dışına sürerek bunlardan iki bin kadarını bugün pek hatırlanmayan iğrenç bir katliamda yok etmişlerdi. Mısır'ın Eyyubi Sultanı'nın hizmetinde olan Memlük savaşçılar, 1250'de sürpriz bir saldırıyla hükümdarlarını alaşağı edip yerini zaptetmişler ve eski düzenin sürmesini tercih eden Haçlılara karşı intikam yemini etmişlerdi. 1258'de Hülagu Han'ın Moğol askerleri Bağdat'ı fethetmiş ve son Abbasi halifesini öldürmüşlerdi. Birkaç yıl içinde "Bereketli Hilal"in dengesi tamamen bozulmuştu.

1274'te, İkinci Lyon Meclisi'nde, Kutsal Topraklar'da papa temsilcisi olarak yıllarca görev yapmış olan Papa X. Gregorius yeni ve etkili bir Haçlı seferi düzenlenmesiyle ilgili ayrıntılı bir tezkere hazırlanmasını ve kendisine yollanmasını istedi. Zengin ve genellikle çok ilginç bir belge olan *de recuperatone Terrae Sanctae* böyle ortaya çıkmıştı; bu belge içeriğindeki stratejik konularla (taktikler, coğrafya, lojistik, iktisat ve maliyeyle ilişkili konularla) ilgili kapsamlı fikirleriyle tanınır. Zaman zaman koca bir cilt oluşturan bu kitapların yazarları ünlü kişilerdi: Örneğin, Templar Şövalyeleri Tarikatı'nın büyük ustası Jacques de Molay; IV. Philip, Fransa'nın ünlü hukukçusu Pier-

re Dubois; Cenevizli Amiral Benedetto Zaccaria veya Venedikli Marin Sanudo Torsello gibi. Bu kitaplarda Haçlı Seferleri'nin çözümsüz görünen birçok sorunu ortaya konmuştu: Memlük Sultanları'nı ablukanın kaldırılması karşılığında Kutsal Şehir'i teslim etmeye zorlamak amacıyla Nil'deki limanlara saldırı düzenlenmesi; Şövalye Tarikatları'nın birleştirilmesi; ileride yapılacak seferler için gerekli mali kaynakların artırılmasına yönelik çalışan sistemin yeniden düzenlenmesiyle ilgili çeşitli yöntemler. Ancak bu çözümlerin hiçbiri Mısır'ın Memlük Sultanları'nın Kutsal Topraklar'ın sahilindeki Fransızların elinde bulunan kaleleri yıkmalarını önleyememişti. Bu kalelerden sonuncusu olan Akkâ, bildiğiniz gibi, 1291'de düşmüştü.

Kendine has karmaşık bir gündemi olsa da III. Bonifatius'un ilan ettiği Jübile Yılı, Kudüs'e yapılan geleneksel hac ziyareti yerine Roma'ya yapılacak ve hacılara Kudüs hacılarına tanınana benzer ayrıcalıklar tanıyacak (bu ayrıcalıklar kuvvet zoruyla sağlanacaktı) bir hac ziyareti anlayışını yerleştirme çabası olarak yorumlanabilir. Böylece Kurtarıcı'nın Mezarı'nın yerine Havari'nin Mezarı geçecekti. O önemli 1300 yılında, yani Roma'ya yapılan hac ziyaretlerinin doruğa çıktığı yıl, ortada Moğolların İran'dan hareket edip Kudüs'ü işgal ettiğine dair bir yalan haber dolaşmaya başlamıştı; söylentiye göre Moğollar Kudüs'ü Hıristiyanlara geri vermeye hazırlanıyorlardı. Avrupa'da bu büyük hikâyeye bir süre inanıldı. Ama 1307-1312 yılları arasında meydana gelen ve gerçek olup olmadığı bilinmeyen meşhur olaylar sırasında Templar Tarikatı'nın bastırılması çığır açıcı sonuçlar doğurmuştu; bu sonuçlar tarikatın bastırılması olayının hiç de tesadüf olmadığını gösterir. Templar Tarikatı Akkâ'nın düşmesinden sonra da varlığını sürdürmüş ve şövalyeleri yeni koşullara uyum sağlayamayan Rodos'daki St. Jean Tarikatı'nın şövalyelerinden farklı olarak bu yeni koşullardan kendilerine yeni roller biçmeye başlamışlardı. Templar Şövalyeleri Tarikatı'nın Fransız Kralı'nın onu bastırma kararını almasına ve Papalık Divanı'nın bu kararı onaylamasına yol açan nedenlerin dışında artık işe yaramaz bir tarikat haline geldiği için tasfiye edilmeye çalışıldığı da anlaşılıyor; bir tek Aragon ve Portekiz'de konumunu sürdürdüğü ve "bastırma"nın *fictio iuris* olduğu İber Yarımadası'nda varlığına yönelik herhangi bir tehditle karşılaşmıyordu.

İspanya her zaman istisna olmuştur. Kastilya ve Aragon krallarının *Reconquista*'yı Las Navas de Tolosa'dan sonra tümüyle İspanya'ya özgü bir olay olarak görme eğilimlerinin papaların desteği so-

nucu geliştiği anlaşılıyor. Ancak gerek III. Innocentius gerekse III. Honorius, İspanya seferinin askerleri Şark'a gitmekten alıkoymaması gerektiği konusunda hemfikirdi. İber Yarımadası'nda işler tekrar yoluna girerken Akdeniz'de durum kötüden daha da kötüye doğru bir seyir izliyordu. Bu arada Güney Fransa İber seferinde yer almaya devam ediyor; İngiltere, Aşağı Ülkeler ve Rhineland'dan Suriye'ye giden yolların hepsi Portekiz sahilinde birleşiyor ve yolcular yolda sık sık mola verip Sarazen sahil kalesini ele geçirmek konusunda birbirleriyle rekabet ediyordu. Bunun dışında Muvahhidler on üçüncü yüzyılın ikinci çeyreğinde bir kriz yaşamışlardı: Afrika'dan tek bir Müslüman yardımcı kuvveti bile İber Yarımadası'na geçememişti ve Kastilyalılar ile Aragonlular bundan gereği gibi yararlanmışlardı. Muvahhid Halifesi el Memun (1227-32), el Endülüs'teki son *taifa*'ları egemenliği altına almak için Kastilya Kralı'ndan dolaylı yardım almıştı ve ordusu başarısını kısmen içinde yer alan Hıristiyan askerlerinin varlığına borçluydu.

İspanyol Şövalye Tarikatları'nın sürekli yardımı ve Papa'nın verdiği günah affı sayesinde Aragon Kralı I. Jaime 1229'da başlayıp 1231'e kadar süren bir seferle Mayorka'yı ele geçirmeyi başarmış, ardından 1232'de başlayıp 1253'te sona eren bir seferle de Valencia Krallığı'nı topraklarına katmıştı. Daha sonra Aziz Louis gibi azizlik mertebesine yükselecek olan Kastilya Kralı III. Ferdinand, 1230-1248 yılları arasında düzenlediği başarılı harekâtlarla Badajoz, Jerez, Kurtuba ve Sevilla'yı ele geçirmişti. Bu zaferler ona müthiş bir şöhret kazandırmıştı. Müslümanlarla Moğolların her yerde üstün olduğu bir dünyada Müslümanları yenebilen yegâne hükümdardı o. Ancak 1246 yılında Papa'nın dönemin en büyük şehirlerinden biri olan Sevilla'yı ele geçirmek amacıyla düzenlenen bir Haçlı seferine izin verdiği, hatta bu seferi takdis ettiği sıralarda IX. Louis'nin büyük bir çaba içinde Mısır ve Kutsal Topraklar'a yapacağı büyük seferin hazırlıklarına başlaması, İber Haçlı Seferi tüm Haçlı Seferleri'nin "Batı şubesi"ni temsil ettiği halde İspanya, Haçlı seferinin tümüyle İspanya'ya özgü bir olay olduğu fikrinin o günlerde yaygınlaşmaya başladığını bir kez daha kanıtlar. Bu fikir öyle bir hal almıştı ki, Aziz Ferdinand *tercias reales*'i, yani Kastilya Kilisesi'nin topladığı bağışların üçte birini alarak kendi Haçlı seferini kendi finanse etmişti.

Yüzyılın ortalarında Portekiz bile Müslümanların boyunduruğundan kurtulmuş, böylece yeni bir güç dengesi kurulmuştu. Fas yeni bir hanedanlığın elindeydi; Meriniler adlı bu hanedanlık Marakeş'i

1269 yılında almıştı. Merini Sultanı Ebu Yusuf, el Endülüs'teki son garnizonları mümkün olduğunca hızlı bir biçimde takviye etmişti. Bu sıralarda Kastilya'da Mağrip'i fethetmek amacıyla yapılacak Haçlı seferi için harıl harıl planlar yapılıyordu. Babasından sonra Kastilya tahtına oturan X. Alfonso (1252-84) ise Avrupa içinde yapacağı fetihler üzerine yoğunlaşmıştı. Mursiya'daki Müslümanları dışarı atmış ama el Endülüs'te kalan son büyük şehri, Granada'yı Müslümanlara bırakmıştı. El Endülüs'te Hıristiyan İspanya'sıyla Müslüman İspanya'sı arasındaki sınır idare edilmesi zor bir sınırdı; 1271-1273 yılları arasında burada bir grup Hıristiyan soylu X. Alfonso'ya itaat etmektense Fas Sultanı'na saygı göstermeyi yeğledi. Karşı tarafta ise Granada'nın Nasıri Emirleri, onlara Hıristiyanlara karşı verdikleri savaşta son umutları olduğu izlenimi vermeye çalışan Merini Sultanı'na itaat etmeme yolunu seçti. 1279'da Emir Abdullah II. Muhammed Cenova Cumhuriyeti'yle bir ticaret anlaşması imzaladı; bu anlaşma Ligurialılara bazı iktisadi avantajlar sağladı, bunun sonucunda Granada'da kendi kolonilerini kurdular. Uluslararası alanda bağımsız bir rol üstlenmek amacında olan Emir, durumun gereklerine göre hareket etmeyi tercih ediyordu.

El Endülüs'ün etrafı Kastilya ordusu tarafından sarıldığı için Aragonlular kendilerini biraz daha özgür ve İspanya seferiyle daha az ilgili hissetmeye başlamışlardı. Daha önce Güney Fransa ve Batı Akdeniz'le yakın ilişki içinde bulunmuş olmaları onları İslâm aleyhine başka maceralara atılmaya yüreklendiriyordu. Aragon Kralı I. Jaime'nin Aziz Louis'in İkinci Haçlı Seferi'yle ilgili hazırlıklara doğrudan, aynı zamanda da son derece ihtiyatlı bir biçimde, katılması böyle bir ruh hali içerisinde gerçekleşmişti. I. Jaime'nin gemisi 1 Eylül 1269'da Barcelona Limanı'ndan hareket etti ama fırtına nedeniyle limana tekrar geri döndü. Aralık ayında Aragon'dan gelen vasat bir ordu Akkâ'da göründü, hiçbir şey elde edemeden kısa bir süre sonra şehirden tekrar ayrıldı.

İngilizler de Fransa Kralı'na destek verdiklerini açıklamış ama ordularının hareket tarihini sürekli ertelemişlerdi. Louis, 2 Temmuz 1270'te demir almıştı. Kutsal Topraklar'a ilerlemeden Tunus'ta mola vermeye yola çıkmadan çok önce karar vermişti; ancak neden böyle bir şeye karar verdiği bilinmiyor. Bu Sicilya kralı olan kardeşi Charles d'Anjou'nun Afrika konusundaki politikasıyla bağlantılı bir manevra mıydı yoksa? Ne var ki Louis, 25 Ağustos 1270'te Tunus'ta, antik Kartaca şehrinin kalıntıları yakınında, muhtemelen tifodan öldü.

Kardeşi Charles onun öldüğü gün Haçlı kampına gitti ve ordunun geri çekilmesi emrini verdi. İngiltere Kralı III. Henry'nin oğlu Edward da o sıralarda Afrika'daydı; Edward önce Sicilya'ya geri çekilmeyi kabul etti ama sonra 1271 Nisanında Kutsal Topraklar'a olan yolculuğuna kaldığı yerden devam etti ve 1 Mayıs'ta Akkâ'ya ulaştı. Orada bir yıl kadar kaldıktan sonra 1272 Eylül'ünde hayal kırıklığı içinde ve hasta bir halde geri çekildi. Prens Edward ünlü bir hanedanlığın Doğu Akdeniz sahillerine yapılan bir sefere komuta eden son üyesiydi. O günden sonra Papa X. Gregorius ile Papa IV. Nicolaus'un ilan ettiği Haçlı Seferleri'ne güçlü bir bağlılık duyulmasına rağmen, Haçlı krallığından geriye kalanların çoğu nihayet 1291'de karşı karşıya kalacağı kaderine terk edilmişti.

Amors de terra londhana

On ikinci yüzyılın başlarında, Birinci Haçlı Seferi'yle ilgili ilk ağızdan anlattığı bir vakayiname yazan Papaz Foucher de Chartres, Filistin'in Kuzey Avrupa'nın sert iklimli bölgelerinden gelen yeni fatihlerinin zenginliğine ve *joie de vivre*'lerine tutkulu bir zafer şarkısı bestelemişti. Foucher çağlar boyunca topraklarından ayrı yaşayan, dağlarda, denizlerde talihlerini arayan ve zengin olan tüm *pieds noir*'ların (veya ayakta kalmayı başarmış olanların) hazlarını ve en derin duygularını dile getiriyor gibidir. Foucher'in şiirinde ara ara "Şark" ve "Garp" sözcüklerinin geçtiğini görür ve son derece değer verilen bir Şark'tan söz edildiğine şahit oluruz; bu hayallere, aşık olunmaya, sahip olunmaya layık bir yerdir. Avrupa Haçlı Seferleri'nden ne kazanmıştır? Cüzam diye cevap verir Voltaire. Haçlı Seferleri'nin en güzel meyvesi neydi? Kayısı der, Jacques Le Goff.

Her iki cevap da laf olsun diye söylenmiş olsa da içlerinde bir parça gerçeklik payı vardır: Haçlı seferini tarihsel bağlamı içinde değerlendirilen tarihsel ve siyasi (veya "sömürgeci") bir olay ve Avrupa ile İslâm arasındaki kültürel ve iktisadi yakınlaşma olarak tanımlar gibidirler. On üçüncü yüzyılın iktisadi, mali, teknolojik, bilimsel ve entelektüel gelişimini beslediği anlaşılan yakın ilişkilerin yeniden (veya sil baştan) başlamasıyla birlikte Akdeniz'in tüm tarihinde en refah ve en aydınlık yüzyıllarından biri başlamak üzereydi.

Bir dizi karmaşık neden ve olay sonucunda (Haçlı Seferleri işin siyasi yönünü oluşturuyordu) ortaya çıkan ve dini ve toplumsal unsur-

ları içeren (daha önce de gördüğümüz gibi hac yolculuklarında da durum böyleydi) bu olumlu gelişmelerde Batı Hıristiyanlarının Öteki'ni yavaş yavaş keşfedişinin de önemli bir etken olduğunu düşünmeliyiz.

Bu Öteki'ni keşfediş karşılıklı mıydı peki? Birbirlerine ilişkin bilgi edinme konusunda Hıristiyanlık ile İslâm eşit bir zeminde hareket etmemişlerdir. Peygamber'in bizatihi kendisi Hıristiyan münzevilerle ilişki içindeydi ve ilk Müslümanların (dini inanışları pagan ilkelerden gelen Bedevi kabilesinden olanlar hariç) çoğu Hıristiyanlıktan gelmeydi. Doğu'daki değerli ve bayındır kiliselerin çoğu Müslümanların alışık olduğu binalardı; Doğu Hıristiyanları vatanlarına döndükten kısa bir süre sonra bu yeni dini fenomenle nasıl baş edebileceklerini bildiklerini kanıtlamışlardı. İslâm'la ilgili ilk izlenimlerini dolaylı yoldan, daha çok Suriye kaynaklarından edinmiş olan Yunan Kilisesi'nin keşiş ve alimleri arasında durum daha farklıydı. Onların bu yeni din sorununu yıllarca küçümsemiş olmaları, onu eksantrik, ilgiyi hak etmeyen bir barbarlık biçimi olarak görmüş olmaları muhtemel. Buna karşılık Müslümanlar Rumlara, yani Bizanslılara aşinaydılar veya onlar hakkında çok fazla şey duymuşlardı büyük bir ihtimalle ama uzaktaki hoyrat *faranji*'lere pek ilgi duymuyorlardı; *faranji*'lerle sadece sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde İspanya'ya hâkim olan Berberi Araplar ilişkiye girmişti. *Faranji*'lerin Hıristiyan olması Müslümanlar için yeterli bir bilgiydi.

Buna karşılık Batı Hıristiyanları, bu yeni gelenlerin kimler olabilecekleri veya düşünce tarzlarının ne olabileceği konusunda bir fikir yürütmelerini sağlayacak ne net ne de güvenilir bir kavrama sahipti. Yaygın olmasa bile geniş ölçüde korunmuş olan eski Latin geleneğinde *Arabe*'ler *molles*'ti, yani efemine ve bozuk ahlâkıydı. Ülkeleri *Arabia felix*, baharatların geldiği gizemli ülkeydi; Anka Kuşu miti ve İncil'de geçen Saba Melikesi hikâyesiyle bağdaştırılıyordu. Birkaç on yıl içinde bu durum kesin olarak değişmeye başlamıştı. Sarazenlerin Avrupa sahili boyunca ve Batı Akdeniz'de gerçekleştirdikleri akınların dostane bir ilişki için fırsat yarattığı söylenemez belki ama Hıristiyanlara İslâmla ilgili bilgi toplamak için gerekli araçları sağlamış olabilecekleri pekâlâ söylenebilir. Charlemagne ile İspanya valileri veya Bağdat Halifesi arasındaki diplomatik ilişkiler, Toscanalı Bertha'nın halifeye yazdığı mektup, Sarazen korsanlarla Provenceli Hugh arasındaki belirsiz ilişkiler gibi örnekler cehalet perdesinin arasından sızan bilgi kırıntılarının varlığına bir kanıttır; bu cehalet, eşit olmasa da her iki tarafın da paylaştığı bir cehaletti.

1076'da Papa VII. Gregorius ile Bugia Hükümdarı Hammadi Emiri en Nâsır arasında Bugia'daki Hıristiyan cemaat konusuyla ilgili olarak yapılan elçi ve bilgi alışverişi özellikle ilginç bir örnektir. Papa'nın bu görüşme sırasında sarf ettiği "farklı şekillerde olsa da ikimiz de tek bir Tanrı'yı tanıyoruz ve her gün O'na evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olarak dua ediyoruz"[1] şeklindeki sözler onun iki din arasındaki benzerliği kavradığını ifade eder.

Tüm bunları bir kenara koyarsak, Birinci Haçlı Seferi'nin yapıldığı dönemlerde yazılan metinlerde yapılan İslâm tasviri ilk bakışta şaşırtıcıdır; İslâm dini vakayinamelerden ziyade yukarıda verilen türden ayrıntılardan yoksun olan destanlarda tasvir edilir. Destanlar genelde (veya tümüyle) seküler bölgelerde bir araya getirilmiş veya toplanmıştı; bunların hedef kitlesi din adamı olmayanlar ve *illiterati*'ydi. On birinci yüzyılda Batı Avrupa'da İslâm diniyle ilgili bilgi azdı, çelişkiliydi ve yetersizdi; yine de farklı çevrelerde İslâm dininden söz ediliyordu ve İslâm diniyle ilgili bilgiler ortama ve amaca uygun olarak değiştiriliyordu. Rahipler, elit tabaka arasında Sarazenlerin tek tanrılı bir inanışa, bir din olgusuna sahip oldukları iyi biliniyorduysa da, bu bilgi yaygın değildi; Sarazenlerle Hıristiyanlar arasında doğrudan ve yüz yüze ilişkiler yaşandıysa da, bu ilişkiler çok seyrek gerçekleşmişti.

En eski efsanelerde, farklı zamanlarda ve çeşitli biçimlerde Sarazenler, Hagarenler, İsmaililer, Araplar, Mağribiler, Berberiler, Türkler, İranlılar, "Azopardlar" (Etiyopyalılar) gibi adlarla hatta daha alengirli adlarla anılan halkların dinine atıfta bulunurken "pagan" sıfatı kullanılmaktaydı. "Pagan" kahramanların adları genelde büyüyle veya şeytanla ilişkiliydi: Loquifer, Agrapart, Noiron, Orgueilleux gibi. Bu kahramanlar çok ender insan olarak tasvir edilirdi. Öyle zamanlarda bile vahşi, çarpık insanlar olarak tasvir edilirlerdi: Genelde ya insanüstü, ya insandışı ya da insan karşıtıydılar. Pagan genelde bir devdir ve eski Latin klasik edebiyatındaki devleri ve İncil'deki Goliath'ı andırır; devlik özelliği genellikle iblise has bir özelliktir. Dev olarak tasvir edilmediklerinde Sarazenler genellikle canavarca veya şeytani tasvir edilmekteydiler: Kara derili ve boynuzluydular, dişlerini gıcırdatıyorlardı; bu özellikler çok uzun bir süre görsel tasvirlerde yer alacaktı. "Paganlar"ın kara derileri önemli bir özelliktir. Tenle-

[1] Gregorii PP. VII, Registrum, L. III, ep. CL, ed. E. Caspar, M.G.H., Epistolae selectae, s. 287-8.

ri büyük bir ihtimalle, özellikle Mısır ve İspanya'da asker veya köle olarak hizmet vermiş olan Afrikalılardan yola çıkılarak böyle kara olarak tasvir edilmekteydi. Ancak neden sonradır ki kıvırcık saç, kalın dudak veya basık burun gibi Afrikalılara özgü özellikler siyah ten rengiyle bir arada düşünülür hale gelmiştir. "Hagarenler"in ilk zamanlar kara derili tasvir edilmeleri Yemenlilerin, Nübyelilerin ve Sahralıların ten renklerinden kaynaklanıyordu. Bu tasvirler şeytani yan anlamlarla yüklüydü elbette; bu tür yan anlamlar ilk Hıristiyan yazarlarla Hıristiyanlığı savunan yazılar yazanların şeytanları Mısırlı veya Etiyopyalı gibi tasvir etmesinden kaynaklanıyordu. Moritanyalı anlamına gelen Maurus sözcüğü hemen kabul gören bu imge sayesinde etnik bir boyut kazanmış ("Mağribi") ve yeni Latin dilleriyle Almanca'da ufak farklılıklar olsa da, koyu ten ve saç rengiyle beraber düşünülmeye başlanmıştı. Hıristiyanların hayal dünyalarında Müslümanlara atfedilen bayraklar da korkunçtu; üzerlerinde Mağribi kelle resimleri, yılan, ejderha veya akrep tasvirleri vardı.

Pagan kervanına zaman zaman Amazonlar (bunu Ariosto ve Tasso hatırlatacaktı) ve *sagittarii*'ler, yani insan başlı atlar da katılıyordu. Chanson de Roland'da, Emire devler refakat eder; birinciyle ikinci yüzyıl arasındaki dönemde yazılmış olmaları muhtemel olan *chanson*'lardan Coronemez Louis'de Hıristiyan kahraman William, prensliği Kızıldeniz'in ötesinde bulunan bir dev olan Emir Cosolt'la savaşmak zorundadır. William'ın yine dev olan Raynard adlı bir dostu ve "silah arkadaşı" vardır; Raynard doğal olarak iyi bir Hıristiyandır ama Sarazen Kralı Deramé'nin de oğludur aynı zamanda, ki bu da bu dev cüsesinin nereden geldiğini açıklar. Sarazenin şeytana taptığı onun ölümüne refakat eden ilginç karakterlerle kanıtlanır. Savaşta cansız bedeni yere düşünce iblislerden oluşan bir kalabalık onun ruhunu çalmak için üzerine çullanır. Hıristiyanların silahları kutsal emanetler ve takdislerce korunurken Sarazenler silahlarının gücünü büyüye, değerli taşlara ve gizemli güçlere sahip otlara borçludurlar.

Hıristiyan efsanelerinde (dolayısıyla propagandalarında) İslâm sahte ve kötüdür; bu anlayış daha önce gördüğümüz gibi, Hıristiyan alimlerin İslâm dinine bakış tarzıyla uyum içindedir. Hıristiyanlığı müdafaa eden yazılar veya dinle ilgili tartışma yazıları yazan alimler yalanlama ve kötüleme amacı taşıyan bu hikâyelere önem vermemişlerdir. Epik şiir son derece müphem bilgileri almış ve bunları büyüterek içlerini renkli ayrıntılarla süslemiştir. Bu şiirlere göre Sarazenler,

Sahte-Turpin'in Vakayiname'sinde geçen Cadiz'in altın heykeli gibi büyük idollere tapıyordu; Muhammed'e Tanrı gibi tapıyorlar ve onu eski pagan tanrıları ve fantastik adları veya uzun şeytani, sahte yazıların ürünü adlardan apartılma adları olan tanrılarıyla birlikte "teslis karşıtı" küfre dahil ediyorlardı.

"Pagan" etik sistemi Hıristiyan etik sisteminin tam karşıtı olmalıydı; özellikle şehevi hazlar konusunda. Sarazenlerin inanışları onları her türlü kötülüğü yapmaya ve şehvet düşkünlüğü göstermeye teşvik ediyordu; çünkü dinlerinin o kötü ahlâklı yaratıcıları utanç duygusunu ortadan kaldırmak için bu tür faaliyetleri yasa yoluyla zorunlu hale getirmişti. On üçüncü yüzyılın başlarında Jacques de Vitry diğer Müslümanlara oranla daha kültürlü ve zeki olan, klasik yapıtları ve Hıristiyan yazıları iyi bilen Sarazenlerin Muhammed'in önerdiği cinsel hoşgörü nedeniyle İslâm dinine bağlı kalmasalar çoktan Hıristiyanlığı seçmiş olacaklarını söyleyecek kadar ileri gidebilmiştir. Aquinolu Tommaso bu tür görüşleri sık sık dile getirmiş ve büyük bir bilgiçlikle bu görüşlerin doğru olduğunu iddia etmiştir; Aquinolu Tommaso, Muhammed'in her türlü zamparalıklara izin veren bir yasa çıkararak cemaatini sınırsız şehvet vaadiyle cezbettiğini ileri sürmüştü. Bu tür absürdlük derecesinde abartılı hikâyelere ve bu hikâyelerin zaman zaman yarattığı komik ve grotesk sonuçlara rağmen bunların tümüyle keyfi olduğunu düşünmek yanlıştır. Bazen en tuhaf iddianın tam can alıcı noktasında tarihsel bir ayrıntıya, bir sezgiye veya bastırılmış bir anıya rastlamak mümkündür.

Örneğin Müslümanların şeytana taptığı şeklindeki yanlış düşünce belli sözcük veya kavramlarda beliren anlam kaymalarından kaynaklanmış olabilir. İslâm'ın ortaya çıkışından önce, yani Sarazenlerin çölde yaşayan Bedeviler olduğu dönemlerde, onları iyi tanıyan Aziz Hieronymus, *Vita Hilarionis Heremitae* adlı yapıtında onların Lucifer mezhebine bağlı olduklarını ifade eder. Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Venüs gezegenine Lucifer deniyordu. Eskiden Arabistan'da yıldız mezheplerinin yaygın olduğu bilinen bir gerçektir. Tanrıça Alat Venüs gezegeniyle özdeşleştirilir. Öte yandan Isaiah Kitabı'nda geçen sabah yıldızı Lucifer'i vahiy geleneğindeki asi meleklerin başıyla özdeşleştiren kişi bizatihi Aziz Hieronymus'un kendisidir. Bu bilginin ışığında, Bizanslı Nicetas'a göre, Muhammed'in Sarazenlere Venüs'ün özelliklerine tıpa tıp benzeyen ama Hıristiyanlık bölgeye ulaşmadan önce "Bereketli Hilal" ve *Arabia felix*'te bilinen ve tapınılan, göçebe kabile halklarının ibadet ettiği (bu ibadet Kutsal Kitap ön-

cesi ibadet gelenekleriyle bağlantılandırılıyordu) ana tanrıçalara da uyarlanabilen bir puttan dolayı ceza vermesi çok da tuhaf gelmez.

Destanlarda Sarazenlerin şeytani canavarca tasvir edilirken, Paladinlerin ölümlerinin kahramanca, dindarca bir ölüm olarak tasvir edilmesi, kahramanın kötü huylu yaratıklara karşı savaşması, o dönemlerde paganlara karşı verilen savaşın kıyamet gününde yapılan bir savaş olarak algılandığını gösterir. Destanlarda Aydınlık güç ile Karanlık güçler arasında yapılacak son savaşı önceden görürüz; tanrılarla meleklerin işe karıştığı İspanya, Sicilya ve Suriye'deki savaşlarla ilgili destanlarda da aynı şey geçerlidir. Savaşçı-kahramanın kâfirlere karşı verdiği mücadele de Aziz Paulus'un sözünü ettiği *arma lucis*'leri (kötülüğe karşı ışığın gücünü sembolize eden kalkan) kuşanarak yapılacak savaşın veya tüm inananların yüreklerinin en derininde yaşayacakları günahla kötülük çatışmalarının bir simgesidir aynı zamanda. Dördüncü yüzyılda Hıristiyan şair Prudentius, *Pschomachia* adlı eserinde bu *pugna spiritualis*'e (manevi kavga) epik-alegorik bir vurgulamayla değinir; Prudentius *İlyada*, *Aeneid* ve Statius'un *Thebais*'ini andıran bir dille pagan değerlerle Hıristiyan erdemler arasındaki çatışmaları anlatır. Prudentius'un bu şiiri Ortaçağ literatürünün temel kaynaklarından biri olmakla kalmayıp heykel ve resme de kaynaklık etmiştir. Bu şiir Ortaçağ şövalyesinin prestiji ve Haçlı hareketini motive eden zihniyet için en sağlam temellerden biri konumundaydı.

1340'ların başlarında, yani Templar Şövalyeleri Tarikatı'nın Kilise'ye resmen kabul edildiği Troyes Meclisi'nden hemen sonra, Clairvaux'lu Bernard, Templarlar hakkında *De laude novae militiae* başlıklı kısa bir inceleme yazısı yazmıştı. Yeni Templar "şövalyeliği" ile sivil şövalyelik arasında önemli bir karşılaştırma yaptıktan sonra Bernard sivil şövalye yaşantısını eleştirir, *novi milites*'in görevlerinden ve kutsal yerlerin manevi ve alegorik önemlerinden söz eder. Bernard, düşmanı yasal *bellum iustum* bağlamı dışında bir bağlam içinde öldürmenin meşruiyeti sorunu (bu bir savaşın nasıl meşru kılınacağıyla ilgili bir tartışmadan ziyade bir anlaşmazlığın dine uygun bir biçimde nasıl çözümleneceğiyle ilgili bir sorundu) ile beraber "kıyım" fikrini de ortaya koymuştu; ama kıyım fikrini pek rahat dile getirmemişti. Düşmanı kesip biçmek bir zorunluluk, dolayısıyla bir ödev haline gelmişti; zira düşman kötülük ve günah getiriyordu. Kötülük ve günahın gelip gelmediği ise bu özelliklere haiz olduğu düşünülen kişi öldürülmediği sürece anlaşılmıyordu. Bu desteklenmesi zor bir fi-

kirdi; sadece Kutsal Topraklar'ın savunulması veya Şövalye Tarikatları'nın kurulması gibi istisnai durumlarda geçerli olabilirdi. Bu fikir *pugna spiritualis* modeli üzerine kurulu olmasaydı (dini tartışmalarda yer alması dışında) kabul edilemez olurdu.

Benzer temalar Haçlı Seferleri'yle ilgili tüm efsanelerde geçer. *Chanson*'ların pek azının on ikinci yüzyılla on üçüncü yüzyılın başlarında yazıldığı düşünülmektedir; ona rağmen varlığını koruyan *chanson*'lar Avrupa kamuoyunu derinden etkilemiştir. Bunların çoğu, en azından bir kısmı, Godefroi de Bouillon'la ilgili efsanelere dayanır. Halk destanlarının ilham aldığı kaynaklar gelişigüzelmiş gibi görünür; oysa bu destanlar dönemin Haçlı propagandaları düşünülerek okunmalıdır, zira *chanson*'lar bu ruhla bestelenmiştir. Fransa, İspanya, Almanya, İtalya ve daha seyrek olmak üzere başka ülkelerde ortaya çıkan birçok Haçlı şarkısı da propaganda aracıdır ama bazen heyecanı, gerçekleri ve hayalkırıklıklarını dile getirmenin aracı olduğu da olmuştur. Bu şarkılar III. Innocentius'un dikkatle tasarladığı ve on üçüncü yüzyıldan sonra vaizler, özellikle de Fransisken ve Dominiken vaizleri tarafından sürekli tekrarlanıp tazelenen Haçlı temalarıyla birlikte söylenmiştir. Papalık makamı on üçüncü yüzyıldan itibaren farklı hükümetlerin politikalarını etkilemek, kamuoyunu yön vermek ve sapkın eğilimlerin şiddetini ve etkisini azaltmak adına kullandığı üstün konumunu, hatta kısa ömürlü üstünlüğünü muhafaza etmek için Haçlı Seferleri'nden yararlanmış ve Engizisyon'u, ekonomik baskıyı ve halk ayinlerini Haçlı Seferleri'ne katılım sağlamak için bir gözetim aracı olarak kullanmıştır.

Bu, karmaşık *iter* destanlar ve risaleler kadar vakayinameler ve azizlerin hayatlarıyla ilgili hikâyelerin yazılmasını da sağlamıştır.

Kutsal Topraklar'a yapılan Haçlı Seferleri'nin başarısızlıkla sonuçlanması ve Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında ilişkinin artması Hıristiyanların Müslümanları öcü gibi gösterme tavırlarında yavaş yavaş değişikliklere neden olmuştu; Müslümanlara sempati beslenmeye, onlara saygı duyulmaya başlanmıştı. Hatta *chanson*'larda ve Birinci Haçlı Seferi'yle ilgili vakayinamelerde Müslümanların cesaretiyle sadakatleri övülmüş, bu cesur ve sadık tavırları zaman zaman Hıristiyanların korkaklıkları ve kalleşlikleriyle karşılaştırılmıştı. Birinci Haçlı Seferi'nde Taranto Prensi'nin komuta ettiği birlikte yer alan ve adı bilinmeyen Normanlı bir şövalye *Gesta Francorum* adlı eserine savaşta Türklerin ne kadar cesur olduğunu anlatarak başlar ve hemen sonrasında Türklerle Frankların Truvalılardan geldiğini iddia

eden efsaneye göndermede bulunarak Türklerle Frankların bundan dolayı iğrenç, kalleş Greklerin doğal düşmanı olduğunu ileri sürer. Daha sonra genel olarak Bizans İmparatorluğu'na karşı beslenen antipatiyi doğrulamak için kullanılacak olan ilk anatema bu şekilde ortaya çıkmıştı; bu tema Ortaçağ ile modern çağ arasındaki dönemde yeniden ortaya çıkacaktı. Kitabın adı bilinmeyen yazarı Türklerin Hıristiyanlığı seçmesi halinde hiçbir ulusun onlarla aşık atamayacağını da belirtir.

1150'lerde veya 1160'larda Bavyera'daki bir manastırda yazılan ve İmparator I. Frederick'in dünyanın sonunda görev üstlenecek bir hükümdar olma arzusunu kutlayan Latince yazılmış *Ludus de Antichristo* adlı şarkının *Rex Babilonis* adlı kahramanı (kudretli bir Müslüman hükümdar tiplemesi olduğu hemen anlaşılıyordu) doğal olarak pagandır ve putlara tapar. Bu özelliklerine rağmen şarkının kahramanı son derece müthiş biri olarak tasvir edilir. Sadece Deccal'e (tüm Hıristiyanlık alemine ihanet etmiş olan Deccal'e) itaat etmek zorunda kalır, o da Deccal'in ordularının gücüne karşı koyamadığı için. Yirmi-otuz yıl sonra, yani on üçüncü yüzyılın başlarında, Wolfram von Eschenbach'ın *Parzifal* adlı eserindeki Feirefiz adlı kahramanı herkesi büyülemişti, öyle ki bu hikâye Ortaçağ kültüründeki ilk egzotik hikâye olarak kabul edilir. Feirefiz son derece olumlu bir karakter olarak tasvir edilir; iyi görünüşü, cesareti ve cömertliği hayranlık uyandırıcıdır. Yaklaşık aynı dönemlerde Picardy'nin büyük şairi Jean Bodel, *Jeu de Saint Nicholas*'yı besteler; bu şarkı dönemin tüm önyargılarıyla tartışmalarını içinde barındıran muazzam bir sentezdir. Eser muhtemelen 5 Aralık'ı 6 Aralık'a bağlayan gece kutlanan Aziz Nicolaus Yortusu'nda Bodel'in doğum yeri Arras'ta okunmak üzere bestelenmişti. Eserde *cornu Mahomet*'le ilgili tasvirler yer alır; ona *cornu Mahomet* denmesi şeytanınki gibi boynuzları olmasından ve Tanrı Tervagante'den kaynaklanır; Haçlıların içinde "serseri, müsrif ve ahlâksızlar" vardır ama bu kişiler zamanı geldiğinde şehit olmasını da bilirler; kâfirlerin büyü hünerleri Hıristiyanlığın mucizeleriyle kıyaslanır; nihayet eserde "Konya" Emirleri, "Orcania", "Oliferne" ve "l'Arbre Sec" geçer; Birinci Haçlı Seferi dönemine atıfta bulunan tarihsel ve coğrafi göndermeler folklor ve kısmen kutsal kitaplara dayanan hikâyelerle, Büyük İskender efsanesinden alınan hayali coğrafyayla iç içe geçer. Acımasızlıkla hoşgörü, delilikle alimlik bir aradadır. L'Arbre Sec'in erdemli davranışları sayesinde krallarla emirlerin hepsi dinlerini değiştirerek Hıristiyan olur; l'Arbre Sec dinini

değiştirmeyi kabul etmez, diğer hükümdarları bu davranışlarından dolayı gururla tenkit eder ve kralı hain ilan ederek ona ondan aldığı toprakları geri verir. Tüm o saygın tavırlarına rağmen sonunda krala itaat eder. Eserdeki tüm karakterler içinde en çekici olanı odur.

Wolfram von Eschenbach'ın pagan kahramanı Feirefiz'i konumladığı büyülü ve astrolojik bağlam, dinden bağımsız ve ılımlı bir ortamda felsefe ve bilimin Arapça bilgisi sayesinde ve daha entelektüel bir düzeyde yeniden ortaya çıktığının bir göstergesi gibidir. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda bu durum Batı'da öğrenme biçimini değiştirecekti. Sözlü ve yazılı edebiyatla seküler kültür genelde yeni bilimsel akıl yürütmeyle ardından gelen yenilikler sayesinde büyünün (bu "büyüleyici" sözcüğündeki gibi bir büyüdür) üzerini kalın bir örtüyle örtecekti. On ikinci yüzyılın sonlarıyla on üçüncü yüzyılın başlarında yazılmış olan *Daurel e Beton* adlı Provence hikâyesinde, babasının sahte dostlarından birinin acımasız ihanetine uğrayan genç bir sürgün prens Babil'de on iki yıl kalır; orada paganlar ona kendi ülkesinde hiç görmediği bir saygı ve misafirperverlik gösterirler. Haçlı Seferleri'nin sonuçlarından biri Avrupa'ya Bizans'tan, Gürcistan'dan, Ermenistan'dan ve Arabistan/İran'dan doğu hikâyesinin gelişiydi. Bu hikâyeler Hellenistik dönemde yazılan hikâyelerden sonra yazılmışlardı ve bu nedenle içleri uzun seyahatler ve masalsı maceralarla doluydu. Bu hikâyelerin bazı temaları Kelt folkloründen geliyordu; bunlar Arthurcu *féerie*'nin (periler dünyası) tipik bir yansıması gibiydi; bazılarında Doğu hikâyelerinden çeşniler vardı ve İslâmi özellikler Büyük İskender için yazılmış hikâyelerden miras kalmış büyülü Hint atmosferiyle sarmalanmıştı. Bu kaçınılmaz olarak egzotik bir hava katıyordu onlara. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda, yani Moğol İmparatorluğu'nun parçalanarak bu tür yolculukların yapılmasını imkânsızlaştırmadığı dönemlerde, Asya'nın kalbine misyonerlik ve ticaret amacıyla yapılan yolculukların başlarında doğan gezi edebiyatı egzotikliğe yeni bir ivme kazandırmıştı; örneğin, Giovanni Boccaccio'nun *Filocola*'sı da doğuda geçen klasik bir macera hikâyesidir.

Batı'nın İslâm'a bakış açısının değişmesi ve bu değişimin sürekliliği konusunda üç kişi simge olmuştur. Bu kişilerden biri Muhammed Peygamber'di. Muhammed kendisini karalayan bir sürü efsanede sapkın biri veya bir sihirbaz olarak tasvir edilir. Bu imge onu hiç terk etmemiştir. Voltaire'in Muhammed hakkında yazdığı oyunda Peygamber fanatizmin ve zorbalığın simgesi olarak tasvir edilir. İkincisi

Selahaddin'di; Selahaddin önceleri Haç'ın düşmanı olarak görülüyordu; öyle ki, o da tıpkı Muhammed gibi Deccal'in habercisi olarak tasvir ediliyordu. Ancak daha sonra yavaş yavaş kibarlık ve hoşgörüye ek olarak tüm erdemlerin bir simgesi haline gelmişti. On sekizinci yüzyılda ise Selahaddin, Lessing'in eserinde hoşgörünün simgesi haline gelmiştir. Üçüncü kişiyse "Yaşlı Dağlı" adıyla bilinen Şii lideridir; bu Şii lideri, zaman içinde yeni yeni ortaya çıkan egzotikliğin *Idealtypus*'u (ideal tip) haline gelmişti.

6

Firavunun Hazinesi

La belle prisonniére

Eski *auctore*'ler Kilise Babaları için hem teselli kaynağı hem de açmazdı. Bu yazarlar saygı duyulacak bir bilgelik kaynağı olmalarına rağmen aynı zamanda inancın ışığından da yoksundular. Origenus ile Aziz Hieronymus'un izinden giderek, Kutsal Kitabın Çıkış ve Tesniye bölümlerinden aldıkları ilhamla, belli pasajları alegori olarak yorumluyorlardı: Örneğin, Vaadedilmiş Topraklar'ı aramak için Musa'dan ayrılmış olan Yahudilerin Mısırlıların hazinesini alması veya "*la belle prisonniére*" hikâyesi gibi. Antik halkların hazinelerini (yazılarındaki hakikatleri) çalmak mübah, hatta adildi.

Sarazenlerin yazılarında eski pagan yazarların yazılarındaki gibi hakikat var mıydı? Var idiyse bu hakikate sahip olmak mübah ve adil miydi? Doğu Hıristiyanları ve İspanya'daki Mozaraplar Sarazenlerin kutsal kitaplarına yıllarca aşinaydı; antik yazarların yazdığı, Müslümanların araştırıp tercüme ettiği ama Hıristiyanların çok önceleri kaybettikleri kitaplar da vardı. On ikinci yüzyılın ortalarında Hıristiyanlar bu tür hazinelerin ele geçirilmeye değer olduğunu fark etmeye başladılar. Aynı yüzyılın sonlarına doğru Arapça'dan tercüme yapan İngiliz tercüman Morleyli Daniel Tanrı'nın Yeni İsrail'e, yani Hıristiyanlığa, zenginliğini artırması için tıpkı Musa'nın yaptığı gibi Mısırlıların hazinelerini almalarını emrettiği gibi bir teoriye ulaşmıştı: "O halde Tanrı'nın buyruğu ve yardımıyla pagan filozofların bilgeliğini ve belagatini çalalım; bu kâfirleri soyalım ve inancımızı ganimetlerle zenginleştirelim." "Filozof", Latin alimlerin *illiterati*'nin gözünde sadece "pagan" ve "kâfir" olan Araplar için kullandığı bir sözcüktü. Clairvauxlu Bernard tarafından zora koşulduğunda Abaelardus da özgürlüğünü ve onurunu korumak için "filozoflar"la birlikte iltica etme tehdidinde bulunmuştu.

Ortalık puta tapan Sarazenlerden söz eden *chansonlar*'dan, Muhammed'in sapkınlıklarından bahseden efsanelerden geçilmiyorduysa da, durumu daha açık bir şekilde anlayan insanların sayısı da az değildi. Sahte Turpin'in yazdığı *Historia de vita Caroli Magni et Rolandi eius nipotis* birçok açıdan eğlenceli bir belgedir; Sarazenlerin "putataparlığı" konusunda en ince ve ilginç ayrıntılara girer ve sık sık kendisiyle çelişir: Roland ile Ferracute arasındaki tartışmanın anlatıldığı ve başka bir destanın da konusunu oluşturan sorunlu bir paragrafta dinle ilgili son derece yanlış bilgiler yer alır. 1120 gibi erken bir tarihte Malmesburyli William kendinden emin bir ifadeyle şunları söylemişti: "*Nam Sarazeni et Turchi Deum creatorem colunt, Mahomet non Deum sed Eius prophetam aestimantes.*"[1] Yaklaşık aynı dönemlerde İngiltere'de Pietro Alfonsi'nin *Dialogues*'i piyasadaydı. Alfonsi, Huescalı bir İspanyol Yahudisiydi; 1106'da vaftiz edilmiş, Aragon Kralı I. Alfonso ile İngiltere Kralı I. Henry'nin doktorluğunu yapmıştı. Aracısı sayesinde İber Yarımadası'yla Britanya Adaları arasındaki bilgiler ona ilk elden ulaşıyordu. Pietro Alfonsi, Eski Ahit'te geçen dinler konusunda çok bilgiliydi.

İber Yarımadası'nda Haçlı gemileri Suriye'ye hareket etmek üzereydiler. Bu zamanlar, Kilise'nin önde gelen kişiliklerinden Cluny Başrahibi Muhterem Peter'in yarım yüzyıl önce Hıristiyanlık alemine katılmış olan Toledo'daki olağandışı bir işe katılması için biçilmiş kaftandı. Toledo'nun Başrahibi Sauvetatlı Raymond garantör görevini üstlenmiş, Kastilya "İmparatoru" VII. Alfonso, Cluny'nin talebi üzerine Muhterem Peter'e destek olmuştu. Muhterem Peter bir yandan *Reconquista*'yı tüm kalbiyle desteklerken bir yandan da Batı'nın İslâm'la ilgili kavrayışının geliştirilmesi için çalışmıştı.

Müslümanlarla Yahudilerin önerilerinden hareketle Kuran'ın ilk çevirisini gerçekleştirecek bir ekip kurulmuştu; çeviri Rutland'dan Kettonlu Robert'in adıyla çıkmıştır ve çevirinin önceki çevirilere dayanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır: Arapça'dan İbranice'ye ve Kastilya İspanyolca'sına, oradan da Latince'ye. Çeviri anlaşılmaz ve yarım yamalak kaldıysa da, bu ileriye atılmış önemli bir adımdı; zira Kuran'ın bu Latince çevirisi dört yüzyıl boyunca kullanılacaktı. Ancak Kuran'ı çeviren ekipteki kişilerin bu çalışmayı gerçek anlamda bir

[1] Willelmi Malmesbiriensis, De gestis regum Anglorum, ed. W. Stubbs, Rerum Britannicarum Scriptores, içinde, Cilt XC, s. 230.

ekip çalışması içinde gerçekleştirdiği düşünülmemeli. Birbirlerinin çalışmalarından habersiz, geniş bir alana dağılmış bir gruptular.

Muhterem Peter'in başkanlığında çalışan ekip Kuran'ın çevirisi bittikten sonra da çalışmalarına devam etmişti. En az üç merkezde, İspanya, İngiltere ve Güney İtalya'da yoğun bir faaliyet olmasına rağmen, İber Yarımadası merkezi ve hayati bir role sahipti. Sevillalı John, Domenico Gundisalvi, Dalmaçyalı Herman, Tivolili Platon veya Cremonalı Gerard gibi çevirmenler tarafından Latince'ye çevrilen İslâmi yazılar ve bu yeni materyalden yola çıkarak kaleme alınmış İslâmla ilgili yazılar yıllarca Ortaçağ Avrupa'sında İslâm konusuyla ilgili mevcut bilgilerin temelini oluşturmuştur. Muhterem Peter bu çalışmalardan baştan sona yararlanmış olamazdı belki ama, yazdığı iki inceleme yazısından, *Summa totius heresis Sarazenorum* ve ondan daha uzun olan *Liber contra sectam sive heresim Sarazenorum*'dan öğrendiğimize göre önemli bir ilerleme kaydedilmişti; bu John Damascene'nin *Diàlexis sarrakenù kài christianù* adlı kitabı gibi eserlere yansıyan bir ilerlemeydi. (Muhterem Peter, John Damascene'nin el kitaplarından haberdar olmayabilir, en azından önceleri. Zira bu el kitapları Burgundio da Pisa tarafından ancak 1148-50 yıllarında çevrilmişlerdi.)

Kettonlu Robert Kuran'ı tercüme ederken, Cartinthialı Herman Muhammed'in soyağacını çıkarmakla uğraşıyor, Mozarap Hıristiyanlarından Toledolu Mark ise Muhterem Peter'in sekreteri Poitiersli Peter'in yardımıyla el Kindi'nin *Risale*'sini tercüme ediyordu. Tüm bu birbirinden farklı metinler bir araya getirilerek bir derleme oluşturulmuştu; bu derleme yüzyıllar boyunca Batı'da İslâm diniyle ilgili en kapsamlı ve en yetkin çalışma sayılmıştır. Bu derleme *Corpus cluniacense* veya *Collectio Toletana* adıyla bilinmektedir. Daha sonra Toledolu Mark öncekinden daha iyi bir Kuran tercümesi yaptı; kutsal kitabın yanı sıra Mark, Arapça'dan Galen'in eserlerini, muhtemelen Hıristiyanlığa geçmiş bir Müslüman'ın yazdığı İslâm'a karşı kaleme alınmış bir metni ve ünlü Muvahhid alimi İbn Tumart'ın mistik bir eserini de tercüme etmişti.

Birçok açıdan Toledolu Mark'ın karakteri dönemin tipik karakterlerinden biridir. Onun gibi alimler saf bilgi aşkıyla yanıp tutuşan türden alimler değildi. Onlar pratik bir amaca hizmet ediyorlardı, yani İslâm dinini kötülemeye. İslâm doktrinini daha etkili bir biçimde kötülemek için bu doktrin hakkında daha fazla şey öğrenmek istiyorlardı. Muhterem Peter'in en iyi dostu Abaelardus'un ortaya koyduğu

akıl yürütme yöntemlerinin hâkim olduğu bir bölgede bu tavır anlaşılır olsa da, aşırı bir misyonerlik ortamı içinde bu tavrın nasıl yaygınlık kazandığını anlamak zor; zira İslâm ülkelerinde Kuran'dan başka bir şeyin vaaz edilmesi yasaktı.

Dar ül-İslâm'ın dışındaki Müslümanların sayısı sürekli artıyordu. Bunlar Suriye ile Filistin'de ikamet eden ve Hıristiyan tüccarlarla mahkumların istilasına uğrayan İber Yarımadası'ndaki Müslümanlardı. Onlara karşı misyonerce bir propaganda faaliyetine niyet edilmiş olabilir; çünkü onlar böylesi bir faaliyetin mümkün olduğu Hıristiyanların denetiminde olan ülkelerde yaşıyorlardı. Kâfirler Hıristiyanlığı seçmeye zorlanamazdı, Hıristiyanlık dinini ikna olarak gönüllü seçmeliydiler. İleride de göreceğimiz gibi, Assisili Francesco yeni bir örnek oluşturmuş ve yeni bir yol göstermiştir: Kendi tarikatı içinde bile onun öğretileri başka fikirlerle çatışma içindeydi. *Summa contra gentiles* adlı eserinin bir bölümünü İslâm'a ayıran Aquinolu Tommaso, Muhterem Peter'in Müslümanları Hıristiyanlık dinine döndürmek için gerekli her şeyin yapılması fikrini paylaşıyordu. *De rationibus fidei contra Sarazenos, Graecos et Armenos* adlı kısa kitabında Tommaso, Hıristiyanlığın İslâm karşısındaki dört üstünlüğünü ortaya koymuştu; bu kitap yıllarca İslâm'ı kötülemek için kullanılan geleneksel bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu kitaba göre, İslâm bir hakikati tahrif çabasıydı; bir şiddet ve savaş diniydi; cinsel taşkınlığa izin veren bir dindi; Muhammed sahte bir peygamberdi.

Dini tartışmalar literatürü on üçüncü yüzyılda yaygınlık kazanmıştı. İber Yarımadası'nda Ramon de Penyafort'un misyoner tasarısının sadık tercümanı ve uygulayıcısı Dominiken Ramon Marti'nin yazdığı *Quadruplex reprobatio* ve hayatını, Sarazenlerin esir aldığı Hıristiyanların kurtuluşlarına adayan ve Aziz Eulalia Şövalyeleri Tarikatı'nın (Nolasken) keşişlerinden olan Pedro Pascual'ın yazdığı *De origine et progressu Machometis* gibi eserler vardı. Suriye ve Filistin'de Trabluslu William'ın yazdığı *De statu Sarazenorum* ile Floransalı Dominiken Ricoldo da Montecroce'nin kaleme aldığı *Contra legem sarracenorum* gibi metinler yayımlanmıştı. Ricoldo da Montecroce Bağdat'a kadar gitmiş, orada İran'daki Moğolların İslâm dinine geçmelerine ve Batı Hıristiyanlığının en büyük hayallerinden birinin (Tatarların Hıristiyanlığı kabul etmeleri hayalinin) suya düştüğüne tanık olmuştu. Tatarlar Hıristiyanlığı kabul etselerdi Batı'yla Tatarların ortaklığında büyük bir Haçlı seferi düzenlenebilir ve Mısır'ın

Memlük Sultanı aynı anda hem Doğu'dan hem de Batı'dan gerçekleştirilecek bir sıkıştırma harekâtıyla yok edilebilirdi.

Bu arada başka bir hakikat kendini göstermeye başlamıştı. Arapça öğrenmek her geçen gün daha da önemli bir hal alıyordu; sadece kutsal bir dil, vahiyle gelmiş Ayetler'in dili (bunun doğru kabul edilip edilmediği ayrı bir konu) olduğu için değil, aynı zamanda geniş bir kültürün dili olduğu için de. Antik Yunan'ın bilgeliğinin önde gelen örneklerinin hepsi Arapça'ya tercüme edilmişti; bu eserlere Yunanca'dan yapılan tercümelerle ulaşmak mümkün olsa da (bu eserlerin özgün Yunanca basımları Batı'da, örneğin Bizans dünyasında pek bulunmuyordu ama İber Yarımadası'ndaki alimler bunların Arapça tercümelerine rahatlıkla ulaşabiliyordu) Arapça tercümeleri daha çok tercih ediliyordu; çünkü bu tercümelerde Arap tercümanlarla alimlerin muhteşem yorumları, Arap alimlerin yeni çalışmalarından örnekler yer alıyordu ve Batılı alimler Arapça sayesinde daha uzak ülkelerin, İran'dan Hindistan'a, hatta Çin'e kadar birçok ülkenin, bilgi ve teknolojisine erişebilme olanağına sahip olabileceklerini fark etmeye başlamışlardı.

İber Yarımadası Batı'daki bilimsel canlanmanın beşiği ve bilimsel materyalin üretildiği bir merkez konumundaydı. Çin'de keşfedilen ve sekizinci yüzyılda Orta Asya'ya yayılan kâğıdın onuncu yüzyıldan itibaren Müslüman İspanya'da bulunduğu bilinir. Toledo, özellikle de Jativa'da, Levante bölgesinde kâğıt imalathaneleri vardı; Lavante bölgesinde Aragon Kralı I. Jaime bir kâğıt tekeli oluşturmuştu ve tüm Valencia Krallığı'nın kâğıt ihtiyacını tek başına karşılıyordu. On üçüncü yüzyılda Batı'da yeni yeni tanınan bu değerli madde Aragon'dan tüm Batı topraklarına yayılmıştı.

Kuranı Kerim'in diliyle Müslüman alemin süzgecinden geçen bilimsel bilgi, gençliğinde Katalonya'ya gitmiş olan bir alimin, Aurillaclı Gerbert'in sayesinde İber Yarımadası'nda çok önceleri yeşermeye başlamıştı bile. 967-970 yılları arasında Gerbert Vich'teki rahipler meclisinde ve Ripoll Manastırı'nda Arap (ve muhtemelen Grek) aritmetiğiyle astronomisinin ilkelerini öğrenmişti. Sırasıyla Reims'teki piskopos okulunun başkanı ve Bobbio'nun Başrahibi olduktan sonra Gerbert, ünlü II. Sylvester adıyla papalık makamına yükselene kadar öğrendiklerini başkalarına öğretme olanağı bulmuştu. Gerbert'in 1008-1028 yılları arasında Chartres Psikoposu Fulbert'i etkilemesi önemlidir; zira bu sayede Batlamyus'un *Planisphaerium*'unun Arapça versiyonunun Dalmaçyalı Herman tarafından yapılan akıcı Latin-

ce tercümesinin gerçekleştiği Chartres Okulu kurulmuştur. Kuran'ı ve bilimsel metinleri tercüme edenlerin adları bilinir hale gelmişti; dilin aracılığı sayesinde dine olan merak artmış ve bu merak felsefeyle bilime olan ilgi sayesinde iyice pekişmişti.

Temel olarak İspanya'da başlayan ve Muhterem Peter'in ekibinin de hiç kuşusuz bir parçası olduğu bu süreç, iktisat ve ticarette yaşanan ani ve muazzam büyüme (Arapça yoluyla) Arap kültürüyle ilişkiye girmeyi birden vazgeçilmez hale getirmeseydi, daha dolaylı, daha yavaş ve daha kısır olurdu hiç kuşkusuz. Önce Amalfi halkı, daha sonra da Venedikliler, Pisalılar ve Cenevizliler sayesinde bir sürü önemli metin bilinir hale gelmişti; ama bu metinlerin sistemli bir biçimde tercüme edilmiş versiyonlarından ziyade sözlü veya özet versiyonları biliniyordu. Bunlar pratik amaca hizmet eden Arapça metinlerdi; coğrafyacıların, matematikçilerin ve doktorların yazılarından oluşuyordu. Arapça'dan Batlamyus'un ünlü *Almagest* adlı kitabı, el Harizmi'nin cebirle ilgili yazıları ve Ebul Abbas el Fargani'nin (Lat. "Alfragan") *Liber de aggregatione scientiae stellarum*'u gibi astroloji ve astronomiyle ilgili eserler çevrilmişti; Dante, El Fergani'nin ünlü eserini biliyordu. Ebu Ma'shar'ın (Batı'da Albumasar diye bilinir) *Introductium in astronomiam* ve *De magnis coniunctionibus et annorum revolutionibus ac eorum profectionibus* adlı eserleri de tercüme edilmişti. Latinler bu devasa bilgi dağarını almakla yetinmemiş, onu inceden inceye işlemişlerdi; 1202'de Pisalı Leonardo Fibonacci'nin (1170-1240) derlediği *Liber abbaci* buna iyi bir örnektir. Fibonacci bu kitapta kısa bir aritmetiğe giriş yazısı yazmış, 1220'de yazdığı *Practica geometriae*'de Batı'ya cebiri tanıtmıştı. Pratik açıdan önemli, kavramsal açıdan devrimci sayılabilecek şey de Arapların "Hint" sayıları, Latinlerin ise "Arap" sayıları adını verdiği sayılardı; bunu çığır açıcı bir başka yenilik, sıfırın kullanılışı izliyordu.

Tıp uzun bir süre tercümesi en çok yapılan alanlardan biri olmuştu. On birinci yüzyılda Montecassino keşişlerden Alfano, Yunanca'dan Latince'ye birçok metin tercüme etmişti. On birinci yüzyılın ikinci yarısında ise Montecassinolu bir başka keşiş, bugün Tunus adıyla bilinen bölgeden gelen Constantinus Africanus, Arapça ve Yunanca'dan Galen'in yorumlarının da yer aldığı Hippocrates'in *Liber aphorismorum*'uyla Galen'in *Prognostica*'sı ve el Gazzar'ın *Liber graduum*'u gibi kitapları tercüme ederek Batı'nın tıp külliyatının büyümesine katkıda bulunmuştu. Tıp çalışmalarıyla ilgili önemli merkezlerden biri Salerno'ydu; burada bilimsel bilgi Grek kültüründen,

Arap dünyasından (Sicilya ve Kuzey Afrika aracılığıyla) ve Yahudi kültüründen alınıyordu.

Matematikle tıp hakkında yazılan ve Latince'ye tercüme edilen kitaplar pratik ve teknik ihtiyaçları yansıtıyordu. Felsefe ise farklı bir konuydu ama Batılı alimler felsefeye dini açıdan büyük değer veriyordu. Aristoteles'in eserlerine Arapça çevirilerinden ulaşabilmişlerdi ama bu kitaplardaki çok farklı bir Aristoteles'ti; sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Abbasi halifesinin hükümdarlığı sırasında tercüme edilip üzerinde çalışmalar yapılmış ve temel olarak Plotinos ile Proclus'un çalışmalarından elde edilmiş Yeni Platoncu unsurlar barındıran bir Aristoteles'ti. El Kindi'nin *Liber de intellektu*'su ile el Farabi'nin yorumlarının tercümesi Avrupa için temel bir önem taşıyordu; Farabi Aristoteles'in teorileriyle Yeni Platoncuların, özellikle de Porphyrios'un teorilerini karşılaştırmıştı. İbn Sina'nın eserlerinin tercümeleri Batı'da özellikle çok önemliydi; İbn Sina on altıncı yüzyılda yeniden basılan ve on yedinci yüzyılda Avrupa üniversitelerinde okutulmaya devam edilen *el-Kanun fi't-Tıb* adlı ünlü tıp kitabının yazarıdır. İbn Sina (Razi ile birlikte) tıbbi metin yazarları içinde Hipokrat ve Galen'den sonra Batı'daki en ünlü yazarlardan biridir. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda üniversitelerde İbn Sina'nın felsefe yazıları, özellikle *Kitab-üş Şifa*'sı da vazgeçilmez eserlerden biriydi. Onun bu eserleri olmadan Aquinolu Tommaso ile Buenaventura da Bagnoregio'nun felsefe yazıları anlaşılamaz. Bu tercümeler doğal olarak o dönemler Müslüman dünyasında bolca bulunan tartışmaların izlerini Latin kültüre sızdırmıştı; bu tartışmalar İslâm aleminde "pagan" Yunanların felsefelerine ve felsefe tartışmalarına hassas olan yazarlarla bu tür tartışmaların İslâm'ın üzerine temellendiği vahiyleri etkilemesinden endişe duyan yazarlar arasında kutuplaşmalara neden olmuştu. Bu konudaki en ünlü tartışma, Gazali'nin *Destructio philosophorum*'undaki Farabi ve İbn Sina eleştirisidir. İbn Sina'nın gittikçe inancın ve vahiyin rasyonalizasyonuyla ilgilenir hale gelmiş olan İslâm felsefesi üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur hiç kuşkusuz. İbn Bacce (Batı'da "Avempace" adıyla tanınır) veya Ebubekir bin Tafayl (Ebubekir) gibi yazarlarda İbn Sina'nın etkisi çok güçlüdür; ama on üçüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar gerek Platoncu gerek Aristotelesçi Latin felsefeciler üzerindeki etkisi de bu kadar güçlüdür. Batı düşüncesini etkilemek konusunda İbn Sina'yla tek bir Müslüman düşünür karşılaştırılabilirdi, o da Batı aleminde Averroës adıyla bilinen Kurtubalı İbn Rüşd'dü. Bazı din alimleri onu "tanrısız"

ve "İsa düşmanı" olarak suçlamış, onu Aristoteles'i en doğru yorumlayan kişi olarak gören bazıları ise ona hürmet etmiştir. Aquinolu Tommaso'nun öğretmeni Albertus Magnus da (her ne kadar eserlerindeki güçlü Yeni Platonculuk etkileri onu İbn Rüşd'den bir hayli uzaklaştırsa da) ona hürmet eden alimler arasındaydı. Batı'da Arap yazarlara olduğu kadar Yahudi düşünürlere de büyük önem veriliyordu. Bu düşünürler arasında Salomon bin Gabirol (Avicebron), Judas ha-Levy, Abraham bin Ezra ve hepsinden önemlisi Selahaddin'in özel hekimi Kurtubalı ünlü Moşe ben Maymon (Maimonides) en kayda değer olanlarıydı; Maimonides'in eserleri, özellikle de onun *Şaşırmışların Kılavuzu* adlı eseri hakkında yorum yapanlar İbn Rüşd'ün etkisini İslâm ve Hıristiyanlık dünyasında olduğu kadar Yahudi dünyasında da yeniden canlandırdılar.

On ikinci yüzyılın ikinci yarısında, yani yarım yüzyıldan daha az bir zaman sonra, Toledo'da bir tercüme bürosu Albategnius, Alcabitius ve El Fergani'nin astronomiyle ilgili yazılarını, el Kindi'nin *De intellectu* adlı eserini, İbn Sina'nın Kitab-üş Şifa'sının bir bölümünü ve Gazâlî'nin yazılarını Latince'ye tercüme etti. Üstünkörü yapıldığı, hatalarla, yanlış anlamalarla ve barbarlıklarla dolu olduğu suçlamalarına karşın Cremonalı Gerard'ın (ö. 1187) yaptığı çeviriler hayranlık uyandıracak nitelikteydi; Gerard, İbn Sina'nın *Canon*'unu, Batlamyus'un *Almages*'ini (bu kitabın 1160 yıllarında Sicilya'da Yunanca'dan yapılmış anonim bir çevirisi halihazırda vardı), el Kindi'nin ve muhtemelen Farabi'nin yazılarını, Aristotelesçi yazıları ve sahte-Aristotelesçilerin *Liber de causis*'ini tercüme etmişti. Arapça tercümelerin dışında İshak Israel'in *Tanımlar Kitabı*'yla *Elementler Kitabı*'nı İbranice'den çevirmişti. İshak Israel, el Kindi'den etkilenmiş Yeni Platoncu düşünürlerden biriydi; kitaplarını Domenico Gundisalvi de tercüme etmişti.

Gerard'ın dev tercüme çalışmalarını daha sonra İmparator II. Frederick'in Palermo'daki sarayında ikamet eden ve Toledo, Bologna ve Roma'da bulunmuş olan felsefeci, astrolog, hekim ve "büyücü" Michael Scot (1180-1235) devralmıştı. Michael Scot Aristoteles'in İbn Rüşd'ün görüşlerinin de yer aldığı birçok yazısını, Alpetragius'un *De Sphaera* ve İbn Sina'nın *De animalibus* adlı eserlerini tercüme etmişti. Bu arada, 1240-1256 yılları arasında, Toledo'dan Alman Herman adlı bir başka tercüman İbn Rüşd'ün diğer önemli yorumlarını tercüme etmişti; bunlar arasında ünlü *Nichomachean Ethics* ile ilgili yorumu da vardı. Batı'da felsefe ve bilim alanlarında yaşanan rönesans ha-

reketinin (ki Yeni Platonculuk ile o dönemlerde yeni yeni türemeye başlayan Aristotelesçiliğin etkilerini taşır ve modern düşüncenin temelini oluşturur) kökleri Latin kültürüyle İslâm kültürü arasındaki bu yakınlaşmanın başladığı günlere dayanır.

On ikinci yüzyılın ortaları ile on üçüncü yüzyılın ortaları arasındaki dönem Akdeniz dünyasının uzun entelektüel macerası içindeki en önemli dönemdir. Abaelardus Okulu ve skolastizmin kurulmasıyla birlikte mantık ve diyalektik yöntemi doğmuştur. Engizisyon ile çeşitli sapkınlık hareketleri birbiriyle çatışma halindeyken dini hayat ve Kilise, Medicant Tarikatı sayesinde bir canlanma yaşıyordu. Üniversitelerdeki *Studia* en canlı dönemine girmek üzereydi. Feodal monarşilerle özerk şehir devletleri kurulurken, krallarla ruhbanlar arasındaki düello da yavaş yavaş sona ermeye başlamıştı. Para ekonomisi ortama hâkim olmaya başlayınca Batı'da altın sikkeler yeniden kullanılmaya başlanmıştı. Bunlar aynı zamanda Haçlı hareketinin de en önemli yıllarıydı. Güçlü bir askeri içeriğe sahip olduğu için bu hareketi bağlam dışında değerlendirmek yanlıştır. Daha önce de gördüğümüz gibi, Haçlı Seferleri Avrupa ile İslâm arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır ama bu ilişkiler tümüyle askeri açıdan değerlendirilemez.

Swabia Kralı II. Frederick ile Kastilya Kralı Alfonso

On üçüncü yüzyıl İslâm yanlısı bir çağ mıydı? On üçüncü yüzyılın Avrupa kıtasının kimliğinin oluşturulmasında kilit öneme sahip, Avrupa tarihinin en önemli yüzyıllarından biri olduğu su götürmez bir gerçek. On üçüncü yüzyıl, Haçlı Seferleri'ne rağmen veya o nedenle, Hıristiyanlık ile İslâm'ın birbirine en yakın olduğu dönemdi de aynı zamanda.

İki medeniyet arasındaki ilişki veya dostluk her iki toplumun da olumlu bir bakış açısıyla değerlendirilmesine olanak tanır. Batı Avrupa medeniyeti (her ikisi de önemli olduğu halde Bizans veya Doğu Hıristiyanlığı dışında) prensler, din alimleri ve rahipler, şövalyeler, tüccarlar ve tercümanlar (bunlardan bazıları dikkate değer kişilerdi) arasında sıkı dostluklara sahne olmuştu.

II. Frederick "Emir" veya "vaftiz edilmiş Sultan"dı. İmparator yüzyıllar boyunca, Papalık Meclisi'ndeki hasımları ve Guelf propagandacılarının kendisini küçük düşürmek için kullandıkları bu la-

kaplarla anılmıştır. Bu lakaplar daha sonra on dokuzuncu yüzyılın önemli Arap uzmanlarından Michele Amari tarafından yeniden canlandırılmış ve Arap kaynakların "el İmbiratur" adıyla tanıdığı bu adamın hemen tüm biyografi yazarları tarafından günümüze kadar kullanılmıştır. Müslüman alemden edindiğimiz bilgilere bakılırsa, II. Frederick Palermo'da Müslüman cemaat liderleri tarafından yetiştirilmiş. Batılı kaynaklar ise onun Latince dışında Yunanca ve Arapça konuştuğundan söz ederler. 1229'un Şubat ve Mart ayları arasında İmparator, Kahire'nin Eyubi Sultanı el Melik el Kamil'le başarılı bir anlaşma yapmıştı; bu anlaşmaya göre, Beytüllahim, Nasıra ve denize uzantısı olan birkaç önemsiz yer dahil Kudüs (tahrip edilmiş bir Kudüs'tü bu ve Haram-ül Şerif gibi Müslümanlara ait kutsal yerler buna dahil değildi) anlaşmanın süresi bitene kadar, yani on yıl boyunca kendisine ait olacaktı. Aforoz edildiği için olsa gerek, Frederick bu başarısını Yeniden Doğuş Bazilikası'nda kutlamış ve törenle Kudüs Kralı tacını kendi kendine giymişti. Arap vakanüvislerden İbn Vasıl ile İbnülkasımül Gazi, Kutsal Şehir'i ziyareti sırasında Frederick'in İslâm'a olan sempatisini ve İslâm geleneğine olan hayranlığını dile getirmek için her türlü fırsatı değerlendirdiğini, Latin din aleminden tiksinti ve nefretle söz ettiğini belirtir. Romantik bir *avant la lettre* Şarkiyatçılığı edasıyla Frederick gece boyunca müezzinin okuduğu ezanı dinlemek istediğini söylemişti.

II. Frederick'in "Diplomatik Haçlı Seferi", ne kişisel açıdan İslâm yanlısı bir tavır olarak algılanmalı ne de Haçlı hareketine veya fikrine karşı bir hoşlanmama durumu olarak. Frederick *iter Hierosolymitanum*'un* o dönemlerde papalığın elinde siyasi bir araç haline geldiğinin pekâlâ farkındaydı; İmparator olarak, büyükbabasının kırk yıl önce önce yapmak istediği şeyi, Kutsal Topraklar'ın denetimini ele geçirmeyi istiyordu. II. Frederick 25 Temmuz 1215'te (Havari Aziz Yakub Yortusu sırasında) Aix-la-Chapelle'de yapılan ve Alman Kralı tacını giydiği, dolayısıyla "Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Kralı" ilan edildiği tören sırasında Haçlı seferine katılmıştı; imparatorluk tacını Papa'nın elinden almayı bekliyordu.

Bu nedenle onun Haçlı seferinden vazgeçmiş olması ihtimal dışı. Mısır'a saldırması o sıralardaki çıkarlarına hizmet etmezdi veya böyle bir şey o sıralardaki fikirlerine uygun değildi; zira böyle bir şey el

* Kelime anlamı "Kudüs'ten göç" olan Haçlı Seferleri için kullanılan ifadelerden biri.

Melik el Kamil'i kendisinden uzaklaştırırdı ve el Melik oyuna getirilmemesi gereken önemli bir siyasi ve diplomatik bir müttefikti onun için. Frederick'in Kahire'yle ittifakı Papa IX. Gregorius'un kendisine düşman olduğunu açıkça belli ettiği için ayrı bir öneme sahipti. Fransız-Suriyeli baronların son derece güvenilmez oluşları Frederick'in Kutsal Topraklar üzerinde denetim kuramayacağını, kursa bile bunun uzun ömürlü olamayacağını gösteriyordu. Belki Norman atalarının politikalarını izlemeye devam ettiği için (o öldükten sonra da Sicilya'yı yönetenler aynı politikayı izleyecekti: Manfred, sonra Anjoulular, sonra da Aragonlar) belki de belli bazı nesnel jeopolitik ilkelerden dolayı Frederick'in amacı Mısır'ın sultanlarıyla olduğu kadar Kuzey Afrika hanedanlarıyla da iyi ilişkiler içinde olmaktı. Bu amaç Akdenizli bir hükümdarın diplomatik politikası hakkında bize bazı şeyler söyleyebilir belki ama İslâm'ı anlamak veya onunla gizli bir ittifak kurmak gibi bir amaca asla işaret etmez. Suriye ve İber Yarımadası'ndaki Haçlı savaşları sırasında iki taraf arasında birçok diplomatik anlaşmanın gerçekleştiğini, hatta her iki tarafın da karşı tarafa sempati duyduğu anların yaşandığını biliyoruz. Aynı şekilde, Haçlı Seferleri sırasında her iki taraf Sarazen paralı askerlerini ortak kullanıyordu; hatta Şövalye Tarikatları'nın askeri kolu bile onların hizmetinden yararlanmıştı.

Frederick çocukluk yıllarından beri İslâm kültürüne aşinaydı ve büyük ihtimalle İslâm kültürüne hayrandı. Bu özelliğiyle aslında Norman zamanlarından kalma bir geleneği sürdürmekteydi. II. Ruggiero, İdris'in başlattığı coğrafya ve harita çalışmalarını ilerletmiş, tahta çıkan iki William da astronomi ve matematik çalışmalarının tercümesine destek vermişti. II. Frederick daha spekülatif araştırma alanları olan felsefe ve doğa bilimlerine ilgi duyuyordu. Arap kültürü ve biliminden haberdar olmasına rağmen Norman saray camiası daha çok Yunan ilmine ilgi göstermiştir. *Magna Curia* adlı eserinde Frederick çok daha farklı bir yol izlemişti; kâh hoşlandığı ve ilgi duyduğu kâh koşulların el verdiği ve gerekli kıldığı yönde ilerlemişti. Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonra Bizans İmparatorluğu krallıklara bölündü; bu krallıklarda Helen ilminin gerilemesi ve çöküşü kaçınılmazdı; buna karşılık İmparatorun özellikle 1228-1229 yılları arasında Doğu'yu ziyaret ettikten sonraki siyasi ve diplomatik faaliyetleri onu İslâm alemini daha derinden araştırmaya teşvik etti.

Michael Scot, Frederick'in sarayına 1227'de gitti. Britanya'da doğmuş, Toledo'da okumuş olan Scot kısa bir süre içinde tam bir Si-

cilyalı haline gelmişti. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda Arapça'dan bin bir zahmetle tercüme yapmış olan tercümanların tüm işlerini tek başına yapmıştı adeta. Saraya geldiği sırada Nur al-Din Abu İshak Bitruci'nin (Batı'da "Alpetragius" adıyla bilinir) ünlü kitabı *Kitab alhay'a*'nın (Kürenin Kitabı) çevirisini henüz bitirmişti; bu kitapta güneşin ve gezegenlerin hareketi Aristoteles fiziğine uygun bir biçimde açıklanıyordu. Scot Yunanca ve Arapça'dan bir sürü Aristocu metin de çevirdi; bunların içinde bir tanesi özellikle İmparatorun doğa bilimlerine olan ilgisini besleyecek türdendi. Bu kitap *Historia animalium*'du; Scot buna Frederick'e ithafen *Abbreviato Avicannae de animalibus*'u da eklemişti. Sicilya'nın o dönem, temel olarak İbn Sina ve İbn Rüşd'ün eserleri aracılığıyla Aristotelesçi düşüncenin merkezi haline gelmesi Michael Scot sayesindedir. Scot'un kendisi de astrolojiye ve çoğu açıdan astrolojiye benzeyen iki bilime, yani simya ve fizyonomiye meraklıydı. Bu iki alanla ilgili çok şey yazmıştı; bu yazıları yazarken özellikle Razi, Ebu Mas'har ve el Fergâni'nin eserlerinden etkilenmişti.

1330'ların ortalarında büyük güçleri arkasına almış başka bir alim Palermo'daki *Magna Curia*'da boy gösterdi. Bu kişi Antiochlu Theodore'ydi; Theodore'yi oraya Mısır Sultanı göndermiş olabilir. Theodore evrak dairesinde görevlendirilmişti; orada Müslüman ülkelerin saraylarına mektup yazıyordu. İmparatorluğun evrak dairesinde bir Arap departmanı olduğunu biliyoruz; evrak dairesinde yazılan yazıların tarz ve biçiminin, hatta bunların Latince versiyonlarının açık bir biçimde Arapçadan etkilendiği de söylenir. Suriye'den gelme bir Monofizit Hıristiyan olan Theodore, Yakındoğu ve Mağriple ilgili metin ve bilgileri yorumlamış, tıp ve hijyenle ilgili kitaplar tercüme etmişti; tercüme ettiği kitaplar arasında şahin eğitimcisi Moamit'in yazdığı şahin yetiştirmeyle ilgili ünlü bir araştırma kitabının da yer aldığı ve bu kitabı imparatorun isteğiyle Arapça'dan tercüme ettiği anlaşılıyor. Frederick Haçlı seferi sırasında şahinciliğe merak sarmıştı. Frederick avcılık, şahin yetiştiriciliği ve gözlemciliğiyle ilgili deneyimlerini artırmasını ve *De arte venandi cum avibus* adlı ünlü kitabını yazmasını Michael ile Theodore'nin çevirdiği kitaplara borçluydu. İmparator *Magna Curia*'da çevresine topladığı veya krallığın belli bölgelerinde (örneğin, Napoli'deki yeni kurulan üniversitede veya Salerno'daki eski saygın okulda) yaşayan alimlerle yetinmeyerek kendi başına çeşitli bilimsel konular hakkında Akdeniz bölgesinin tamamını içeren bir dizi araştırma başlatmıştı. Bu olayla ilgili elimizde

Endülüs'teki Mursiya'dan Sufi mistik İbn Seb'in'in yazdığı *Kitab el masa'il es sikilliya* (Sicilya Sorularıyla İlgili Kitap) adlı kitap gibi harika bir kanıt bulunmaktadır; İbn Seb'in bu kitabı hükümdarı Muvahhid Emiri Abdülvahid'in, İmparator Frederick'in Akdeniz'in ve Yakındoğu'nun tüm büyük ülkelerine gönderdiği ve cevaplandırılmasını rica ettiği bir dizi soruyla ilgilenmesi isteği üzerine yazmıştı.

Stupor Mundi adıyla tanınan hükümdarlarının bu entelektüel merakına rağmen, Frederick'in kültür merkezlerinin (Palermo, Napoli ve Foggia) hiçbiri Arap kültürüne aşinalık konusunda İspanya ile boy ölçüşemezdi. Hıristiyan İspanya'sında entelektüel hayat o dönemler Toledo ve Sevilla'da yoğunlaşmıştı. İspanya'nın Arap veya Yahudi olan her şeye karşı beslediği bu açlık 1252'de, Frederick'in ölümünden iki yıl sonra tahta çıkan Kastilya ve León Kralı X. Alfonso'nun üzerinde büyük bir iz bırakmıştı. X. Alfonso İspanya'da *el Sabio* ("Bilge") adıyla bilinir ve Frederick'le birlikte entelektüel çalışmalarla geçen o büyük yüzyılın büyük entelektüel hükümdarlarından biri olarak kabul edilir. Frederick'le Alfonso'yu birleştiren özelliğin her ikisinin de Arap kültürüne duyduğu büyük ilgi olduğu söylenebilir. İspanyol hükümdar gelişen olaylar nedeniyle silahlarını kuşanmak zorunda kalsa da, Toledo'daki büyük tercümanlar okulunun verdiği mesajları iyice sindirmiş ve tutarlı çalışmalarını sürdürüp sürdürmediğini yakından gözlemlemişti; bir Haçlı olarak II. Frederick'ten daha inançlı bir hükümdar olduğu söylenebilir. Atılgan ama her zaman kurnaz olmayan, yükselme hayallerine ulaşma (bir gün Kutsal Roma İmparatorluğu tacını giyeceğini hayal edecek kadar saf hayaller peşindeydi) konusunda talihi pek yaver gitmeyen Bilge Kral'ın, bir alim ve *Reconquista* topraklarında yaşayan Hıristiyan olmayan topluluklara büyük saygı ve anlayış gösteren bir hükümdar olarak anılmak konusunda hayli talihli olduğu söylenebilir. Onun Hıristiyan olmayan topluluklara gösterdiği bu hoşgörü kendisinden sonra gelen hükümdarlar döneminde azalmaya başlamış ve on beşinci yüzyılın sonlarında tamamen yok olmuştu.

El Sabio'nun topluma Arapça ve İbranice metinlerin çevirisine destek vererek hizmet ettiği gibi Kastilya dilini kültür dili, yani düzyazı ve şiir dili haline getirerek, felsefe, astroloji ve doğa bilimlerine özel önem vererek de hizmet etmişti.

On üçüncü yüzyıl boyunca Avrupa ile İslâm arasındaki o muazzam uzlaşma hareketi başka sonuçlar da doğurmuştu. Bazı Hıristiyan liderlerinin Benedikten cübbesi giydiği düşünülürse, son derece

önemli sonuçlar doğurmuş bir metni ve olayı hatırlamanın tam zamanıdır.

Assisili Aziz Francesco ve Fransisken Tarikatı

> Tanrı dedi: "Bak, seni kurtların arasına bir kuzu gibi gönderdim. O nedenle bir yılan gibi tedbirli, bir güvercin gibi akıllı ol." Bu yüzden eğer bir rahip Sarazenlerin ve diğer kâfirlerin arasında seyahat etmeyi isterse papazdan ve yardımcısından izin aldıktan sonra seyahate çıkmasına izin verin [...] Rahipler kâfirlerin arasındayken iki türlü hareket etmelidir. Birincisi, tartışma veya münakaşaya mahal vermemeli, tüm insanlar gibi Tanrı'yı sevmeli, O'na itaat etmeli ve Hıristiyan olduklarını itiraf etmelidirler. İkincisi, şartların uygun olduğunu düşündüklerinde Tanrı'nın adını zikretmelidirler, böylece kâfirler de Tanrı'ya, her yerde kaim olan Baba'ya, Oğul'a ve Kutsal Ruh'a, her şeyin Yaratıcısı'na, Günahlarımızın Bağışlatıcısı ve Kurtarıcımız'a inanacak ve vaftiz edilerek Hıristiyan olacaktır; zira sudan ve Kutsal Ruhtan yeniden doğmayan kişi Cennet Krallığı'na giremez.[1]

Regula non bullata 1221'de Pentekost Yortusu sırasında yayımlanmıştır. Francesco 1219'da çıktığı Suriye ve Mısır gezisinden dönmüştü; gezi sırasında Francesco, Dumyat kuşatmasında yer alan askerlere vaaz vermiş, ayrıca Sultan el Kamil'i ziyaret etmişti. Batı'daki Fransisken kaynaklarla diğer kaynaklar onun Sultan'la olan bu buluşmasını biraz farklı aktarırlar; bu buluşma dolaylı da olsa Arapça bir kitabede de doğrulanır. Sultan'ın bu Sufi'ye (zahitlerin giydiğine benzer kukuletalı, yünlü bir cübbe -Arapçada suf- giymiş olanlara Araplar Sufi diyordu) çadırını açması ve bir-iki güzel söz söylemesi, ayrılırlarken ona birkaç küçük hediye vermesi son derece makul ve İslâm geleneklerine uygun bir davranıştır. Bonaventura di Bagnoregio'nun sözünü ettiği ateş başındaki münakaşa sahnesi ise pek inandırıcı değildir; Ortaçağ Hıristiyanlığı tarihinde bu tür sahneler yaşandıysa da, böyle bir şey İslâm ananeleriyle pek uyuşmaz; ama Fransisken alim Giulio Basetti aksini iddia ediyordu.

[1] Regula non bulata, XVI, Fronti francescane içinde (Asisi, 1986), s.21-42.

Sultan'la olan karşılaşmasıyla ve bu olayla yakından ilişkili olduğu şüphesiz olan *Regula*'daki pasajla bağlantılı olarak Aziz Francesco'ya misyon tarihinde büyük bir rol biçilmiş ve onun Haçlı Seferleri'ne karşı tavrı uzun uzun tartışılmıştır. Assisili bu aziz "Hıristiyanlığa daveti"nin merkezi noktasını, karşısındaki insanı ikna etmek için argümanlar ileri sürmenin veya din bilgisini ya da teknik uzmanlığını ortaya koymak dahil her türlü gücü seferber etmenin oluşturduğunu sık sık dile getirmişti. Bu yaklaşım tarzı çıplak güç kullanımına da işaret edebilirdi. Ona göre, bilgi gösterisinin bizatihi kendisi de kuvvet gösterisi değil midir zaten...

Buna benzer değerlendirmeler Francesco'nun Haçlı Seferleri'yle ilgili görüşlerine ihtiyatla yaklaşmamızı gerekli kılar: Bu bir misyoner savaşı değildi; kâfirleri Hıristiyanlaştırmak amacını da taşımıyordu. Savaş yanlısı olmadığı aşikar olsa da, Aziz Francesco savaşa engel olmaya da kalkmışmamıştır; böyle bir şeyi yapması Papa'nın emirlerine itaat ettiğini gösteren itaat yeminini bozması anlamına gelirdi. Haçlı Seferleri III. Innocentius döneminden beri doğrudan Papa'ya bağlıydı. Aziz Francesco'nun İslâm hakkında neler bildiğini öğrenmek ilginç olurdu doğrusu; İslâm hakkında ne düşündüğünü, İslâm'ı nasıl tasavvur ettiğini? Aziz Francesco gençliğinden beri çeşitli İslami metinlere aşinaydı ve şövalyelik hakkında anlatılan bazı sözlü hikâyeleri de biliyor olmalıydı; Santiago'ya hac yolculuğu yapmıştı ve muhtemelen Sahte-Turpin'le tanışıyordu. İslam'la ilgili başka bilgiler ona 1217'de Kutsal Topraklar'da bulunan Benedikten keşişleri tarafından ulaştırılmış olmalı.

Aziz Francesco'nun Sultan'la buluşmasında ne Sultan'ın içten tavırları ne de birbirlerine gösterdikleri sempati yeni veya beklenmedik bir şeydi; daha önce de belirtildiği gibi, birbirine muhalif iki taraf arasındaki bu tür içten ilişkiler son derece alışılmış türden ilişkilerdi. Bu ilişkide yeni olan bir şey varsa, o da İslâm dininin Tanrı'nın büyük tasarısının bir parçası, dolayısıyla İncil'in Vahiy bölümünde ortaya konan planın bir parçası olduğunun kabul edilişiydi; bu *Regula*'da açıkça ifade edilmiştir. Sarazenler hâlâ "kurt"tu ama "kardeş kurt" yine de her şeyden önce kardeşti.

Benedikten araştırmacısı Roger Bacon aşkı bilimsel bilgiyi teşvik eden bir unsur olarak görür ve bu fikir onun Müslüman alemi hakkındaki görüşünü yönlendirir. Oxford Okulu'nun (akademik katkılarını bir tarafa koyarsak) köklü Fransisken geleneğini ancak onun içten içe Aziz Francesco'nun *Cantico di Frate Sole*'sinden ilham aldığı gerçeği-

ni aklımızın bir köşesinde tutarsak tam anlamıyla anlayabileceğimizi söyleyenler vardır. Benzer bir gözlem misyonerlik ödevi için de yapılabilir; yıllar içinde değişime uğramış ve son zamanlarında Haçlı Seferleri'nin amaçlarına hizmet eder hale gelmiş olan misyonerlik ödevi Roger Bacon'dan Ramón Lull'a kadar Aziz Francesco Tarikatı'na mensup kişilerce yerine getirilmeye çalışılmıştır. Hıristiyanlık inanışının propagandası için gerekli araçlar hazırlanırken (din geleneği o güne kadar ihtilafı temel eleştiri konusu olarak aldıysa da) İslâm'la Hıristiyanlık arasındaki ihtilaf konuları ve bu ihtilafları vurgulamanın yöntemleri de unutulmuyordu. Hatta bu ihtilaf konuları Benedikten yazılarında sık sık gündeme gelmekteydi. İslâm'la Hıristiyanlık arasındaki ihtilafın yanı sıra farklı bir özendirme türü daha vardı: Müslümanları tartışmalar sayesinde Hıristiyanlığı kabul etmeye ikna etmek (skolastik düşüncenin tartışma teknikleri bayağı başarılıydı) ama bu tartışmalar daha çok örnekler üzerinden yapılacak ve sevgiyle ilgili olacaktı. Bazı Fransisken çevrelerde İslâm'ın Hıristiyanlığa dönüştürülmesiyle ilgili vaaz vermek de döneme damgasını vuran hareketlerden biriydi. Pietro di Giovanni Olivi'nin *Lectura super Apocalipsim*'ine göre, Fransiskenler'den Müslümanları Kıyamet Günü'nden önce Hıristiyanlaştırmaları bekleniyordu. 1266-1268 yıllarında Papa IV. Clemens'e bilimi Kilise reformu kapsamına almak için gerekli argümanlar sağlamak amacıyla yazdığı *Opus maius* adlı eserinde Birader Bacon (*doktor mirabilis*) Kutsal Topraklar'a Haçlı seferi düzenlemesine karşı beslediği tüm muhalif düşüncelerini ortaya koymuştu; hatırlanacağı üzere, o dönemlerde Haçlı Seferleri birbiri ardına büyük bozgunlar yaşamıştı. Bacon'ın Haçlı Seferleri'ne ilişkin karşı fikirleri Dominiken Tarikatı'nın büyük ustalarından Humbert de Romans'ın fikirleriyle uyuşuyordu; onun bu fikirlerinin o dönemler sadece sapkın çevrelerde değil Hıristiyanlar arasında da son derece yaygın olduğu da söylenir.

Bacon, Haçlı seferini tümüyle kınamamıştı. Bu seferlere ilişkin itirazı onların amaçlarından uzaklaşmış olmasıydı; zira Müslümanlara karşı düzenlenen harekâtlar sık sık başarısızlıkla sonuçlanıyordu veya başarılı olsalar bile bu başarı kısa ömürlüydü; çünkü hiçkimse veya neredeyse hiçkimse ele geçirilmiş olan toprakları savunmak için orada durmuyordu. Ayrıca Haçlı Seferleri iyilik ilkesini izlemiyordu; çünkü kâfirler dine döndürülmüyor, öldürülüyorlardı. Dolayısıyla savaş onların Hıristiyanlığa karşı daha fazla kin beslemelerine neden oluyordu, ki bu da onların ruhlarının lanetlendiği anlamına geliyor-

du. Tanrı onların öldürülüp cehennemde yanmalarındansa yaşatılıp Hıristiyan dinini benimsemelerini tercih ederdi. Yeni bir unsur kendini hissettirmeye başlamıştı artık. Haçlı Seferleri'yle dini görev artık kâfirlerin Hıristiyan dinine döndürülmeleri için ortak çalışan birer etken olarak görülüyordu; zira, her ne kadar bugün aksi düşünülse de, Haçlı Seferleri'nin ilk dönemlerdeki amacı kâfirleri Hıristiyanlaştırmak değildi. Bu durum Hıristiyanların kâfirlere olan davranışlarında köklü bir değişime işaret eder.

Mayorkalı Ramon Lull'un (yaklaşık 1232-1315) faaliyetleri içinde Haçlı Seferleri'yle misyonerlik faaliyetleri, şehit olma arzusuyla tüm dünyanın Hıristiyanlaştırılması arzusu sürekli birbirinin yerine geçer ve üst üste çakışır veya sürekli bir çatışma halindedir. Ramón Lull, teoloji, felsefe, simya ve şiir alanlarında eserler vermişti ve Latince, Katalanca ve Arapça'yı aynı akıcılıkta konuşuyordu. Gerek özel dünyasında gerek Fransisken Tarikatı'nın üçüncü kolunun üyesi olarak, gerek misyoner gerek alim olarak çok çalkantılı bir hayat sürmüştü. Onun Haçlı Seferleri'ne yönelik tavırlarında sık sık kendini belli eden ve Avignon Papaları'nın ilk dönemlerinde Katolik Kilisesi'ni sarsan krizlerle açıklanmayacak kadar çeşitli etkilerden kaynaklanan sürekli fikir değiştirme huyu misyonerlik faaliyetleri konusuna ve vaaz eden Hıristiyanların çok iyi bildiği ve hayran olduğu Arapça'dan başlayıp (Kuran'ın güzelliğine ve şiirselliğine de hayrandı) kâfirlerin dillerini öğrenmeleri gerektiği fikrine gelince yok oluyor, o zaman tam anlamıyla kararlı bir kişi olup çıkıyordu. Onun bu konudaki fikirlerini *Libre del gentil* adlı eserinde görmek mümkün; bu eserinde *gentil*, yani bir pagan üç bilge kişi (bunlardan biri Yahudi, biri Hıristiyan, biri de Müslümandır) tarafından İbrahim'in tektanrılı inancı konusunda bilgilendirilir; pagan üçünün hemfikir olduğu argümanlar konusunda ikna olur, fikir ayrılığına düştükleri konularda ikircikli kalır; çözüm "Üç Yüzük Masalı"ndaki gibi bir çözümdür. Bu fikirler Lull'ün üç kardeş dinin mükemmel olduğu şeklindeki inancını yansıtır. *Liber de quinque sapientibus*'ta dört farklı Hıristiyanlık biçimi (Latin, Yunan, Monofizit ve Nestorya) İslâm'la karşılaştırılır. Latin Hıristiyanlığı bir kez daha en iyi inanç şekli olarak ortaya çıkar ama diğer üç inanç şeklinin değeri de teslim edilir.

1314-1315 yılları arasında, seksen iki yaşındayken, Ramón Lull Kuzey Afrika'ya gitmek üzere üçüncü kez denize açılmış. İncilden vaazlar verirken kalabalık tarafından tacize uğramış. Bir Ceneviz gemisinin mürettebatı Bugia'da onu ölmek üzereyken almış ve Palma

de Majorca'ya doğru götürmüş. Ramón Lull doğduğu şehir ufukta göründüğü sıralarda ölmüş. *Doctor phantasticus* veya "Ramón lo Foll" lakabıyla anılan bu adam hayatı boyunca en çok sevdiği iki rol modeline ölene kadar sadık kalmıştı: Assisili Aziz Francesco ve "kutsal budala" Perceval'e; bunların ikisi de dünya "bilgeliği"yle uyum sağlayamayan Kutsal Budalalık örnekleriydi.

7

Korkunun Efendileri

Büyücülüğün Gölgesi

Hac yolculukları, ticaret ve Haçlı Seferleri nedeniyle geç Ortaçağ Avrupa'sına baharat ve diğer emtianın dışında Doğu gelenekleri de girmişti. Bu dönemde Bizans, Asya veya Müslüman İspanya'dan birçok giysi ve damak zevki ithal edilmişti; bu Avrupa'nın bu konuda İslâm alemine ne kadar borçlu olduğunun bir kanıtıydı. Hatta Aziz Büyük Albert'in 1245'te Paris'e üzerinde Arap giysileriyle döndüğü rivayet edilir. Bu kışkırtmak için yapılmış bir hareket değildi; o giysileri kendisinin bir alim olduğunu iyice vurgulamak için giymişti. Artık Müslümanlar "pagan" olarak değil, "filozof" olarak görülüyordu. Batı'da en çok aranan kumaşlar (bunlar sık sık kopya ediliyordu) genellikle üretildikleri şehrin adıyla anılmaktaydı: Muslinler Musul'dan, sayvanlar (baldakin) Bağdat'tan (İtalyanca'da Bağdat'ın adı Baldacco'dur). Şam kumaşı Şam'dan geliyordu. Halılar Mısır, Suriye, İran, Türkistan ve Kafkasya'dan, değerli işlemelerle süslü deri işleri Kurtuba ve Fas'tan ithal ediliyordu. Gümüş iplikli dokumalar Almeira'dan, ipekliler Mursiya ile Malaga'dan geliyordu. Arap-Müslümanların süslü yazılarına Batı'da büyük bir hayranlık besleniyordu. Arap yazısı taklitleri Batı'da kullanımda olan sikkelerin üzerine uzun zaman önce basılmıştı ve "kûfî" yazılar on beşinci yüzyılda da kumaşların, mamüllerin ve resimlerin üzerinde kullanılacaktı. Gotik tarzın özellikle süslemecilikte en göze çarpan özellikleri, İspanya'da *moriscos* veya yeniden fethedilmiş İspanya'nın azınlık topluluklarında yaşayan Müslümanlar tarafından yapıldığı için *mudéjares* adıyla anılan biçimlerdi.

Ancak geç Ortaçağ Avrupa'sında doğudan gelen şeylerin moda olmasının birçok paradoksal yanı vardı. Avrupa'nın taleplerini karşıla-

mak amacıyla Doğu'yla ticari ilişkiler muazzam boyutlara ulaşmış, Doğu ile Batı arasındaki ticaret dengesi yavaş yavaş Batı'dan tarafa ağır basmaya başlamıştı. Tüm bunlar Haçlı fikrinin sürekli canlandırıldığı bir ortamda gerçekleşiyordu ve bu durum Avrupalıları düşmanlarını sürekli seven ve sürekli onlara benzemeyi hayal eden insanlar gibi çelişik bir konuma yerleştirmişti.

Beğeniyle iğrenmenin, merakla tehlike duygusunun birbirine en çok karıştığı alan büyücülüktü. Arapça tercümanların tercüme ettiği metinlerden Avrupa'da astronomi ve simya ile ilgili olduğu kadar büyücülükle ilgili kitapların da (İslâm felsefesinin sızdığı Platonculuk filtresinden geçtikten sonra) çok sayıda basıldığını biliyoruz. Bu metinler ruh çağırmanın rahatsız edici dünyasına bir giriş niteliğindeydi. On üçüncü yüzyılda Cathar sapkınlığının yayılmasından korkan Kilise ayinsel büyülere karşı koymak için gittikçe sertleşen bir soruşturma mekanizması geliştirmişti. Bu tür büyülerin Batı'da yok olduğu veya azaldığı düşünülürken antik uygarlığın dağılmasından sonra, yani MS. dördüncü veya beşinci yüzyıldan sonra, tekrar ortaya çıkmıştı.

Latince'ye tercüme edilen bu Arapça metinler, büyü sanatlarının sapkınların başı Muhammed'in yaydığı habis doktrinin bir kanıtı olmakla kalmadığı, bunların Hıristiyanlığı yolundan saptırma ve yozlaştırma aracı olarak da kullanıldığı inancını iyice pekiştirmişti. Ancak bu alanın sahip olduğu potansiyel ve etki gücü aynı zamanda Arap-Müslüman dünyanın "felsefe"nin yuvası olduğunun teyit edilmesine yardımcı olmuştur.

Arap astrolojisi Yunan geleneğine çok şey borçluydu borçlu olmasına ama, asıl ve en çok İran ve Hindistan'a borçluydu. El Kindi, Ebu Ma'shar ve el Biruni gibi yazarlar sayesinde dokuzuncu yüzyılla on birinci yüzyıl arasında Arap astrolojisi muazzam mesafeler kat etmişti. Arap-Müslüman geleneğinin en büyük simyacılarından Abu Muhammed Cabir bin Aflah (Batı'da Geber adıyla bilinir) sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasında yaşamıştı.

Bu yazarlar ve onların yazdıkları Hıristiyan Avrupa'yı yavaş ama amansız bir biçimde etkisi altına almıştı. Ebu Ma'shar'ın *Introductorium*'u 1133'te, Batlamyus'un *Tetrabiblos*'u 1138'de Latince'ye çevrilmişti. Bu arada Batlamyus'a ait olmadığı halde öyleymiş gibi gösterilen astrolojiyle ilgili aforizmalardan oluşan *Centiloquium* adlı derleme çok büyük bir ilgi görmüştü. Tahmin edileceği üzere, Arapça metinlerin yanı sıra birçok İbranice metin de Kilise'nin öfkesini çek-

tiği için yasadışı yollardan içeri sokulan ama alıcısı çok fazla olan bu eserlere katkıda bulunmuştu. Nazariye açısından sahip olduğu değerin yanı sıra astroloji aynı zamanda çok güncel ve pratik işlevlere de sahipti: *Electione*'ye, yani önemli bir karar alınmadan veya yeni bir harekete geçilmeden önce yıldızlara danışılmasına imkân sağlıyordu. *Electione* aynı zamanda tıp eğitiminin bir parçasıydı. Vücudun her organı belli bir takım yıldızın (burç) etkisi altındaydı. Özellikle krallıklar ve hükümetlerle ilgili konularda astrolojinin en önem verilen dalı gezegenlerin konumuyla ilgili dalıydı. İtalya'da senyörlük saraylarında astrolojiye büyük önem veriliyordu. Astrolojiye Ghibellinocular'da Guelfolar'dan daha çok önem verildiği söylenir; çünkü İmparator II. Federico astrolojiye özel bir önem veriyor, Kilise ise kuşkuyla yaklaşıyordu. Ancak bu yaklaşım propaganda amaçlı olabilir. Astroloji bilimine sık sık başvuruluyordu, özellikle bir şehrin veya binanın inşa edileceği en uygun zaman tespit edilirken, karı-kocalık görevleri tamamlanırken (doğacak her çocuğun belli yeteneklere sahip olacağından emin olmak için), bir iş teşebbüsünde bulunurken veya seyahate çıkarken, savaşa katılırken. Ne var ki, astrolojinin belirlenimciliği özgür irade ilkesiyle uzlaştırılacağı zaman astrolojiye endişe eşlik ediyordu. Ebu Ma'şer'in (Batı'da Albumasar adıyla bilinir) rehberliğinde ortaya çıkan "dinlerin horoskopu" kavramıyla (bu kişiler için çizilen horoskopa benziyordu) birlikte de ortama bu endişe havası hâkim oluyordu; mantıksal olarak bu kaderin de yıldızların etkisi altında olduğu ve "İfşa Edilmiş Hakikat"in geçerliliğinin yıldızların soğuk gerçekçi ışığı altında yeniden değerlendirilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Hatta İsa için bir horoskop çizmeye cüret edenler bile olmuştu.

Kuran'ı Latince'ye çeviren tercüman Kettonlu Robert, Batı'da yayımlanan simyayla ilgili ilk incelemelerden birini de Latince'ye tercüme etmişti. Kuran din için olduğu kadar dil, üslup ve felsefe için de önemli bir model oluşturduğu için tercümesi felsefe, tıp, astroloji ve simyayla ilgili metinlerle baş etmede son derece yararlı bir ön hazırlık çalışmasıydı. Gezegenlerle metaller arasındaki ilişki astroloji, simya ve tıp arasında çok yakın bir bağ kurulmasını mümkün kılıyordu; on dördüncü yüzyılın Villa Novalı ünlü Arnaldus gibi bazı büyük beyinleri araştırmalarını bu alanda sürdürmüştü. Arapça'dan tercüme edilen kitaplar genellikle içerdikleri sırrı ele vermeyecek şekilde yazılırlardı (bazı bölümler şifreliydi veya uydurma bir alfabeyle yazılmıştı vb.). Bu tür metinlerin en ünlülerinden biri Aristoteles'e ait

olduğu söylenen *Sır el Esrar*'dı (*Secretum Secretorum*); bu metin muhtemelen ilk kez Roma'da Papalık Divanı'nın üyesi olan Trablusu Philip tarafından Latince'ye, ardından çeşitli dillere tercüme edilmişti. Kitapta Aristoteles'in Büyük İskender'le ilgili öğretileri yer alıyordu. Bu inceleme kitabına ilk yorum yazısını Roger Bacon yazmıştı; onun bu yazısının Batı tıp biliminin gelişimi üzerinde büyük bir etkisi olmuştu.

Bu bilimler yayılırken Engizisyon olup bitenleri endişeyle izliyordu; ancak sık sık dile getirilen *Secretum Secretorum*'la ilgili dini suçlamaların aslı astarı yoktu. Petrus Hispanus, Novaralı Campanus, Witelo, Guillaume de Moerbeke, Cenovalı Simon ve John Peckham gibi alimlerin katkıları, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Papalık Roma'sının bilimsel metinlerin üretilmesi ve dağıtımının merkezi haline gelmesine yardımcı olmuştur. Bu metinler doğal olarak astronomi, astroloji, simya, matematik ve optik gibi alanları kapsamaktaydı. Bu metinler Papa'nın örneğin "içilebilir altın" gibi konulara duyduğu ilgiyi açığa vurur; "içilebilir altın" cüzam için deneme ve yanılma yöntemiyle ortaya çıkarılmış bir tedavi şekliydi. Villa Novalı Arnaldus bunu uzun bir ömür için gerekli görüyordu (bu tedavi şeklinin Batı'ya Arap bilimiyle mi yoksa Çin simyasıyla mı girdiği hâlâ bilinmemektedir). Bu konular dinle pek ilişkisi olmayan diğer konularla birlikte büyünün sınırlarında geziniyordu.

Önce Kastilyalı bir aracı, sonra da Latince bir tercümeyle Arap kültüründen Avrupa kültürüne giren *Piatrix* adlı çok daha ilginç bir büyü kitabı vardı. Bu kitap hakkında bildiğimiz tek şey, X. Alfonso'nun emriyle 1256'da Arapça'dan Castilia diline, sonra da Castilia dilinden Latince'ye çevrildiği, tercümanının Jehuda ben Moşe adlı bir Yahudi olduğudur.

Picatrix'in özgün metninin adı *Hayat el Hakim fi'l sihr*'di ("Büyüde ayarın işlevi"); bu kitap onuncu yüzyılın büyük matematikçisi ve astronomu el Mecriti'ye adanmıştı; Kitap Latince'deki başlığını bir dizi yanlış anlamadan dolayı almıştı. *Picatrix*, Batı dünyasında büyüyle ilgili en ünlü risale olmakla kalmayıp aynı zamanda üzerinde en çok çalışılan ve en çok tahrif edilen kitaplardan biriydi de. Yıllar içinde kitabın en çok tılsım yapma yöntemleri hakkında bilgi veren bölümü ilgi çekmişti; yıldız adları ve büyü yaparken çağrılması gereken ruhsal güçlerin yer aldığı bölümle ruhlar ve nesneler üzerinde hakimiyet kurmayla ilgili bir bilimin pratik yönlerinin anlatıldığı bölüm de etkileyiciydi.

Arap-Müslümanların ruhlarla konuşma sanatındaki üstünlükleri geniş bir kabul görüyordu; hatta bu alanda efsaneleşmişlerdi. Büyücüler genellikle Müslüman olarak tasvir ediliyordu -örneğin, bir tiyatro metninde, Ludu Theophili'de şeytanları çağıran kahramanın adı Salaaddin'di. Araplara ilişkin bu tür peşin hükümler, onları filozof olarak görme geleneğinden (ki skolastik dönemde eğitimli kesim arasında bu görüş ağırlıktaydı) biraz daha yaygındı. Bu nedenle Müslüman kültürü genel anlamda şüpheci ve güvensiz bir kültür olarak görülüyordu- ve bilindiği üzere, bu sıfatı hiç hak etmiyordu. Bu yanlış anlama hakikatin tam zıddıdır ve günümüzde Batılıların İslâm kültürünü fanatik ve entegralist gören bakış açılarına son derece benzer bir görüştür. On sekizinci yüzyılla yirminci yüzyıl arasında Batı kültüründe İslâmi unsurların kısmi yok oluşu (Şarkiyatçılığı saymazsak) ile Batı kültürünün kendine özgü sekülerleşme süreci arasında yaşanan kısa devredir bu görüşe yol açan. Batı'nın İslâm dinine ilişkin bu kronikleşmiş yanlış anlamaları ve bu yanlış anlamaların sürekli tekrarlanmasıyla ilgili kanıtlar saymakla bitmez.

Tehditler ve Gerileme

Görüldüğü üzere Araplar, etraflarında korku uyandıran bir kudrete sahiptiler. Templar Şövalyeleri'nin yargılanması sırasında onların işledikleri diğer suçların yanı sıra Hıristiyanlığı yıkmak için kâfirlerle işbirliği yapmış olabilecekleri şüphesi de ortaya çıkmıştı. Onların pek bilinmeyen Baphomet adlı bir tanrıya taptıkları (onları itham edenlerin uydurdukları bir iftiraydı bu besbelli) söyleniyordu. Bu isim, Ramón Lull'un daima "Mafumet" olarak yazdığı Peygamber Muhammed'in ismini çok andırıyordu. Baphomet adlı bu putun en yaygın şeklinin kelle olduğu söyleniyordu. Kelleler "cephalotec" de denilen kutsal emanet mahfazalarının alışılmış nesnelerindendi; bu kelleler geleneksel olarak kehanetlerde kullanılıyordu. Konuşan kelle ruhlarla iletişim kuran kişinin demirbaş aletlerinden biriydi. Efsaneye göre, Aziz Thomas'ın "büyücü"sü ve öğretmeni Kölnlü Albertus, Araplardan öğrendiği sihir sanatının yardımıyla tuhaf bir otomat, konuşan bir kelle otomatı yapmış. Daha sonra bu otomat Aziz Thomas'a miras kalmış ama Aziz Thomas gevezeliği tefekküre dalmasını engellediği için onu parçalamak zorunda kalmış. Büyü Ortaçağ Avrupa'sında da varlığını sürdürmeye devam edince zihinlerde kâfirlerin ustası ol-

dukları büyü sanatını Hıristiyanlığa zarar vermek için kullanıyor olabilecekleri şüphesi uyanmaya başlamıştı. Hac yolculuklarını andıran silahlı veya silahsız "halk" hareketleri Avrupa'yı kargaşaya sürüklediği sıralarda (1212, 1251 ve 1320'de "masumlar"ın veya "çobanlar"ın "Haçlı Seferleri" vardı) Müslümanların komplosundan söz edenlerin sayısı artmaya başlamıştı. Müslümanların bu Hıristiyanlığı çökertme planında görev alanlar kâh dilenciler, kâh cüzamlılar, kâh Yahudiler olmuştu. 1321'de Fransa'nın güneyinde dehşet verici bir kumpas açığa çıkarılmıştı: Su kuyularına ve suluklara atılacak gizemli bir toz sayesinde cüzam hastalığı yayılmak istenmişti. Bu kumpas Yahudilerin desteğiyle çeşitli cüzam hastanesinin başhekimleri tarafından hazırlanmıştı. Ancak bunların arkasında Babil Kralı ile Granada Kralı gibi büyük kişiler vardı. Daha sonra Tunus Kralı, Kudüs Kralları, "Azor" Kralı ve hiç olmayacak diğer Saracen hükümdarların adları da geçmeye başlamıştı. Büyük meblağlarda altın karşılığında (ama en önemlisi sırf Hıristiyanlıktan nefret ettikleri için) cüzamlılar inançlarından vazgeçirilmişlerdi; Avrupa bulaşıcı hastalıktan bitap düştükten sonra Müslümanlar saldırıp Avrupa'yı ele geçirebilecekti. Doğal olarak bu komploya kanıt oluşturacak belgeler de hemen akabinde bulunmuştu.

Ortaçağ'daki birkaç münferit uyarı sinyalinden sonra on dördüncü yüzyılda Yahudilere ciddi bir biçimde zulmedilmeye başlandığı biliniyor. Bu eziyetlerin şiddet dozları ara sıra azalsa da zaman zaman cadı avı kadar acımasız olabiliyordu. Bu manzaraya Müslümanlara mal edilen ve Haçlı Seferleri'ni canlı tutan düzmece saldırılar da ekleniyordu. Avrupa'da 1347-50 yılları arasındaki büyük veba salgınıyla doruğa ulaşacak olan uzun bir kriz ve kaygı dönemi başlıyordu.

Arapların çekicilikleriyle asaletleri bu dünyanın, artık kırılganlığını ve batıl yönlerini ele vermeye başlamış olan bu dünyanın esaslı unsurlarıydı. Araplar "filozof"tu; şövalye hikâyelerinin korkusuz ve cömert düşmanlarıydı; doğanın sırlarını bilen ve geceleri yıldızları inceleyerek vücuttaki hastalıkları iyileştirebilen büyücülerdi; Avrupa'nın her yerinde rağbet gören malları satan kurnaz satıcılardı; Hıristiyanların elinden Kudüs'ü kapan korkunç düşmanlardı. Tüm bu vasıflardan geriye ne kalmıştı?

Kudüs artık daha yakındı. Roma Papalık Divanı'nın (kısa bir süre sonra Avignon'a taşınacaktı) ilan ettiği Jübileler, Kudüs'ün günahlardan arınma konusundaki cazibesini azaltmıştı; zira bu hak o pahalı ve tehlikeli deniz yolculuğunu yapmadan da elde edilebiliyordu artık.

Ancak hac yolculukları devam ediyordu. Bu yolculukların o dönemlerde devam ettiğini hac yolculuğu sırasında yazılmış günlükler kanıtlamaktadır. Bu günlüklerde mabetler, dua ve manevi konularla ilgili notların yanı sıra yoldaki mola yerleri, güzergâhlar, mübadele oranlarıyla mal ve hizmet fiyatları da yer almaktadır. Bu günlükler gezi günlükleri olmalarının yanı sıra "hesap defterleri"ydi de aynı zamanda. Bu günlüklerin dışında Kutsal Topraklar'a yapılan (özellikle Venedik'ten) deniz yolculukları için oluşturulan hatlar da, bu dönemde hac yolculuklarının yapıldığını kanıtlar. Birkaç Haçlı seferi de yapılmıştı doğru, hatta daha başkalarının yapılması da planlanmış ve önerilmişti. Kıbrıs Kralı Lusignanlı I. Peter, İskenderiye şehrine ve limanına bir saldırı planlamış ve bu saldırıyı gerçekleştirmişti; onun bu yıldırım hücumunun (şövalye törenlerinden çok hoşlanan tuhaf bir mistik olan Phillippe de Mézièrez'in yardımıyla gerçekleştirmişti bu hücumu) tüm Hıristiyanlık aleminin *passagium generale*'sinin ilk adımı olması tasarlanmıştı. Aslında bu saldırı bir yıl önce Papa V. Urban tarafından Avignon'da Kutsal Roma İmparatoru Bohemialı IV. Charles'ın huzurunda ilan edilmişti. Aslına bakılırsa, Kıbrıs Kralı'nın gerçekleştirdiği bu hücum şehrin yağmalanmasından başka bir şey değildi; bu saldırıya orada yaşayan ve muhtemelen saldırıdan en fazla zarar gören Hıristiyan tüccarlar (büyük bölümü Venedikliydi) büyük bir tepki göstermişlerdi. Venedik'teki Aziz Markos kolonistlerinin konsülü Andrea Venier bu saldırı sırasında hayatını kaybetmişti.

"Denizi aşma" ve "Haç bayrağı" gibi konular Sienalı Chatherine'in mektuplarında, özellikle de Papa'ya gönderdiği mektuplarda sık sık dile getirilir. Chatherine'e göre Haçlı Seferleri Hıristiyanlığın kardeş savaşlarından kurtulup iç huzura ve fikir birliğine ulaşmasının yegâne yoluydu. *Opus pacis* olarak Haçlı Seferi fikri (bugün geriye baktığımızda bize paradoksal görünse de) Ortaçağ dünyasında en çok paylaşılan fikirdi ve bu fikir modern dönemlerin başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. On dördüncü yüzyılın son on yılında, Fransa Kralı I. Charles'ın öğretmeni ve akıl hocası Phillippe de Mézières Şark'a yapılacak yeni bir sefer planı için Fransa, İngiltere, İspanya ve İtalya'dan birçok aristokratın desteğini almak için başarılı girişimlerde bulunmuştu. Mézières bu seferin Fransa'yla İngiltere arasında uzun zamandan beri devam eden savaşı hafifletmede ve sona erdirmede etkili olabileceğini düşünüyordu.

1337'de Karadeniz ve İran Körfezi'nden gelen kervanların buluştuğu yer olan Kilikyia sahilindeki Ayas Limanı'nın Memlükler tara-

fından ele geçirilmesinden sonra önemi azalmış olmasına rağmen Kıbrıs Adası yapılması tasarlanan bu Haçlı seferinin ileri karakolu olacaktı. Kıbrıs son derece istikrarsız bir yönetim sergileyen Lusignan Hanedanlığı tarafından yönetiliyordu ve Cenevizlilerin sürekli tehdidi altındaydı. Adanın zayıflığı o derece aşikâr bir hale gelmişti ki, 1426'da Mısır'dan gelen bir keşif gücü (muhtemelen Cenova yönetiminin yardımıyla) adayı yağma etmiş, kralı rehin almış ve onu Memlük Sultanı'nın üstünlüğünü tanımaya zorlamıştı.

Bu başarılı seferlere rağmen Mısır Sultanlığı sürekli artan bir ekonomik gerileme yaşıyordu; on beşinci yüzyılın ikinci yarısında bu ekonomik gerileme sultanlığın çöküşüyle sona ermişti. Ancak Hint Okyanusu'yla Nil'deki limanlar arasında var olan ve büyük çoğunluğu okyanus üzerinden gerçekleştirilen baharat ticareti devam etmişti. Bu sıralarda ise Portekizli kâşifler Afrika kıtasının etrafından dolaşmak için gerekli hazırlıklara çoktan başlamışlardı. Daha sonra Denizci Henrique adıyla tanınacak olan Infante Enrico, Algavre'de haritacılık ve denizcilik okulu kurmuştu; bu okul Uzakdoğu ile Akdeniz arasındaki baharat ticareti üzerindeki yarı tekelden kalan bölümünü ellerinde tutmak için İskenderiye ve Dumyat'la mücadele edecekti. Sudan'dan Mısır'a altın gelmeye devam ediyordu ve ödeme dengesi sağlıklıydı ama imalat geri dönüşsüz bir gerileme dönemine girmiş, ülke Avrupa ve Uzakdoğu'dan gelen ürünlerle dolup taşmıştı. Ülkenin iktisadi çöküşünde Memlük yönetici sınıfın aşırı müsrifliğiyle ağır askeri harcamalar çok önemli bir rol oynamış gibi görünüyor.

On üçüncü yüzyılın ortalarında Bağdat Halifeliği diye bir şey kalmamıştı. Granada'nın Nasıri Emirliği çevresinde toplanan İspanya'daki Mağribiler artık mazide kalmıştı. Batı Akdeniz'deki Cenova ve Katalan İspanya'sının denizci hükümdarlıklarının egemenliği altındaki Kuzey Afrikalı Berberi Araplar, Akdeniz'in hayatını etkileme kabiliyetlerini uzun zaman önce yitirmişlerdi ve 1390 yılında el Mediye'ye yapılan, İngilizlerin, Almanların ve İtalyanların katıldığı Bourbon Dükü II. Louis'nin komutasındaki Haçlı seferi sırasında art arda Hıristiyanların saldırılarına maruz kalmışlardı. Anadolu Türkleri'yle Rusya ve İran'dan gelen Tatarlar uzun zaman önce Arapları bertaraf etmiş, İslâm üzerindeki nüfuzlarını artırmışlardı. Pek doğru olmasa da "Arap" ülkesi olarak tanınan Mısır bile temelde Türk kökenli olan ve içlerinde Çerkez ve Slav kökenlilerin de bulunduğu savaşçı-köle bir hanedanlık tarafından yönetiliyordu. Kültür dili olarak uzun süreden beri Farsça ile rekabet halinde olmasına rağmen Arapça İs-

lâm'ın kutsal dili olma konumunu korumuştu. Ancak artık "Bereketli Hilal"in şehirlerinde yaşayan insanlara ve birkaç göçebe kabileye indirgenmiş olan Arap halkı Avrupa'nın bilincinden tamamen silinmişti. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yazılan gezi günlüklerinde Arap sözcüğü sadece Bedevi sözcüğüyle eşanlamlı kullanılmıştır.

Arap halklarının etnik ve kültürel alanlarda yaşadığı gerileme (ki yedinci yüzyılda İslâm'ı kucaklamış olan ülkelerin Araplaştırılması süreciyle az çok paralel ilerlemiş bir süreçti bu) entelektüel bir olgu olarak Arapçılığın büyük bir değer kaybına uğramasıyla atbaşı gitmişti. Kendini sürekli yeniden üreten basmakalıp, katı skolastik geleneğin artan hoşgörüsüzlüğü bu süreçte önemli bir rol oynamıştı.

On üçüncü on dördüncü yüzyıllarda Araplar Avrupalıların zihinlerinde çok yer işgal ediyordu; fiziksel anlamda da vardılar. Lucera'da Friedrich ve Manfred'in hizmetindeki Saracen askerlerin başlattığı bir modanın ardından, İtalya'nın ileri gelen yöneticileri, özellikle Ghibellinocular, muhafızlarına Mağribi giysileri giydirmeye başlamışlardı. 1241'de İtalya'nın iç bölgelerinde görev yapan Saracen askerler Assisi yakınlarında bulunan ve Aziz Chiara'nın yeri olan San Damiano Manastırı'na saldırmışlardı. Rivayete göre Saracen askerler, içinde Kutsal Ekmek bulunan bir kâseyi elinde tutan Aziz Chiara'nın hayaletini görünce korkup kaçmışlar.

Francesco Petrarca, 1370'te Padualı dostu Giovanni Dondi'ye yazdığı bir mektupta Arap olan veya Araplarla ilgili her şeyden nasıl şiddetle nefret ettiğini belirtirken dostuyla aynı fikirleri paylaşmıyor olabilirdi (bu anlamda zamanının ilerisinde sayılabilirdi). Şairin antipatisi ve nefreti daha çok Arap tıbbına yönelikti; Arap tıbbının İtalya ve Fransa'da çok rağbet gördüğünü, bunun Latin ve Yunan bilimini baltaladığını düşünüyordu. Edebiyat ve felsefe konularında da aynı duygular içerisindeydi. Şair, Arapça yazılmış kitapların üstünlüklerinin tartışılmaz olduğu alanlardan matematik ve astronomi hakkında ise hiç bir şey söylememişti. Ne matematik ne de astronomi, hiçbiri ilgisini çekmiyordu; hatta bu iki bilim dalına biraz küçümseyerek bakıyordu. Dondi'ye gönderdiği mektupta Petrarca, Arap tıbbıyla ilgili nihai yargıyı dostuna bırakıyorduysa da, *invectiva contra medicum quemdam* adlı eserinde *Arabum mendacia*'dan (Arap yalanları) söz edecek kadar ileri gitmişti.

Petrarca'nın kibirli ama nesnel olmayan eleştirisi çelişkili unsurları bir araya getiriyordu. Birincisi onun tıbba karşı beslediği o müthiş

nefreti vardı; ikincisi Latin tıbbına Arap tıbbından daha az saygı gösterilmesinden duyduğu infial; üçüncüsü onun o irrasyonel İbn Rüşd karşıtlığı. İbn Rüşd'e duyduğu antipati yazdığı birçok mektupta ve *De sui et multorum aliorum ignorantia* adlı risalesinde açıkça görülür. Petrarca'nın İbn Rüşd'e duyduğu bu antipatide Padua'daki "İbn Rüşdçüler"in çizdiği İbn Rüşd imgesinin rolü büyüktü elbette. Bugün onların ustalarının asıl mesajına ne kadar uzak olduklarını çok iyi görebiliyoruz. Ama bu Petrarca'nın görüşlerini etkileyen ve bilgisizlikle yanlış anlamadan kaynaklanan önyargıyı değiştirmez; şair muhtemelen görüşlerinin irrasyonel olduğunun farkındaydı ve onları şiirle daha güzel hale getirmeye çalışıyordu. Onun Arap şiiri hakkında dolaylı veya dolaysız bir bilgisi olup olmadığı bilinmiyor. Dondi'ye yazdığı bir mektubunda belirttiğine göre, Arap şiiri *blanda, mollis, enervata*'ydı (hoş, ateşli, yumuşak); bunlar İslâm'ın kötü ahlâklı ve kösnül olduğuna ilişkin eski görüşe dönüş yapan suçlamalardı. Bu sıfatlar Peygamber'in doğal olmayan temayüllerine (*De vita solitaria*'da bu konuya zehir zemberek bir bölüm ayrılmıştı) gerekçe oluşturmak üzere ortaya atılmıştı; bu sıfatlar, Petrarca'nın aşina olduğu *Arabes molles* bağlamında Catullus ile Horace'ın temalarıyla yakından bağlantılıydı.

Ancak bu Arap karşıtlığı duygusu derin kök salmıştı. Yaygın kanının aksine Haçlı Seferleri Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki ayrılığın nedeni sayılamaz, zira böyle bir ayrılık hiç olmadı. Yine de arka arkaya yapılan askeri keşiflerin yavaş yavaş başka değerlerin de beslediği karşılıklı bir nefrete neden olduğunu inkâr etmek imkânsızdır. *Jeu de Saint Nicolas*'tan Dante'nin *İlahi Komedi*'sindeki dev Nembrot'un anlaşılmaz konuşmasına kadar zaman zaman edebiyat metinlerinde görülen ironik veya hicivli Arapça taklitleri, on ikinci yüzyılla on dördüncü yüzyıl arasında Arapların Avrupa'nın entelektüel yaşamına hâkim oluşundan duyulan bıkkınlığın işaretleridir. Bunun dışında 1277'de Paris Üniversitesi Arap kültürünün statüsünün topluma indirdiği ağır darbeyle ilgili doktriner itirazlarını dile getirmişti. Egidius Romanus, *De erroribus philosophorum* adlı eserinin büyük bir bölümünü benzersiz filozofların, yani Arapların eserlerini çürütmeye ayırmıştı. On dördüncü yüzyılda, özellikle İtalya'da, bu tür Arap karşıtlığı hızla artmış ve yeni yeni ortaya çıkmakta olan hümanizmin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bizans kütüphanelerinde yüzyıllarca korunan metinler geçmişin değerli fikirlerine, dil anlamında Arapça çevirilerden daha anlaşılır ve kesin ifade edilmiş eserlere,

doğrudan ulaşma imkânı sağlıyordu. Arapça'dan çevrilmiş metinler artık uydurma ve akıl karıştırıcı olarak görülmeye başlamıştı. Burada Arapça'dan çevrilmiş Aristoteles'e ait birçok metnin ağırlıklı olarak Platoncu bir bakış açısıyla yazıldığını ve bu metinlerin skolastik felsefenin özünü oluşturduğunu hatırlayalım. Hümanistler skolastik yöntemleri reddetmişler, Arap "filozof" geleneğine karşı çıkmışlardı. Arap metinlerini eleştirmek işin bahanesiydi. Avrupa kültürünün belli bir bölümünde kök salmış olan Arap karşıtlığı saldıracak yeni bir hedef bulmuştu kendine; Arapçılığın doğasını değiştirmeye çalışmak onu daha da güçlendirirdi. Önce sahte Peygamber ve onun şiddete ve ahlâksızlığa hoşgörüyle bakan dini vardı; sonra *chansonlar*'da tasvir edildiği üzere, onun canavar, putperest, şeytani takipçileri gelmişti; en sonunda, Arapların "filozof" sıfatıyla saygı gördükleri uzun bir dönemin ardından, hümanizmin babası Francesco Petrarca'nın başlattığı Arapların hor görülmesi dönemi başlamıştı.

Bu arada Araplar Akdeniz sahnesinden geri çekilirken, yeni bir Müslüman düşman ortaya çıkmıştı. On üçüncü yüzyılla on dördüncü yüzyıl arasında Haçlılar dikkatlerini Kuzey Avrupalı paganlara, Catharlara, İtalya'daki Ghibellinoculara, papalığın siyasi düşmanlarına, hatta kiralık askerlere çevirmişti. Şimdi ise Doğu'dan gelen Müslüman dalgasına karşı koymak için onların yardımına ihtiyaçları vardı. On birinci yüzyılda, Müslümanlığı yeni benimsemiş olan Selçuklu Türklerinin Akdeniz'e doğru yayılmaya başlamasının dolaylı bir sonucu olarak hac yolları üzerinde ilk *peregrinato Hierosolymitana*'lar ortaya çıkmaya başlamıştı. On dördüncü yüzyılla on beşinci yüzyıl arasında yeni bir Türk tehdidi "beyaz balina"nın, yani Haçlı Seferleri'nin görünüşünün ve amaçlarının daha da değişmesine yol açacaktı.

Osmanoğulları

Dördüncü Haçlı Seferi'nin 1204'de Konstantinopolis'in fethi ve Bizans İmparatorluğu'nun 1261'de Palaiologos ailesinin hükümdarlığında (tümüyle farklı bir biçimde) yeniden kurulmasının yanı sıra en önemli sonuçlarından biri, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu Yarımadası'ndaki denetimini tamamen yitirmesiydi. Moğolların Yakındoğu'ya gelmelerinden sonra bu bölge Ermeniler, Tatarlar, Mısır'dan gelen Memlükler, Kilikya'daki kaybettiği üslerini yeniden ele geçir-

meye çalışan Kıbrıs Krallığı ve St. Jean Şövalyeleri (artık Rodos'ta üslenen Tarikat bazı bölgeleri, en azından eski Frigya, Lidya ve Karia'daki bazı yerleri denetimleri altına almaya çalışıyordu) arasında bir tampon bölge haline gelmişti. On dördüncü yüzyılın ortalarında İran'daki Tatar İlkhanlığı ile onun rakibi Altın Ordu Hanlığı'nın aynı zamanda dağılması birçok Türk-Moğol gruba hareket rahatlığı sağlamış, bu gruplar Anadolu Yarımadası'na yerleşmişler ve burada adeta mistik bir cihat duygusuna sahip bir sürü gazi sultan ortaya çıkmıştı. Bu gazilerin sahip olduğu bu misyon duygusu Aydın Sultanlığı ile Türk kökenli iki beylik olan Sünni Akkoyunlular ve Şii Karakoyunlular gibi güçlü toplulukların kurulmasını sağlamıştı. On dördüncü yüzyılla on beşinci yüzyıl arasında bu iki beylik Doğu Anadolu'yla Batı İran arasındaki bölgeyi ele geçirmek için birbiriyle mücadele etmişti. Akdeniz'in Kuzeydoğu köşesinde Türklerin yarattığı bu patlama beraberinde Avrupa'ya hiç beklenmedik sorunlar getirmişti. Anadolu'daki tehlike göz ardı edilemezdi. 1344-1346 yılları arasında Venedik, Cenova, Kıbrıs ve Rodos Şövalyeleri'nden kurulu bir "Haçlı Birliği" Türk korsanlarının yuvası haline gelmiş olan Smyrna (bugünkü İzmir) şehrine karşı bir *passagium particulare* oluşturmuştu. Yeni Haçlı Seferleri yapılması fikrinin ateşli savunucularından Papa VI. Clement, Smyrna'yı fethedecek kişiler için Avrupa genelinde bir çağrıda bulunmuş ama buna tek olumlu cevap Burgonyalı soylu Humbert'ten, Viennois'lı Dauphin'den gelmişti. Fransa ve İngiltere kralları aralarında yeni başlayan anlaşmazlığın sürmesi için ellerinden gelen gayreti esirgemiyorlardı ve Cenova kısa bir süre sonra elindeki kozları ortaya dökmüştü; Cenova Smyrna'dan ziyade Sakız Adası'nı (önemli bir mastika üreticisiydi) yeniden ele geçirmekle ilgiliydi; Sakız Adası'nı Bizanslılar 1329'da Cenovalı hükümdarı Martino Zaccaria'nın elinden almışlardı. Sakız Adası üzerinde Venediklilerin de gözü vardı. 1346'nın bahar aylarının sonlarında Ceneviz gemilerinden oluşan bir filo Sakız'a ve Zaccaria'nın eskiden sahip olduğu anakaradaki Eski ve Yeni Foça'ya yanaştılar; Foça kumaşların renklendirilmesinde kullanılan etkili bir ağartıcı olan şap bakımından zengin bir yerdi. Ceneviz filosu burada durmuş ve Haçlı seferi için daha fazla ilerlememişti. Bu sefer neredeyse tüm Avrupa güçlerinin açgözlülüklerini ortaya döktükleri bir sefer olmuştu.

Salgın bir hastalık bu seferin çok çabuk sona ermesine neden oldu. 1350'de Rodos Şövalyeleri Smyrna'nın yöneticileri ilan edilmişler ama şehrin kalesinin denetimi Türklerin elinde kalmıştı ve Venedik-

liler önemli ticari imtiyazlara sahip olmuştu. Haçlı seferinin masum kahramanı Viennois'lı Humbert ganimetlerden hiçbir pay almayacağını açıklamış, kısa bir süre sonra ise tüm serveti İngiliz korsanlar tarafından çalınmıştı. Yorgun ve gerçeklerin farkına varmış bir halde sırtını dünyaya ve onun gösterişlerine dönmüş ve Dominiken rahibi olmuştu. Bu dini işlerde talihi yaver gitmişti: Önce Konstantinopolis'in Latin Başrahibi olmuş, daha sonra da Reims'in Başpiskoposluğuna getirilmişti.

Bu arada Akdeniz'in Müslüman tarihinin asıl kahramanları Anadolu'da ilerleyişlerini sürdürüyorlardı. Bunlar 1230'larda Moğol ilerleyişi nedeniyle batıya doğru itilen ve Konya Selçuklu Sultanı'na hizmet eden bir Türk beyliğinin mensuplarıydı; Selçuklu Sultanı onlara Konstantinopolis'ten çok da uzak olmayan bir bölgede bir yer vermişti. On üçüncü yüzyılın sonlarına doğru beyliğin başı Osman Bey (1291-1326) İran'daki Moğollarla Mısır'daki Memlükler arasında sıkışıp kalmış olan Konya Sultanlığı'nın içinde bulunduğu krizden yararlandı. Daha sonra Osman'ın yerine geçen oğlu Orhan Konstantinopolis içindeki taht kavgalarından yararlanarak Bitinya, Bursa (eski Prusa), İznik (eski Nicaea), Nicomedia (bugünkü İzmit) ve nihayet Çanakkale'nin Avrupa yakasındaki Gelibolu'yu merhale merhale imparatorluğun elinden almayı başardı; bu başarılar ona Boğazlar üzerinde denetim kurmasına ve Balkan Yarımadası'na geçmesine olanak sağladı. Bu sıralarda Bizans hepsi de güç kazanmayı uman bu küçük düşman gruplarının başkentini adeta bir kurt kapanı gibi çepeçevre sardığını fark etti; ama artık çok geçti. İkisi de Osmanlı'nın elinde olan Thrace (Trakya) ve Bitinya arasında sıkışıp kalmış olan Bizans İmparatorluğu tümüyle başkentinden ve Boğaziçi'ni çevreleyen alandan ibaret kalmıştı. Bu arada Türk korsanlar Ege'de kol geziyor, Ceneviz ve Venedik gemilerine hayatı dar ediyordu.

Artık Osmanlı tehlikesi neredeyse Tuna'ya kadar sıçradığı için Avrupa ansızın kaybedecek zaman kalmadığını anladı. Ancak Papa VI. Innocentius'un Avignon'da verdiği konferans fiyaskoyla sonuçlandı.

Avrupa'da yeni bir Haçlı seferi için umut tohumları yeşermeye başlamıştı. 1370'te Kardinal Pietro Roger Papa seçilmiş, adeta bilinçli bir biçimde XI. Gregorius adını almıştı. Gregorius daha önce Haçlı seferi yapılması taraftarı en az üç ünlü papanın adıydı. XI. Gregorius kısa bir süre içinde, 1371'de Roma'yı tekrar papalığın merkezi yapma hazırlıkları yaparken, yeni bir *passagium generale* ilan etmişti. Bunlar onun programının iki ana özelliği olacaktı ve bunların her ikisi de dö-

nemin iki büyük Hıristiyan *prophetissae*'si İsveçli Bridget'le Sienalı Katerina'ın desteğini alacak, onlardan teşvik görecekti. Temmuz 1375'te yeni bir Haçlı seferi ilan edildi. Katerina askerlere Tanrı'yla aralarında barış sağlama imkânı tanıyarak profesyonel askeri birlikleri sefere katılmaya teşvik etmeyi umuyordu. Katerina ayrıca bu seferin Fransa ile İngiltere arasındaki bitmek bilmeyen çatışmaları sona erdirip barış veya en azından bir anlaşma yapılmasını sağlayacağına inanıyordu. Sienalı azize, Fransa Kralı V. Charles'ın kardeşi Anjou Dükü Louis'yi *passagium* davasına hizmet etmeye teşvik etmeyi başarmıştı. Ne var ki, umutları katı siyasi gerçekler karşısında tuzla buz olmaya mahkumdu. Papa'nın Roma'ya dönüşü Kilise'ye o çok istediği desteği almasını sağlamak bir yana, Batı'daki "Büyük Bölünme" olarak adlandırılan dönemin başlamasına neden olmuştu. Çatışmalardan iyice bitap düşmüş bir halde olan İngiltere ve Fransa çocuk denecek yaştaki birinin tahta çıktığını görme bahtsızlığını yaşamıştı: İngiltere'de II. Richard, Fransa'da da yarım akıllı VI. Charles. 1381'de İngiltere Wat Tyler isyanıyla çalkalanıyordu; Flanders 1382'de Ghent'te çıkan dokumacıların isyanı sonucu yerle bir olmuştu; ardından Paris ve Rouen'de de isyanlar çıkmıştı. Bu sıralarda yeni bir veba salgını Avrupa'yı kasıp kavurmaya başlamıştı.

Avrupa'daki siyasi ve toplumsal kargaşa, sık sık yaşanan veba salgını, Kilise'de yaşanan o büyük bölünme, ilerleyen Türk ordularının yarattığı korku, Kilise'nin Hıristiyanlığın ilk günlerindeki saflığına döneceğini umanların yaptığı propagandalar, tüm bunlar dile getirilen kıyamet kehanetlerinde ve din amaçlı halk hareketlerinde umutları ve korkuları besledikçe besliyordu. 1378-1380 yılları arasında, Avignon'daki Papa'yla Fransa Kralı'nın Kilise'nin saflaştırılmasını amaçlayan mezheplerarası bir yenilenme hareketini destekleyeceklerine dair bir kehanet tüm Avrupa'da dolaşmaya başlamıştı; bu hareket Kudüs'ün kurtuluşuyla sona erecekti. Cenova Dükü'nün Fransız-Avignon birliğine katılmasını sağlamak amacıyla 1386'da Cozensalı münzevi Telesphorus tarafından Cenova Dükü'ne ithafen kehanet amaçlı bir risale yazılmıştı. Bu Avrupa'da yüzyıllar boyunca rağbet gören büyücülüklerden biriydi.

Kıyamet fantezileri Philippe de Mézières'in yazdığı *Le Songe du vieil pélerin* gibi metinlerin vazgeçilmez özelliklerindendi; Philippe de Mézières Haçlı seferiyle ilgili teori üreten birçok kişinin yıllardır kafalarından geçen ama hayata geçiremedikleri düşüncelerine göre Haçlı Seferleri'ne katılan tüm tarikatları birleştirip onların yerine ge-

çecek olan *Nova Religio Passionis Jesu Christi* adlı yeni bir tarikatın kurucusuydu. Kudüs'e hac ziyareti gerçekleştiren, Haçlı Seferleri tasarlayan ve kadınların korunması için Şövalye Tarikatları keşfeden Jean Le Meingre (ünlü "Mareşal Boucicaut") gibi kişiler de bu tür fantezilerle ilgilenmişlerdi.

Bu arada Osmanlılar ilerlemeye devam ediyordu. Sultan Beyazıt (1389-1402) Haziran 1389'da yapılan şiddetli Kosova Savaşı'nda yeni yeni palazlanmakta olan Sırp gücünü bozguna uğratmıştı. Osmanlılar Eflak, Bulgaristan, Makedonya ve Thessaly'yi dize getirdikten ve Eflaklıları tekrar Tuna'nın kuzeyine püskürttükten sonra 1394'te Selanik'i fethetmişti.

Ortama yeni bir terör dalgası hâkim olmuştu. *Basileus* II. Manuel yeni bir Haçlı seferi için taraftar toplamak üzere Avrupa genelinde uzun bir yolculuğa çıkmak istemiş ama parası yetmediği için Venedik'e sapmış ve Venedik hükümdarına Lemnos Adası'nı satmayı teklif etmişti. Ancak bu son derece hatalı bir davranıştı. Serenissima, sultanla karşı karşıya gelmek istemiyordu, bu nedenle *basileus*'u ihtiyatlı ve basiretli davranmaya davet etmişti.

Macaristan Kralı Sigismund, Türklerin Balkanlar'daki ilerleyişinden endişeliydi. İki papaya, Avignon'daki XIII. Benedictus ile Roma'daki IX. Bonifatius'a baskı yapmış, böylece Venediklilerin bile (istemeyerek de olsa) katılmak zorunda oldukları yeni bir Haçlı seferinin ilan edilmesini sağlamıştı. Fransa'yla İngiltere arasında 1388'de yapılan anlaşmanın süresi Haçlı seferi yapılır düşüncesiyle 1396 yılına kadar uzatılmıştı. Avrupa'yı dünyanın sonu ve günahların affı tartışmalarının canlandırdığı yeni bir heyecan dalgası sarmıştı böylece. Dominiken Vaizi Vincent Ferrer Deccal'in hayalini gördükten sonra kendi kendine eziyet eden bu hareket yeni bir soluk buldu. Haçlı Seferi, Burgonya Dükü Cesur Philip'le (II. Philip) gerçek bir otoriteye sahip bir hamiye kavuştu; II. Philip sefer için büyük meblağlarda para toplamayı başarmıştı. II. Philip, Nevers Kontu olan oğlu John'u (daha sonra Korkusuz John diye anılacaktı) seferin başına getirdi. 20 Nisan günü Fransız, Alman, İngiliz ve İtalyan şövalyelerden oluşan coşkulu bir ordu Dijon'dan hareket etti. Nisan sonunda Buda'ya ulaştıklarında Macar Kralı da onlara katıldı; Macar Kralı'nın beraberinde Eflak'tan gelen voyvoda askerleri (artık onun emrindeydiler) vardı. Onlar Buda'da bir araya geldikleri sıralarda ise Rodos Şövalyeleri'ni, Venediklileri ve Cenevizlileri taşıyan gemi filoları Karadeniz'den geçerek Tuna'nın ağzına ulaşmıştı. Sefere katılan as-

kerlerin sayılarının yüz bin olduğu tahmin ediliyor, ki bu sayı hiç de abartılmamış olabilir.

Ancak 26 Eylül günü, bugün Bulgaristan otoyolunun Morava'nın güney koluyla birleştiği yer olan Nicopolis'te bu heybetli Haçlı ordusu ağır bir yenilgi aldı. Bu yenilginin şövalyelerin fevriliğinden, çevreyi ve Türk askeri geleneğini tanımayışlarından kaynaklandığı anlaşılıyor. Yenilgi daha sonra tam bir katliama dönüşmüş, tüm savaş esirlerinin soğukkanlı bir şekilde öldürülmesiyle daha da vahim bir hal almıştı; ancak yüklü fidyeyi ödeyenlere dokunulmamıştı. Bu talihli kişiler daha sonra 1397'de yurtlarına geri gönderilmişti.

On dördüncü yüzyıl fidyeler için para toplama telaşıyla, belli belirsiz Haçlı seferi planlarıyla ve yaşanan son veba salgınıyla iyice artan kıyamet günü kehanetleriyle sona ermişti.

Tam bu sıralarda bir mucize veya hemen mucize olarak yorumlanan bir şey gerçekleşti. Bir Turan prensi Maveraünnehir'de ortaya çıkmış, Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasından yararlanarak ilerlemesini sürdürmüş ve Cengiz Han'ın gücünü yeniden pekiştirmişti. Timur adlı bu prensin adı hâlâ tartışma konusudur; ancak bu adın "demir" anlamına gelen bir Türk-Moğol sözcüğünden türetilmiş olması muhtemel gibi görünüyor. Batı'da Timurlenk adıyla bilinen bu prens on dördüncü yüzyılın son on yılı içinde anayurdu Semerkant'tan akınlar düzenlemiş, savaş konusunda müthiş bir zekâya sahip olduğunu ve gaddarlıklarını düşünüp taşınarak gerçekleştirdiğini göstermiştir. Timur, Tebriz ve Tiflis'te büyük ticaret noktaları bulunan İran ve Gürcistan'ı hemen ele geçirdi; oradan Mezopotamya'ya sıçradı, 1392'de Bağdat'a girdi ve Suriye'ye kadar ilerleyerek Halep Sultanı'nı dize getirdi. 1395'te bir meydan savaşında Altın Ordu Hanı'nı yendi. Sonra doğuya yönelerek İndus Nehri'ne kadar gitti ve 1398'de Delhi şehrini yerle bir etti. Ardından Suriye'ye geri döndü ve Şam'a ulaştı. 1401'de Şam'da yıllardır kendisiyle tanışmak için sabırsızlanan ünlü Kuzey Afrikalı tarihçi ve felsefeci İbn Haldun'la karşılaştı. Birbirlerine hediyeler verdiler ve tarih, din ve hukuk konularında tartıştılar.

Bu sıralarda Timur'un dev imparatorluğu Kafkaslar'a kadar uzanıyordu; Hazar bölgesinin güney ve orta bölümleri, Aral Denizi ve Siri Derya ile İndus Nehri arasındaki tüm bölge imparatorluğunun sınırları dahilindeydi. Akdeniz'de Timur'a karşı durabilen tek hükümdar Osmanlı Sultanı'ydı.

Bu nedenle bu noktada Avrupa'nın çıkarlarıyla Semerkant Hanı'nın çıkarlarının kesiştiği açıktı. Ayrıca Timur'un bu hızlı ilerleyişi

Avrupalılara Moğolların yüz elli yıl önceki muazzam atılımlarını hatırlatmıştı. Bu anılar Osmanlıları, Timur'un Ural-Altay dünyası üzerindeki denetimine karşı koyabilen yegâne gücü dize getirmek için Step halkıyla Hıristiyanların bir ittifak kurması gibi aptalca bir umudu körükledi. Burada asıl amaç İslâm'ın yenilgiye uğratılması değildi; zira Timur da Müslüman'dı. Üç yüzyıldır umudu ve hayalleri canlı tutan efsaneler Avrupa'nın her yanında yeniden ortaya çıktılar: Prester John Efsanesi, Üç Bilge Adam Efsanesi ve İsa'nın havarilerine Asya'nın tam göbeğindeyken Tanrı'nın nasıl yardım ettiğinin anlatıldığı efsane. Avrupalı tüccarlar da Karadeniz'den Ermenistan'a, oradan İran ve Doğu Asya'ya giden ve on üç ile on dördüncü yüzyıllarda çok sayıda maceracının, diplomatın ve misyonerin kullandığı hızlı, güvenli kervan yollarını yeniden açacak olan *pax mongolica*'nın yeniden ortaya çıkacağını umut ediyordu. *Basileus* Manuel'in Avrupa'ya giderken Konstantinopolis'i teslim ettiği Bizans Prensi John Trebizond'un Yunan İmparatoru'nun (Komnenos sülalesindendi) aracılığıyla hanla iyi ilişkiler kurulması konusunda Galata'nın Ceneviz podestasıyla anlaştı. Bizans o sıralarda Beyazıt'a vergi veriyordu; Prens John Beyazıt'ı müttefiki kabul ediyordu. Bu arbedeye Fransa kralı da katılmıştı; Dominiken misyonerler aracılığıyla (Dominikenler Moğollarla her zaman iyi ilişkiler kurmuştu ve İran'la Ermenistan'ı çok iyi tanıyordu) Timur'a, Osmanlılara karşı Hıristiyanlarla birlikte harekete geçmeyi teklif etmişti. Bu IX. Louis'in kurduğu bir hayalin yeniden canlanmasıydı; artık Fransa Liguria sahilindeki şehirleri yönetmeye başladığı için bu hayalle birlikte Levant'taki Ceneviz ticaret imparatorluğunun güçleneceği umudu da yeniden alevlenmişti. Cenova ile Venedik, Moğol lidere denizden İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı bloke etmesine yetecek kadar destek verebilmiş olsaydı tarihin akışı farklı olabilirdi.

Moğollarla Osmanlılar Temmuz 1402'de Ankara yakınlarında karşı karşıya geldiler. Bu sefer talih Moğollardan yanaydı. Nicopolis fatihi yenildi ve son günlerini zindanlarda geçirdi, iğrenç aşağılamalara maruz kaldı. Venedikliler bunu hemen fark ettiler; Fransızlarla Cenevizliler ise (her zamanki gibi atılgan Boucicaut hazır ve nazırdı) Konstantinopolis'in *basileus*'una yardım önerisinde bulunma yolunu seçtiler. On beşinci yüzyılın başlarında bu durum yeni "Haçlı Seferleri"ne ve Doğu Akdeniz'de Venediklilerle Cenevizliler arasında çatışmalara neden oldu. Avrupalılar Osmanlıların güçlerini yeniden topladıkları gerçeğini görmezden geldiler. Arka arkaya üç sultanın

tahta oturduğu karışık bir dönemden sonra Osmanlılar I. Mehmet ve oğlu II. Murat'la istikrarlı bir yönetime kavuştu. 1422'de II. Murat Konstantinopolis şehrini resmen istedi ve şehri kuşattı. Aslen bir güç veya niyet gösterisi olması muhtemel bu kuşatma hiçbir sonuca bağlanmadan üç ay sonra sona erdi; ama bu yanılsama daha fazla sürdürülemezdi. II. Manuel 1423'te görevden istifa etti, iki yıl sonra yerine VII. John geçti. Bu arada II. Murat Venedikliler ve Cenevizlilerle iyi geçiniyordu. II. Murat onların Konstantinopolis'te ekonomik yönden ve denizcilik açısından güçlü olduğunun farkındaydı ve her ikisine yakınlık göstererek aralarını açmayı umuyordu. 1423'te Selanik Venedik'e teslim oldu. Murat 1430'da Milan Dükü Filippo Maria Visconti'nin yardımıyla şehri aldı; Visconti Venedik'in düşmanıydı ve Cenova aracılığıyla başka bir Müslüman hükümdar olan Tunus Emiri'yle mükemmel ticari ve diplomatik ilişkiler sürdürüyordu.

II. Murat, elinde olsa bile, Batı'yla bozuşmaya niyetli değildi. Selanik'i fethettikten sonra Venediklilerin kaybını çok uygun bir ticari anlaşmayla tazmin etti. Sonra Cenovalıları Osmanlı topraklarında yatırım yapmaya teşvik etti ve 1437'de Anadolu'daki şap madenlerini kullanmalarına izin verdi. 1433'te Osmanlı Sarayı'ndan bir heyet Nicopolis Savaşı'na katılmış olan Macar Kralı Sigismund'u Basel'de ziyaret etti. Yaşlı Haçlı, heyeti çok sıcak karşılamıştı.

Haçlı ideali henüz ölmemişti. 1422'de, Sultan Murat ve askerlerinin tehditkâr bir biçimde Konstantinopolis'in surlarının dibinde bittikleri yıl, Agincourt fatihi V. Henry öldü. Ölmeden önce ölüm döşeğinin çevresine keşişler sıralanıp Mezmurlar'ı okumuşlar. "Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, ut aedificentur muri Jerusalem"[1] bölümüne geldiklerinde, ömür boyu Fransa'yı dize getirmeye çalışmış olan hükümdar onları susturmuş ve en büyük isteğinin krallığında işler yoluna girdikten sonra Kutsal Şehir Kudüs'ü özgürlüğüne kavuşturmak olduğunu söylemiş. Aziz Louis gibi o da, Kudüs'ün adını sayıklayarak ölmüş.

[1] Mezmurlar 50.19 (51.20).

8

"Inimicus crucis, inimicus Europae": Osmanlı Tehdidi

Kızıl Elma'nın Peşinde

Her iki ulusun ve halkın da kökleri bayağı eskilere dayanıyordu ve her ikisi de uzun bir geçmişe sahipti; diğer uluslar gibi Osmanlıların da gerçekleşmesini umdukları hayalleri ve kehanetleri vardı. Ural-Altay halklarının hayatlarına iki mit hâkimdi: Ünlü, ilkel yaratık Kurt ile arzu ve mutluluğun eski simgesi Elma.

Türk-Moğol halk hikâyelerinde efsane şehir Kızıl Elma'nın imgesi ikide bir karşımıza çıkar. Orta Asya'nın bu göçebe halkı yüzyıllar boyunca Hazar Denizi, Gobi Çölü ve Tienşan arasındaki bölgede kum fırtınaları ve tipilerin buzlu esintileri arasında bu şehrin onlara göz kırptığını görmüştü. Kızıl Elma şehri devasa bir altın kubbe şeklinde tasvir edilmiş ve böyle tanınmıştı. Osmanoğulları ve tebaaları için bu kubbe Konstantinopolis'teki Aya Sofya'ydı; sonra Kudüs'teki Kubbet-ül Sahra olmuş, bir süre sonra, yani on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ise iki kez kazanılıp kaybedilmiş olan Buda ve Viyana'ya, zafer sarhoşluğunun etkisiyle de Roma'ya dönüşmüştü. Eski efsanelere ve gerçekleşmesi arzu edilen hayallere hürmeten Kazakistan'ın başkentini Alma Ata, yani "Baba Elma" olarak adlandırmışlardı.

Kızıl Elma'nın peşinde giderken Step halkı, Yeni Roma'nın surları dibine gelmişti. İşte o zaman Boğaziçi'nin puslu sularının üzerinde parlayan altın elmayı almak istediklerini anlamışlardı.

1421'de Korkusuz John'un oğlu ve yeni Burgonya Dükü İyi Yürekli Philip daha önce büyükbabasının ve onun da babasının yaptığı gibi Doğu'yla ilgili hayaller kuruyordu. Babası Guillebert de Lannoy, Batı'daki hizipleşme durdurulduğu ve İngiltere'yle Fransa arasında anlaşmazlık yaratan Agincourt konusu son demlerini yaşadığı için hazırlanması tasarlanan yeni Haçlı seferine uygun bir zemin olup olmadığını araştırmak üzere Levant'a gönderilmişti. 1433'te Dük, Burgonya'dan başka bir sefir, Bertrandon de la Brocquiére'i göndermişti. Bu iki keskin zekâlı gözlemci aynı sonuca ulaşmıştı: Türkler yenilmesi zor, güçlü, disiplinli bir halktı.

Bu sıralarda Philip Brabant, Limburg ve Lüksemburg'a doğru yayılmasını engellemeye çalışan İmparator Sigismund'la savaşmakla meşguldü. Philip'in prestijini artıracak ve onu ahlâken diğer Hıristiyan hanedanları içinde en üst seviyeye çıkaracak bir başarıya ihtiyacı vardı: Konstantinopolis'in laçka *basileus*'undan, yani uyuşuk Kutsal Roma İmparatoru'ndan ve Kanal'ın öteki tarafındaki dominyonlarını ellerinde tutmaktan başka bir şey düşünmeyen Fransa ve İngiltere krallarından daha saygın olmak istiyordu. "Batı'nın Grandükü" hiçbirinden çekinmiyordu; ne kararsız Fransız Dauphin'den (daha sonra Fransa Kralı VII. Charles olacaktı) ne de İber hükümdarlardan. Haçlı seferi ona elde etmeyi umduğu prestiji sağlayacaktı: Papalık meclisinin desteğiyle seferin tek lideri olacak ve Haçlı Seferleri'yle ilgili teori üretenlerin üzerinde yüz elli yıldan daha fazla bir süredir tartışıp bir sonuca varamadıkları *bellator rex* (savaşçı kral) olarak ün yapacaktı.

Artık *basileus* VIII. John neredeyse o muhteşem başkentinin boyutlarına indirgenmiş olan imparatorluğunun kritik bir noktaya doğru gittiğini anlamaya başlamıştı. 1437'de İmparator bu sefer Basel'de toplanan başka bir mecliste bir araya gelen Latin Kilisesi'nin liderlerinden destek talep etmek üzere Avrupa yolculuğuna çıktı. Batılı din adamlarının kendisine ne tür bedeller ödetmek istediklerinin farkındaydı: Aşağılanacak, kendisinden Rum Kilisesi'nin bağımsızlığından feragat etmesi ve mezheplerarası hizipleşmenin boyun eğme karşılığında çözümlenmesi istenecekti. Bunun dışında, VIII. John din çevrelerinde, özellikle Yunan rahipler ve başkentin sıradan inançlı sakinleri arasında Osmanlı sarığının Roma'daki papalık tacından daha iyi olduğu fikrinin gizli gizli, bazen de açıkça dile getirildiğinin farkındaydı. Müslümanlar Yunan Hıristiyanları, bir *zımmi* cemaatini (koruma altında olan ve din özgürlüğüne sahip bir topluluk) rahat bıra-

kırlardı; oysa Latinler onların mezhep, komünyon ve din özgürlüklerini ellerinden alırlardı.

Bu sıralarda Türkler Bizans etrafındaki halkayı daralttıkça daraltıyor, kuzeybatıya doğru, Avrupa yönünde ilerlemeye devam ediyordu. 1437'de İmparator Sigismund'un ölümünden ve sonrasında yaşanan taht kavgalarından yararlanan Sultan II. Murat, Transilvanya ile Sırbistan'a hücum etti. Despot George Brankoviç'in kahramanca bir direniş örneği sergilemesine rağmen birkaç yıl sonra tüm Sırbistan Osmanlıların eline geçti; Transilvanya ise Voyvoda Yanoş Hunyadi'nin kahramanlığı sayesinde özgür kaldı ama muallakta bir özgürlüktü bu. Basel'de din adamları yeni bir hizipleşme içine girdiler.

Rum Kilisesi kararsız bir hükümdar ve mecalsiz bir patrik tarafından temsil edilmesine ve Latin Kilisesi hizip kurbanı olmasına rağmen, 6 Temmuz 1439'da Floransa'da iki Kilise'nin birleştiği ilan edildi; Papa IV. Eugenius ile onun davasına sadık olan yüksek rahipler meclisin karargâhını önce Basel'den Ferrara'ya, sonra da Ferrara'dan Floransa'ya taşımışlardı.

Ertesi yılın baharında Türkler hücuma geçtiler; bu kez tümüyle Transilvanya ile Macaristan üzerine odaklanmışlardı. Abla Greca şehrine, Beograd'a veya Slavların "Beyaz Şehir" dedikleri şehre, yani Belgrad'a şiddetli bir saldırı düzenlediler. Belgrad çok güçlü bir direniş göstermişti, öyle ki Eylül ayında sultan toparlanıp gitmek zorunda kalmıştı. Macar Kralı Ladislas Jagiello'nun Tuna'yla Tibiscus arasındaki bölgenin savunulması görevini verdiği Yanoş Hunyadi, Müslüman ordularına karşı o kadar başarılı bir direniş göstermişti ki, Macar soylular bile kendi aralarındaki anlaşmazlıkları unutup voyvodalarının, inancın ve özgürlüğün destekçisinin etrafında bir çeşit Kutsal Birlik halinde birleşmişlerdi.

1443'ün başlarında Papa IV. Eugenius'un yayımladığı genelge tüm yüksek rahipleri Türklere karşı yapılacak savaşı desteklemek için gelirlerinin yüzde onunu bağışlamaya davet ediyordu. Papa da bir kara ordusuyla bir donanmayı tam teçhizat donatmak için sahip olduğu kaynakların beşte birini feda etmişti. Macaristan'da kardinal elçisi Giuliano Cesarini Haçlı seferinin güçlü bir savunucusuydu; Polonya, Eflak ve Ragusa -Aziz Blaise'in cesur cumhuriyeti- Papa'ya büyük bir şevkle destek veriyordu. Sefer başarılı olabilirdi. Epir soylularından İskender Bey Arnavutlarla Karadağlıları kâfirlere karşı güçlendirirken, George Brankoviç Sırpları yeniden örgütlüyordu. Hıristiyanlar Anadolu'da beklenmedik ama değerli bir müttefik buldular kendile-

rine: Laranda Sultanı 'Laranda, Tuz Gölü'yle Toroslar arasındaki bölgeydi' İbrahim Bey, Sultan'ın kayınbiraderi olmasına rağmen onun Asya'da üstünlük kurmasını engellemeye kararlıydı. Bu arada Mistra Despotu Konstantin Palaeologos, Mora'da (Peloponnes) kişisel bir "Haçlı seferi" düzenlemekle meşguldü. Sultanın hizmetinde olduğunu ilan eden Atina Dükü Florentine II. Neri, Acciaioli'nin topraklarını işgal ettikten sonra Konstantin Palaeologos, Konstantinopolis yönünde Yunanistan ve Thesally'ye doğru ilerliyor, gittiği her yerde Yunanlarla Trakyalıları Osmanlılara karşı kışkırtıyordu.

Durum iyi görünüyordu. Ancak Batı'da vaizlerin ve yazarların belagatlı laflarıyla takviye görmesine rağmen Haçlı seferiyle ilgili yapılan çağrılara her zamanki gibi kulak veren pek yoktu. Fransa'da Yüz Yıl Savaşları henüz sona ermemişti; İtalya'da Anjoulular ile Aragonlular arasında cereyan eden Napoli Krallığı'nı elde etme konusundaki anlaşmazlıklar henüz yeni bitmiş, geride kötü anılar bırakmıştı. Bunun dışında, Cenova, Venedik ve Floransa Osmanlı Sultanı'yla iyi ilişkiler geliştirilmesi konusuna pek sıcak bakmıyordu. Henüz imparatorluk tacını Papa'nın ellerinden giymemiş olan Yeni Kutsal "Roma" İmparatoru III. Friedrich Hapsburg, Macar Kralı Ladislas'ın konumunu güçlendirmekten başka bir işe yaramayacak olan bir girişimde yer almamaya kararlıydı. III. Friedrich, Bohemia'nın durumunun hâlâ istikrarsız oluşunu bahane ederek (Husçular hâlâ bastırılamamıştı) o zaman için bir Haçlı seferine katılamayacağını belirtti.

1443'te Buda'da toplanan işgal ordusu servet peşinde olan başıbozuk askerlerden oluşuyordu. Buna rağmen ordunun harekâtı muhteşem başlamıştı; Niş yakınlarında zafer kazanmışlar, Sofya'yı ele geçirmişlerdi. Ancak tam bu sırada sert Balkan kışı ve Türk gerilla taktikleri üstünlüğü ele geçirdi. Haçlılar Belgrad, sonra da Buda'ya kederli bir şekilde döndüler; Brankoviç ise (Sırbistan'ın despot yöneticisi olan Brankoviç aynı zamanda Murat'ın hem hizmetindeydi hem de onun kayınbiraderiydi) Karaman beylerinin niyetleri konusunda endişeli olan Murat'ın dört gözle beklediği barışın sağlanması için aracılık etti.

Nisan ayında Macaristan Kralı Ladislas, II. Murat'tan ateşkes anlaşması talep etti. Bu arada Kardinal Cesarini ile onun çevresindeki Haçlı seferi yapılması taraftarı olan kişileri kızdırmamak için onlara da yazın Osmanlılara karşı tekrar silahlanacağını söyledi. Ona kimse inanmamıştı, casuslarından her şeyi öğrenmiş olan II. Murat hariç. O sıralarda Osmanlı topraklarında bulunan istisnai bir gözlemci, hü-

manist Anconalı Ciriaco de Pizzicolli, yapılan ateşkes anlaşmasına rağmen Edirne Kalesi'nde hummalı bir çalışmanın sürdüğünü belirtir. On yıllık ateşkes anlaşması imzalarken Ladislas'ın niyetinin daha baştan bozuk olduğu anlaşılıyor. Temmuz'un sonunda Alvise Loredan ile Papa'nın yeğeni olan Kardinal Elçisi Francesco Codulmer komutasındaki bir filo Venedik'ten demir alıp Tuna'nın ağzına doğru hareket etti. II. Murat, Karamanoğlu İbrahim Bey'le savaşmak üzere hemen Anadolu'ya geçti; Edirne ise bir Şii grubunun başlattığı dini bir ayaklanmayla Yeniçeriler'in kazan kaldırması sonucu bir kargaşaya doğru sürükleniyordu.

Bu durum Osmanlı yılanının kafasını ezmek için benzersiz bir fırsat sunuyordu. Kardinal Cesarini için kararsız, sadakatsiz Ladislas'ı yönlendirmek hiç de zor olmamıştır herhalde; zira Ladislas ilk duyduğu şeyden hemen etkilenen birisiydi.

4 Ağustos günü Szegedin'de Polonya ve Macaristan'ın kral ve soyluları Türklerin Avrupa'dan defedilmesini başaracaklarına dair yemin ettiler. Sadece Sırp despotu geri adım atmış ve ayrı bir barış anlaşması tasarısından yana olduğunu belirtmişti.

Bu sıralarda II. Murat'ın İbrahim Bey'i yenmesine ramak kalmıştı; Murat, İbrahim Bey'le hızlı bir anlaşma imzalayıp hemen Boğazlar'a doğru harekete geçti. Loredan ile Codulmer'in komutasındaki filonun görevi Murat'ın Avrupa'ya geçişini önlemek için Boğazlar'ı tıkamaktı. Ama böyle bir şey olmamıştı. II. Murat Boğaziçi'ni geçtiği sıralarda Haçlı gemilerinin sultanın son anda yardıma çağırdığı Galata'daki Cenevizliler ile birkaç Venedik gemisi tarafından Marmara Denizi'nde durdurulduğu anlaşılıyor. IV. Eugenius'un yayımladığı bir emirnamede kâfirlere yardım ettikleri için lanetlediği "sahte Hıristiyanlar" bu Cenevizlilerle Venedikliler olsa gerek.

Savaş Varna şehri yakınlarında, Provadija Nehri'nin ağzında gerçekleşmişti. Haçlılar Nicopolis'teki gibi büyük bir kayıp vermişti. Yeterli askeri kabiliyete sahip tek kişi olan Hunyadi'ye profesyonellikten uzak, beceriksiz Ladislas ayak bağı olmuş, bu basiretsizliğinin cezasını da zaten savaş sırasında hayatıyla ödemişti. Giuliano Cesarini de ölmüştü. Dracul (Şeytan) veya "Kazıklı" lakabıyla tanınan Eflak Voyvodası II. Vlad rüzgârın estiği yönde hareket ediyordu. Önce sultanın itimadını kazanmaya, bir yandan da Transilvanyalı yöneticilerle dostane diyaloglar geliştirmeye ve sürdürmeye karar vermişti. Söylentiye göre çift taraflı çalışan bir başkası, Brankoviç, yolu keserek İskender Bey'in Haçlılara yardım etmesini önlemişti. *Basileus* ise sul-

tanın eline Konstinopolis'e ölümcül bir saldırı düzenlemesine neden olacak bir bahane vermemek için çatışmadan uzak duruyordu. Zamanın gittikçe daraldığını anlayan *basileus* birkaç ay daha vakit kazanmak istiyordu.

II. Murat Hıristiyan cephesinin dağılmasından sonra yaşanan durgunluktan yararlanarak tahtını oğluna bırakmıştı. Ama oğlu Şehzade Mehmet çok deneyimsizdi; bu nedenle Murat yönetimi tekrar devraldı. Venedikliler Papa'ya olduğu kadar Murat'a da artık Haçlı Seferleri'nden bıktıklarını açıkça belli ettiler. Güney İtalya'nın, dolayısıyla Güney Adriyatik'in hükümdarı Aragonlu Alfonso, Napoli Krallığı üzerindeki henüz belli olmayan iktidarını pekiştirmekle daha fazla ilgiliydi. Sırplarla Eflaklılar hâlâ Osmanlıların müttefikiydi; genelde güvenilmezlerdi ama düşüncesizce hareket etmezlerdi. Sadece İskender Bey ile Hunyadi (şimdi oğul Ladislas'ın yerine Macar tahtına bakıyordu) itaat etmemeye kararlıydı. II. Murat'ın kendisine karşı düzenlediği uzun bir saldırının ardından Konstantin Polaeologus 1446'da yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı.

Papa Başlığı mı, Sarık mı?

Sarzanalı Hümanist Tommaso Parentucelli, 6 Mart 1447'de Papa V. Nicolaus seçilmiş, 19 Mart'ta takdis edilmiş ve 24 Mart 1455'te ölmüştü. V. Nicolaus son derece önemli iki olay sırasında papalık görevinde bulunmuştu; her ikisi de Kilise ve Hıristiyanlık tarihinde farklı ağırlıkları olan olaylardı. İki olay birbirinden çok farklıydı.

Dini esaslara göre Papa seçilmesine karşı çıkarak kendini Papa ilan eden V. Felix on yıl sonra hakkından feragat edip de tekrar Savoy Hükümdarı VIII. Amedeo unvanını aldıktan sonra, 9 Nisan 1449'da V. Nicolaus "Küçük Batı Hizipleşmesi"ni sona erdirme gibi büyük bir olaya imza attı. Dört yıl sonra ise, yani 29 Mayıs 1453'te Konstantinopolis Osmanlı Türklerinin eline düşünce ıstırap ve utancı yaşadı. Bu olayın sonucu, Roma İmparatorluğu'nun bin yıldan fazla bir zamandır, yani imparatorluğun Theodosius tarafından bölünmesinden beri (imparatorluğun sürekliliği 1204-1261 yılları arasında belirsiz - ama geçici- bir durgunluk yüzünden sekteye uğramıştı), *pars Orientalis*'e yönelik tüm niyet ve amaçları yok olmuştu.

V. Nicolaus ile ardılları III. Calixtus ve II. Pius'un karşı karşıya kaldıkları en büyük sorunlar, Doğu'da Roma İmparatorluğu'nun dağılı-

şı, Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki krizin devam etmesi ve Türklerin ilerleyişlerini sürdürmeleriydi. Bu nedenle yeni kurulmuş olan Kilise birliğini -hizipleşme yok olurken Yüz Yıl Savaşları da yok olmaya yüz tutmuştu- pekiştirecek bir Haçlı seferi yapmak ve bu yeni ortamın tam merkezine artık gerçek otorite ve prestije sahip tek Hıristiyan lideri olan Papa'yı yerleştirmek şart olmuştu. Hıristiyanlarla Osmanlılar arasındaki ilişkiler ve yeni Haçlı Seferleri düzenlenmesi tasarıları bağlamında ele alındığında, Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından alınmasının ancak on bir yıl sonra, II. Pius'un ölümüyle ve ölümü vesilesiyle onun Konstantinopolis'in yeniden alınması ve -en azından teoride- Kudüs'ün yeniden fethedilmesi planlarının rafa kaldırılmasıyla birlikte sona erecek bir evreyi başlattığı söylenebilir. Öte yandan, Parentucelli 1453'ten önce de Türklerin ilerleyişinden endişe duymuş olmalı. Yoksa çok zor bir dönemde ve böylesine ıstırap verici koşullarda yapılan Haçlı seferi çağrısının papalık kurumunu Hıristiyan toplumun merkezi kurumu haline getireceğini, böylece papalığın tek söz sahibi makam olması tasarısının hayata geçirilmesini sağlayacağını -ki Kilise içindeki bazı fraksiyonlar yıllarca bu uğurda umutsuzca mücadele vermişlerdi- görmesi için Konstantinopolis'in düşmesini beklemesi gerekmemişti herhalde. 1215'te IV. Lateran'ın papalık görevinin sonlarında olduğu gibi, *causa unionis ile causa reformationis, negotium crucis**'le yakın bir ilişki içinde olduğu da görülüyordu; *negotium crucis*'in de kısa bir süre sonra *causae*'nin ayrışmasında zararlı etkileri olacağı düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünce *causa unionis*'in Basel Konsili'nde biçimlenen küçük çaplı direnişin dağılmasından sonra ortadan kalktığı düşüncesiyle daha da güçlenmiş, *causa reformationis* de bunun üzerine *sine die*** olarak ıskartaya çıkarılmıştı. Bu durum hemen görülemeyen ama on beşinci yüzyılın son çeyreği yılı içinde Hıristiyanlık üzerinde ağır etkilerde bulunacak, on altıncı yüzyılın başlarında ise (bilindiği üzere) daha da ağır etkilerde bulunacak sonuçlara neden olacaktı.

1447'de papalık tahtına çıktıktan sonra Nicolaus'a, öncülü IV. Eugenius'un kısmen karşılaştığı ama genelde savuşturduğu sorunlar miras kaldı. Haçlı cephesi geniş ve karmaşıktı; Balkanlardan başlayıp Ege'ye, İspanya'ya ve Kuzeydoğu Avrupa'ya kadar uzanıyordu. Bu da

* Causa unionis: Hiziplerin son bulup birliğin sağlanması. Causa retormationis: Kilise'de yenileşme. Negotium crucis: Haçlı davasına sadakat. [Ç.N.]
** sine die: Belirli bir tarih tayin etmeksizin. [Ç.N.]

yetmiyormuş gibi vergi toplanmasıyla günahların affı hakkının satılmasıyla ilgili dev diplomatik ve mali yapı vardı. 1448'de Papa, Kastilya'da günah affının fiyatını üç florine düşürdü; V. Martinus fiyatı sekiz florin olarak sabitledi; IV. Eugenius ise beş florine indirdi. IV. Eugenius, Kral II. John'a bu şekilde artan geliri Granada'ya Haçlı seferi düzenlenmek için kullanmasına izin verdi. 1453'te kralın Santiago Tarikatı'nı yönetmesine de izin vermişti. IV. Eugenius Afrika'ya yapılan fetihlere ve Portekizlilerin Atlantik'te yaptıkları keşiflere sıcak bakıyor, *dilatatio fidei* ile *defensio fidei**'ye eşit önem veriyordu. 8 Ocak 1454'te Nicolaus tarafından yayımlanan *Romanus Ponifex* başlıklı papalık genelgesi, Infante'nin (Denizci Henrique) konumunu kutsayarak yeni ortaya çıkmış olan Portekiz İmparatorluğu'nun varlığını onaylamıştı. 1448-1449 yılları arasında Papa dikkatini Prusya ve Livonya'daki Haçlı Seferleri'ne yoğunlaştırdı, günah aflarında indirim yaptı; ayrıca Husçu hareketleri ve genelde sapkınlığı bastırmaya da önem verdi. 1450'de Alman Engizisyon Mahkemesi Üyesi Conrad tarafından kurulan "Haç Dostluğu"nun kurulmasına yardımcı oldu.

Nicolaus bunun gibi çeşitli hareketlere destek vermekle birlikte, Varna yenilgisinin acısı henüz dinmemişken bile Osmanlılara karşı silahlanmak konusuna pek de sıcak bakmamıştı. Ancak Macar Kral Naibi Yanoş Hunyadi, Arnavut İskender Bey ve Mistra Despotu Konstantin Palaeologos, hepsi de muzaffer kâfirin (zira zafer kazanacağı şimdiden belliydi) önünde boyun eğmemeye kararlıydı (her ne kadar İskender Bey aksini iddia etse de). Hepsi de intikam almak gibi safça umutlar besliyorlardı.

Hunyadi daha fazla beklemek istemiyordu, hışımla Belgrad'dan çıkıp Sırbistan'a girmeden önce Eylül 1448'de Papalık Meclisi'ne uzun bir mektup yazmıştı. İskender Bey sefere katılması planlanan Serenissima'nın desteğini garanti altına almak için Venedik'le bir anlaşma yaptı. Papa daha ziyade genel vaatlerde bulunmuş, sefere katılmak için ciddi bir adım atmamıştı ama, Macaristan Kral Naibi'ne çok sayıda günah affı hakkı verileceği konusunda güvence vermişti. Arnavutluk ve Eflak'tan gelen takviye güçlerle donatılmış olan Macar ordusu Sultan Murat'ın ordusuyla 17-19 Ekim 1448'de Kosova Ovası'nda karşılaştılar; ki burası daha önce, 1389'da Sırplarla Macarlara mezar olmuştu.

* dilatatio fidei: İnancın yayılması. Defensio fidei: İnancın korunması. [Ç.N.]

Kosova Savaşı'nın ikinci günü ovanın o meşhur uğursuzluğu kendini göstermişti. Hunyadi'nin stratejisi bozulmuş, sonra ordusu Osmanlı topçuları ve ardından gelen Yeniçeriler tarafından darmadağın edilmişti.

Bu savaştan birkaç gün önce, 3 Ekim'de *basileus* VIII. John ölmüştü. Bizans'ı artık yendiğinden emin olan Osmanlı Sultanı'nın bir işaretiyle Bizans İmparatorluğu'nun tacı Mistra Despotu Konstantin'in başına konmuştu. Dört yıl önce Varna'da öğrendiği şeyler Konstantin'i tümüyle itaatkâr biri haline getirmişti. Aslında Murat onu hâlâ bir tehdit olarak görüyordu belki ama onun Yunanistan'da özgür olmasındansa Konstantinopolis'e -zira burası dört yanı Osmanlı topraklarıyla çevrili altın bir kafesti- yerleşmesini yeğlerdi. Geriye dize getirilmesi gereken bir kişi kalmıştı, Arnavutluk'un geçit vermez dağlarında gizlenmiş olan heybetli Kruja Kalesi'ne hapsolmuş İskender Bey... 1450 Nisanı'nda Osmanlı Sultanı baş edemediği bu direniş hareketini bitirmeye çalışmış ama beş ay süren başarısız bir kuşatmanın ardından kendisi geri çekilmek durumunda kalmıştı.

İskender Bey'in kahramanca hareketi Haçlı seferinin Avrupalı destekçileri arasında bir heyecan dalgası yaratmıştı. Papa, Burgonya Dükü, Napoli Kralı ve Macaristan Kral Naibi bu seferi yiyecek ve para yardımlarıyla desteklemişti. Aynı yıl din dünyasından iki ünlü kişilik -Cusalı Nicholas ile Certosalı Dionysius- Kutsal Roma İmparatorluğu içinde uzun bir yolculuğa çıkmıştı; bu yolculuğun temel amaçlarından biri Haçlı seferiyle ilgili vaazlar vermekti. Dionysius'un verdiği mesaj özellikle Burgonya Dükü İyi Yürekli Philip'i etkilemişti; Philip, Haçlı davasını büyük bir şevkle kucaklamıştı. Osmanlılara karşı savaş yapılması taraftarlarından bir başka isim, papalığın Almanya'daki elçisi Enea Silvio Piccolomini, Papa'ya 25 Kasım 1448'de Wiener Neustadt'tan Hıristiyan prenslerin düşmanca hareketleriyle egoistliklerinin Türklerin ekmeğine yağ sürdüğünü belirten bir mektup göndererek onu uyarmıştı.

Sultan Murat 1451'de ölünce yerine II. Mehmet geçti. Birkaç yıl önce tahta geçmiş olan II. Mehmet, etkili bir yönetim sergileyemeyince tahtı tekrar babasına devretmişti. II. Murat'ın ölümünden sonra ortaya çıkan kriz ve onun yerine geçen şehzadenin daha önce zayıf bir yönetim sergilemiş olduğunun bilinmesi Hıristiyan alemde bir canlılık yarattı. *Basileus* John'un sarayında birkaç yıl kalan ve Crisolora'nın kızıyla evlenen hümanist Francesco Filelfo şarkla ilgili konularda kendini uzman gibi görüyordu. Osmanlılara karşı yeni bir sefer

düzenlenmesi konusunda kendisini ikna etmek için Fransa Kralı VII. Charles'a bir mektup göndermişti. Filelfo, yeni Osmanlı Sultanı'nın çok az bir askeri deneyime veya siyasi kabiliyete sahip, ağır kanlı bir tıfıl olduğunu düşünüyordu. Anadolu'da yapılacak her savaş kolayca kazanılabilirdi.

Aslında Filelfo'nun mektubu son derece dalkavukça yazılmıştı ve Bizans ve Osmanlılarla ilgili konular hakkında o kadar hatalı ifadelerle doluydu ki, insanda ister istemez yazdıkları şeyleri hatalı olduklarını bile bile yazdığı duygusu uyandırıyor. Ancak onun bu şeyleri o dönemlerde Batı'da sıkça karşılaşılan önyargılardan ve basmakalıp sözlerden etkilenerek yazmış olması daha muhtemel. Filelfo bu basmakalıp sözleri gerçek olaylardan haberi olmadığı için veya sırf yaygın düşünceleri onları daha da fazla vurgulayarak haklı çıkarmaya çalıştığı için de kullanmış olabilir. Haçlı seferinin tehlikelerini, zorluklarını ve maliyetini azımsarken Bizans'ın artık varla yok arası olan gücünü abartmıştı. Filelfo yeni Osmanlı Sultanı'nın yetersiz bir hükümdar olduğunu düşünüyordu; ki bu düşüncesi genel görüşün tekrarından başka bir şey değildi, yani özgün bir fikir sayılmazdı.

Filelfo'nun kibar mektuplar yazmasını pek ciddiye almamak gerekir, zira o sıralarda Fransa Kralı harıl harıl hâlâ İngiltere'nin elinde bulunan topraklarını geri almakla uğraşıyordu. Onun bu yazma stili olsa olsa Haçlı Seferleri'nin retorik amaçlı kullanıldığını gösterir.

V. Nicolaus o sıralarda güçlü bir eylemde bulunacak halde değildi; Varna ve Kosova'da ardı ardına yaşadıkları yenilgilerin etkisinden henüz kurtulamamıştı. Papalık göreviyle Hıristiyanlığı birleştirecek bir sefer düzenlemenin lojistik zorluğu -böyle bir sefer düzenlemek Avrupa içinde bir birliğin varlığını ve dev mali kaynaklar gerektirirdi- arasında sıkışıp kalmıştı. Muhtemeldir ki, niyetini gizlemek için Papa, Floransa Konsili'nde ilan ettiği ve Latinlerin sık sık başvurduğu o eski birlik konusunun arkasına sığınmıştı. Haçlı seferi ancak Latin ve Yunan Kiliseleri arasındaki hizipleşmenin çözümlenmesinden sonra yapılabilirdi; aksi taktirde böyle bir sefer hizipçi imparatorun iktidarını güçlendirirdi sadece. Şantaj imalarının da eksik olmadığı akıl karıştırıcı laf kalabalıklarıyla dolu bu tartışmalar, destek vermek istedikleri davaya köstek olmaktan başka bir işe yaramıyordu. Bu sıralarda ise Konstantinopolis'te Papa'nın başlığındansa Osmanlı sarığını yeğlediklerini söyleyenlerin sayısı artıkça artıyordu. Ancak bu arada Papa da boş durmuyordu; örneğin Türklerin işgal etme ihtimali bulunan Akdeniz'deki adaların savunmasına katkıda bulunanların gü-

nahlarının aff edileceğini duyurmuştu. 1451'de Kıbrıs Adası'nı savunanları kapsayan bir imtiyaz hakkı yayımlanmıştı; bu muhtemelen tarihteki ilk basılı günah affı belgesiydi (1454'te Mainz'ta basılmıştı). *Basileus* ricalarını sürdürüyordu: elçilerinden Andronico Leontaris Briennio, imparatorluğa Batı'nın daha fazla gecikmeden yardım etmesi koşuluyla iki Kilise'nin birliği konusunu müzakere etmek üzere önce Venedik'i, sonra da Roma'yı ziyaret etti.

Napoli Kralı İyi Yürekli Alfonso, pratik bir müdahale planı tasarlamıştı ama aklında özel bir gündem vardı. Aragonlu Kral, Akdeniz'e çıkıntısı bulunan ve Norman, Swabia ve Anjou'nun Şark'la ilgili politikalarının doğal mirasçısı olan bir krallığı yönetiyordu. Alfonso gözünü Arnavutluk'a dikmişti, zira orasını ele geçirmesi halinde Otranto Boğazı üzerinde tam bir denetim sağlayabilirdi; zaten bölgenin resmi yöneticisi konumuna erişmeyi başarmıştı. Eskiden Anjou Kralı I. Charles gibi Alfonso da bir gün Konstantinopolis'in imparatorluk tacını giymeyi hayal ediyordu; *basileus* Konstantin'in kardeşi ve onun rakibi Demetrius'la anlaşma yapması da bu yüzdendi. Temmuz 1451'de Alfonso "kendisinin de komuta edebileceği bir Haçlı seferi ilan etmeye"[1] hazır olduğunu belirtti. Ancak bu teklifi içinde Papa'ya karşı bir tehdit barındırıyordu, zira kendi geçmişiyle biçimlenen belirsiz bir uzlaşma planıyla Papa'ya yaklaşmaktan ziyade "Kilise militanları"na yaklaşıyordu. Bu arzularına rağmen İtalyan siyasetinin tuzağına düşmüş; Napoli tahtı konusunda kendini güvensiz hissediyordu, üstelik gemisi de yoktu. 1451'de Napoli Tersanesi'nde aceleyle birkaç gemi inşa edilmiş ve *basileus*'a yardıma gönderilmişti.

Bu arada genç Osmanlı Sultanı sanıldığı gibi o tahta rasgele gelmediğini kanıtlıyordu. Hemen Venedik'le barış anlaşması yapmış ve Hunyadi'ye makul ve onurlu bir barış önerisinde bulunmuştu. II. Mehmet 1452 yazının son aylarında Boğazlar'ı tahkim etmeye başladığı sıralarda Cenevizlilerle Venedikliler (her ikisinin de Konstantinopolis ve Karadeniz'deki ticari çıkarları bu nedenle ortak hale gelmişti) aralarında anlaşmazlık olduğu için birlik halinde hareket edememişlerdi. Cenova *basileus*'a, Venedikliler de 10 Eylül 1451 barışından sonra Osmanlı Sultanı'na yaklaşmıştı; hiçbiri iki düşman taraftan yakın olduğu tarafla ilişkilerini tehlikeye atmak istemiyordu.

[1] R.Fubini, Italia quattrocentesca (Milan, 1994), s.197.

Boğazların tahkim edilmesi gemilerin geliş gidişlerinin gözlenebilmesini ve Konstantinopolis'teki hayatın denetim altına alınabilmesini olanaklı kılıyordu. Sultanın bu hareketi, hiç kuşku yok ki, 1452 Yaz'ının sonlarında patlak veren ve Ekim ayına, Mora'ya saldırı yapılmasına kadar süren (daha sonra bu hareketin ilgiyi başka yöne çekmek için yapıldığı anlaşılacaktı) çatışmalar için bir ön hazırlıktı. Hıristiyan devşirme teknisyenlerin yeteneklerinden yararlanan II. Mehmet bir sürü top döktürmüştü. Altın Boynuz şehrine yapılacak son saldırının sadece birkaç haftası kaldığı açıkça ortadaydı.

Hıristiyan Avrupa'da şaşkınlık ve korku sürekli artıyordu. Pera'daki Ceneviz Kolonisi'nden yükselen yardım çağrısı Cenova'ya ulaşmış, onların bu çağrıları İtalya'nın ana müttefikleri sayılan Fransa Kralı ile Floransa Kralı'na iletilmişti. 1452 baharında III. Friedrich'in Fransa gezisi sırasında Piccolomini, Papa ve Roma'daki imparatora Haçlı seferi yapılması lehinde vaaz verirken, Flavio Biondo da aynı şeyi Napoli'de Friedrich ve Alfonso'nun huzurunda yapmıştı. (Biondo Papa'nın gözünden düştüğü için bir süreliğine Roma'dan sınır dışı edilmişti.) Verdiği vaazı uygulamaya geçirmeye kararlı olan Biondo, Roma'ya döndükten sonra 1453'te Napoli Kralı'na *De expeditione in Turchos* başlıklı kısa bir risale verdi. Ancak II. Mehmet saldırısını yavaşlatmaya niyeti olmadığını açıkça belli etmişti. 1452'nin Mart ve Ağustos ayları arasındaki dönemde Epibation'un sakinleri katledilmişti; bu olay Trebizondlu George'un Papa için yazdığı *Pro defendenda Europa* başlıklı söylevi (Eylül ayında yazılmıştı muhtemelen) için ilham kaynağı olmuştu. 16 Kasım 1452'de Venedik Senatosu Papa'ya ve onun kardinallerine daha enerjik bir biçimde harekete geçilmesi talebinde bulunmuşlardı.

Papa endişesini gizlememiş ama tek bir noktada kararlı olduğunu ifade etmişti: İki Kilise'nin birleşmesi Haçlı seferinden önce gerçekleşmeliydi; bu Haçlı seferi için bir ön koşuldu aslında. Papa bu düşünceyi savunan tek kişi değildi. Altın Post'un Başkanı Jean Germain de aynı görüşteydi ve ileride tek bir Kilise'nin çatısı altında birleşmiş olan Yunanlarla Latinlerin omuz omuza çarpışacağı büyük bir seferden söz etmişti. Etiyopyalılar ile "Prester John" da onların yanında çarpışacaktı; Prester John artık Asyalı bir prens olarak tasvir edilmiyordu; o Etiyopya'nın Negus'uydu artık.

Bu defa Roma'nın intikamını almaktan başka seçenek yoktu. 12 Aralık 1452'de hizipleşmenin sona ermesi Aya Sofya'da Kardinal Santa Sabina'nın, bir başka deyişle artık Roma'yla birleşmiş olan

Konstantinopolis'in Latin Patriği Kievli Isidore'nin huzurunda sessiz sedasız kutlandı. Bu olabilecek en kötü çözüm yoluydu. Birlik anlaşmasında, anlaşma maddelerinin sonradan görüşülüp yeniden düzeltilebileceğini belirten bir madde yer alıyor olsa da, Osmanlı tehdidi yeniden kendini hissettirmeye başlar başlamaz Rum keşişlerle Konstantinopolis halkı kutsiyeti bozan bu anlaşmanın Tanrı'nın gazabını uyandırdığı gerekçesiyle protesto gösterilerinde bulunmaya başlamıştı.

Yeni Roma'nın Düşüşü

Konstantinopolis kargaşa ve endişe içindeydi. Savunma gücü genelde Venedikli ve Cenevizlilerden oluşan üç bin Latin'den oluşuyordu ve bunların ortak hareket edecekleri şüpheliydi. Sultanın elinde George Scholarios'un yönettiği birlik karşıtı bir Rum grup gibi korkunç bir "beşinci kol"u vardı; Scholarios'un adamlarının çoğu ispiyonculuk, sabotaj ve ihanet konularında çok iyi eğitilmişti. Ondan sonra neler olduğu herkesin malumu. Mayıs ayının sonunda Sultan Konstantinopolis'e girmiş ve son *basileus* şehrini savunmaya çalışırken öldürülmüştü.

Batı ansızın uzun süren bir uyuşukluktan silkinip kendine gelir gibi olmuştu. Konstantinopolis'in düşüşü uzun süreden beri bekleniyordu. Hıristiyan Avrupa'nın bu ani tepkisine bakıldığında, Boğaziçi üzerindeki bu şehrin düşeceğini hiç kimsenin beklemediği sanılırdı. Onun düşüşü dünyanın sonunun bir belirtisi, Türklerin yenilmez, ilerleyişlerinin de durdurulamaz olduğunun bir kanıtı olarak görülüyordu.

Osmanlıların Balkanlar ve Ege'deki ilerleyişleri, Avrupalıların kıtalarının artık kâfirler karşısında güvenli bir yer olmaktan çıktığını anlamalarını sağladıysa da (on birinci yüzyıldan beri İber Yarımadası hariç Avrupa'ya hiç akın düzenlenmemişti), kâfirlere karşı Haçlı seferi düzenleme fikri ancak Yeni Roma'nın düşüşünden sonra Avrupa'nın savunulması fikriyle anılmaya başlamıştır. Enea Silvio Piccolomini konuyu açıkça ortaya koymuştu:

> Eskiden Asya ve Afrika'dan -yabancı ülkelerden- yara alırdık. Bu sefer ise saldırı Avrupa'dan geldi; kendi topraklarımızdan, kendi yuvamızdan. Uzun zaman önce Türklerin Asya'dan Yunanistan'a geçtiği-

ni, Moğolların Avrupa'ya yerleştiğini, Arapların da Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek İspanya'nın bir bölümünü işgal ettiğini söyleyerek sözlerime karşı çıkacaksınız belki, ama bilesiniz ki, hiçbir şehrimizi veya yerimizi Konstantinopolis gibi kaybetmedik.[1]

Bohemya Kralı Podebradlı George da, Türklere karşı verilecek mücadelenin örgütlenmesinde daimi bir üs vazifesi görecek, Avrupa ülkeleri arasında kurulması gereken siyasi bir birliği kaba hatlarıyla tarif ederek, Avrupa'nın nelere ihtiyaç duyduğundan söz etmişti. Ancak Podebradlı George her ne kadar belirsiz bir konuma sahip ılımlı biri olsa da, Hus Tarikatı'nın "calixtine" kolunu destekliyordu; Papa çok geçmeden ona karşı tam da onun kâfirlere karşı düzenlenmesini istediği türden bir Haçlı seferi düzenlenmesini vaaz edecekti.

Avrupa kıtası *excitatoria** ve Haçlı Seferleri'ne yönelik çağrı ve planlarla dolup taşıyordu. Bu defa V. Nicolaus ciddi bir eylemde bulunmak ister gibi görünüyordu. Venedik Senatosu 29 Eylül tarihli bir mektupta ona felaket haberini ulaştırdı. V. Nicolaus da haberi Milan Dükü'nün yerine geçecek kişi yüzünden savaşan İtalyan güçlerine iletti ve onlardan bir an önce barış yapıp barbar tehlikesine karşı birleşik bir cephe oluşturmaları ricasında bulundu. Onun bu ricaları ses getirdi. Konstantinopolis'in düşüşünün Venedik'e çok kötü zararları olacağını düşünmek anlamlıysa da (her ne kadar Venedik Osmanlı Sultanı'yla iyi ilişkiler sürdürerek yıllarca böyle bir sonuçtan kendini koruduysa da), insanlar artık sadece Venedik'in değil tüm Avrupa'nın tehlike içinde olabileceğinden endişe duyuyordu. Napoli Krallığı özellikle çok hassas bir durumdaydı; sadece Türklerin saldırısına karşı değil, aynı zamanda Tunus Emiri Ebu Ömer Osman'ın saldırılarına karşı da. Tunus Emiri, Türklerin Konstantinopolis'i ele geçirmelerinden cesaret almış olacak ki, Hıristiyanlara ait sahil şeridindeki yerleşim yerlerine akınlar düzenliyor, aldığı esirleri köle haline getiriyor ve Sicilya Adası'na saldırı düzenlemeyi planlıyordu.

Bu tehditlere Nicolaus'un umduğu türden tepkiler gelmedi. Örneğin Cenova, Tunusluların Aragonlulara sorun yaratmalarından pek de şikâyetçi görünmüyordu; hatta bu sorunları artırmak için elle-

[1] E. S. Piccolomini, alıntı, J. Delumeau, La paura in Occidente (secoli XIV-XVIII) içinde. İtalyanca çevirisi (Turin, 1978), s. 405.

* excitatoria: Uyandırma, uyarma, galeyana getirme. [Ç.N.]

rinden geleni artlarına koymamaları konusunda Cenevizli korsanları teşvik ediyordu. Konstantinopolis'te ise Cenevizlileri asıl düşündüren şey kurtarılmak kadar kurtarmaktı da. Sultan'dan Cenevizlilerin Galata'da ikamet ettikleri yerde sert müdahalede bulunmaması rica edilmiş, Sulta'nın Karadeniz'deki mülkleri St. George Bankası'na emanet edilmişti. Midilli'nin (Lesbos) Cenevizli yöneticisi Giovanni Giustiniani Longo, adamlarıyla ekipmanını alarak savunmaya tüm yüreğiyle katılmıştı. Venedik Foscari'nin kışkırttığı yayılma politikasından vazgeçmiş, dikkatini denizciliğe vermiş, bu arada sultanla bir anlaşma yapmanın yollarını aramaya başlamıştı. Milan'da ise yeni dük Francesco Sforza önce Venedik'in başına çok sorun açmış olan Konstantinopolis'in düşmesinden büyük bir memnuniyet duymuştu. Bu memnuniyetini açıkça ifade etmemişti tabii ama, verdiği demeçlerden bazıları anlamlıydı: "Tüm bu kötülüklerin müsebbibi Venediklilerdir, Tanrı bunu cezasız bırakmayacaktır."[1] Milan ile Venedik arasında alelacele yapılan barış anlaşması Osmanlıların ileride yapabileceği şeylerden duyulan korkudan dolayı yapılmamıştı; Yüz Yıl Savaşları artık bittiği için Fransız Kralı'nın Visconti ile Orleans sülaleleri arasındaki yakın bağlar yüzünden Milan Dükalığı üzerinde hak iddia edeceğinden endişe duyuluyordu. Konstantinopolis'in düşüşü ve Fransızlarla İngilizler arasındaki savaşın bitmesi Lodi Barışı'nı (eşit bir anlaşma olmasa da) ve bundan sonraki kırk yıl boyunca İtalya'daki siyaset sahnesine hâkim olacak olan "güç dengesi"ni getirecekti. İtalyan Birliği'nin çerçevesini oluşturan anlaşmalarda Venediklilerle Floransalılar elbirliğiyle Osmanlı sorunundan kaçmışlardı ama Napoli Kralı, Birliğin gelecekte İtalya ile Hıristiyanlığı Türk tehdidinden kurtarmayı amaçlayan her eylemde işbirliği yapılmasını sağlamayı bir görev addetmesi gerektiği konusunda ısrarlı davranmıştı. Ancak ilginçtir, "İtalyan Birliği'nin seküler devletler arasında imzalanan özgün anlaşma metninde Haçlı seferinin nihai bir amaç olduğundan söz etmiyordu; Haçlı seferine Birliğin Papa'ya sadık olduğunu beyan eden belgede atıfta bulunuyordu."[2]

Papa'nın bizatihi kendisi de Haçlı seferi yapılması taraftarıydı. Onda bu düşüncenin biçimlenmesinde İmparator III. Friedrich'in

[1] G. Pistarino, La politica sforzeska nel Mediterraneo orientale, Gli Sforza a Milano e in Lombardia e i loro rapporti con gli Stati italiani ed europei (1450-1535), içinde, (Milan, 1982), s. 343.
[2] Fubini, Italia quattrocentesca, s. 197.

şansölyesi Enea Silvio Piccolomini'nin (Siena Piskoposu) büyük etkisi olmuştu; Piccolomini Yeni Roma'nın yağmalanmasından dolayı imparatorun ne kadar üzgün olduğunu, buna inanamadığını ve bir sefer düzenlenirse bunda siyasi ve askeri bir sorumluluk yüklenmek istediğini söylemişti. Kievli Isidore'yle birlikte Konstantinopolis'in düşüşüne tanık olan ve onunla birlikte yaralanıp zindana atılan Sakız Adası'ndan Mytilene Başpiskoposu Leonard, olayla ilgili olarak Papa'ya *De urbis Constantinopoleos iactura captivitateque* başlıklı o ünlü açıklama mektubunu yazmıştı. Bu belgede Konstantinopolis'in düşüşü parça parça anlatılıyor, şehrin düşüşünde rol oynayan işbirlikçiler tek tek açıklanıyordu: Fitneci birlik karşıtı Rumlar, tehlikeden uzak kalmaktan ve kendi canlarını kurtarmaktan başka bir şey düşünmeyen zayıf ve ikiyüzlü Batılı Hıristiyanlar ve Cenova Cumhuriyeti tarafından şehri savunmak üzere gönderilen Giustiniani Longo.

V. Nicolaus 30 Eylül 1453'te, *Etsi Ecclesia Christi* başlıklı genelgesini yayımladı. Genelge Avrupa'ya hâkim olan endişe atmosferi konusunda muazzam kanıtlara sahiptir. Burada Osmanlı şehzadesi tekrar Deccal'in bir ön belirtisi, İncil'deki Vahiy bölümünde geçen kızıl ejderha olarak tarif edilir; bu ister istemez günah affı, Hıristiyan ülkelerde Kilise'ye verilen vergilerin oranının artırılması ve ne şekilde olursa olsun Türklere yakınlık gösterenlerin aforoz ve kiliseden men edilmesi konularını gündeme getirmişti.

Papa'nın silahlanma çağrısının çok iyi karşılandığı anlaşılıyor. İmparator niyetinden vazgeçmek istemediğine dair işaretler veriyordu; Burgonya Dükü Voeux du Faisan (Lille'de şövalye geleneklerine uygun olarak kutlanan bir festival) sırasında Haçlı seferine katılmak için mütevazı bir yemin etmişti; İyi Yürekli Alfonso aynı fikirdeydi, genel vali atadığı İskender Bey'i övgülere ve şeref payelerine boğuyordu. Balkanlar'dan cesaret verici haberler de geliyordu: Sırplar, Macarlar ve Arnavutlar Osmanlı ilerleyişine karşı birleşik bir cephe oluşturmuşlardı. Bu arada Papa, X. Gregorius ve 1274 Lyon Konsili'nden beri papalığın karakteristik özelliklerinden biri olan bir geleneği yeniden canlandırmış, halka Türkleri tanıtıcı araştırmaların yapılmasını talep ediyor, olması yakın ve kesin olan Haçlı seferinin en etkili biçimde düzenlenmesi için Türklerin geleneklerinin incelenmesine izin veriyordu.

Ne var ki, Hıristiyan prensler birbirlerinden uzak durmak için ellerinden geleni yapıyorlardı; birilerinin iyiliği için birilerinin harcandığı bir Haçlı seferine katılmaya hiç niyetli değildiler. Napoli Kra-

lı'nın Balkanlarla ilgili yürüttüğü politika ve İskender Bey'le olan dostluğu Venedik'te büyük bir endişe yaratıyordu. Bu durumun yarattığı dezavantajı -Otranto Boğazı ile Adriyatik'e giriş çıkış serbestisi tehlikedeydi- karşılamak için Venedikliler Osmanlı Sultanı'na her geçen gün biraz daha yaklaşıyorlar, sultanın himayesi altına biraz daha fazla giriyorlardı. Bu arada aniden ortaya çıkan tehlike durumu yok olmuştu; onunla birlikte ilk dinsel coşkunluk da... Haçlı seferine duyulan tutku hafiflemişti ve Kilise vergi toplamak için ağır yöntemler kullanıyor, halkın iliğini kemiğini kurutuyordu. 1454 Nisanı'nda İmparator, Ratisbon Meclisi'ni topladı ve Burgonya Dükü ile tüm İtalyan eyaletlerinin yöneticilerini toplantıya çağırdı. Toplantıya sadece Burgonya Dükü gitti. İtalyanlar sonunda istemedikleri işlerle görevlendirilebileceklerini düşündükleri bu toplantıya katılmamak için bahaneler ileri sürdüler. III. Friedrich ise toplantıya geçmek için doğru bir zaman olmadığını düşündüğü için katılmamıştı. Yerine toplantıyı yönetmesi için Piccolomini'yi göndermişti. Artık İngiltere'den eskisi gibi bir tehdit gelmediği için Fransa içinde bir askeri darbenin meydana gelmesinden korkan ve bu nedenle Haçlı seferini desteklediğine hiç kimsenin şüphesinin olmadığı Burgonyalı Philip bile sefere eskisi gibi sıcak bakmıyordu. Piccolomini çok geçmeden kısmen kayıtsızlık kısmen de önceden tasarlanmış bir vurdumduymazlıktan oluşan bir duvara konuştuğunu fark etmişti. Piccolomini'nin bu dönemlerde, özellikle de 5 Temmuz günü yazdığı mektuplar kötümser ifadelerle doludur. 29 Eylül'de (bu tarih Haçlıların koruyucu meleği Baş Melek Mikail'in yortusuydu) toplanması tasarlanan Frankfurt Konsili de başarısız geçmişti; İmparator bu toplantıda da görünmemiş, kendisini temsilen yine Piccolomini'yi göndermişti. Ertesi yıl Şubat ayında, Wiener Neustadt'ta yapılan üçüncü meclis toplantısında başlar başlamaz gereksiz gerekçeler ileri sürülmüş, delegelere V. Nicolaus'un ölüm haberi ulaşınca da toplantı iptal edilmişti.

Tommaso Parentucelli Konstantinopolis'in düşmesinden önce Haçlı seferine pek sıcak bakmıyordu ama şehrin düşmesinden sonra geç de olsa Haçlı seferinin inançlı bir savunucusu haline gelmişti. Parentucelli son günlerinde siyaset, diplomasi ve ekonomik gerçeklerin Hıristiyanlığın korku duyulan bir düşmana karşı tutarlı ve dayanıklı bir faaliyette bulunmayı imkânsızlaştırdığını ama bu gerçeklerin Avrupa'nın siyasi yapısı dahilinde oynanan oyunlarda gerek alenen gerek gizliden gizliye gayet etkili bir biçimde üstesinden gelinebileceği-

ni fark edecekti. Bu, Hıristiyan güçlerin sonraki üç yüzyıl boyunca öğrenmek için büyük uğraş verecekleri bir dersti.

Giannozzo Manetti'nin *De vita et moribus Nicolai V summi pontificis* adlı kitabının içinde yer alan *Testamentum* adlı Nicolaus, Konstantinopolis'in savunulması konusunu özür diler bir ifadeyle anlatıyordu: "In hac ipsa obiectarum rerum confutatione."[1] Kendisine yöneltilen kınamalardan yara alan Papa, kendisiyle gönülsüz işbirliği yapan prenslerden ve Hıristiyan devletlerden gelen suçlamalara cevap vermişti. Papa ayrıca (haklı veya haksız yere) Konstantinopolis'teki etrafları kuşatılmış Hıristiyanların böylesine çabuk bir biçimde pes etmelerini de eleştirmişti. Oysa yapabilecekleri pek bir şey yoktu. Papa da farklı bir şey yapamazdı zaten.

[1] Bkz. La caduta di Constantinopoli. L'eco nel mondo (Roma/Milan, 1976), s.142-9.

9

Rönesans Avrupası ve Türkler

Benzerlikler

Yeni Papa Calixtus III. Borgia'nın, kendisinden önceki Papa'nın başlattığı girişimi başarısızlığa mahkum etmeye hiç niyeti yoktu. Türklerin üstünlüğüne karşı gelecek bir filonun oluşturulmasına ağırlık verdi. Ludovico Scarampo'nun komutası altındaki bazı gemiler 1455'ten beri Türklerin elinde bulunan Rodos Adası'nı geri almayı ve Osmanlı garnizonlarını Naksos, Semadirek ve Limni Adaları'ndan sürmeyi başarmıştı.

Osmanlılar Balkanlar'da tekrar ilerlemeye başlamıştı. Kosova Ovası'nın güneydoğusundaki büyük Sırp maden kasabası Novo Brdo, 1455'te Türkler tarafından işgal edilmişti. Türkler sadece çoğu Sakson olan madencilerin kalmasına izin vermişti. Türkler gerekli teknolojiden ve teknik becerilerden yoksundu (Osmanlı İmparatorluğu'nun Achille topuğunun ilk belirtileriydi bunlar); böyle olmasaydı bölgedeki altın ve gümüş damarlarını kullanmaya devam ederlerdi. Novo Brdo'nun kaybı Hıristiyanlarda endişenin daha da artmasına neden olmuştu; çünkü bu Osmanlı Sultanı'nın Belgrad'ı almayı hedeflediğinin bir göstergesiydi. Osmanlı Sultanı'na karşı koymak için Kardinal Elçisi Juan de Carvaja'nın elinde alelacele oluşturulmuş bir ordu vardı; ancak bu ordunun başında yaşlı ama güvenilir Yanoş Hunyadi vardı ve ordu yaşlı bir keşişin, Fransisken Rahibi Capestranolu John'un vaazlarıyla coşuyordu.

Ancak Türkler üstünlük sağlayamadı. 1456 yılının ikinci yarısında, Tuna üzerinde bir deniz savaşında, sonra da kurak bir arazi üze-

rindeki bir çatışmada yenilen Sultan, Belgrad Kuşatması'nı durdurmuş, bozguna uğramış askerlerini, o muhteşem ve korkutucu Yeniçeriler'ini, o müthiş toplarını, entelektüellerden, teknisyenlerden, mühendislerden, döküm ustalarından ve kâh para kâh macera için Almanya, Bosna, Macaristan, Dalmaçya ve İtalya'dan onun saflarına katılan Hıristiyan topçulardan oluşan dev topluluğu geri çekmişti.

Belgrad zaferi Konstantinopolis yenilgisinin öcünü almış gibiydi. Konstantinopolis'in düşüşünün yarattığı ıstırabın ardından bir süre tüm Avrupa'da sükûnet hâkim olmuştu. Hıristiyan Avrupa'nın kaderinin Balkan Yarımadası sahillerinde çizileceği iyice açık hale gelmişti.

Ancak bunlar tehlikeli zamanlardı. Sulta'nın Mora Adası'ndaki hâkimiyeti zayıftı; Mora despotları ona haraç vermeyi reddetmişti. Ağustos ayının başlarında II. Mehmet teslim olan Korint'in anahtarını almıştı. Ay sonunda Sultan yenik düşmüş, Atina'ya yürüyerek bu şehri manevi yuvaları gibi gören hümanistlerin yüreklerini kederle doldurmuştu. Venediklilere ait Eğriboz Adası Sultan'ı misafirleri ve dostları olarak karşılamış, Regusa Cumhuriyeti de ona vergi ve sadakat sözü vermişti. Sadece Hunyadi'nin henüz ergen olan ikinci oğlu Matthias Corvinus Sultan'a açıkça meydan okuma ve Sırbistan'a hâkim olma konusunda onunla rekabet etme cesaretini göstermişti.

1458'de II. Pius adıyla Papa olan hümanist Enea Silvio Piccolomini, 1459'da Hıristiyan güçlerini Mantova'da toplantıya çağırdı. Bu toplantı sırasında yeni bir genel Haçlı seferiyle ilgili tasarılar tartışıldı. Ancak olaylar çok hızlı ilerliyordu. Sultan, Komnenos Hanedanlığı'ndan Trebizond İmparatorluğu'nu ve Karadeniz'in güney sahillerini ele geçirmişti. İtalya'da Rimini Valisi Sigismondo Pandolfo Malatesta'nın (Papa'ya düşmandı) Sultan'ı İtalya'ya davet edip ona askeri bir lider olarak hizmet etmeyi teklif etmek isteğine dair söylentiler dolaşıyordu. Bu söylentiler doğru da olabilir; zira Sultan'la mektuplaştığı biliniyor. İkisi de sanata ve makinelere düşkündü. Midilli Adası 1461'de Türklerin eline geçtiğinde Galata'daki Floransalılar artık İstanbul adını almış olan şehrin içinde sevinç gösterilerinde bulunmuş ve şenlik ateşleri yakmıştı.

Bunlar olurken II. Pius hem kendisinin hem de çevresindeki insanların akıbetini öngöremediği bir tez üzerinde çalışıyordu. Avrupa Hıristiyanlığın yeriydi (*patria*'sı ve *domus*'u). *Christiana religio* daha tanımlanabilir bir şeydi; dolayısıyla böylece her Avrupalı Hıristiyan kabul edilebilirdi. Enea Silvio'nun *Historia de Europa*'nın önsözünde belirttiği gibi, "Europaei, aut qui nomine christiano censentur."

Papa, Hıristiyan prenslerin düzenbazlıklarından ve ağzı sıkılıklarından nefret ediyordu. 1461 Ekim'inin sonunda keskin bir dille yazdığı ve çok tartışmalara yol açan *Epistola ad Mahometem* başlıklı mektubunu yayımlamıştı. Bu mektupta Papa, Sultan'ın Hıristiyan hükümdarlardan kıyas kabul etmeyecek kadar yüce olduğunu, bu nedenle Roma imparatorlarının ardılı olmayı hak ettiğini belirtiyordu. Bu yeni Konstantin vaftiz edilmeyi kabul ederse, Papa (yeni Sylvester) dünyanın tacını onun başına konduracaktı. Bu mektupta İslâm'la ilgili eski önyargıların tekrarlandığı polemik unsurlar vardı; bundan mektubun II. Mehmet'e hiç gönderilmediği açıkça anlaşılıyor ama Sultan'ın mektubu 1569'dan sonra ortalıkta dolaşmaya başlayan diğer baskılarından okumuş olması muhtemel. Bu mektup, on birinci yüzyıldan itibaren insanları Haçlı seferine katılmaya teşvik etmek amacıyla Avrupa'nın her yerinde dağıtılan *epistolae excitatoriae*'nin bir çeşidi olarak kabul edilebilir. II. Pius'un *excitatoria*'sı keskin ve eleştirel yazılmıştı; bu metinde Hıristiyan prensler acımasız ve hilekâr oldukları gerekçesiyle kınanmaktaydı. Mantova toplantısının (genel bir Haçlı seferi düzenlenmesi tasarısı için toplanılmıştı) başarısız geçmesinin ardından II. Pius'un Osmanlı Sultanı'na gönderdiği "skandal" davetiye kötü bir şöhret kazandı. Osmanlı Sultanı Hıristiyanlığa geçerse Avrupa onun olacak, o da Avrupa'nın yeni Konstantin'i olacaktı. Bu İsa adına yönetenlere yapılmış korkunç bir aşağılama ve onların şereflerine sürülmüş çıkmaz bir lekeydi.

Hümanist Papa'nın din adamlarına özgü aşağılamalarıyla ve eski bir Hıristiyan savaşçı olarak yaptığı küçümsemeleriyle daha da keskinleşen ironisi bile Hıristiyanları harekete geçirmeyi başaramamıştı. Papa yeni bir hamle tasarladı; bu seferki hareketi deliliğin sınırlarındaydı, hiçbir şey olmasa bile bu bir duygusal şantaj sayılırdı. Niyetini 1462 Martı'nda güvendiği birkaç kardinale söylemişti. Dünya daha sonra bu yaşlı Papa'nın bir zamanlar VII. Gregorius ile II. Urban'ın yapmayı arzuladığı şeyi yapmak istediğini öğrenecekti: Papa II. Pius bir Haçlı seferinde bizzat yer almak istiyordu. Ancak Hıristiyan Avrupa onun yalnız gitmesine izin vermeyecekti; Avrupa silahlanacak ve onun peşinden gidecekti.

18 Haziran 1464'te Papa Pius haçı eline aldıktan sonra tüm Hıristiyan filosunun kendisini beklediği Ancona'ya doğru yola çıktı. Karşılaştığı ordu yine hepsi ayrı telden çalan kiralık askerlerden oluşan bir orduydu. Temmuz ve Ağustos aylarında kötü bir bulaşıcı hastalık baş göstermiş, şehir halklarını kırıp geçirmiş, Haçlı savaşçılarının bir

kısmının ölümüne neden olmuştu. Venedik Dükü bizzat geleceğine söz vermiş ama ancak Ağustos başında gelebilmişti. Sahil boyunca gemiyle aheste aheste yolculuk eden Dük, Ancona'ya Ağustos'un on ikisinde varmıştı. Neyse ki tam zamanında yetişmişti; Papa dünya gözüyle gemilerini görebilmiş, üç gün sonra da ölmüştü.

Pius'tan sonra Papa olan II. Paul ile IV. Sixtus onun icraatlarını sürdürmeye kararlıydı ama Osmanlı ilerleyişi önlenemez bir biçimde devam ediyordu. 1469'da Osmanlılar Styria, Carinthia ve Carniola'ya akınlar düzenlemişler, 1470'te Eğriboz Adası'nı almışlardı. Adanın düştüğü haberi Hıristiyanlar arasında başka bir tehlike dalgasının yayılmasına neden olmuştu. Gökyüzü tehlike içindeydi; 1473'te gökyüzünde bir kuyrukluyıldız görülmüş ve hümanist Francesco da Meleto sürekli İbrani bilgelere danışmaya başlamıştı. Lorenzo Bonincontri 1472 ve 1475 yıllarında yayımlanan *De coelestibus* adlı şiirinde Jüpiter'in Satürn'le kavuşmasının uyandırdığı kaygılardan söz eder.

İslâm'ın kök salmaya başladığı (örneğin, Bosna'da İslâm dini 1460'larda yayılmaya başlamıştı) Balkanlar'ın güney bölgelerinin yönetimini ellerine geçiren Türkler iç bölgelere akınlar düzenlemeye devam ediyorlardı. Friuli'ye ilk 1472'de çıkmışlar, 1477'de ve 1479'da tekrar girmişlerdi. 1474 Aralığı'nda Venediklilerin Kıbrıs'ı işgal edişi Sultan'ı pek endişelendirmişe benzemiyor. Cicco Simonetta'nın günlüklerinden öğrendiğimize göre İstanbul'la iyi ilişki içinde bulunan Milan Dükü Galeazzo Maria, Cenevizlilerin ada üzerindeki hakkı sorunundan vazgeçmişti; başka bir deyişle, Cenevizlilerin taleplerini desteklemeye başlamıştı. 6 Haziran 1475'te Kaffa, Türklerin eline geçti; bu Cenova, Milan ve tüm Avrupa için bir darbe daha olmuştu. Aziz Markos'un ağladığı kesindi ama Aziz George'un gülümsediği de söylenemezdi. Cenova, Doğu'da kaybettiği konumunu (ticari anlamda) Kuzey Afrika'da yeniden kazanmıştı. Sayısız ve kaçınılmaz şiddet olaylarına rağmen Cenevizlilerin Mağribi Ludovico'nun diplomatik ve siyasi desteklerinin güvencesi sayesinde Tunus Emiri'yle ilişkileri sürüyordu.

1479'da Osmanlılarla Venedikliler arasında yapılan barış anlaşmasının genel anlamda Batılı Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler üzerinde neredeyse hiç etkisi olmamıştı. Venedik Cumhuriyeti, dükün resmi ressamı Gentile Bellini'yi Sultan'ın resmini çizmesi için İstanbul'a gönderdi (ki bilindiği gibi İslâm dini teoride insanın resminin çizilmesini yasaklamaktadır). Sultan, ressamı ziyade-

siyle ödüllendirdi. 25 Kasım 1485 tarihli bu ünlü portre (o tarihte Sultan öleli dört buçuk yıl olmuştu) bugün Londra'daki National Gallery'de bulunmaktadır.

1480 yılı da tehlike alametleriyle dolu bir yıldı. Mart ayında Cenova'da Dominiken Viterbolu Annius (asıl adı Giovanni Nanni'ydi) verdiği vaazda Kıyamet Günü'nün yakın olduğunu söylüyordu; daha çok *Glosa super Apocalypsim* adıyla bilinen *De futuris christianorum triumphis in saracenos* adlı kitabında Deccal konusunu gezegenlerin konumu ve Türklerin ilerleyişi bağlamında inceliyordu. 1480 Aralığı'nda Carmelite Battista Canale adıyla yayımlanan (Annius kitabı kendi adıyla yayımlamamıştı) *Glosa*'da Deccal, Sultan Mehmet'le özdeşleştiriliyor ve Türk İmparatorluğu'nun çöküşüyle ilgili öngörüde bulunuluyordu.

1480'de benzer bir konuda yazılmış bir başka kitap da Antonio Arquato tarafından yazılmış ve Matthias Corvinus'a ithaf edilmiş olan *De eversione Europae*'ydi. 1480 Mayıs'ında Türkler Rodos Adası'na başka bir saldırı daha düzenlediler. Temmuz ve Ağustos ayları arasında Müslümanlara ait bir filo Puglia'daki Otranto şehrini kuşatmış, halkına boyun eğdirmiş, şehri yağmalamış ve İslâm dinini seçmekle ölmek arasında bir tercih hakkı sunduktan sonra halkın bir kısmını katletmişti. Bu bardağı taşıran son damlaydı; İtalya olayın etkisinden kolay kolay çıkamamıştı. Hemen Papa ve Napoli Kralı'nın yanı sıra Macaristan Hükümdarı ile Floransa Hükümdarı'nın da katıldığı bir birlik kurulmuştu. Floransa bu konuda Papa'yla uzlaşmış, böylece Pazzi komplosuyla açılan ve arkasından gelen savaşla daha da büyüyen uçurum kapanmıştı. İtalya'da bir dehşet havası ve hengâme hâkimdi. 1482 ve 1484 yıllarında Bakire Meryem'in hayaletinin bir kez Maremma'nın Bibbona şehrinde, bir kez de Floransa yakınındaki Prato'da görülmesi halk içinde heyecan yaratmıştı. Bakire Meryem'in hayaletinin görülmesine ilişkin sahnelerin resmedildiği de söylenir: Örneğin, 1480'den sonra, Otranto'da meydana gelen olayların etkisiyle sık sık yapılan "Masumların Katli" temalı resimler böyle bir sahneyi tasvir eden resimlerdir. Astrolojik açıdan kısmetli bir yıl olan 1484'te gizemli bir süvari alayı Roma sokaklarından geçmişti; bu halkın tövbe etmesini ve gelecekte *Renovatio* ilan edilmesini sağlamak amacıyla sahneye çıkan Mercurio da Coreggio'nun süvari alayıydı.

"Otranto'da meydana gelen olaylar" hâlâ gizemini korumaktadır. Floransa ile Venedik'in gerçek rolleri neydi? Bunlardan biri Papa'nın,

diğeri de Napoli Kralı'nın başına bela açmaya kararlıydı. Venediklilerin tarihi düşmanlarına ait bir şehrin Serennisima ile Babıâli arasında bir barış anlaşması yapıldıktan bir yıl sonra Türkler tarafından kuşatılması tuhaf değil miydi? Otranto Kuşatması "resmi bir kuşatma" mıydı, yoksa sadece filo komutanı Ahmet Paşa'nın bir güç gösterisinden mi ibaretti? Otranto, Puglia'daki Osmanlılara ait üssün merkezi haline gelebilirdi; bu üs Osmanlıların elinde kalmış olsaydı Adriyatik Denizi ile Yunan Denizi arasındaki kanal tümüyle Osmanlıların denetimi altına girerdi. Otranto'da bulundukları süre içinde Türkler Birindisi, Taranto ve Lecce'ye akınlar düzenlemişlerdi. Venedik'in İstanbul'daki "şerif"i Andrea Gritti'nin, Sultan'a hükümetinin bir zamanlar Bizans İmparatorluğu'na ait bir bölge olan (ve artık Osmanlı Sultanı'nın hükmü altında bulunan) Puglia'nın mülkiyet hakkını Osmanlı yönetimine verdiği haberini iletmekle görevlendirildiğini biliyoruz. Bu sonraki yüzyılda gelişecek bir temanın ilk örneklerinden biridir; Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki toprakları aldığı için Osmanlı Sultanı onların meşru mirasçısı sayılabilir, kendini onların meşru mirasçısı sayabilirdi.

1481'de II. Mehmet'in ölümü ve oğulları Cem ile Beyazıt'ın aralarındaki taht kavgası bir süre baskıyı gevşetmişti. Daha sonra Otranto Osmanlıların elinden alınmış ve 7 Ağustos 1481'de imzalanan barış anlaşmasıyla birlikte Puglia'daki yerleşim yerleri Napoli Kralı Ferdinand'a geri verilmişti. Barış, Venedik Cumhuriyeti'ni daima Haçlı seferinin koruyucusu olarak sunan Venedik propagandasının Güney İtalya'da tepetaklak olmasını önleyememişti. İtalya Krallığı'nın alimleri ve yazarları için Venedik (özellikle Otranto olaylarından sonra) Türklerin düzenbaz yardakçısıydı ve Osmanlıların tüm İber Yarımadası'nı ele geçirmelerine neden olabilirdi.

1484'te büyük astrolojik karışıklıkların olması bekleniyordu. Ancak bu kaygılar içinde en büyük yeri işgal eden Türklerin ilerleyişinin arkası gelmemişti. Beyazıt'ın icraatları babasının yerine geçme mücadelesi üzerinde yoğunlaşmıştı. Kardeşi Cem'i Rodos Adası'nda kapalı tutmalarını garanti altına almak için Rodos Şövalyeleri'yle arasındaki diplomatik ilişkilere hız vermişti; daha sonra Cem bir savaşta Şövalyeler'in yenilmesini fırsat bilerek kaçacaktı. Bu talihsiz Osmanlı şehzadesi Fransa ve İtalya'ya sayısız yolculuklar gerçekleştirecek, Rodos Şövalyeleri'nin himayesinden çıkıp Papa III. Innocentius'un, en sonunda da Fransa Kralı VIII. Charles'ın himayesi altına girecekti. 1494'te VIII. Charles Haçlı bayrağını bir kez daha açarak kendisinden

önce giden kehanetlerin eşliğinde İtalya içinden geçmişti. Cem'in ünlü hamileri doğal olarak kardeşine gösterdikleri misafirperverlik karşılığında Sultan'dan cömert davranmasını talep ediyordu. Cem daha sonra Napoli'de gizemli bir biçimde ölmüştü. Pinturicchio yaptığı portrede Cem'i saray şaşaası içine gömülmüş münzevi, melankolik biri olarak tasvir etmiştir. Durumundan kaynaklanan diplomatik ve ticari koşullar çevresindeki insanları etkilediği gibi Cem'in kişiliği çağdaşlarının imgelemini de etkilemişti. Türk giysilerine duyulan ilgi, Batı estetiğinin egzotizme doğru kaymasına neden olmuştu.

Cem'in ölümü Sultan'ı kaygılarından kurtarmıştı. Cem öldükten sonra Venediklilerle ilişkisi hemen bozuldu; bunun nedeni kısmen 1489'da Venedik Cumhuriyeti'nin Kıbrıs'ın son kraliçesi Caterina Cornaro'nun elinden tahtı almayı başarmış olması ve Naksos'u da denetimi altına almasıydı. Venedikliler açısından Kıbrıs'ın işgali tehlikeli bir köşe kapmaca oyununu içeren (en azından o dönem için) zorunlu bir adımdı. Lusignanlı II. James'in dul karısı Kraliçe Cornaro Napoli Kralı'nın oğullarından biriyle evlenmek üzereydi. Bu evlilik gerçekleşmiş olsaydı, ada Katalan-Aragon "Akdeniz İmparatorluğu"na aktarılmış olacaktı; böylece bu imparatorluk Venedik'in mülkiyetine ve denizdeki çıkarlarına çok tehlikeli sonuçlar doğuracak bir yayılma hareketiyle Doğu Akdeniz'e kadar genişleyebilirdi. Öte yandan İstanbul'un, yani Babıâli'nin de Kıbrıs'ta gözü vardı. Dumyat ve İskenderiye'deki Levanten Venediklilerle ticaret yapmaya ihtiyacı olan Mısır Sultanı, sahillerine bu kadar yakın bir adada dalgalanan Venedik bayrağına öfkeyle bakıyormuş gibi dursa da, aslında kendisine Osmanlı Sultanı ve dindaşından ziyade kâfir bir cumhuriyetin komşu olmasını çok daha fazla tercih ediyordu. Altmış yaşındaki uzman Pietro Diego'nun Kahire'ye diplomatik bir ziyarette bulunması ve Lusignanların Kıbrıs için Sultan'a daha önce ödedikleri 8000 dükalık yıllık verginin yeniden ödenmeye başlaması tüm zorlukları gidermişti.

Birkaç yıl sonra, 1499'da hızlı bir Osmanlı akını Venediklileri Peloponnes'den çıkardı. Türkler Trieste ile Lubljana arasındaki sahil boyunca da akınlarda bulunuyordu; Eylül ayında Türkler Vicenza'ya ulaştılar. Türklerin saldırıları hiç de seyrek sayılmazdı. Türkler ani, vahşi saldırılar düzenlemekten ziyade kesin, üzerinde dikkatle düşünülmüş yıldırma harekâtları düzenliyorlardı. Senatör Domenico Malipiero'nun *Annali veneti* adlı eserinde belirttiği gibi, Türklerin saldırılarının amacı asla katliam veya yıkım değildi. Türkler her zaman si-

yasi hipotezleri teyit etmeye veya taktikleri denemeye çalışıyordu. Bu olayda ise Venediklilerin gözünü korkutup sabırlarını taşırmayı, aynı zamanda da Hıristiyan gruplar arasındaki çekişmelerden yararlanmayı umuyorlardı. Bu sıralarda yapılan ürkek bir silahlanma çağrısına kulak asan olmadı; tüm bunlara rağmen Sultan, Venedik'le savaşacak duruma gelen Polonya'yla iş yapıyordu. Türkler düzenledikleri akınlarda Gotlar, Lombardlar ve Macarlar tarafından yüzyıllar önce hemen hemen aynı şekilde kullanılan eski bir geleneği takip ediyordu. Gorizia, Carso ve Cividale Dağları'ndaki dar geçitlerde sıra halinde yürümüş, sonra Friuli Ovası'nda yayılmışlardı. Türkler sonunda istedikleri şeyi elde etmişti: 1502-03 Barış Anlaşması Venedik'in Zakinthos ve Cephalonia adlı Yunan adalarını yeniden ele geçirmesini sağlamış ama karşılığında Venedikliler Durrës ve Peloponnes sahilleriyle ilgili taleplerinden vazgeçmek durumunda kalmıştı.

Bu dönemlerde Venedik'i kaygılandıran başka sorunlar vardı. Yeni Dünya'nın keşfi ve Portekizlilerin keşfettiği Hindistan ve Doğu yollarının açılması, denetimi altındaki ticaret yollarından başka yolların kullanılması yüzünden, Venedik'in yoksullaşmasına katkıda bulunmuştu. Bu gelişim Mısır Sultanı'nı da olumsuz etkilemişti: Avrupa'ya Portekiz piyasalarından giden baharatlar İskenderiye ve Dumyat'dan giden baharatlardan çok daha ucuzdu.

Osmanlılar Balkanlar ve Ege'de büyük başarılar elde ederken el Endülüs dramının son perdesi oynanıyordu.

İber Yarımadası hâlâ on dördüncü yüzyılın ortalarında yaşanan toplumsal, ekonomik, manevi ve dini krizlerin etkilerini hissediyordu. Bitmek tükenmek bilmeyen hanedanlık savaşları, ihanetler, ani saldırılar ve karışıklıklar İber Yarımadası'ndaki Hıristiyan krallıklarda bir savaş yorgunluğu yaratmış ve bu yorgunluk ancak 19 Ekim 1469'da Kastilya Prensesi İsabella ile Aragon Prensi Ferdinand'ın evliliğiyle ve çiftin o zamana kadar ayrı olan tahtlarına çıkmalarıyla dağılmıştı.

İber Yarımadası'nda sürekli bir barışın geri dönmesi için koşullar uygun görünüyorduysa da Hz. İbrahim'in ektiği tohumlardan doğan üç dinin bir arada yaşaması gün geçtikçe daha da imkânsız bir hal alıyordu. Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkiler daha on dördüncü yüzyılda gerginlik belirtileri gösteriyordu. O dönemlerde İber Yarımadası Fransa ve İngiltere'den sınır dışı edilmiş Yahudi toplulukları için güvenli bir sığınak konumundaydı; Kastilya Kralı, 1215'teki Laterno Konsili'nde kabul edilen ve Yahudiler için

sarı *rota*'yı kimlik simgesi olarak öneren fermanı reddetmişti. Pireneler'den ve Akdeniz'in çeşitli liman şehirlerinden buraya akın akın gelen mülteciler *francolar* takma adıyla dolaşıyorlardı; onların fahiş fiyatlarla borç para vermek, cüzam veya veba hastalığını yaymak için kuyuları zehirlemek, Hıristiyan çocukları katletmek, Paskalya'da yenen mayasız ekmeğin içine bu çocukların kanını karıştırmak ve kutsanmış ekmeği çalıp kutsiyetini bozmak gibi suçlar işledikleri söyleniyordu. Ancak yine de farklı dinlerin bir arada bulunması açık tartışmaları mümkün kılıyordu: Örneğin, 1263'te Barcelona'da Aragon Kralı I. Jaime'nin huzurunda Hıristiyanlarla Yahudiler arasında bir tartışma yapılmıştı. Tartışma bittikten sonra hükümdar davalarını yürekten savundukları için hahamları kutlamış, sonraki Cumartesi de havrada dini bir ayine katılmıştı.

Çok sayıda Yahudi'nin İspanya ve Portekiz'e yerleşmek için gelmesi buralarda Yahudilere karşı işlenen zulümleri de artırmıştı. Sarı nişan yavaş yavaş tanınmaya başlamış ve 1277'de Pamplona'daki *Navarrería* olayıyla birlikte katliamlar başlamıştı. İç savaş durumu daha da kötüleştirmişti. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllar arasındaki yirmi yıl içinde yaşanan vahşi olaylar, başka konularda da adı sık sık duyulan Dominiken Vincent Ferrer'in verdiği vaazlarla aynı zamanlara denk gelmişti. Kastilya'da 1412'de ilan edilen bir emirname Yahudilerle Müslümanların ayrı bölgelerde yaşamalarını yasaklıyordu; aynı emirname 1415'te Aragon'da da duyurulmuştu. Bu sıralarda *conversos* ile *cristianos nuevos* sorunu ortaya çıkmıştı. Hıristiyanlığı yeni kabul etmiş olan bu kişilerin sayısı eskisine oranla daha da artıyordu; çünkü buralarda yaşayan Müslümanlarla Yahudiler zulüm ve vaaz kampanyalarının o çifte baskısına karşı koyamayarak Hıristiyanlığı seçmek zorunda kalıyorlardı. Ancak yine de kanlarının saf oluşuyla övünen *cristianos viejos* tarafından aşağılanıyorlardı.

İberli Müslümanlar veya *mudéjare*'ler (bu sözcük Hıristiyan bir ülkede ikamet eden ve o ülkenin tabiyetinde olan Müslümanlara işaret ediyordu) Yahudilerden daha iyi muamele görüyordu. Zanaatlarını icra etmelerine, marangoz, bahçıvan veya terzi olarak çalışmalarına (on beşinci yüzyıl İspanyası'nda moda olan Mağribi giysilerini dikiyorlardı) izin veriyorlardı. Yahudilerden daha yoksul, daha az nüfuzlu ve daha az girişimciydiler, ki bu yüzden onlardan daha az zulüm görüyorlardı; ama tüm bunlara rağmen onlar da endişelenmeye başlamışlardı. 1276'da, Valencia'da Müslümanların çıkardığı bir ayaklanmadan sonra, I. Jaime emirname çıkartarak Müslümanları sınır dı-

şı etmiş, mallarına el koymuştu. Sonraki iki yüzyıl içinde kızgınlık ve ayaklanma daha da artmıştı. Buna paralel olarak Müslüman İspanya'nın patlama yapan tarım teknolojisi yavaş yavaş yok olmaya başlamıştı. İspanya'nın yeni sahipleri olan savaş yanlısı Hıristiyan aristokrasisi çabuk para kazandırdığı için sığır ve koyun hayvancılığına ağırlık vermiş, bu nedenle İber Yarımadası birkaç yıl içinde büyük oranda çöle dönmüştü.

1480'de Katolik krallar İspanya'ya Engizisyon Mahkemesi'ni sokmuşlardı; Papa onlara kendi yargıçlarını seçme izni vermişti. Artık İspanyol toplumunun amacı ülkeyi Hıristiyan olmayanlardan temizlemek ve en uzun şecereye sahip Hıristiyanları yüceltmekten (ki bu sayede bu kişiler hayatlarını kazanmak için çaba sarf etmek zorunda kalmıyordu) ibaret gibiydi. Toprak sahibi olma, Kilise'de yüksek bir mevkide bulunma, hükümette yönetici konumunda olma ve orduda görev alma artık sadece saf kana ve doğru dini itikatlara sahip kişilerin hakkıydı. Bir mali baskı biçimi olduğu kadar bir ideal de olan *cruzada* on altıncı yüzyıl İspanyası'nın etiğinin omurgasıydı.

1502'de tüm İspanyol *mudéjera*'ları toplu halde Hıristiyanlığa geçme yolunu seçtiler. İber Yarımadası'nın kibirli Hıristiyanları bu *moriscos*'lara hiç güvenmiyordu; onları tıpkı *marrano*'ları Yahudi kalmakla suçladıkları gibi içten içe Müslümanlıklarını sürdürmekle suçluyorlardı. Dinlerini değiştirmek istemeyen Müslümanlarla Yahudiler sınır dışı edilmeyi beklememişler, kendi başlarına Kuzey Afrika'ya veya Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine gitmişlerdi. "Sefardim" olarak adlandırılan bu Yahudilerin çoğu sevgili Sefarad'larından (İspanya) ayrılarak İtalya'ya göç etmişti. Bu Yahudiler gittikleri her ülkeye o paha biçilmez kültür zenginliklerini, zekâlarını ve ticari yeteneklerini taşımışlardı. İspanya Yahudi nüfusunu sınır dışı etmekle değerli bir mirastan olmuş ve kendini sürekli bir yoksulluğa mahkum etmişti. İber Yarımadası'nın ekonomik düşüşü bu dönemden sonra başlar, yani Yeni Dünya'dan gelen gümüşün yıkıcı bir "fiyat devrimi" yaratmasından önce.

El Endülüs de böyle zayıflayıp ölmüştür. Granada'nın Nasıri Hanedanlığı'nın ve Elhamra Sarayı'nın kurucusu Emir I. Muhammet'in olağanüstü yönetiminden sonra Nasıri yönetiminin tarihinde isyanlar, darbeler ve karışıklıklar hiç eksik olmadı. Almeira ve Malaga'da Kastilyalılar veya Faslıların desteklediği bölücü emirlikler Granada Emiri'nin güvenliğini yıpratmaya başlamışlardı. Granada'da Nasıri Hanedanlığı 1453 yılında maceracı Mulay Saad tarafından alaşağı

edilmişti; Mulay Saad'ı da daha sonra oğlu Mulay Ebu'l Hasan tahttan indirmişti. 1481'de, yani Castilia-Aragon ekseninde gerçekleştirilen anlaşmaların sonuncusunun da hükmü kalmadıktan sonra, Mulay Ebu'l Hasan başka saldırılara geçmişti. Mağribiler Zahara'yı, Hıristiyanlar da Elhamra'yı almışlardı. Bu, "Granada Savaşı" denilen savaşların başlangıcıydı. Ancak yönetim birimi bölünmüştü. Bir tarafta Ebu'l Hasan ile kardeşi Zaghal, diğer tarafta da asi Ebu Abdullah Muhammet (Ebu'l Hasan'ın en büyük oğlu) vardı. Mağribiler o muhteşem başkentleri uğruna birbirleriyle savaştıkları için çatışmalar ürkütücü olduğu kadar karışıktı da. Zaghal Hıristiyanlara kahramanca karşı koymuştu.

Ferdinand bu sorunları durdurmaya karar vermişti. Bu sıralarda isim yapmaya başlamış genç bir komutan vardı, Consalvo de Córdoba, namı diğer *el Gran Capitán*. IV. Sixtus Aragon Kralı'na büyük bir gümüş haç yollamıştı. Bu büyük gümüş haç Haçlılar tarafından bir zafer simgesi olarak kullanılıyordu. Malaga dahil tüm kaleler düştükten sonra Zaghal silahlarını bırakmış ve 1490'ın başlarında askerlerini dağıtmıştı. Ebu Abdullah Muhammet, amcası teslim olur olmaz Granada'yı Hıristiyanlara vermeye söz vermişti; ancak zamanı geldiğinde sözünden dönmüş ve tam aksine Müslüman direnişinin aşırı kanadının başına geçmişti.

Castilialılar ile Aragonlular Granada'nın surlarının dibine 80.000 kişilik olduğu söylenen bir ordu askeri yığmışlardı. Kuşatmayı Isabella, Ferdinand ve Consalvo yönetiyordu. Hıristiyanlar Santa Fe adını verdikleri, çadırlarla dolu dev bir kampta ikamet ediyordu. O sert geçen kışta Sierra'nın karları arasında Hıristiyan kuvvetlerin üstün güçlerinden ziyade açlığa yenik düşen Mağribiler 2 Ocak 1492'de, Consalvo'nun akıcı bir biçimde kullandığı bir dil olan Arapça'yla katıldığı müzakerelerden sonra, teslim oldular. Katolik hükümdarlar surlarla çevrili şehre girmek için Epifanya'yı* beklediler. Daha sonra bu zaferi kutlamak için Avrupa'nın her yerinde şölen ve kutlamalar, geçit törenleri ve gösteriler düzenlenmişti.

Granada'nın ele geçirilişinin Hıristiyan dünyasında muazzam etkileri olmuş, otuz dokuz yıl önce gerçekleşen Konstantinopolis'in çöküşünün intikamı olarak görülmüştü. 1494 yılının Mart ayında Napoli'deki Castello Capuano'da Calabria Dükü Alfonso'nun verdiği

* Epifanya: Hıristiyan Kilisesi'nde 6 Ocak'ta kutlanan yortu (Ç.N.)

bir parti sırasında Sannazzaro'nun *La presa di Granada* adlı şiiri okunmuştu.

Haçlı seferinin güney-batı cephesi Portekizlilerin kontrolündeydi; Portekizliler 1415'te Ceuta'yı yağmalamıştı. 1471'de, Denizci Henrique'in aynı şehirde yenilgiye uğramasından sonra, Portekizliler IV. Eugenius'un takdisiyle çıktıkları bir sefer sırasında Tanca'yı ele geçirmişlerdi. Haçlı seferi artık Portekiz kültürüne iyice yerleşmişti. 1420'de Henrique, İsa Tarikatı'nın başkanı olmuştu; İsa Tarikatı, V. Martinus'un onu başkan ilan ettiği emirnamede belirtildiği gibi, "Portekiz Kralı tarafından Saracenlere, İsa'nın haçının düşmanlarına ve diğer kâfirlere karşı savaşmak, onları rahatız etmek ve Hıristiyanları onların saldırılarından korumak amacıyla kurulmuştu."[1]

Portekizliler kendilerini Afrika'nın batı sahili boyunca denizden keşif seferleri düzenlemek gibi güçlü bir arzuya kaptırmasalardı, Fas'ı ele geçirebilirlerdi muhtemelen. Ümit Burnu ilk kez 1488'de geçilmişti. "Afrikalı Prester John"la, bir başka deyişle Etiyopyalı Negus'la, sağlanan birlik Kahire'nin Sultanı'na karşı yeni bir sefer düzenlenmesi için motivasyon sağlamıştı. Etiyopyalı Negus'un Nil'deki taşkınları denetlediği ve Mısır'da sel veya kuraklık yaratabildiği söyleniyordu. Ege ve Balkanlar Lizbon ve Algarve'ye çok uzaktı; Portekizliler Müslüman tehdidinin artık Memlük tehdidinden ibaret olmadığının tam farkında değildiler. Hıristiyanlığa karşı uzun zamandır herhangi bir tehdit oluşturmadığı halde (o zamanlar da bir tehdit oluşturup oluşturmadığı tartışılırdı) Nil Sultanlığı'na saldırma hayalleri kurmaya devam ediyorlardı.

Teucrionlular ve Türkler

İspanya'daki Mağribilere karşı yapılan son savaşlar Haçlı seferi bayrağından ziyade (Haçlı seferi artık Avupa'nın Osmanlı yayılmasına karşı bir kendini savunma faaliyeti haline gelmişti) *cruzada* bayrağı altında gerçekleştirilmişti. *Cruzada* Ortaçağ'da İber Yarımadası'ndan Suriye'ye kadarki geniş bölgede şövalyelerin bulundukları faaliyet-

[1] La caduta di Constantinopoli. L'eco nel mondo (Roma/Milan, 1976), s. 99; ayrıca bkz. P.E. Russell, Portugal, Spain and the African Atlantic 1343-1490. Chivalry and Crusade from John of Gaunt to Henry the Nevigator (Aldershot, 1995).

lerle benzerlikler taşır. İspanyol şövalye hikâyelerinde aynı atmosfer hâkimdir: Düşman, kâfir Hıristiyan kahramana karşı cömert davranır ve savaşın sonunda dostluk ve saygı kazanır. Mağribilere karşı beslenen psikolojik ve estetik hayranlığın (ki gelecekte egzotizm ile romantizmin vazgeçilmez unsurlarından biri olacaktı) dönemin genel Haçlı sorunundan ayrı özellikleri ve boyutları vardı. "Türk", "Kâfir" ve "Sarazen" Rönesans Avrupası'nda saray ve halk eğlencelerinin ayrılmaz parçalarından biri haline gelmeye, böylece folklora girmeye başlamıştı. Rengârenk giysileri ve korkutucu görünüşüyle Mağribi, hepsi de hikâyenin silahlı çatışmayla doruğa ulaştığı teatral performanslar haline gelmiş olan *pas d'armes*, *pasos honrosos* ve turnuvaların çoğunun vazgeçilmez kötü adamıydı. Risalelerde bile "Sarazen", muhaliflerinin istihzalarla hakaretlerinin öznesiydi. Artık Avrupa'nın düşmanı kabul edilen Haç'ın düşmanları maddi anlamda olduğu kadar metafizik anlamda da düşman rolü için biçilmiş kaftandılar. Sarazen kolektif imgelemde tanıdık (ama hâlâ tehditkâr) bir figür haline gelmişti.

Öte yandan "Mağribiler" ile "Sarazenler" Avrupalılar için tanıdık figürler olmalarına karşın ve Tatarlar ile Memlükler bile Avrupalıların kafasında net bir imge oluştururken, konu Türklere gelince ortalık bulanıyordu. Adları Avrupa'da on birinci yüzyıldan beri duyuluyordu; Selçuklularla ilgili belli belirsiz söylentiler Avrupa'da yayılmaya başladığından beri. Clermont Konsili'nden kalan az sayıda bilgiden anlaşıldığı kadarıyla, Papa II. Urban Türklerden (kesin bir ifadeyle hem de) İran'dan gelen halk olarak söz ediyormuş. Adı belli olmayan ve on ikinci yüzyılın başlarında *Gesta Francorum* adıyla bilinen vakayinameyi yazan İtalyan-Norman şövalye önce Türklerin savaşlardaki olağanüstü cesaretlerinden söz etmiş, sonra da bu ifadesini Türkler, Frenkler ve Romalıların ortak atalarının Truvalılar olduğu kuramını ortaya koymak için kullanmıştı; ona göre bu özellikleri nedeniyle Türkler hain, *graeculi* (Yunan) ve aşağılık, güvenilmez Bizanslıların tam zıddıydı. Adı bilinmeyen bu şövalye Türklerin büyük bir halk olmalarını bir tek kâfir oluşlarının engellediği sonucuna varıyordu; Papa II. Pius'un *Epistola ad Mahometem*'deki sözlerini önceleyen bir ifadeydi bu.

Ancak Türklerle "pious Aeneas" soyundan gelen halk arasında herhangi bir bağ olması ihtimalinden söz etmek bile hümanistlerin nefretini kazanmaya yetiyordu. Barbar kâfirlerle ilgili bu tür karşılaştırmalar yapılmasını kabul edilemez buluyorlardı; çünkü kâfirler Bizanslı Yu-

nanlara karşıydılar, dolayısıyla Helen kültürüne düşmandılar. Konstantinopolis'in yağmacıları cesur, cömert Truvalılara benzetilemezdi; o barbarlıklarıyla Şiilere veya eski kaynaklarda korkuyla ve lanetle söz edilen uzak geçmişin o korkunç akıncılarına daha yakındılar. Sivri zekâlı hümanistler, Şiilerden sonra hemen ve gayet doğal bir biçimde antik çağların en acımasız halkına, Yunanistan ile Roma'nın azılı düşmanına geçmişti; daha önce Papa II. Urban'ın sözünü ettiği Perslere. *O aspettata in ciel beata e bella*'da Petrarca dönemin Haçlı Seferiyle Antik Yunanlar ile Persler arasındaki savaşlar arasında doğrudan bir bağlantı kurmuştu. Hıristiyanlarla kâfirler arasındaki anlaşmazlık böylece dini önemini yok etmeyen başka bir boyut daha kazanmıştı; dini önemini azaltmak ne kelime, dinin önemine vurgu yapan eski çatışmalarla benzetme yapılmasına olanak tanıdığı için dinin önemini daha da artırmıştı. Herodotus çeşitli ifadelerinde veya Aeschylus *Persler* adlı kitabında Avrupa ve Asya arasındaki çatışmaların medeniyetle barbarlık arasındaki mücadeleler olduğundan söz ediyordu. Hatta Enea Silvio Piccolomini, Türklerin Şiilerden geldiğini göstermek için Heredotus'tan bir sayfalık bir alıntı bile yapmıştı. Medeni Hıristiyan Avrupa değerleriyle medeniyetsiz pagan Asya değerleri arasında bir denklem kurulmuştu. Bu denklemin bir tarafında tabii ki Müslümanlık karşıtı veya Kuran karşıtı tartışmalar yer alıyordu (dönemin polemik literatüründen de anlaşılacağı üzere). O dönemlerde yazılan ve varlıklarını ağırlıklı olarak Muhterem Peter'e ve Montecroceli Ricoldo'ya borçlu olan bu tür metinlerden ikisi şunlardı: Cusalı Nicholas'ın yazdığı *Cribratio Alchoranive*, Torquemadalı Juan'ın yazdığı *Contra principales errores perfidi Machometi*. Bu metinler sırasıyla 1460-61 ve 1459'da yazılmıştı ve ikisi de II. Pius tarafından kullanılmıştı.

1401'de Alsace-Moselle bölgesinde, Kues'de doğan ve Cusalı Nicholas adıyla tanıdığımız Nicholas Chrypffs kesinlikle ne Müslüman yanlısıydı ne de Türk yanlısı. Diğer hümanistler Avrupa'yı karış karış dolaşıp manastırlardaki Yunan ve Latin elyazmalarını yağmalarken Cusa, Kettonlu Robert'in yaklaşık üç yüz yıl önce Toledo'da yaptığı Kuran'ın Latince çevirisini elde etmek için mücadele veriyordu. Daha sonra, Türklerin eline geçmeden önceki yakın dönemlerde Konstantinopolis'in papalık elçisi görevinde olduğu sıralarda Cusa, Dominiken rahiplerle Fransisken rahiplere İncil'in yeni çevirilerini yapma görevi vermişti.

Cusa 1448'de Kardinal, 1450'de de Bressanone Piskoposu seçildi. Cusa, Konstantinopolis'in kaybedilmesinin intikamını alması ve

şehri yeniden Osmanlıların elinden kurtarması amacıyla düşünülen Haçlı seferinin ateşli bir savunucusu ve vaiziydi; bu sefer, birkaç kez ilan edildiyse de hiçbir zaman yapılamadı. Silahlı Haçlı seferinin yanı sıra kardinal fikri bir Haçlı seferine de önem veriyordu. Bu Kuran'ın onu karakterize eden çelişki ve saçmalıklarını Hıristiyanların daha iyi anlamalarını sağlayacak bir tefsirinin yapılması (tarafsız oldukları pek söylenemeyecek Batılı tefsirciler tarafından tabii) şeklinde gerçekleşecek bir seferdi. Bu askeri çabalara verilecek en iyi ideolojik destekti onun için. Batı'da yapılan İslâm'la ilgili çalışmalar kültürel veya dini araştırmalardan ziyade karşılaştırmalı çalışmalardı ve tartışmalarla münazaralara dayanıyordu.

Bu iş için kardinalin alimden ziyade karakteri tartışma götürmez birine ihtiyacı vardı. Böyle birini buldu da sonunda: Bu kişi zamanın en dindar kişilerinden biri olan ve Avrupalıların Müslüman tehdidiyle ilgili vizyonlarına takıntı derecesinde önem verdiği (daha çok Carthusian* Dionysius adıyla tanınan) mistik Ryckelli Dionysius'tu (1402-71).

Dionysius, *Contra Alchoranum et sectam machometicam* başlığını taşıyan diyalog formunda yazılmış risalenin yazarıydı; bu kitap bugün Müslüman kültürüyle ilgili ciddi bir incelemeden ziyade on beşinci yüzyılda Batı'nın İslâm'a ilişkin önyargılarının anlaşılmasında yardımcı bir araç olarak görülmektedir. Çalışmalarında Kettonlu Robert'in kuran çevirisini temel alan Dionysius (doğruluğu ne kadar sorgulanır olsa da Montecroceli Ricoldo'nun yöntemlerine körü körüne sadıktı) surelerin sistemli bir analizini yapmıştı; bu analizi sonucunda ortaya çıkan çalışma insana Hıristiyanlık ile İslâm birbiriyle çok yakın bir ilişki içindeymiş gibi bir izlenim veriyordu.

Bu çalışma için topladığı materyalden *Cusa Cribratorio Alchora* (Kuran'ın Sorgulanması) adlı, Müslümanları Hıristiyanlık dinine döndürmek isteyenlerin yararlanması amacıyla başka bir kitap daha yazmıştı. Bu eserini Cusa en iyi dostu Enea Silvio Piccolomni'ye, yani artık papalık makamına yükselmiş olan II. Pius'a ithaf etmişti; amacı onun 1461'de yazdığı *Epistola ad Mahometem* başlıklı anlaşılması zor metnini tamamlamaktı.

* Carthusian: 1084 yılında St. Bruno tarafından kurulan bir Hıristiyan tarikatı. [Ç.N.]

Türkler hâlâ bir tehdit unsuruydular. Mistik bir vizyon sırasında Carthusian Dionysius, "Tanrım Türkler Roma'yı işgal edecek mi?" der. Birkaç yıl sonra Machiavelli *Mandragola* adlı kitabındaki karakterlerden birine şu soruyu sordurtmuştur: "Türkler bu yıl İtalya'ya girer mi dersin?" Yaygın bir endişeyi farklı ifadelerle ve farklı koşullarda dile getiren bu iki örnek, on beşinci yüzyılın ikinci yarısı ile on altıncı yüzyılın ilk yılları arasında Avrupa'nın yüreğine işlemiş olan o "Büyük Korku"yu açığa çıkarır ama aynı zamanda evcilleştirilmek ve inandırıcılık gücü yok edilmek suretiyle bu korkunun nasıl alt edilebileceğine veya denetim altına alınabileceğine ilişkin önemli ipuçlarını da içinde barındırır. Türklerin ilerleyişi nereye kadar bir başarı belirtisi olarak görülebilirdi? Kutsal Vahiy'de onların ilerleyişi nasıl bir rol oynuyor olabilirdi? Bu soruların cevabı siyaset, teoloji, kehanet ve astrolojinin hepsinde ve bunların aralarındaki etkileşimde bulunabilir.

Konstantinopolis'in Osmanlı Sultanı'nın eline geçtiği yıl Cusalı Nicholas (daha önce Haçlı seferinin ateşli bir savunucusuydu) en zorlu kitaplarından biri olan ve Türklerin, bu kâfirlerin ve Deccal'in askerlerinin, Hıristiyanlığa geçmeye hazır kişiler olarak tasvir edildiği *De pace fidei*'yi yazmıştı.

Girolamo Savonarola'nın kehanetleri Türklere olumsuz bir rol biçmiyordu. Haçlı seferi düzenlenmesini hiçbir zaman tasarlamamış, kâfirlerin cezalandırılması gerektiğini de düşünmemişti; onların Hıristiyanlığa "sahte Hıristiyanlar"ın cezalandırıldığı zaman geçeceğini tasavvur ediyordu. Müslümanların İsa'ya bağlı olduğunu biliyordu ve Türkler arasında adaletin geliştiği fikrini memnuniyetle karşılıyordu. Ona rahat huzur vermeyen hasmı Vallombrosolu Angelo Müslümanların kanlı katliamlar gerçekleştirecekleri öngörüsünde bulunurken, Savonarola Hıristiyanlaştırma çalışmalarının Kilise'nin yenilenmesine katkıda bulunacağını ifade etmeye devam ediyordu.

X. Leo kâfirlerle savaşmak için Hıristiyanlar arasında anlaşma sağlanmasının gerekli olduğunu (aynı şekilde, Hıristiyan birliğini kaçınılmaz olarak bekleyen mücadeleyi daha fazla ertelemekten kaçınmanın zorunlu olduğunu) daima düşünmüş ve bu düşünceyi tüm kalbiyle savunmuştu. 1513 yılının Mayıs ve Ağustos aylarında Camaldoleli iki keşiş, Paolo Giustiniani ile Pietro Quirini tarafından (ikisi de Murano'daki San Michele keşiş kulübesinden gelen Fransis-

ken keşişiydi) yazılan *Libellus* (kitapçık) da bunu konu edinmişti. Bu iki keşiş kitaplarında Papa'ya uzun zamandır bekleyen *reformatio*'nun neden daha fazla ertelenemeyeceğini nedenleriyle anlatmış, son yirmi, otuz yıldır Müslümanların Avrupa içlerine doğru hızlı bir biçimde ilerlemelerinin Hıristiyanlar arasındaki kavgalardan kaynaklandığını açıkça göstermişti. Bu dönemlerde yayımlanan hiçbir diplomatik protokol veya resmi deklarasyon yoktu ki *immanissimi*, *truculentissimi* ve *perfidi* (kaba, vahşi, hain) Türklerin tecavüzünün önüne geçilmesi gerekliliğini ifade etmesin. Bu tür ifadeler özellikle Hıristiyanlar kendi aralarında savaşırken ön plana çıkıyordu; örneğin 10 Aralık 1508'de Cambrai'de, İspanya, Fransa ve Papa'nın Venedik'e karşı güçbirliği yaptığı zaman olduğu gibi. Elbette bu Türklerle gönüllü veya somut işbirliği yapmak olarak sunulan seçimlerin sorumluluğunu karşı tarafa yıkmanın bir yolu da olabilirdi.

Türkler Reform döneminden önce yaşanan kaygı dolu günlerde yararlı bir rol oynamıştı; nasıl bir rol oynadığı biraz muğlak olsa da. Öyle ya, Türklerin başarısından Hıristiyanlar (*peccatis exigentibus*) değil de kim sorumlu olabilirdi? Bunun sorumlusu sapkınlar mıydı, yoksa Kilise'nin yanlış tutumları mı, inananların kusuru muydu, yoksa Papalık Meclisi ile Hıristiyanları Tanrı'nın gazabına maruz bırakan başrahiplerin yozlaşması mı? Bu gazabın bir belirtisi olduğu şüphe götürmez olan kâfirler Deccal'in elçisi olarak mı görülmeliydi, yoksa ilahi intikamın aracı olarak mı? Kâfirlerle savaşmak zorunlu muydu, yararlı bir şey miydi veya meşru sayılır mıydı?

Encomion Morias'ta Rotterdamlı Erasmus, kâfirlere karşı yapılan savaşlar dahil tüm savaşların aptalca olduğunu belirtmişti. 1517'de Fransa ile Hapsburg arasında sıcak bir çarpışma çıkmayacağı umudunun henüz korunduğu sıralarda yayımlanan *Querela pacis*'te ise "Barış" insanın aptalca kendini içine soktuğu talihsizlikler için yas tutar. Birbirlerini öldüren Hıristiyanların Türkleri, sanki onlardan daha iyi davranışlar sergiliyormuş gibi, "İsa'nın düşmanları" olarak hor görmeleri utanç verici değil miydi? Etrafta Türklerin şeytana kurban adadığı söylentileri dolaşıyordu; kendisi gibi Hıristiyan olanları öldüren Hıristiyanlar da aynı şeyi yapmıyor muydu? Türklerin tehlike arz ettiği doğruydu ama bu, çevrelerindeki tehlikelere rağmen birbirleriyle savaşan Hıristiyanların aptallıklarına bir başka örnekti. Hıristiyanlarla Türkler arasındaki anlaşmalar ise sık sık rafa kaldırılıyordu.

Erasmus Haçlı Seferleri'ne hiçbir zaman tam anlamıyla karşı çıkmamıştı ama Hıristiyanlar arasındaki savaşlarla karşılaştırıldığında

onların neden olduğu zararların önemsiz olduğunu düşünüyordu. Hıristiyanlar arasındaki savaşlar çok daha zararlıydı; çünkü doğrudan Türklerin ekmeğine yağ sürüyordu.

18 Ağustos 1518'de Basel'den Paul Volz'a gönderdiği ve *Enchiridion militis Christiani*'nin Basel baskısında önsöz olarak kullandığı mektubunda Erasmus, barış için ön şartın barış olduğunu belirtmişti; barışı savaşla hazırlamak umutsuz bir çabaydı. Papa'nın 1517'deki Haçlı seferi ilanı konusunda yorum yaparken Erasmus, sonraki yıllarda Hıristiyanlar için Türklerle savaşmanın tek yolunun İsa'nın öğretilerini mümkün olduğunca tutarlı bir biçimde izlemek olduğu fikri üzerine yazılmış mektuplara sık sık değinmişti. Erasmus kâfirlere karşı yapılan savaşların aşırı gösterişli yönünü eleştirmiş, özellikle *Adagia* dizilerinin en çarpıcı kitaplarından biri olan ve savaşın ardındaki nedenleri bir dereceye kadar kabul ettiği kitabı *Dulce bellum inexpertis*'te bu tavrı yerin dibine batırmıştı. Türklere Hıristiyanlığın erdemleri gösterilmeliydi, Hıristiyanlığın silahları değil. Başkalarının şiddet kullanması, şiddet için bir bahane olmamalıydı. Hıristiyanlar Müslümanlar tarafından saldırıya uğradıklarında kendilerini korumaktan imtina edecek değillerdi elbette ama, insan başka bir insanın kaderini değiştirmemeliydi. Savaşta bile Hıristiyan değerler gözetilmeliydi.

Reform dönemi başladığında Batılı Hıristiyanlar da Konstantinopolis'in düşmesinden önce Hıristiyan Rumları yavaş yavaş etkisi altına almış olan o iğrenme duygusunu yaşamaya başlamıştı: Türk sarığı Roma başlığından daha iyidir. Engizisyon sapkınlarla hizipçilerin "kâfirlerden daha kötü" olduğu şeklindeki geleneksel bir fikri gündeme getirmişti; bu fikre karşılık reform yanlıları da Papa ile rahiplerinin Türklerden daha kötü ve tehlikeli olduğunu söylüyordu. Katoliklerle Protestanlar yıllarca birbirlerini kâfirle ittifak kurmakla suçladıktan sonra öteki Hıristiyan grupla ittifak kurmaktansa kâfirlerle ittifak kurmanın daha iyi olacağını fark ettiler. Luther'in Müslümanlara verip veriştirdiği doğruydu ama Reform yanlılarının Haçlı Seferleri'yle ilgili tartışmalarda temel amacı eleştirmedikleri, *negotium crucis*'in en azından on üçüncü yüzyıldan beri, yani Sousalı Henry veya Sinibaldo Fieschi gibi hukukçuların Haçlı yasaları formüle ettiği zamanlardan beri üzerine temellendiği kilise vergisine, ant içmelere ve günah çıkarmalara karşı oldukları da doğruydu.

Reform'un başlarında Papa, Hıristiyanları Türklere karşı birleştirmeyi hedefleyen tüm planları ertelemeyi gerekli görmüştü. 1518

Mayısı'nda Papa bu kararı bildirmek üzere Saksonya Elektörü Akıllı Friedrich'e bir mektup yazar. İki yıl sonra Papa, Elektör Prense *Exsurge Domine* başlıklı emirnamenin bir nüshasını göndererek Luther'in isyanının Osmanlıların işine yaradığını belirtir. Papa'nın ileri sürdüğü nedenler bu iddialarını makul kılan nesnel nedenlerdi. Luther'in ilahi intikam ilkesine göndermede bulunarak Türkleri çoğu kez papacılara karşı bir ilahi cezalandırma aracı olarak tanımladığı doğuydu. X. Leo 1520'de yayımladığı emirnamesinde bu iddiayı reddetmiş ancak Luther açıkça meydan okuyan cümlelerle bu iddiaları tekrarlamış, Batı'nın kâfirlerin üzerine yürümemesi, onlara karşı yapılacak bir savaşa hiçbir mali katkıda bulunmaması gerektiğini, zira kâfirlerin Katolik yönetiminden potansiyel olarak daha duyarlı olduğunu belirtmişti. 1529'da Spira Konsili'nde Reform'la ilgili propagandaya mümkünse engel olunması gerektiği sonucuna varıldığında Luther, buna birkaç ay sonra (Eylül'de) Türklerin Viyana'yı kuşatma altına aldıkları o dramatik koşullar altında bile protestolarına destek verenleri tarafsız ilan ederek karşılık vermişti. Aşağı Almanya'daki *Kardeşlere Mektup* adlı kitabında Erasmus, Lutherci askerlerin "Vaftiz Edilmemiş Türk"ün (sultanın) "Vaftiz Edilmiş Türk"ten (imparator) daha iyi olduğunu, Avrupa'nın Aşağı Ülkeler'in bayraklarında hilal ile *Plutost Turcs que Papaux* sözünün görüldüğünü söylediklerini belirtmişti.

Buna benzer olaylar Katolik bölgelerde krizin neden yeni bir tartışma (Protestancılık ile İslâm arasında bir benzerlik olup olmadığı tartışmasını) çıkardığını açıklayabilir. Reformcular suçlamaları tekrar Katoliklere iade etmiş, ilk olarak John Wyclif'in ifade ettiği bir fikri tekrar ortaya koymuştu; John Wyclif 1378-84 yılları arasında, Müslüman akını tehlikesinin bertaraf edildiği dönemlerde, nesnel bir biçimde değerlendirildiğinde (en azından o böyle değerlendirdiğini düşünüyordu) ahlâksızlıklar ve yapılan rezillikler bakımından Papa'nın liderliğindeki Kilise'nin İslâm'a benzediği fikrini ortaya atmıştı. Reform yanlıları Kilise'nin ahlâki bir yenilenmeden geçmesinin İslâm'la savaşmaktan daha acil olduğunu bu yüzden düşünüyorlardı; onlara göre, Hıristiyanlar erdemleriyle Müslümanlara örnek olabilecek derecede kendilerini geliştirirlerse bu savaşı silahlara başvurmadan kazanabilirlerdi. Reform ve Karşı-Reform bu şekilde ve bu argümanları kullanarak Haçlı seferi kavramına *defensio Europae* ve *defensio Christianitatis* biçiminde yeni güçlükler ve ince ayrımlar getirmişti.

Bu arada Luthercilerin safında Daniel Peygamber'le ilgili 7. Bölüm'ün yorumlandığı ve İblis'in "küçük borusu"nun Türk İmparatorluğu'yla özdeşleştirildiği yazıyı Justus Jonas ile Melanchton desteklemiş ama Calvin karşı çıkmıştı. Luther'in ise bu konuda söyleyeceği çok şey vardı. Luther'in 1529 tarihli *Von Kriege wider die Turken* adlı kitabına karşılık Erasmus ertesi yıl, muhtemelen imparatorun dolaylı kışkırtmasıyla, Freiburg im Breisgau'da *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo* başlıklı kısa bir risale yazmıştı; bu eseri uzun yıllara yayılan mektup yazma yeteneğinin doruk noktasıydı. Erasmus yıllarca Avrupa'nın yöneticilerine düşmanlığı bırakıp ortak düşmanlarına karşı birleşik bir cephe oluşturmaları fikrini özendirmeye çalışmıştı.

O dönemlerde Almanya'daki herkes gibi Luther'i de Türkler kaygılandırıyordu ama çok değil. Yaşadığı yer olan Saksonya Türklerin istila etmesi muhtemel bölgelere çok uzaktı ve Osmanlıların son derece Katolik olan Viyana'ya gerçekleştirdikleri saldırı, daha önce de belirtildiği üzere, onu çok da üzmemişti doğrusu. Onun düşmanlarına fark gözetmeden eşit şekilde muamele ettiğine, hepsini -Yahudileri, Türkleri, Papacıları, Zwingli yanlılarını v.b.- aşağı yukarı aynı seviyede değerlendirdiğine sık sık şahit olunmuştu. O ünlü *Tischreden*'de veya sofra konuşmalarında Türklerden sıkça söz eder.

1531'de Erasmus, Saksonya Dükü kâfirlerin üzerine yürürse seve seve arkasından gideceğini ilan etmişti; bunu yaparken şehit olmasının Tanrı'yı Osmanlıları yok etmeye teşvik edeceğini düşünüyordu kesinlikle. 1532'de, üç yıl önce Viyana Kuşatması'ndan geri çekilmek zorunda kalan Sultan Süleyman'ın başka bir saldırı hazırlığı içinde olduğunun herkes tarafından bilindiği sıralarda, Erasmus Almanların bu saldırıya kendilerini hazırlayış tarzları konusunda açıkça endişeliydi. Hapsburglu Ferdinand'ın yenileceğinin aşikâr olduğunu ve Papa'nın Almanları birbirine düşürüp üzerlerine Türkleri yollamak niyetinde olduğunu açıklamıştı; bu değerlendirmelerinin ardında Türklerle Katoliklerin gizli bir ittifak içinde olduğu fikri yatıyordu. Bu arada Katolikler Türk tehdidinin Tanrı'nın Lutherci inanışın ardından yolladığı gazabın bir belirtisi olduğunu da söylüyorlardı.

Luther'e göre ise Türkler (yani Müslümanlar) ile Katolikler arasında inanışlarının benzerliğiyle de ortak bir bağ vardı. Örneğin her ikisi de Tanrı'nın günahkârlara değil sadece imanlı olanlara yardımcı olacağına inanıyordu. Doktrinler arasında tümüyle İslâm hukukuyla ilgili kitaplara dayanan karşılaştırmalar yapmak tuhaf gelebilir belki,

diyordu Luther; ama Müslümanlar tıpkı Papa gibi İsa aracılığıyla Tanrı'ya ulaşamazdı. Çünkü Müslümanlar İsa'nın ilahi bir varlık olduğuna inanmıyordu ve Papa Tanrı'nın dünyasına ihanet etmişti. Aslında büyük reformcu İslâm hakkında net bir fikre sahip değildi (İslâm'ı zaman zaman sapkın bir mezhep, zaman zaman da bir din olarak görüyordu); İslâm'la yakından ilgilendiği de söylenemezdi. İşin bir Türkler cephesi vardı ve tehlike arzediyordu; bir de onların dini vardı ve bu din Luther'in gözünde ancak küçümsenecek bir şeydi. Luther, V. Charles'a sadık kalmış, 1532 Eylülü'nde Fransız Kralı I. Francis'in Türkler'in yardımına bel bağlamasına rağmen yedi yıl önce Pavia'da hor görülmesini büyük bir keyifle kaydetmişti. Bunu yaparken kısa bir süre sonra Fransız ve Lutherci prenslerin Türklerle anlaşma yapmak isteyeceklerini tahmin edemezdi tabii.

Luther Türklerin başarılarından hiçbir biçimde etkilenmemişti. Luther Roma tarihini çok iyi biliyordu; 1537 Noeli'nde yüzyıl gibi bir zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Roma İmparatorluğu'nun aynı zaman diliminde kaydettiği büyümenin yarısı kadar bir büyüme kaydettiğini ve Charles'ın İmparatorluğu ile Süleyman'ın İmparatorluğu'nun Roma İmparatorluğu'nun tırnağı bile olamayacağını belirtmişti.

Türklerle, İslâm konusuyla ilgili tartışmalar ister istemez konuyla ilgili ilmi eserlere, Werner Rolenwick'in yazdığı *Fasciculus temporum* ve Vergil Polydore'nin yazdığı *De inventoribus rerum* gibi genel tarih çalışmalarına talebi artırmıştı. Bu eserlerde o bilinen Bizans ve Ortaçağ kaynaklarına dayanılarak oluşturulan İslâm konusu sık sık karşımıza çıkar. Bu tür metinlerde yer alan yanlışlar yüzünden yanlış anlamalar ortaya çıkar ve bu yanlış anlamaları bırakın çözümlemeyi, tanımlamak bile zordur. Bir örnek vermek gerekirse, *Consultatio de bello Turkis inferendo*'da Erasmus Vergil Polydore'den kaynaklanan komik bir yanlış anlamayı tekrarlar: Bu kitapta dediğine göre, Hazreti Muhammet'i önceleri onun müritleri olan ama daha sonra ona karşı isyan eden Türkler öldürmüş.

Türkler her şeyden önce kehanetlerin konusunu oluşturuyordu. Lauterbach'ın *Günlük*'ünden anlaşıldığına göre, 1538'de Deccal'den, Daniel peygamberin ve İncil'deki Vahiy bölümünün daha önce hükümranlığından söz ettiği "Türk'ün büyüklüğü ve gücü"nden çok sık söz edilmiş. Daha önce de gördüğümüz gibi, Luther Muhammet'i Daniel'in hayalinde gördüğü "küçük boru"yla özdeşleştirmekteydi. Luther papalık makamıyla İslâm'ın yedinci ve sekizinci yüzyılda bü-

yümeye başladığına dikkati çekerek belli kehanetlerin aynı zamanda hem Papa'ya hem de Türklere uyarlanabileceğini belirtmişti. İncil'in Vahiy bölümünün en karmaşık parçalarından biri olan 12.14 maddeli paragrafında geçen Deccal'in "üç buçuk zaman" ("bir zaman" İsa'nın yaşına denk geldiği düşünülüyordu; Luther'e göreyse bu otuz yıldı) boyunca hüküm süreceği iddiasından yola çıkarak Deccal'in dünyada hüküm süreceği bu dönemin yüz beş yıl olduğu sonucuna varmıştı. 1538 yılında Luther, Konstantinopolis'in 1453'te Osmanlılarca alınışından bu yana seksen beş yıl geçtiğini, Türklerin Hıristiyanları bastırmaları için geriye sadece yirmi yılları kaldığını öne sürmüştü. Sözlerini her şeyin Tanrı'nın ellerinde olduğunu, insanınsa dua edip kefaretini ödemekten başka yapabileceği hiçbir şeyi olmadığını söyleyerek bitirmişti.

Hemen belirtelim, bu kehanetten yirmi yıl sonra, yani 1558'de Türklerin safında yaprak kıpırdamıyordu adeta. Yalnız Osmanlı İmparatorluğu ile Hapsburglu Ferdinand arasında 1551'de başlayan savaş tüm hızıyla devam ediyordu bu arada; savaş 1562'de Türklerin Macaristan'a girmeleri ve Viyana'nın Babıâli'ye vergi vermeyi kabul etmesiyle son bulacaktı. Hıristiyan Avrupa'sı Hapsburg ile Valois, Katolikler ile Protestanlar arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden yoksullaşırken, hilalin gölgesi Balkanların, Tuna Yarımadası'nın ve Akdeniz'in üzerini kapladıkça kaplıyordu.

Reform hareketinin beklenmedik ama mantıklı bir sonucu olmuştu: İslâm hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunulmasına destek verilmesi, böylece genelde geleneksel ve tuhaf bir İslâm yanlısı duruşun gelişmesi. Avrupa üzerindeki Osmanlı baskısının gevşemesi Haçlı seferi zihniyetiyle militarizminin silinmesinde ve yeni ortaya çıkmaya başlamış olan Şarkiyatçılık kültürünün güç kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Selahaddin'in yer aldığı şövalye hikâyelerinden veya Hıristiyan alimlerle polemikçilerin (aynı zamanda tüccar ve Hıristiyan hacıların) dindaşlarının kabalıkları ve açgözlülüklerine karşılık kâfirlerin nezaketleri ve cömertliklerinden söz etmelerinden açıkça anlaşıldığına göre, Ortaçağ'da böyle bir gelişim için gerekli zemin çoktandır hazırmış. Reform hareketi Hıristiyanlar arasında hararetli ve sıkı tartışmaların artmasına neden olmuş, bu da Müslümanların işine yaramıştı. Katoliklerle Protestanlar arasında birbirlerinin "kötülükleri"ni ortaya çıkarmak ve kâfirlerin Hıristiyanlara yakışan "erdemler"e sahip olduğunu ifade etmek bir gelenek haline gelmişti adeta. Postel, Müslümanlardaki zekat uygulamasını

ve bunun basiretli bir biçimde hayata geçirilmesini takdir etmişti. 1543 yılında basılan, Bibliander tarafından yayıma hazırlanan ve İslâm metinlerinden oluşan bir derlemeye yazdığı önsözde Luther, ayıplanacak İslâm inanışıyla bu inanışın hayran olunacak derecede güzel bir biçimde uygulamaya geçirilişi arasında bir ayrım yapar. Katoliklerle Protestanlar arasındaki tartışmalar sık sık kâfirleri överek karşı tarafı daha fazla rahatsız etme yarışına dönüşmekteydi.

Müslümanlık alemindeki diğer kesimlerine bakıldığında -Kutsal Topraklar, Mısır, Kuzey Afrika ve bir dereceye kadar da İran hariç Avrupa'nın ilgi alanının dışındaki yerler- Türkler'in övünülecek fazladan bir tarafları daha vardı: Savaşlardaki cesaretleri, kahramanlıkları ve disiplinleri. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa'daki orduların ve kışlaların karışık ve yoz görünüşlerine karşılık Osmanlı Sultanı'nın orduları düzen, iktisat ve mütevazılık yönünden hayran olunacak bir örnek oluşturuyordu. Osmanlı askerleri acımasızlıklarıyla ünlüydü ama on sekizinci yüzyılda yapılan askeri reformlardan önce Avrupa ordularında sıkça rastlanan taşkınlıklardan uzunca zaman önce kurtulmuşlardı. Çok farklı kesimlerden insanlar artık ağız birliğiyle Müslümanların askeri davranışlarına övgüler yağdırmaya başlamıştı. Diplomatlar, tüccarlar, gezginler ve vaizler savaşta yenilmez olan, baskı ve adalet yönetiminde çok sert ve acımasız olan Türklerin günlük hayatta sadık, dürüst, kibar, yardımsever ve misafirperver olduklarında hemfikirdiler.

Müslümanlığa geçme sorunu hakkında yazılmış metinlerden oluşan o dev literatür bu fikirleri öylesine geniş bir alana yaymıştı ki, bunların Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçenler için bir gerekçe olarak görülmesine neden olmuştu. Çaresizlikten, gerçeği görmekten veya hayatın içindeki değişimlerden dolayı "Türk olmayı seçmek" Avrupa ve Akdeniz tarihinin on altıncı yüzyılla on sekizinci yüzyıl arasındaki döneminin sürekli tekrarlanan temalarından biriydi.

10

Sultanlar, Korsanlar ve Dönmeler

Muhteşem Kanuni

1516-1517 yılları arasında I. Selim (ölüm tarihi 1520) Memlük yönetimindeki Mısır'a diz çöktürmeyi, yönetim sahasını Kutsal Şehir'e kadar genişletmeyi başarmış ve Trablus, Tunus ve Cezayir'in Müslüman hükümdarlarıyla yakın ilişki kurmuştu. I. Selim öldükten sonra tahta kutsal kitaplarda adı geçen kralların en bilgesi olan Süleyman'la aynı adı taşıyan yirmi dört yaşındaki oğlu geçmişti. Sultan Süleyman Batı'da "Muhteşem" lakabıyla tanınır ama Türkiye'de ve Müslüman geleneğinde, çok daha yüce bir sıfat olan Kanuni sıfatıyla anılır. Bu sıfat onu doğrudan İmparator Justinian'la ilişkilendiriyor ve Roma İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir süreklilik sağlıyordu.

Belki de hiçbir Müslüman hanedanlığının Avrupa'nın kaderi üzerinde Kanuni Sultan Süleyman kadar etkisi olmamıştır. Osmanlıların Reform döneminde güneydoğu Avrupa'daki varlığının o dönemde meydana gelen olayların üzerinde güçlü bir etkisi olmuştu, özellikle de Yakındoğu Avrupa'nın en güney bölümündeki olayların üzerinde. Sultan başarısının, özellikle de kara savaşlarındaki başarısının büyük bir bölümünü birinci sınıf piyade askerlerinin, Yeniçeriler'in sadakatine ve etkili hareketlerine borçluydu. Zorunlu askere alınmış Hıristiyan çocuklarından oluşan devşirmeler bölümlere ayrıldıktan sonra acemi askerler amaca uygun olarak inşa edilmiş kışlalara yerleştiriliyor ve onlara beyaz başlıkları olan özel üniformalar giydiriliyordu; katı bir disipline tabiydiler ve sade bir hayat yaşıyorlardı. Bekâr olma-

ya zorlanıyorlar ve hepsi aynı dini tarikatın (Bektaşi Tarikatı'nın) üyesi sayılıyorlardı. Bu askeri birim on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Sultan I. Murat tarafından kurulmuştu; Süleyman tahta çıktığında Yeniçeriler'in sayısı beş bindi; Sultan Süleyman öldüğünde ise on iki bine ulaşmıştı. On sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Yeniçeriler Avrupa'nın hem musibetiydi hem de büyük hayranlık beslediği bir orduydu. Avrupa'nın genelinde devlet başkanları ve askeri liderler Yeniçeriler'in örgütlenme biçimini, hatta onların bayraklarını, silahlarını ve üniformalarını taklit etmeye çalışmıştı.

Yeniçeriler'in boş kalmamasını sağlama ihtiyacı olduğu kadar onları teşvik etme ihtiyacı da Süleyman'ın hükümdarlığının ilk on yılı içindeki yoğun saldırı hareketinde kısmen rol oynamıştı. Sultan Süleyman hemen Balkanlar'a yönelik bir harekât başlatmış ve bu harekâtın sonunda 1521'de Belgrad'ı almıştı. Bunlar olurken Türkler donanmalarını harekete geçirmiş ve 1522'de Rodos Adası'nı fethetmişlerdi. İmparator V. Charles eskiden güçlü bir denizci tarikatı olan ve iki yüzyıldan fazla bir zamandır yaşadıkları Rodos Adası'ndan ayrılmak zorunda kalan St. Jean Şövalyeleri'ne Malta'da yeni bir üs vermişti. 1526-1533 yılları arasında Sultan Avrupa ulusları arasındaki bölünmelerden ve Hıristiyanlık alemini etkisi altına alan savaşlardan yararlanarak Balkanlar ile Tuna arasında şiddetli bir harekâta girişmiş, sonunda Eylül-Ekim 1529'da Viyana'yı kuşatma altına almıştı. Bu sıralarda Korsan Hayrettin ise Tunus'taki üssünden Sicilya ve Güney İtalya'ya korku salıyordu.

Bu güçlü saldırının asıl hedefi İslâm'ın amansız düşmanı olarak bilinen V. Charles'dı. V. Charles Katolik hükümdarların antlarında geçen "Afrika'nın fethine devam etmek ve din adına kâfirlerle savaşmak"[1] misyonunu miras almıştı.

İmparator kendini Müslümanların uzlaşmaz düşmanı olarak görmüyordu. "Düşmanımın düşmanı dostumdur" gibi basit bir siyasi ilkeden yola çıkarak zaman içinde Müslümanları tanımaya ve onlara hoşgörü göstermeye başlamıştı. İran Şahı Tahmasp'la müzakere yapmış, bu müzakere sonucunda ikisi Sultan Süleyman'a iki cepheden saldırıya geçip ona bir kıskaç harekâtıyla yaklaşmaya karar vermişlerdi. "Büyük Türk" (Sultan Süleyman Batı'da bu adla tanınıyordu) bu-

[1] Alıntı, R.Menéndez Pidal, Formación del fundamental pensamiento politico de Carlos V, Charles et son temps, içinde (Paris, 1958), s. 2.

na, İranlılara bir saldırıyla cevap vermişti. Sultan Süleyman bu saldırı sayesinde Maveraünnehir'in Ural-Altay hükümdarlarıyla, Türklerle aynı etnik kökene sahip ve aynı şekilde Sünni Müslüman olan İmparator Timur'un halefleriyle ittifak kurmuştu.

Geniş bir bölgeye yayılan Hapsburg saldırısı Süleyman'ı daha gözü pek önlemler almaya zorlamıştı. Fransa Kralı I. Francis'le müzakerelere başladı. I. Francis, Pavia yenilgisinin intikamını almak ve İmparator'u güçlü konumundan alaşağı etmek için "Cognac Birliği"ne girerek Papa VII. Clement'le ittifak kurmuştu.

Bu arada yeni umutlar ve kıyamet gününe ilişkin korkuların (bu korkular hiçbir zaman tam olarak yatışmamıştı) da dikkate alınması gerekiyordu. 1527'de Papa VII. Clement, 1530 yılında Türklerin Papa'yı, İmparator'u ve Fransa Kralı'nı yakalayacağını ve Tanrı'nın ancak ondan sonra Hıristiyanlığı kurtaracağını iddia eden "peygamber" Brandano'nun tutuklanmasını emretmişti. Brandano'nun kehaneti Hıristiyan hükümdarların tümünü kınamak olarak algılansa da, temel amacı Hıristiyanların Müslüman muhalefetinin kalesi konumunda görülen V. Charles'ın yanında yer alarak VII. Clement ile I. Francis arasındaki ittifakı eleştirmek olabilir. Türklerin Papa'nın siyasi kinizmi üzerinde sağladığı siyasi veya askeri başarıya katkıda bulunanların iç karartıcı vehimlerine karşı durmak için VII. Clement'in Yahudi "peygamberler" David Reubeni ile Shelomò Molko'yu can kulağıyla dinlediği anlaşılıyor. David Reubeni ile Shelomò Molko Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşik bir Yahudi-Hıristiyan cephesi kurulması fikrindeydi. Böyle bir fikrin –ki *converso*'ların ön planda olduğu bir dönemde böyle bir fikri öne sürmek cesur bir hareketti– İspanyol karşıtı bir tarafı olabilirdi; ama böyle bir şeyin Medici Papası'nı tümüyle mutsuz edeceği de söylenemezdi doğrusu, en azından 1529'daki Cambrai anlaşmasından önce. Kâfirlere karşı İspanya'yı ve imparatorluğu bertaraf ederek savaşmak soylu bir hareket, ayrıca ilginç stratejik ve siyasi bir amaç olabilirdi; ama her zaman olduğu gibi asıl sorun bu fikirleri gerçeğe dönüştürmekti.

Yine de Akdeniz Haçlı cephesi hâlâ gelişiyor, Papalık Meclisi'nin yaptığı manevraları muazzam derecede önemli kılıyordu. Venediklilerle Almanlar (ikisi de Babıâli'nin geleneksel düşmanıydı) Balkanlar'da, Adriyatik ile Ege çevresindeki askeri hareketlere katılmıştı. Ancak Serenissima belirsiz bir tutum sergiliyordu. 1523'te dük olan Andrea Gritti İstanbul'da maceralı yıllar geçirmişti ve Süleyman'ın

şahsi dostuydu. Gritti Sultan'la temasını hiç kesmemişti; ona sık sık taktirlerini ve hayranlıklarını belirten mektuplar yolluyordu.

Bu arada Akdeniz cephesi İspanya ile St. Jean Şövalyeleri'ni ciddi biçimde endişelendiriyordu. Cebelitarık'tan Sicilya Boğazı'na kadar, tüm sahil şeridi tehdit altındaydı; iletişim güvensizdi ve korsanların sürekli tacizi nedeniyle can ve mal kaybı söz konusuydu. O uğursuz 1529 yılında, Osmanlı ordusunun Viyana'yı kuşattığı yılda, Midilli'de doğduğu sanılan ve o sıralarda Fas'ı elinde bulunduran Hayrettin adlı (daha sonra Batı'da "Barbaros" lakabıyla tanınacaktı) İslâm dinini seçmiş bir Rum, Osmanlı Sultanı adına Cezayir'e girmişti.

Viyana Kuşatması ile Cezayir sorunu Papa ile İmparator'un aralarındaki düşmanlıkları hemen sona erdirmelerini ve I. Francis'in istemeyerek de olsa onların arzuları doğrultusunda hareket etmesini sağlamıştı. 1583'te Papa imparatorluktan, İtalyan devletlerden ve Macaristan'dan yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesi talebinde bulunmuştu. Bu arada Rodos'tan çıkarılmış olan St. Jean Şövalyeleri Trablus'ta tekrar örgütlenmeyi başarmıştı. İspanyollar düşmanlıkların yatışmasından yararlanarak Cezayir Kalesini kuşattıktan sonra Sultan'la Osmanlıların kaleden çekilmeleri karşılığında Macaristan'da barış için müzakere yapmaya çalışıyordu. Barbaros Hayrettin bu sıralarda Sultan tarafından donanmaya Kaptanı Derya olarak atanmıştı. Barbaros en kuzeye, Tiber'in ağzına kadar uzanan İtalyan sahil şeridini yağmaladıktan sonra Tunus'u ele geçirip İspanya'nın koruması altındaki emiri sınır dışı etmişti. Bu durum Sicilya sahilinin hemen yakınında bir düşman üssünün kurulmasına neden olmuş ve Hıristiyan gemilerinin Sicilya Kanalı'ndan geçmelerini neredeyse imkânsızlaştırmıştı.

Bu sıralarda Akdeniz, Fransa Kralı'yla yaptıkları gizli anlaşmayla güçlenmiş olan Müslümanların hâkimiyetine girmişti. Etik nedenlerden dolayı kralın Haçlı ideallerine karşı çıkması imkânsızdı ama V. Charles düşmanının düşmanı kim olursa olsun dostu olduğuna ikna olmuştu.

1535'te İmparator tüm gücüyle Tunus'a saldırı hazırlıkları yapmaya ve bu harekâta Haçlı seferindeki gibi dini bir özellik kazandırmayı planlamaya başladı. İmparator "Kurtarıcı Haç"a güvendiğini gösterdi; Katalonyalı denizcilerin kurtarıcı meleği Monserratlı Madonna'nın kabrini ziyaret etti ve Papa III. Paul, St. Jean Şövalyeleri ve Portekizlilerin desteğini aldı. Yetmiş dört kadırga ve 330 gemili imparatorluk donanması 16 Haziran günü Tunus sahiline demirledi. Bir aydan kısa bir süre sonra La Goulette Kalesi alınmış, Türk ve Berberi-

lerden oluşan donanmanın büyük bir bölümü ele geçirilmiş ve 20.000 Hıristiyan esir serbest bırakılmıştı. 21 Temmuz günü Tunus yağmalandı. V. Charles'ın zaferini, yağmalanmış şehirden getirilen incik boncuklar eşliğinde Roma'da kutladığı söylenir. Barbaros Cezayir'e kaçarken, İspanyollar Tunus'u tekrar bir Müslüman yöneticiye (onlara tabi olan kişiye) teslim etmişler, böylece La Goulette üzerinde doğrudan denetim imkânına kavuşmuşlardı.

İmparatorluk ordusunun Kuzey Afrika sahillerindeki bu başarısı V. Charles'ın iki düşmanını, yani Sultan Süleyman'la I. Francis'i birbirlerine eskisinden daha fazla yaklaştırmıştı. Bu yakınlaşmayı bir dizi anlaşma izlemişti (1569'da imzalanan "Kapitülasyonlar"); Kapitülasyonlar Fransız Kralı'na Osmanlı topraklarında, dahası oradaki Hıristiyan toplulukların savunucusu olarak Kutsal Topraklar'da bulunma hakkı tanıyordu. Diplomatik bağlantılar beraberinde, bazıları gizli olmak üzere, karşılıklı askeri anlaşmaları getirmişti. Ancak Türklerle Fransızların Venedik'i gizli müttefikleri yapma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı; her zamanki gibi İstanbul'daki dostunun tarafını tutan Grit dükasının politikası güçlü bir "savaş cephesi" karşısında etkisiz kalmıştı; Osmanlılar imparatorluk ordularının elde ettiği başarı nedeniyle iyice sertleşmiş, deniz savaşlarını yeniden başlatmaya çalışıyordu. Türkler Venediklilerin tavır değiştirmelerine misilleme olarak Otranto Boğazı'nı kapamış, Corfu'yu kuşatmıştı.

*26-27 Eylül 1538'de Preveze Denizi'nde, Arta Körfezi'nin girişinde Barbaros Hayrettin, Papa-Venedik-İmparatorluk birliğine ait donanmayı -doksan beş gemi ve yaklaşık 60.000 asker, ayrıca 2500 top- tam anlamıyla bozguna uğrattı. Zaman zaman bu yenilginin kısmen Hıristiyanlık donanmasının komutanı Cenevizli Andrea Doria'nın isteksiz tavrından kaynaklandığı söylenir; Andrea Doria Hıristiyanların zafer kazanması fikrine sıcak bakmıyordu, bunun daha çok Venedik'in işine yarayacağını düşünüyordu. Gerçekten de Preveze yenilgisi Venediklilerin Mora'daki hâkimiyetinin sona ermesi sürecinin ilk adımıydı. O yılı çıkaramayacak olan yaşlı dük, hasımlarını tedbirsizlikleri nedeniyle kınamakla yetinmek gibi acı bir tecrübeyi yaşayacaktı.

Hıristiyan birliği güneş altındaki kar gibi eriyip gitmişti. Birkaç yıl sonra Serenissima, Babıâli'yle ayrı bir barış anlaşması yaptı; bu anlaşma ufak tefek tazminatın ödenmesini ve Yunan anakarasında bulunan Nauplia ve Monevasia gibi geride kalan Venedik kalelerinin geri verilmesini öngörüyordu. İmparator 1541'de Barbaros'un kalesi olan Cezayir'i

kuşatarak intikam almak istemiş ama kısmen şiddetli bir fırtına yüzünden bu girişimi fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Sultan'ın korsan amirali ardı ardına Provans'tan Yunan Denizi'ne kadarki sahil şeridini dehşet içinde bırakan korkunç akınlar düzenleyerek misillemede bulundu. Bu onun son icraatıydı. Barbaros kısa bir süre sonra 1546'da öldü.

Türk donanmasında çoğu Hıristiyanlık'tan devşirme son derece cesur amiraller vardı. Hırvat Piyale Paşa veya 1520'de doğan ve on altı yaşındayken Berberiler tarafından kaçırılan Calabrialı Luca (muhtemelen Giovanni) Galieni bunlardan sadece ikisiydi; Galieni, Uluç Ali Reis adını almıştı. Ancak Barbaros Hayrettin'in ölümü bir efsanenin yok oluşuna neden olmuştu. V. Charles 1550'de durumdan faydalanmış ve Tunus'ta bulunan ve artık Barbaros'un halefi Turgut Ali'nin (Batı'da Dragut adıyla bilinir) askeri üssü konumundaki el Mehdiye'ye saldırmıştı. Şehir 8 Eylül'de ele geçirilmiş ama Turgut Ali Reis kaçmayı başarmıştı.

Bu sıralarda Türklerin, Berberilerin tehditleri Trent Konsili'nde bir araya gelen din adamlarını endişelendirmeye başlamıştı. Papa III. Julius'un ise I. Francis'in halefi II. Henry'ye, Türklerle Protestanlar'ı desteklemeye devam etmesi halinde kendisine karşı bir Haçlı seferi ilan edileceği tehdidini savurmaya niyeti yoktu.

Bu arada Kuzey Afrika sahilinde başka felaketler cereyan ediyordu. 1551 Ağustos'unda St. Jean Şövalyeleri, Sultan'ın Turgut Ali Reis'i vali atadığı Trablus'tan utanç verici bir biçimde geri çekilmeye zorlanmıştı. Hıristiyanlar yorgunluk ve güven kaybı belirtileri gösteriyorlardı. Papa IV. Paul, Hapsburgların gücünden paranoyakça bir endişe duyarak Babıâli'nin kendisine önerdiği sözlü bir anlaşmayı kabul ettiği izlenimi vermişti. Türklere İspanyollara karşı gizlice ittifak kurma önerisinde bulunduğu bilgisini yaymayı başarmıştı. Bu arada Akdeniz'de korsan saldırıları karşılıklı ve ardı ardına devam ediyordu. Ancak babasının ardından İspanya tahtına çıkan *el rey prudente*, yani II. Philip'in İber Yarımadası'nda yaşayan sapkınlarla asiler düşünüldüğünde Türklerin çok da önemli bir tehdit unsuru olmadığı görüşünde olduğu apaçık ortadaydı. Akdeniz'deki savaşların yerini Balkanlar'daki savaşlar alıyor, bazen bu her iki savaş alanında aynı anda savaşlar oluyordu. 1560-1565 yılları arasında Hıristiyan denizciler Djerba Limanı yakınlarında büyük bir darbe aldılar; bu arada Osmanlılar Malta'ya saldırı girişiminde bulundu ama Şövalyeler Malta'yı kahramanca savunup onları geri püskürttü. Bunun üzerine Osmanlılar Sakız Adası'nı, Macaristan'da da Zigetvar Kalesi'ni fethetti.

Sultan Süleyman 1566'da öldü. Batı onun ölümüyle rahat bir nefes almış, ölümü bazı yerlerde kutlanmıştı ama bu kutlamalarda hüzünlü bir hava da eksik değildi. Sultan Süleyman yaşadığı yüzyılın tarihinde öne çıkmış bir kişilik, bir siyasetçi ve yöneticiydi; Doğu'yu olduğu kadar Batı'yı da kendine hayran bırakmıştı. Batı'da tartışmaların vazgeçilmez konusuydu; şatafatlı, zengin eğlenceleri ve ihtişamı birçok kişi tarafından taklit edilmiş, kişiliğine hayranlık duyulmuş ve birçok portresi çizilmişti. Titian onun en az üç kez portresini çizmişti; Sultan'ın portresini elindeki ona ait resimlere bakarak ve bunlardan ona ilişkin yorumlar çıkararak oluşturmuştu. Paolo Giovio, Süleyman'ın dindarlığını ve yüce gönüllülüğünü övmüştü. Sultan Süleyman ve onun Montaigne, Bodin ve Charon'un kendisi hakkında yazdığı yazılarla daha da artan Batı'daki şöhreti sayesinde Türk İmparatorluğu'na adaleti, düzeni ve gücü nedeniyle hayranlık beslenmekteydi; ancak Osmanlıların bu özellikleri savaşta ve bazı acımasız geleneklerde edindiği korkutucu bir şöhretle beraber anılıyordu. On altıncı yüzyılda Türkiye'ye giden gezginlerin çoğu tebaalarını barış içinde ve adil bir biçimde yöneten Büyük Türk'ü öve öve bitiremiyordu. Sultan'ın imparatorluğunda hüküm sürdürdüğü "Türk barışı" *pax romana*'yla benzerlikler taşıdığı için olsa gerek, taktir ediliyordu ama Süleyman'ın zorba ve sert yönetim şeklini eleştirenlerin sayısı da az değildi.

Etkili Osmanlı savaş makinesi yine çalışmaya başlamıştı. 1568'de Edirne Barış Anlaşması sayesinde Balkan-Tuna cephesindeki düşmanlıklara son verdikten sonra II. Selim (1566-74) Akdeniz bölgesinde çeşitli yerlere düzenlenen şiddetli bir harekâtın başına geçmek için geri döndü. Birkaç yıl sonra Hıristiyanlar Tunus'u (burasını Turgut Reis öldükten sonra Tunus Valiliği'ne atanan Uluç Ali Paşa 1569'da almıştı) ve Kıbrıs'ı (Temmuz ve Ağustos 1570 tarihlerinde, Venediklilerin Farmagusta'daki kalelerinin teslim olmasından sonra Osmanlılar tarafından alınmıştı) kaybettiler. Fransızlarla ittifaklarını sürdürmeleri Türklerin saldırılarını daha da başarılı kılmaktaydı.

Bu arada Sultan'ın maiyeti içinde bir dahinin siyasi ve diplomatik kariyeri başlıyordu. Joseph Nasi İstanbul'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerindeki İspanyol Yahudisi sürgünlerin sözcüsüydü. Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa Kuzey Afrika'nın denetimiyle ilgili olarak İspanya'yla yapılan savaşın sürdürülmesi ve Macar İmparatorluğu'yla yapılan savaşın sona erdirilmesi gerektiği konusunda ısrar edince Nasi, Venediklilere karşı savaşılması fikrini hararetle

destekledi. Nasi bu savaşla ilgili ısrarını 1566'da, Türk hükümdarı onu Naksos'un ve Ege Denizi'ndeki diğer adaların dükü ilan ettikten sonra daha da artırdı. Bu arada İtalya'dan sınır dışı edilmiş Yahudileri Taberiye çevresine yerleşmeye davet ederek buralarda Yahudi kolonilerinin kurulmasını örgütledi.

Sultan, Kuzey Afrika politikası için sadrazamının tavsiyelerine kulak veriyordu belki ama Yahudi dostunun tavsiyeleri de ihmal edilmeyecek kadar önemli bir rol oynuyordu aldığı kararlarda. 25 Mart 1570'te Türklerin Kıbrıs'ın geri verilmesine ilişkin taleplerini Venedik kabul etti. Preveze Savaşı'ndan sonra İspanya'nın Kuzey Afrika'daki sorunlarına bulaşmamak için İspanya'yla Türklerin aleyhine ittifak kurmaktan köşe bucak kaçan Serenissima şimdi Osmanlıları durduracak yegâne kişi gibi görünen II. Philip'in yardımına başvurdu. Hıristiyan İspanya bu talebi coşkuyla kabul etti. Kuzey Afrika'dan Endülüs'e ani bir saldırı gerçekleştirilmiş, ardından 1565-1570 yılları arasında bölgede *morico*'ların çıkardığı bir isyan yaşanmıştı. Bilindiği üzere Kıbrıs kendi kaderini izledi: Lefkoşe 9 Şubat 1570'te, Magosa da 5 Ağustos 1571'de düştü. Dört gün sonra, Endülüslü *morico*'ları dize getirmiş olan *rey prudente* Avusturya Kralı John'un üvey kardeşi Napoli'ye girdi. Bir ay kadar sonra İspanya, Venedik ve papalığa bağlı gemilerden oluşan bir filo Messina'dan hareket etti.

Batı, Kıbrıs'tan gelen haberlerle çalkalanıyordu ama bu haberler her zamanki gibi kurnazca yapılmış gaddarlıklarla etrafa dehşet saçmaya devam eden Türklerin zannettiği gibi zıt bir etkide bulunmamıştı. Cezasını metanetle çekmekte olan Magosa'nın Venedikli komutanı Marcantonio Bragadin'in gaddarlıklara maruz kaldığı haberi kısa zaman içinde Hıristiyan aleminde dolaşmaya başlamıştı. Bu olay kısa süreliğine kurnaz Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın en çok sakındığı şeyin meydana gelmesine, yani İspanya ile Venedik arasında bir ittifak kurulmasına neden olmuştu.

7 Ekim 1571'de Patras Körfezi'nde Hıristiyanların, Katoliklerin ve reform yanlısı Hıristiyanların hep beraber bir mucize olarak karşıladıkları bir olay meydana geldi.

Uluç Ali Paşa'nın etrafa korku salan İnebahtı'daki deniz kuvvetlerine karşı kazanılan zafer muhteşemdi. 230 Türk kadırgasından (Kutsal Birlik'in ise 208 kadırgası ve altı kalyonu vardı) sekseni batırılmış, 130 tanesi ele geçirilmişti; çok azı kaçmayı başarmıştı. Bu olayı kutlamak üzere Hıristiyan dünyada sayısız kitap yayımlandı, şiirler yazıldı, övgüler düzüldü.

Ancak Hıristiyanların kazandığı zaferin bağlamı kırılgandı ve gelişen olaylar kendisini Hapsburglu akrabaları ve İspanya'daki dostlarına bağlayan "aile anlaşması"na rağmen savaşa karışmak istemeyen İmparator II. Maximilian'ı haklı çıkarır gibiydi. II. Maximilian imzaladığı anlaşmanın hükümlerine bağlı kalmış ve tıpkı babası I. Ferdinand'ın yaptığı gibi Türklere vergi vermeye devam etmişti. İmparator iyice düşünüp taşınmış ve Sultan zor durumda olduğu için bu politikasından artık vazgeçmesi gerektiği yönündeki talepleri reddetmişti; bir Hıristiyan prensin bir kâfire karşı bile sözünden dönmesinin şerefsizce bir davranış olduğunu düşünüyordu. Türk baskısı da onu Protestanlara verdiği tavizleri sürdürmeye ve artırmaya zorluyordu. Kendini böyle bir hareketin doğuracağı sonuçlara katlanmak zorunda bırakmayacak kadar akıllıydı, üstelik Türkler, Macaristan'a iyice yerleştiği bir dönemde. O dönemlerde Almanya'da kullanılan bir deyimde geçtiği gibi, *Der Türke ist der lutheranischen Glück* (Türkler Luthercilerin şansı). Biraz da abartılarak Türkler olmasaydı on altıncı yüzyılın reformcu Hıristiyanların başına on üçüncü yüzyılda Katharların başına gelenlerin gelebileceği söyleniyordu.

Bu arada müttefikler arasındaki köklü bir anlaşmazlık nedeniyle İnebahtı Savaşı'nın sonuçlarından gereği gibi yararlanılamadığı iyice anlaşılmıştı. 10 Şubat 1572'de Kutsal Birlik yenilendi; birkaç gün sonra V. Pius cemaatine Türklere karşı verilen mücadelenin bu son evresinin kesin bir biçimde yeni bir Haçlı seferi niteliği taşıdığını bildiren bir mektup yolladı. Aynı sıralarda Sultan filosunu inanılmaz bir hızla yeniden toparlamıştı. Adriyatik'te Sultan'ın gemilerine saldırmak ve o sırada Mora'da uğraşmakta olan Venediklilerin pek arzulayacakları gibi Kıbrıs'ı yeniden ele geçirmek yerine, Avusturyalı John 1573'de Tunus'u ele geçirdi ve Bizerta'ya girdi. Kutsal Birlik dağıldı. Venedikliler öfkeli ve bitkin bir halde İspanya'yla olan ittifak ilişkilerini kopardı ve Selim'le ayrı bir anlaşma yaptı; bu onlara Kıbrıs Adası'na (Kıbrıs'ı sürekli ve nihai olarak vermişlerdi) ve 300.000 dükalık tazminata mal olmuş, Sultan ise bu sayede dikkatini Kuzey Afrika harekâtına yoğunlaştırmıştı. Venediklilerin Birlik'te olmaması sayesinde Türkler İspanyolları Tunus ve Bizerta'dan çıkarabilmişlerdi.

İnebahtı'daki göz açıp kapayıncaya kadar olup biten çarpışmanın etkileri farklı bir ışık altında bakıldığında daha net görünür. Savaş, kehanetlerin ve dünyanın sonuyla ilgili söylentilerin yoğun olduğu bir iklimde gerçekleşmişti; bu dönemde eski Jacobite fikirlerin bazıları yeniden canlanmıştı. Zafer bu iklimi daha da yoğunlaştırdı. "Bak,

gökyüzünde büyük bir işaret belirdi; bir kadın güneşi giymiş üzerine, ay ayaklarının altında, başının etrafında on iki yıldız var."[1] Bilindiği gibi, Vahiy'deki *mulier*,* Bakire Meryem'in tasvirlerinin yorum ve ikonograflarında temel bir konu haline gelmişti. Ayda ayakta duran kadının imgesi, Artemis/Diana, Isis'ten Anadolu ve Sami kökenli "tanrıçalar"a kadar gece, ay veya kadınlığı temsil eden ilahi kişilikleri akla getirir hemen. Bu imge İslâm karşıtı bir tarzda yorumlanmıştı; en azından on altıncı yüzyıldan itibaren. Bu imgede Bakire Meryem İslâm'ın, daha çok da Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel simgesi ayı ayakları altında çiğnerken görülür. İnebahtı zaferinde Meryem Ana ilahilerinin okunması tesadüf değildi. 7 Ekim 1571'de kazanılan bu zafer V. Pius'un arzusuyla Meryem Ana Zaferi olarak kutlanmaya başlamış ve XIII. Gregorius tarafından Meryem Ana Günü olarak kurumsal hale getirilmişti.

Bunu söylerken İnebahtı Savaşı'nın önemini küçümsemek amacında değiliz. Savaşın askeri sonuçları önemliydi ve sonrasında muazzam bir simgesel anlam kazanmıştı. Ancak Kıbrıs'ın hâlâ Türklerin elinde bulunduğu ve Osmanlı tehdidine karşı büyük bir coşkuyla kurulmuş olan ve etkisiz kaldığı şüphesiz Kutsal Birlik'in ömrünün çatışmanın sonunu görmeye yetmediği de bir gerçekti. Oyun kazananı ve kaybedeni olmadan devam etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu kadar Avrupa'da da, savaşlarda ister zafer kazansın ister yenilsin Sultan'ın saldırılarda daha güçlü olduğu, Hıristiyanların savunmaya çekildiği izlenimi hâkimdi. Boğaziçi'nin hükümdarı hâlâ "Korkunun Efendisi"ydi.

Hıristiyanlar yine de zaferlerinden gurur duyuyorlardı. On altıncı veya on yedinci yüzyılda yapılmış zırhlı asker resimlerinin hepsinde askerlerin elinde hilal şeklinde bayraklarla veya Türk atlarının kuyruklarından savaş ganimeti olarak alınmış kıllarla süslü mızraklar vardır. Günümüze kadar gelmiş vali ve generaller için yapılan anıtların hepsinde zincirler içinde muzaffer komutanın arabasını izleyen veya prangalar içinde onun ayakları dibine çökmüş, saçları kazınmış veya uzun örgülü saçlı ve sarkık bıyıklı esir resimleri görürsünüz.

Hiçbir zaman ahenkli ve yekpare olmayı başaramamış olsa da Haçlı cephesi çok geniş bir alanı kaplıyordu. Savaş meydanının Cebelita-

[1] Vahiy 12.1.
* Mulier: Lat. Kadın.

rık ve Mağrip'ten Kızıldeniz'e, Karadeniz'e, Hazar Denizi'ne ve Hint Okyanusu'na kadar uzandığı gerçeğini göz ardı etmek o dönemde Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki askeri çatışmanın önemini görmezden gelmek olur. Örneğin, Sultan II. Selim (ve diğerleri) 1568-1570 yılları arasında Endülüs'teki *morico* isyanına askeri destek vermiş, ayrıca *morico*'lara Luthercilerle ittifak kurmaları tavsiyesinde bulunmuştu; bu arada II. Selim Volga ile Don Nehirleri'ni birbirine bağlayacak bir kanal inşa etme tasarısı üzerinde çalışıyordu. Türk filosu Karadeniz'den (ve Akdeniz'den) Hazar Denizi'ne veya tam tersi istikamette hareket ettirilebilseydi ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun rakibi İran İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarını tehdit eder hale gelseydi, dünya tarihi tümüyle değişebilirdi.

Hıristiyanlıkla İslâm arasındaki çatışma küresel boyutlara ulaşmaya başlamıştı. Ne olup bittiğinden tümüyle haberdar olan Papa V. Pius, Portekiz'deki durumu uzaktan izliyordu. Portekiz'deki askeri tarikatlarının Kuzey Afrika sınırına yüklenmelerini istemiş ve en az üç yıl askerlik yapmamış kişilerin tarikata mensup şövalye olamayacaklarını ısrarla savunmuştur. Bu sıralarda İspanya Kıbrıs'la yapılan savaştan sonra Akdeniz / Doğu anlaşmazlığına karışma niyetinde değildi ve Afrika meselelerine daha ihtiyatlı yaklaşmaya başlamıştı. 1573 yılında İspanya Tunus'a bir saldırı daha gerçekleştirdi ama kısa süreli bir saldırıydı bu ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bir yıldan az bir zaman sonra, 1574 Temmuz'unda 230 kadırga ve 40.000 askerlik bir Türk donanması şehri ele geçirdi; bu sefer tümüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalmak şartıyla.

II. Philip'in yeğeni ve 1557'den beri Portekiz Kralı olan Sebastian bu olayları yakından izliyordu. Sebastian 1554'te doğmuştu ve üç yaşından beri kraldı; ilk dönemler yaşı küçük olduğu için ülkeyi onun yerine naipleri yönetmişti. Kişiliği karanlık ve çelişkili duygularla biçimlenmişti ve büyüklük hayalleri kurarken tahtını bu hayalleri için kullanıyordu. Tümüyle Cizvit papazlarından eğitim alan Sebastian'ın idolü yüzyıl önce Portekiz deniz gücünü kuran Infante'ydi, yani Denizci Henry. Henry, İsa Peygamber'i Hindistan'a getirmeyi hayal etmişti; Sebastian ise İsa'yı Afrika'ya, büyük Nijer bozkırlarının ve efsanevi Timbuktu'nun ötesine götürmeyi hayal ediyordu. Sebastian Avrupa'ya altın ve fildişinin taşındığı deniz yollarının hâkimi olmayı ve Afrika kıtasına (artık eski coğrafyacıların söylediğinden daha büyük olduğu anlaşılmıştı) Hıristiyanlığı taşımayı istiyordu.

Bu amacına ulaşması için, tıpkı İspanyolların (farklı yöntemler kullanarak) bugünkü Cezayir ve Tunus'u içeren bölgeyi denetim altına almak için yaptığı gibi, Fas'ı denetim altına alması gerekiyordu. İspanyollar bölgeyi Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri almaya ve Berberi korsanların hareketlerini denetim altında tutmaya çalışıyorlardı.

1578 Haziranı'nda Sebastian Fas'ı fethetmek üzere Lizbon'dan 10.000 Portekiz, 1600 İspanyol askeri ve farklı uluslardan 5000 gönüllüden -bunların içinde Almanlar, İtalyanlar ve Sebastian'ın o sıralarda iktidarda olan Sultan'ın (Türklerin seçtiği yöneticinin) yerine Mağrip'in denetimini teslim etmeyi düşündüğü Faslılar vardı- oluşan bir orduyla yola çıktı. Haçlılar Tanca yakınlarında karaya çıktılar ve iç bölgelere doğru yol almaya başladılar. 4 Ağustos günü el Kasr el Kebir'de (Batı'da Alkazar olarak bilinir) savaş başladı; bu savaşa daha sonra "Üç Kral Savaşı" adı verildi, zira savaşa üç kral katılmıştı: Sebastian ve iki rakip Sultan.

Kralların hiçbiri hayatta kalmayı başaramadı. Savaşta hayatını kaybedenler arasında bulunan Sir Thomas Stukeley, asıl istikameti İrlanda olan ama son anda Fas'a yönlendirilen papalığa ait bir birliğin komutanı olan bir İngiliz Katolik'ti; bu ayrıntı zamanın Haçlı idealinin karmaşıklığı hakkında çok şey söyler.

Sebastian'dan geriye hiç bir iz kalmamıştı; cesedi Fas'ın kum ve taşları arasına karışıp kaybolmuştu. *O Encoberto* (Gizlenen) adıyla tanınan genç kralın bir gün denizden dönüp, Atlantik'in pusları arasından çıkacağı ve "Beşinci İmparatorluk"u kuracağı kehanet ediliyordu (bu kehaneti daha sonra Cameros *Os Lusiades*'de ve Fernando Pessoa bir şiirinde kullanacaktı). Böylece Yunan, Roma, Hıristiyan ve Britanya İmparatorlukları'ndan sonra Portekiz'in de üstünlüğü nihayet tanınmış ve Avrupa'nın gerçek mistik görevi tamamlanmış olacaktı.

Korsanlar, Dönmeler ve Esirler

1580'de, Sebastian'ın ölümünden iki yıl sonra ve II. Philip'in Portekiz üzerinde denetim sağladığı yıl, Stukeley gibi romantik bir kişiliğe sahip bir savaşçı olan Fransız Huguenot François de la Noue on altıncı yüzyıl siyasi ve askeri literatürün şaheserlerinden biri olan *Discours*'u yazdı. Bu kitabı yazdığı sıralarda de la Noue, Limburg'da hapishanede sürünüyordu; Flanders'te Calvinistleri savunanların saffında

yer aldığı gerekçesiyle İspanyollar tarafından hapsedilmişti. Del la Noue, Papa'nın izni alınarak ve Avrupa'yı Türk tehdidinden kurtarmak amacıyla kolektif bir biçimde yapılacak yeni bir Haçlı seferini Hıristiyanlık birliğinin yeniden kazanılmasını sağlayacak araçlardan biri olarak görüyordu.

Bu sıralarda Avrupa güçleri Sultan'a ve imparatorluğunun doğu bölümüne sorunlar yaratmanın yollarını arıyordu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda sürüyle gezgin, kâşif, tüccar ve diplomat İran'ı ziyaret etmiş ve İran'ın Safavi Şahı'nı İstanbul hükümdarına karşı yapılacak Haçlı seferinde kendilerine katılmaya teşvik etmişti. İranlılar Türklere çok zor anlar yaşatıyordu. Rus Çarı IV. İvan bu dönemlerde Altın Ordu'nun Tatarlarına (ki Babıâli'nin hizmetindeydiler) ve Orta Asya'nın önemli bir bölgesine, Astragan'a karşı faaliyetler yürütüyordu. Ruslarla İranlılar Hazar Denizi ile Aral Denizi arasındaki bölgede güçbirliği yapmış olsalardı Türkler Doğu'da yeni, yekpare bir cepheyle karşı karşıya kalırdı. Bu nedenle Osmanlı Sultanı, Maveraünnehir, Tienşan ve Karakorum arasındaki geniş bölgeyi yöneten Türk-Moğol hükümdarlarla askeri bir ittifak ve dostluk ilişkisi sürdürmeye özen gösteriyordu. Batı dünyası da Orta Asya'ya göz dikmeye başlamıştı. Giovan Batista ile Girolamo Vecchietti gibi Floransalı tüccarlardan maceraperest ve her konuda kalem oynatan yazar Romalı Pietro della Valle'ye kadar bu ihtiraslı, allame gezginlerin hepsi ilk olarak on üçüncü yüzyılda ortaya çıkmış olan aynı hayalin peşindeydi: Akdeniz İslâmı'nı kıskaca alacak ve Hıristiyan Avrupa'yı kötü Müslüman tehdidinden kurtaracak Orta Asyalı bir müttefik güç.

Ancak Türkler herkese kötü bir tehdit oluşturmuyordu. Çoğu insanın Türkleri potansiyel müttefik (düşmanımın düşmanı) olarak gördüğü (bazıları bunu gizlese de) Fransa, İngiltere ve Protestan Almanya örneklerinden anlaşılabiliyordu. Bunun dışında, özellikle Akdeniz kıyılarında, Türk tehdidine veya Türklere tabi olan müttefikleri Berberi korsanların tehdidine maruz olduklarını bilen ama bu durumu kötü bir şey olarak görmeyen, hatta bir fırsat olarak gören insanlar vardı. Hıristiyanlığın katı hiyerarşik siyasi ve kurumsal yapısı içinde paradan veya kaynaktan mahrum yoksullar, zayıflar, topraksızlar Müslüman aleme umut ve gıptayla bakıyordu. Calabrialı bir balıkçı da olsanız, Arnavut bir dağlı da, o alemde kral veya amiral olabilirdiniz. Hatta bazıları -muhtemelen sapkınlar veya hınç dolu kaybedenler, hayalciler veya mirasından mahrum olanlar- nankör, adalet-

siz Hıristiyan vatanlarının Müslümanların hâkimiyeti altına girmesini isteyecek kadar ileri gidiyordu. Avrupa'da din konularında aşırı serbest davrananların sonu bir kazığa bağlanıp yakılmaktı. Oysa düşmanlarının derisini yüzdüğü ve kazığa oturttuğu söylenen acımasız Türkler kendilerine itaat edildiğini gösteren basit bir hareket ve küçük meblağlı bir vergi karşılığında İbrahim'in Tanrısı'na ibadet etmek isteyenlerin ibadetlerine karışmıyordu. *Dar ül-İslam*'ın sınırlarında Hıristiyan korsanların düzenlediği bir akın sırasında Malta gemileri veya St. Stephen gemileri tarafından yakalanan bir Müslüman ya bir düşman kadırgasında kürek mahkumu olur ya da Livorno veya Toulon'da bir zindanda sürünürdü. Türkler tarafından Osmanlılara karşı savaşan bir gemide yakalanan bir Hıristiyan ise eğer genç ve yakışıklıysa, girişkense veya kendisinden hoşlanan ve nüfuzlu biriyle karşılaşacak kadar şanslıysa, kısa bir süre sonra yükselmeye başlayabilir, hatta Babıâli'ye girebilir veya kendini Büyük Sultan'ın huzurunda bulabilirdi.

Müslümanlar tarafından yakalanmak veya hapsedilmek sahilde oturanların, tüccarların ve göçmenlerin veya Haçlı seferi için verdikleri sözü yerine getirmeye çalışanların önünde sürekli bir tehditti. Trinitarialılar veya Mercedarialılar gibi özel Hıristiyan Tarikatlar, Hıristiyan kardeşlerini esaretten kurtarmak üzere kurulmuştu. Akdeniz'de Türkler veya Berberi korsanlar tarafından kaçırılmış çocuklara, erkek ve kadınlara dair hikayelerle doluydu. Olayların çoğu biliniyor belki ama hakkında hiçbir şey öğrenemeyeceğimiz daha birçok olay var. Son derece trajik hikâyeler var ama mutlu sonla biten maceralar da hiç eksik değil. Zaman zaman gerçek olaylar kurgudan daha çarpıcı olabilir. Belli olayları anlatırken anı ve günlüklerin kurguya kaçtığı da olur ama bunların görgü tanıklarından hareketle yazıldığı da unutulmamalı. Bilimsel çalışmalarıyla tanınan ve 1557'de yayımlanan *Viaje de Turquia*'nın yazarı olduğu düşünülen Segovialı doktor Andrés Laguna'nın yazdıkları da buna benzer. Laguna sanki kendi başından geçmiş gibi yazdığı kitapta 1552 Ağustosu'nda Ponza Adası açıklarında yakalanan ve önce kürek mahkumu olan, sonra da İstanbul'da kölelik yapan Pedro de Urdimalas'ın hikâyesini anlatır. Okuduğu bazı tıp kitaplarının yardımıyla Urdimalas hekim olduğunu söylemiş, önce kölesi olduğu paşayı iyileştirerek, sonra da bizzat Sultan'ı sağlığına kavuşturarak özgürlüğünü kazanmış.

Kurgusal bir hikâye kendisini var eden ve kendisinden daha şaşırtıcı maceraların kanıtı sayılabiliyorsa, aynı şey tersi için de geçerlidir.

Edebi bir anlatı gerçekten yaşanmış bir olayı gizleyebilir. Dünyanın en ünlü kölesi Miguel de Cervantes'ti. 1575'te Napoli'den İspanya'ya giderken yolda Berberi korsanları tarafından esir alınan Cervantes, zincire vurularak Cezayir'e götürülmüştü. Birçok defa kaçmaya yeltenmiş ama başaramamıştı; sonunda onun için fidye verilmiş ve 1580 yılında serbest bırakılmıştı. Esaret altındayken yaşadıklarından geriye *Don Quixote*'nin 39-41. bölümlerinde, *cautivo** hikâyesinde canlı bir anlatısı kalmıştır. Daha sonra Müslümanlarla uzlaştığı ve İslâm dinini seçmenin eşiğine geldiği suçlamalarına karşı kendisini savunmak durumunda kalan *cautivo* Miguel de Cervantes'in yaşadığı maceraların en çarpıcı yönü, Cezayir Beyi Hasan Paşa'yla ilişki içinde olmasıydı. Bey, Cervantes'i kaçma teşebbüslerinden dolayı cezalandırmamış, üstelik onu esaret altındayken sürekli yanında tutmuştu.

Hıristiyan bir esir ile Müslümanlığı seçmiş kişi arasında genelde bir paralellik kurulur, hatta neredeyse bunlar bir görülürdü. Cervantes ile Hasan Paşa arasındaki gizemli ilişkinin üzerinde dört yüzyıllık bir giz perdesi var ve bu perde kalkacağa benzemiyor. Cervantes'in Müslümanlık alemine ilişkin bilgisi Endülüs veya Kuzey Afrika'nın -genellikle kültürlü İspanyolların Müslümanlıkla ilgili bilgileri bu sınır dahilindeydi- ötesine uzanır. Bu kültürlü İspanyollar Osmanlı tarihi ve uygarlığına aşinaydı. On altıncı yüzyılın sonları ile on yedinci yüzyılın başlarında Lope de Vega tarafından yazılan ve Osmanlı Hanedanlığı'nın kurucusu Osman Bey'e adanan *El otomano famoso*'nun arka planında bu bilgi yatıyordu.

Cervantes'in dostu Cezayir Beyi sonradan Müslüman olmuş Dalmaçyalı biriydi; ondan önceki Cezayir valileri de kendisi gibi sonradan "Türk olmuş"tu. Barbaros'tan Sardinyalı Hasan Ağa'ya, "Korsikalı" Hasan'a ve Calabrialı Uluç Ali'ye kadar. Müslümanlığa geçen birçok kişi filo komutanı veya *caid*, yani vali olmuştu. Cezayir'de bunların en başarılı olanları Cenevizliler ve Venediklilerdi ama Müslümanlığı seçip de başarılı olan Calabrialılar, Sicilyalılar, Napolililer, Arnavutlar, Yunanlar, Fransızlar ve az da olsa Yahudiler de vardı. Bunların içinde hâlâ tanınanlar arasında 1637'de Tunus Beyi olan ve on sekizinci yüzyıla kadar varlığını sürdüren kendi hanedanlığını -Muradiler- kuran Ligurialı Osta Morato ve Venedik'te doğan ve 1638-1645 yılları arasında Cezayir'in tek hâkimi olan Ali "Piccini-

* Cautivo: İsp. esir.

no" vardı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sonradan Müslüman olan Akdeniz kökenlilerin kaderi değişmeye başladı; yerlerini başkaları, özellikle "Ponentineler" adıyla anılan İngiliz ve Flaman devşirmeler aldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi sonradan Müslüman olanların rolünün azalmasına neden olmuştu. Fransız Kont Claude-Alexandre Bonneval gibi burada kendisinden söz edilmeyi hak eden bazı istisnalar vardı yine de. 1675'te yazar Fénelon'la ilişkisi bulunan büyük bir ailede dünyaya gelen Bonneval, Fransız ordusunda albaylığa kadar yükselmişti. 1706'da ordudan firar etmiş ve Fransızlar tarafından ölüme mahkum edilmişti; ancak daha sonra imparatorluk ordusuna transfer edilir ve korgenerallik rütbesine kadar yükselir. Savoylu Eugene'yle işbirliği yapar ancak daha sonra onunla kavga eder ve vatana ihanet suçuyla Spielberg'e hapsedilir ve kısa bir süre sonra oradan kaçmayı başarır. Artık Hıristiyan toplumundan dolayı hayal kırıklığına uğramış olan Bonneval İstanbul'a kaçmış, orada Sultan'ın ordusunun başına geçmiş, Ahmet Bonneval Paşa adıyla I. Mahmut'un askeri reformlarına katılmıştı. XV. Louis'nin İstanbul sefiri Marki de Villeneuve ile olan dostluğu aracılığıyla ülkesiyle ilişkilerini sürdürmüştü.

Bu Akdeniz maceracılarının çoğu kısa da olsa tanınmayı hak ediyor: San Giuliano Markisi'nin de ait olduğu Castania sülalesinden gelen Orazio Paternó Castello, 1783'te karısını öldürdükten sonra kaçak hayatı yaşamaya başlamıştı. Trablus'ta korsanlar tarafından yakalanan Castello İslâm dinini seçerek Hamad adını almış, sonra dragoman, yani tercüman olmuştu. Castello hikâyesini Trablus'taki Britanya konsülünün kız kardeşi Miss Tully'ye anlatmış. Sicilyalı başka bir aristokrat, Prens Giovan Moncada 1797 Temmuz'unda Palermo'dan Napoli'ye giderken gemisinin önünü Tunuslular kesmişti (bindiği geminin kaptanının Tunuslularla işbirliği içinde olması muhtemel). Moncada birkaç ay sonra, yüklü bir fidye karşılığında, özgürlüğünü yeniden kazanmıştı. Ancak Sicilya'ya döndükten sonra prens sözünde durmamış ve uzun süren bir dava başlamıştı. Tunus Beyi kraliyet mahkemesine başvurmuş ve dava on yıllarca sürmüştü.

Müslümanlığa geçmiş -bir şekilde kaçamamışsa, sünnet de olmuş- birçok kişi (dönme) doğal olarak bir süre sonra anavatanlarına dönmüş, tövbe ettikten sonra da Kilise'ye yeniden kabul edilmişti. Konuşmalarının ne kadar samimi olduğunu ve ata dinlerine geri dönerken bunu ne kadar istekle yaptıklarını kestirmek zor. Zira hakkında

bilgi sahibi olduğumuz olayların dışında haklarında hiçbir şey bilmediğimiz ve geçmişin derinliklerine gömülen sayısız olay vardır.

On yedinci yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı sisteminde yüksek mevkileri işgal eden dönmeler ve her iki taraf arasındaki tüm o esir ve köle sistemi için gerekli olduğu anlaşılan korsan savaşları yavaş yavaş azalmaya başlamıştı. Ne var ki yüz yıl kadar sonra bile Sicilya ve Sardinya'da insanlar kendilerini hâlâ tehdit altında hissediyordu. 1798'de, Tunusluların Sardinya kıyısı yakınlarındaki San Pietro Adası'na gerçekleştirdiği bir saldırı sırasında ada halkının yaklaşık bin kadarı esir alınmıştı. 1815-16 yılları arasında Müslüman korsanlar tekrar ortaya çıkmış, yıllarca faaliyet göstermiş, Güney İtalya'yı, Toscana'yı ve iki büyük Tiren adasını etkisi altına almıştı. Barnabite Rahibi Felice Caronni, Temmuz 1804'te Kuzey Afrika'da hapsedilmişti; onu Berberi korsanlar esir almış, Tunus'a götürmüştü ama birkaç ay sonra tekrar evine dönmeyi başarmıştı. On sekizinci yüzyılın sonlarında Müslüman ülkelerde esirlere uygulanan muameleler düzelmeye başlamıştı. Müslüman ülkelerdeki Hıristiyan esirlerin karşılaştıkları manzaralar düzelmemiş olsaydı ne Mozart'ın *Die Entführung aus dem Serail*'i yazılabilirdi ne de Rossini'nin *Italiana in Algeri*'si. Buna karşılık Müslümanların eline düşmek Hıristiyanlar için yıllarca büyük bir tehdit unsuru olmasaydı hiçbir opera da yazılamazdı.

Türk ve Kuzey Afrika korsanlarının faaliyetlerinin azalması Malta Şövalyeleri, Santo Stefano ve Akdeniz'de bağımsız faaliyet gösteren Hıristiyan korsanların seyirlerinde ve korsanlık faaliyetlerinde karışıklığa neden olmuştu. Bu gruplar özellikle 1580-1610 yılları arasındaki otuz yıllık dönemde çok aktiftiler. Müslümanların saldırılarına eşit bir güçle karşılık verme gerekliliğine ek olarak kadırgaları yürütmek ve sahillere kale inşa etmek için köle emeğine de ihtiyaç vardı. Hıristiyanlar Akdeniz'in tüm doğu kesimindeki ve Mağribin tamamındaki zindanlara saldırmışlardı; bunların en bilinen örnekleri, Aziz Stephen Şövalyeleri'ne bağlı kadırgaların kırk yedi bin esir aldığı Ağustos 1602'deki Hamamet yağması ile aynı yılın Eylül ayında yaşanan, bin beş yüz esirin alındığı ve yüzyıl sonunda Vicenzo Piazza'nın yazdığı *Bona espugnata* adlı son derece sıkıcı bir şiire konu olan Annaba yağmasıdır. 1708-1715 yılları arasında Hıristiyan korsanlar (örneğin, Toscana Grandükü'nün yazdığı fermanın koruması altında bulunan Livornolu korsanlar) Filistin sahillerine akın düzenlemiş ve Osmanlı Sultanı'nın bölgedeki Batılıları "korumak"la görevlendirdiği Fransız konsolosluk yetkililerini zor durumda bırak-

mışlardı. Korsan gemileri sık sık kendilerine Kutsal Topraklar'a giden hacıları taşıyan masum gemi süsü veriyordu. Bölgedeki Hıristiyan topluluklar böyle durumlarda günah keçisi vazifesi görüyor ve öfkeli Müslümanların misilleme amacıyla yaptıkları saldırılara maruz kalıyordu.

Hıristiyan ülkelerdeki Müslüman esirler Müslüman ülkelerdeki Hıristiyan esirlerden daha mutsuzdu ve dinlerini değiştirenlerin sayısı onlarınki kadar çok değildi. Çok az dönme vardı; yani Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçenlerin sayısı azdı. Bu İslâm'ın Hıristiyanlığa nazaran daha yekpare bir din olmasından ya da esirlere dinlerini değiştirmeleri için pek baskı yapılmamasından kaynaklanıyor olabilir. Bu esirlerin din değiştirmeleri pek ekonomik değildi, zira Hıristiyan olan bir esirin özgür bırakılması gerekiyordu. Müslüman bir esir dinini değiştirdiğinde bunun büyük bir olay olarak değerlendirilmesi bu olayın ne kadar az gerçekleştiğini gösterir. Elde esir olması bir avantajdı, zira böylece esir mübadelesi yapılacağı zaman ellerindeki bu esirleri kullanabiliyorlardı. 1543'te Papa III. Paul Yahudi veya Müslüman kökenli Hıristiyan dönmeleri yerleştirmek için Roma'da Hıristiyanlığa Yeni Kabul Edilenler Okulu kurdu ama okul hiçbir zaman tam kadro çalışmadı. Hıristiyan kaynaklar, zaman zaman Müslümanlar tarafından gelen bilgilerin de onayını alarak, bazı Müslümanların Hıristiyanlığa karşı beslediği gizli sempatiden söz ediyordu. *Dar ül-İslâm*'da dininden dönmenin büyük bir muhalefetle karşılaşması bu tür duyguların (hissedildiğinde) sır gibi saklandığı anlamına geliyordu.

"Sıvı kıta" (Akdeniz bu adla anılıyordu) barışçıl ilişkilere ve kültürel mübadelelere sayısız fırsat tanıyordu. Burası bir sınır bölgesi olduğu kadar ticaretin yapıldığı ve bir dereceye kadar insanların kaynaştığı bir bölgeydi aynı zamanda. Bölgedeki ibadethanelerin çoğu Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından beraberce kullanılıyordu. İki din, Kudüs'teki Meryem'in Göğe Çıkışı Kilisesi, Beytüllahim'deki "Süt Mağarası", Filistin'deki Lyddalı St. George Kilisesi, Sina'daki St. Catherine Kilisesi, Kahire yakınlarındaki Mataryya bulunan Marian Mabedi (o ünlü belesan yağının geldiği yer), Arnavutluk'ta, İşkodra'daki İyi Meclis Anamız Kilisesi ve Lampedusa'daki Meryem Ana mağarasında buluşmuş ve yolları buralarda kesişmişti (ama birbirine kaynaşmadan). Bu bir araya gelmeler Hıristiyanlık ile İslâm'ın İbrahim Peygamber'de ortak kökenleri olduğunun tanınmasıyla mümkün oluyordu; Müslümanlar Meryem Ana'ya son derece bağlı olsalar

da, iki dinin birleştirilmesi gibi bir arzuyu asla taşımıyorlardı.

İslâm Araştırmalarının Doğuşu

Gutenberg'in sanatı çok geçmeden İslâm kültürünün yayılmasında kendi payına düşen rolü oynamıştı. Ancak İslâmi metinler hemen yayımlanmamıştı. İslâm konusuyla ilgili metinler görülmeye başlamıştı ama bunlar genelde kötü kaliteliydi; çünkü bu metinler ya İslâm'la ilgili yanlış bir portre çiziyor ya da onu aşağılıyordu. On beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki mevcut "kültür dengesi" (aynı "ticaret dengesi"ndeki gibi) altüst olmuştu. Bu dönemlerde İslâm, Hıristiyanlık hakkında Hıristiyanlığın İslâm hakkında bildiğinden daha fazla şey biliyordu. Ancak, Türklerin Avrupa'daki ilerleyişinin yarattığı ilgi ve Avrupalı tüccar ve gezginlerin İslâm topraklarına her geçen gün daha fazla yolculuk etmesi bu dengeyi tersine çevirmeye başlamıştı. İslâm alimleri Hıristiyanlık hakkında daha fazla şey öğrenmeye pek meraklı değildi; Hıristiyan alimler içinse tam tersi söz konusuydu.

"İslamcı" olarak nitelendirilebilecek türden bir yazı türü on altıncı yüzyılın başlarından beri mevcuttu. Bu yazı türü Ortaçağ tartışmalarının eski yanlışlarını sürdürse de, dikkatini hızlı bir biçimde güç kazanan bir fenomen üzerine yoğunlaştırmıştı. 1511'de din bilgini Etaplesli Jacques Lefebure, Ricoldo da Montecroce'nin eski risalesinin Fransızca versiyonunu bastırmış, böylece kitabı yeniden meşhur ederek içeriğindeki yanlışların yinelenmesine ön ayak olmuştu. Bu kitap İslâm'la ilgili mevcut bilginin çoğunun değersizleşmesine neden olmamıştı sadece, bu bilginin yayılmasına katkıda da bulunmuştu. Bir arada bulunan sapla samanı henüz ayırt etmek mümkün değildi.

On beşinci yüzyılda, Kardinal Cusa'nın teşvikiyle Carthusia Tarikatı'ndan Ryckelli Dionysius, *Contra Alchoranum* başlıklı diyaloglu tartışma kitabını büyük bir özenle hazırladı. Kitap onun ölümünden sonra, yazılışından yaklaşık seksen yıl sonra 1533'te yeniden basıldı; bu dönemde Türklerle Hıristiyanlar Macaristan ovalarında savaşıyordu. Macar soylularının bir bölümü Hapsburglulara meydan okumaya ve reform dinini benimsemeye oybirliğiyle karar vermişti; böylece Osmanlılarla ittifak kurmuşlardı. Ryckelli Dionysius'un eseri V. Charles'ın kardeşi Ferdinand'a adanmıştı; Ferdinand o dönemlerde Macaristan ve Bohemya kralıydı, yirmi yıl kadar sonra ise imparator

seçilecekti.

1543'te, on yıl kadar sonra, Kettonlu Robert'in on ikinci yüzyılın ortalarında gerçekleştirdiği Kuran'ın Latince çevirisi Basel'de, ünlü Oporino Basımevi'nde basıldı. Dört yüz yıllık olmasına rağmen çeviri metin gençliğinden hiçbir şey kaybetmemişti. Çevirinin bu baskısının düzeltisini akademi dünyasında Latince Bibliander lakabıyla tanınan Zürihli din alimi Theodore Buchmann yapmıştı. *Machumetis saracenorum principis vita ac doctrina omnis, quae et Ishmaehelitarum lex et Alchoranum dicitur* gibi uzun bir başlığa sahip bu kitapta aynı zamanda Bibliander'in yazdığı bir *Apologia* (özür, mazaret), Luther'in yazdığı bir *Praemonitio* (önceden uyan) ve Ricoldo da Montecroce ve Cusalı Nicholas'ın yazıları dahil başka metinler de bulunmaktaydı. En sonunda tüm yazılar kapkalın bir cilt halinde bir araya getirilerek İslâm araştırmaları konusunda tam anlamıyla dev bir eser meydana getirilmişti. 1543-1550 yılları arasında Basel'de yayımlanan *Sylloge scriptorum adversus mahomedanos*. Bu kitapla ilgili bir sorun vardı yalnız, o da Katolik bölgelerde okunamaması... Luther'in Kutsal Roma Kilisesi'ne karşı ağır sözler söylemesi Papa VII. Alexander'i, kitabın satışını Roma'ya sadık kalan ülkelerde yasaklamaya sevk etmişti.

Protestan dünyada ise durum bambaşkaydı; Bibliander'in derlediği Latince yazılmış metinlerin Basel'de Almanca'ya tercüme edilerek daha geniş kitlelere ulaşmasının sağlanması öneriliyordu. Ancak nüfuzlu din alimi Bonifaz Amerback deneyimsiz okurların "mukaddes olmayan", "sapkın" bir dinle tanışmalarına fırsat verir (zira bu din ilgilerini çekebilirdi, daha da kötüsü onları etkileyebilirdi) düşüncesiyle bu öneriye karşı çıkmıştı.

Bibliander'in üzerinde tekrar çalıştığı Ortaçağ metinlerin İslâm'la ilgili yanlış ve taraflı bilgilerin ve Kuran'dan yanlış yorumlanarak ve yanlış anlaşılarak yapılmış alıntıların yayılmasına katkıda bulunduğu kesin. Müslümanların dünyasına olan ilginin giderek artması ve daha güvenilir bilgiye ihtiyaç duyulması (bu ihtiyacı Sultan Süleyman'ın başarısı ve Batı ekonomisinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki emtianın giderek önem kazanması yaratmıştı) yayımlanması teşvik edilen, açıklamalı metinlerin daha kaliteli olmasını sağlamıştı. Örneğin, Guillaume Postel'in yazdığı ve 1544'te yayımlanan *De orbis terrae concordia* adlı kitapta İslâm'dan genel olarak söz edilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'na özel bir bölüm ayrılması bu değişimin bir sonucudur.

Postel Ortadoğu'ya yaptığı seferlerden Fransa'ya çok değerli Arap-

ça, Süryanice ve Ermenice elyazmalarından oluşan büyük bir koleksiyonla dönmüştü. Collège de France'ta öğretim görevlisiydi, bir ara İsa Derneği'ne girmiş ama kısa bir süre içinde oradan atılmıştı. Yazdıkları arasında karşılaştırmalı dil bilimiyle ilgili bir inceleme kitabıyla bir Arapça gramer kitabı da vardı; bu bilgilerden yararlanarak ütopik bir ideale, evrensel bir uygarlık ve evrensel bir din kurma idealine destek sağlamayı amaçlamıştı.

Postel, Bibliander'in metinlerinin hepsine ulaşabilecek konumda olmasına rağmen, onların genel yaklaşımına tümüyle karşı çıkmış, böylece yöntembilimde tam bir devrim gerçekleştirmişti. Aksi fikri savunanlar, benzerlikleri veya çakışma noktalarını tam olarak gizlemeseler de üzerinde durmamak suretiyle örtbas ederek Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki farklılıkların altını çizerken, Postel tam tersini yapmıştı. Bu durum kaçınılmaz olarak onu o benzersiz dilbilgisiyle ilk elden okuyup karşılaştırma imkânına sahip olduğu Kuran'ın Latince çevirilerini sorgulamaya sevk etmişti. Böylece metni daha iyi kavrayabilmiş ama tefsire ilişkin muazzam karışıklıklar ortaya çıkmış, Postel'in önüne dilbilimsel zorluklar çıkarmıştı.

Postel her kesimin eleştirisine maruz kalmış, yazıları yasaklanmıştı elbette; allame Henri Estienne onu İslâm'a duyduğu "yakınlık" nedeniyle bir *monstre exécrable* (şer alameti) olarak tanımlamıştı. Bunun yanı sıra, onun İslâm inanışıyla Hıristiyanların Reform Kilisesi arasında yaptığı karşılaştırmalar, Muhammet Peygamber'in hukukunun lehinde bir dizi tartışmaya dönüşmüştü. Bazen ise Postel bilinçli bir biçimde karşılaştırmalı bir yazı yöntemi kullanıyordu. *Calvinoturcismus*'un varlığından söz ederek İslâm ile Protestanlık arasında paralellik olduğu şeklindeki görüşünü had safhaya taşıyor, bu arada evrensel bir ahenk arayışında olduğunu iddia ediyordu; kimileri onun bu evrensel ahenk arayışı fikrinin Cusa'nın *De pace fidei*'sinden etkilendiği görüşündedir, kimileri de bu fikrin Rousseau ve Kant gibi gelecekteki filozofların düşüncelerinin öncülü olduğu iddiasındadır. Tüm bunlar olurken Trent Konsili'nin Osmanlı Türklerine karşı yeni bir karşı saldırıya geçmek üzere bir Haçlı seferi ilan edeceği bekleniyordu; Konsil toplantılarını dışarıdan gözleyenler Konsil'in Reform Kilisesi'ni tümüyle suçlayıp suçlamayacağını, onunla uzlaşıp uzlaşmayacağını merak ediyordu.

Postel'in atılımı, *inimicus crucis*'le ilgili tarafsız görüşler almaya hazır olmayan bir dünyayla karşılaşmıştı belki. Belki de takıntı derecesindeki o muazzam allamelik eserinin okunamamasına neden ol-

muştu. Bunların hiçbiri de olmayabilir tabii ki. *De orbis terrae concordia*'yı oluşturan bağlamı incelendiğinde, insanda Avrupa'nın İslâm'ı nesnel olarak anlama yolunda kararlı bir adım atma aşamasında olduğu izlenimi uyandırır. Postel birçok kez Türkler mevzuuna döner, örneğin 1560'ta yayımlanan *De la République des Turcs* adlı risalesinde olduğu gibi.

İslâm'a karşı ideolojik muhalefetin Müslümanlığı zorla kabul edenlere uygulanan baskının veçhelerinden sadece biri olduğu İspanya'da morisco'lar, Toledo Başpiskoposu ve İspanya'nın Engizisyon Mahkemesi Başkanı Kardinal Francisco Ximenes de Cisneros hangi konuda olduğuna bakmaksızın Arapça yazılmış ne varsa toplatmış ve Toledo Meydanı'nda devasa bir *auto da fé** halinde yaktırmıştı. Bu tür önlemler yetersizdi; zira İslâm karşıtı kitapçıkların sayısı her geçen gün artıyordu. 1540'ta Sevilla'da Juan Andreas adlı besteci *Confusion* adlı bir operet bestelemişti; Juan Andreas kendini eski bir Müslüman hukukçu olarak tanıtmıştı ama aslında bu sıfatı Hıristiyan karşı düşüncenin geleneksel tezlerini meşrulaştırmak amacıyla kullanmaktaydı. Bu tür suçlamaların yaygınlaştırılması yönündeki ısrar bu suçlamaların inandırıcılığının pek kalmadığını gösteriyordu; bu da bu tür suçlamaların yanlış olduğunu kanıtlayan daha ikna edici bilgilerin yaygınlaşması sayesinde gerçekleşmişti.

Kuran'ın bir Avrupa ülkesinin diliyle yapılan ilk çevirisi (İtalyanca'ydı) 1547'de Venedik'te yapılmıştı; Venedik Türklerle diğer Avrupa şehirlerine oranla daha fazla temas kurulan bir şehirdi. Bu çeviri de diğerleri gibi Kettonlu Robert'in Latince çevirisine dayanılarak yapılmıştı ve doğrudan özgün metinden yapıldığı iddia edilmesine rağmen Latince metinden çok daha kısaydı. Kuran'ın İtalyanca versiyonunun editörü Andrea Arrivabene çeviriyi Fransa'nın yeni Osmanlı sefiri Aramon Baronu Gabriel Puetz'e adamıştı; Puetz hükümdarının talebiyle Babıâli'yle bir ittifak politikası güdüyordu. Arrivabene'nin Baron d'Aramon'a yazdığı ithaf yazısını, Arabistan'ın kısa tarihi, Muhammet Peygamber'in hayatı ve İslâm diniyle ilgili kısa bilgiler izlemekteydi.

Hıristiyanların İslâm'a karşı kullandıkları cephane bildikti. İslâm

* Auto da fé: Por. Ergizisyon Mahkemeleri'nin verdiği kararların kamuoyu önünde ilanı ve infazı.

Hıristiyanlığa göre bir sapkınlıktı, cinsel aşırılıklara göz yuman bir doktrin, bir çelişkiler yumağıydı; böylece o eski yanlış anlamalarla önyargılar yeniden çoğalmaya başlamıştı. Ancak İslâm'la ilgili yayınlardaki artış uzun vadede durumun düzeleceğinin kesin bir belirtisiydi.

Katoliklerin arzularıyla Protestanların arzuları arasındaki çatışma, başka Haçlı Seferleri'nin yapılıp yapılmaması konusu tartışılırken tarafların birbirlerini İslâm yanlısı olarak suçlamalarında kendisini hissettirmeye başlamıştı. On altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca bu çatışmaya Arabizm, Türkoloji ve İslâm'la ilgili her geçen gün daha kapsamlı hale gelen araştırmalar eşlik etmişti. On sekizinci yüzyılda bu çalışmalar baştan başa sistemli bir hale getirilmişti. Postel, 1560 yılında Paris'te basılan *Histoire et considération de l'origine, loy et costume des Tartares, Persiens, Arabes, Turcs* adlı kitabıyla bu çalışmalara önemli bir katkıda bulunmuştur.

Grotius, Boterus ve Baronius gibi tarihteki ünlü yazarların sayfalarında zihin bulanıklığına yol açabilecek bölümler ve hatalar (ki bu hatalar kazara yapılmış olmayabilir) eksik değildi elbette; derine nüfuz etmiş olan o tartışma geleneğinden kurtulmak kolay bir iş değildi ve İslâm'ı onun doktrinlerini çürütmeye kalkışmadan ele alabilecek çok az yazar vardı. Blaise Pascal gibi yazarların çalışmalarında inatla anlamama ve bilgi eksikliği mevcuttu; Pascal kutsal kitapların Muhammet'in yeryüzüne gelişiyle ilgili herhangi bir öngörüde bulunup bulunmadığını merak ediyordu. Belli ki Pascal, Daniel'in Kitabı'nda o ünlü "küçük boru"yla ilgili öngörülerle ilgili tartışmalar hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Pascal Muhammet'in ahlâk ilkelerini ve herhangi bir mucizesi olup olmadığını da merak ediyordu. Hiçbir şey yapmasa bile Postel'den Kuran'ın Peygamber'in mucizelerle ilgisinin hiç bulunmadığını açıkça ortaya koyduğunu öğrenmesi gerekirdi.

Bu arada gerçek anlamda uzmanların sayısı artmaya başlamıştı. Leyden'de doğu dilleri profesörü olan Erpenius veya Thomas van Erpen 1613'te bir Arapça gramer kitabı yayımlamıştı; 1639'da Oxford'da öğretim görevlisi olan Edward Pocock *Specimen historiae Arabum*'u yayımlamıştı; önce Zürih'te sonra da Heidelberg'de doçentlik yapan Arap uzmanı Johan Hottinger gramer kitaplarıyla sözlükler yazmış ve kaynak materyal niteliğinde antolojiler hazırlamıştı. Cebrail el Sayni Roma'da yaşayan bir Arap uzmanıydı; Süryani olan Yusuf Siman es Simani Papa XII. Clement zamanında Vatikan Kü-

tüphanesi'nin başkanlığını yapmış ve *Biblioteca Orientalis*'i derlemişti; tarihçi ve felsefeci İbrahim el Ekleni 1641'de yayımlanan *Synopsis propositorum*'u yazmıştı. Eğitimli gezgin ve günlük yazarları o ilk dönemlerinde doğu araştırmalarına çok değerli katkılarda bulunmuşlardır; Romalı Pietro della Valle gibileri örneğin. Giovanni Sagredo'nun 1677'de Venedik'te yayımlanan Osmanlı Sultan'larıyla ilgili çalışması *Memorie istoriche de'monarchi ottomani*'den de anlaşılabileceği gibi Doğu tarihi araştırmaları, özellikle de Osmanlılarla ilgili araştırmalar yavaş yavaş gelişmeye başlamıştı.

Türklerin 1683'te Viyana kapılarında aldığı yenilgi Batı'yı uzun zamandır etkisi altına almış olan Müslüman kâbusu *Türkenfurcht*'un doruk noktasını ve sonunun başlangıcını belirler. İslâm diniyle Osmanlı İmparatorluğu artık daha nesnel bir gözle değerlendirilebilirdi. Duygusal tepkiler hâlâ devam ediyordu elbette; birçok kişi Hıristiyan ordularının zaferinin takdiri ilahi olduğunu düşünüyordu ve Tanrı'nın onları kibirlerinden dolayı cezalandırdığı, bu yüzden Hıristiyanlığı artık daha kolayca kabul edecekleri düşünüldüğü için kâfirlerin Hıristiyanlık dinine döndürülmesi hakkında yazılan kitapçıklarda büyük bir artış yaşanmıştı. Tirso Gonzalez de Santalla da, Viyana'daki korkunç olaylardan dört yıl sonra Madrid'de yayımlanan *Manuduction ad conversionem mahumetnorum* adlı kitabında benzer düşünceleri dile getirmekteydi. Korkunun azalması ve tartışma metinlerinin yüzyıllardır beslediği argümanların zaman içinde kesilmesi on yedinci yüzyılın sonlarında Luccalı keşiş Ludovico Marracci'nin o dev eserini üretilmesini sağlamıştı. Marracci, Kuran'ı Latince'ye eksiksiz ve son derece sadık bir biçimde tercüme etmiş ve Kuran'la ilgili yargıdan uzak iki yorum yazmıştı: *Alcorani textus universus* ve *RefutatioAlcorani*... İlki 1691, ikincisi 1698 yılında olmak üzere ikisi de Padua'da yayımlanmıştı.

Bibliothèque orientale, yazarı Bathéley d'Herbelot'un ölümünden iki yıl sonra Antoine Galland'ın yazdığı bir *Discours*'la birlikte 1697'de Paris'te yayımlanmıştı. Bu kitap İslâm'la ilgili ilk sistemli araştırma çalışmasıydı.

Arap ve İslâm araştırmalarıyla aynı seviyede gerçekleşmesi gereken Türkoloji daha yavaş olgunlaşmıştı. Türkoloji buna rağmen zaman içinde gelişmiş ve on sekizinci yüzyılın sonlarında, yani 1794'te Roma'da yayımlanan ve Napoli Krallığı'nın İstanbul heyetinin dragomanlığını yapan Cosimo de Carbognano tarafından gerçekleştirilen *Principii della grammatica turca ad uso dei missionari apostolici e*

Constantinopoli başlıklı hayranlık verici çalışmaya fırsat yaratmıştı. Bu çalışmadan hemen sonra Abraham Hyacinthe Anquetil du Perron'un çabalarıyla İran araştırmaları, Dominiken rahip Maurizio Garzoni'nin çabalarıyla da Kürdoloji çalışmaları başlamıştı.

11

Demir Çağı ve Aydınlanma

Hilal Ayın Tutulması

On yedinci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması uzak ve çok düşük bir ihtimal olarak görünüyordu. İstanbul o dönemlerde hâlâ büyük ve tehditkâr bir ülkenin başkentiydi. Ancak Batı, teknolojideki üstünlüğü sayesinde ilerleme kaydetmeye başlamış, Osmanlılar da bu nedenle kaçınılmaz olarak pasif müşteri konumuna düşmüştü. Fransızlara, Hollandalılara ve İngilizlere (özellikle de onlara) verdiği ekonomik, mali ve ticari tavizler Osmanlı İmparatorluğu'nu geri dönüşsüz bir biçimde "ekonomisi egemenlik altındaki" bir ülke konumuna indirgemişti. Sultanın kesesi bu tavizler silsilesinden dolayı boşaldıkça boşalıyordu ama adamakıllı bir orta sınıf kalkınmasından söz etmek mümkün değildi. Türk toplumunu, zengin ordu aristokrasisi ve toprak ağalarıyla sürekli yoksullaşan kent ve taşra halkı arasındaki giderek açılan uçurum karakterize eder hale gelmeye başlamıştı. Küçük çiftçiler, kredi kaynakları bulunmayan vasat gelirli yerel tüccarlar, esnaf ve zanaatkârlardan oluşan son derece sınırlı orta sınıf, Avrupa'yla rekabet edecek yeterlikte bir ekonomi geliştirebilecek halde değildi.

Avrupa'nın sürekli artan baskısı altındaki Türk hükümeti önce ihtiyaçlarını karşılayacak tekniklere sahip olmaya çalışmıştı; ancak ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomiyi ve gerekli teknolojiyi geliştirmekte başarılı olamamış, böylece Batılı tüccarlara, finansörlere ve mühendislere bel bağlamak durumunda kalmıştı. Türk bürokrasisi o dev imparatorluğun her yerinde mevcuttu ama gittikçe etkisini yitiriyor,

hantallaşıyordu. Büyük oranda Bizans geleneğinden kalan kör, yekpare bir mali sistem her türlü girişimi baltalıyor ve rüşvete hırsızlığı önlemenin yegane aracı olarak göz yumuyordu.

On altıncı yüzyılla on yedinci yüzyıl arasında kısa bir dönem boyunca Babıâli, Avrupalı güçlerle çok etkili bir işbirliği gerçekleştirmişti. Osmanlı İmparatorluğu 1580'de İspanya'yla kalıcı bir barış sağlamış, 1606'da Balkanlar'da Kutsal Roma İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdiği savaşın sonunda Macaristan'dan talep ettiği vergiden vazgeçmek koşuluyla Transilvanya'yı almıştı. Osmanlılarda umutları tekrar yeşerten genç Sultan IV. Murat 1640'ta, Doğu'daki rakibi İran Şahı Abbas'ı yendikten ve böylece Azerbaycan ile Gürcistan'ın hükümdarı olduktan kısa bir süre sonra aniden ölmüştü.

Batı tam bu sıralarda bir saldırıya geçmeye çalışmış olsaydı Murat'ın Doğu'yla olan ilişkisi sıkıntıya girebilirdi. Bir şeyler olacak gibi görünüyordu; Fransa Krallığı'ndan kaynaklanan bir şeyler... 1620'lerde Kardinal Richelieu ile Eminence Grise lakaplı Kapuçin Rahibi Père Joseph, Nevers Dükü Charles Gonzaga'nın tasarladığı Haçlı seferine ve Kutsal Papalık Meclisi'ne destek vermişti. Nevers Dükü baba tarafından Palaeologos sülalesinden (Konstantinopolis'in son *basileus*'unun mensup olduğu sülaleydi bu aynı zamanda) bir prensesle akrabaydı ve kendisini atalarının tahtına çıkaracağını umduğu bir harekât düzenlemeyi planlıyordu. Moralı Yunanlar, Hıristiyan *despotai*'lerinin mirasçısına bir heyet göndermiş ve ayaklanmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi; bu arada Venedik de onlara destek olacağını bildirmiş olmalı. Bourbon Hanedanlığı'nı pekiştirmek ve Huguenot kökenlerinin anısından tümüyle kurtulmak için Haçlı zaferi gerekliydi. 1611'de Calvinci Jacques Bongars, genç kral XIII. Louis'ye önceki Haçlı Seferleri'nin yer aldığı, çok kaliteli baskılı bir antoloji, *Gesta Dei per Francos*'u hediye etmişti.

Père Joseph yeni keşif seferi için *Turchiade* adlı 4.637 dizelik bir şiir yazmış ve papalık makamı, Savoy Sarayı ve Habsburg/İspanya Sarayı ile diplomatik ilişkilerini yenilemeye başlamıştı. Ancak Otuz Yıl Savaşları tüm çabalarını suya düşürmüştü. O sıralarda İran'la savaşmakla meşgul olan Babıâli için Avrupa'daki çatışmalar avantajlı bir durum meydana getirmiş olsa da Türk-İran çatışması da Avrupalılar için avantajlı bir durum yaratıyordu; çünkü bu çatışma olmasa Türklerin saldırılarına maruz kalabilirlerdi. Türk-İran anlaşmazlığı aynı zamanda o sıralarda birbirleriyle savaşmakta olan Avrupa'daki çeşitli grupları önceki yüzyılda birçok kereler olduğu gibi Osmanlı

Sultanı'yla gizli veya açık bir müzakere yapma zorunluluğuyla karşı karşıya gelmekten kurtarmıştı.

Avrupa'da hiçbir Katoliğin veya Akdeniz gücünün (bu kesim dışında kalanlar için durum farklıydı) Türklere ve Kuzey Afrika tehdidine karşı koyma görevinden kaçmaması gerektiği (en azından teoride ve resmi düzeyde) zihniyeti hâkimdi. Papa, imparator, İspanya ile Fransa'nın hükümdarları ve Venedik bu zihniyeti, sahip oldukları tüm siyasi ve diplomatik kaynakları özgürce kullanmalarının önünde bir engel olarak görüyordu ama bu aynı zamanda onlara düşmanlarının önünü kesmek için işe yarar bir bahane olanağı da sağlıyordu.

Uygulamada ise anlaşma ve uzlaşma zeminlerinin aranması gerekiyordu. Haçlı seferi yapılması, Türklere savaş açılması ve dünyanın bir an önce yenilenmesi gerektiğini dile getiren son "kıyamet tellalı" Tommaso Campanella'ydı; Campanella bu fikirlerini ilk 1600 yılında Napoli'deki Castel Nuovo Hapishanesi'nde yazdığı *De monarchia Hispanica* adlı kitabında sonra da 1638 yılında orbis *christiani Summa* sıfatını yakıştırdığı Fransa Kralı Dauphin'in doğum gününü kutlamak amacıyla yazdığı (Kral Dauphin daha sonra Campanella'yı memnun edecek bir lakapla anılmaya başlayacaktı: Güneş Kralı) *Eclogue*'de dile getirmişti. Campanella'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş düzenlemenin gerekliliği konusundaki açıklamalarının ikna ediciliğine ve yazının o müthiş stratejik bir yeteneğe sahipmiş havasına pek aldırmamak gerekir. Rahip Tommaso bu kitapları yazdığı dönemlerin gerçek siyasi ve tarihsel koşullarına pek aldırış etmiyordu: Önerileri *renovatio saeculi*'ye dayalıydı.

Akdeniz'de 1573'te Türklerle Venedikliler, 1580'de Türklerle İspanyollar arasında yapılan barış anlaşmalarıyla birlikte başlayan görece barış dönemi, 1645'te Osmanlıların Girit'e (Venediklilerin Candia adını verdikleri adaya) saldırı düzenlemeleriyle birlikte aniden sona ermişti. Venedik güçlü bir biçimde direnmiş, sultanın ordularını birçok kereler geri püskürtmeyi başarmıştı. Girit'te alınan bu yenilgiler üzerine Yeniçeriler ayaklanmış ve Sultan I. İbrahim'i öldürerek yerine on yaşındaki IV. Mehmet'i geçirmişlerdi; IV. Mehmet saraydaki iktidar mücadelelerinin ve entrikaların elinde oyuncaktı. Bu Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmak için ideal bir zamandı; zira Otuz Yıl Savaşları bitmişti ve bu sıralarda Westphalia'da imzalanan antlaşmalar Türkiye hariç tüm uluslara söz hakkı tanıyordu. Osmanlılara karşı düşmanlık beslenmesi Avrupa'da barışın pekişmesini sağlayan bir unsurdu sanki. *Pax inter christianos*, Ortaçağ'dan beri her

Haçlı seferi için bir ön koşuldu; şimdi ise *mutua inter christianos tolerantia* kök salmaya başlamıştı.

1656'da Venedik filosu Çanakkale Boğazı'nda unutulmaz bir zafer kazanmış ve bir ara Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiği düşünülmüştü. Ancak yeni Sadrazam Arnavut Köprülü Mehmet Paşa Osmanlı Sarayı'nı komplolardan ve rüşvetten arındırarak, itaatsiz Yeniçeriler'e düzen getirerek, katı bir mali reform uygulayarak ve Limni ve Tenedos Adaları'nı yeniden ele geçirip Venedik'le durumu hal yoluna sokarak işleri düzenlemişti. Sadrazamın oğlu Ahmed de daha sonra babasının yerine geçtikten sonra bu reformları sürdürmüştü.

Bu sıralarda Osmanlı Devleti kendisine bağlı çalışan Transilvanya Prensi III. George Rakoczy'yi yönetmeye uygun bulmadığını açıklayarak yerine kendi seçtiği birini atadı. Rakoczy'nin görevden ayrılmakta direnmesi üzerine Buda'nın yöneticisi olan paşa sahneye çıkmış, bunun üzerine Macarlar Viyana Sarayı'na yardım çağrısında bulunmuştu; niyetleri Transilvanya'yla ilgili konularda onlardan yardım ve destek almaktı. 1661 yılında İmparator I. Leopold bölgeye bir ordu gönderdi; bu saldırıdan çok az asker sağ olarak kurtuldu. Türklerin karşı saldırısı İmparatorluk ordusunu bastırdı ve onları tekrar Macaristan'ın kuzeybatısına çekilmeye zorladı. Eylül 1663'te Osmanlılar Pressburg yakınlarına ulaştıklarında Viyana kendini tehdit altında hissetti ve imparator Hıristiyanlık aleminden yardım istedi.

Bu defa, bir yandan Fransa'nın muzaffer olmasını isterken bir yandan da Türk yanlısı bir politika izleyen XIV. Louise bile bu çağrıya sessiz kalamadı. Fransa'nın İmparatorluk ordusunda hatırı sayılır büyüklükte bir keşif gücü vardı. Hıristiyan ordusu, Sadrazamın ordularını 1 Ağustos 1664'te St Gotthard an der Raab Savaşı'nda yenen İmparatorluk ordusunun mareşali ve Montecuccoli Kontu Raymond'un komutası altındaydı. Raymond'un kazandığı bu büyük zafer savaştan sonra imzalanan ve Türklerin 1660'tan sonra fethettikleri kalelerin denetimini elinde bulundurmalarına izin veren Vasvar Ateşkes Antlaşması nedeniyle kısmen boşuna kazanılmış bir zafer sayılırdı. Bu antlaşma sayesinde Türkler aynı zamanda Girit'le yaptıkları savaşı yenilenmiş bir enerjiyle sürdürmüşler ve nihayet 1669'da Candia'nın düşmesiyle bu savaş sona ermişti.

Candia'nın düşmesi St Gotthard zaferini geçersiz kılmışa benziyor. Balkanlar'la Doğu Akdeniz arasındaki bitmez tükenmez savaşlar silsilesinde güç gösterilerinden ziyade diplomasiyle propagandanın

dengenin sürmesini sağladığı anlaşılıyor. Belki de imparator Osmanlılara karşı çok fazla nazik davranmıştı (ve de bu yüzden son derece katı eleştirilere maruz kalmıştı); sonra İspanya'da taht kavgaları ufukta belirmeye başlamıştı. Nedeni her ne ise, Haçlı bayrağı ve St. Gotthard zaferiyle birlikte Güneş Kralı'nın etrafını saran harenin pek uzun ömürlü olmadığı çok geçmeden anlaşılacaktı.

Son Büyük Korku

Türklerin Polonya'ya düzenledikleri bir saldırıyla başlayan yeni bir kriz Osmanlı İmparatorluğu'na karşı beslenen düşmanlığı yeniden uyandırdı. Temuz ve Eylül 1683 tarihleri arasında Sadrazam Kara Mustafa Paşa komutasındaki askerler Viyana'yı kuşattı. Güneş Kralı "Chambres de Réunion"un tavsiyesi üzerine Alsace ile Lorraine bölgelerini, Saar ile Lüksemburg'u Fransa topraklarına kattı ve İspanya'ya bağlı Aşağı Ülkeler'i işgal etti. Papa'nın yalvarmasına rağmen Müslüman askerlerce kuşatılmış olan Viyana'ya yardım göndermeyi reddetti.

Sultan IV. Mehmet kuşatmadan yana değildi ama, Kırım Tatarları Hanı ve Buda'nın Paşası onu Viyana'nın kuşatılması konusunda ikna etmişlerdi. Avusturya'nın Habsburg başkenti, bir saldırıya maruz kalması halinde tüm Hıristiyanlık aleminin misillemede bulunacağı bir hedefti. Kara Mustafa Paşa, Türk yanlısı Macar aristokratların baskısına ve tavizlerine -hiç kuşkusuz hızlı bir kapitülasyon süreci olasılığından ve elde edilecek yüklü miktarda ganimetten de etkilenerek- safiyane bir şekilde boyun eğdi. İmparatorluk ordusunun başkomutanı Lorraineli Charles'ın elinde 50.000 kişilik bir ordu bulunmasına rağmen, Almanya ve Polonya'dan gelmesini beklediği takviye kuvvet olmadan düşmanla karşı karşıya gelmek istemedi.

Etrafı kuşatılmış Viyana halkının cesaretini, komutanları Rüdiger von Stahremberg'in komutan olarak muhteşem bir örnek sergilediğini ve Kapuçin Keşişi Marco d'Aviano'nun hararetli cesaretlendirmelerini görünce, Lorraine Dükü ve Polonya Kralı Jan Sobietski, Polonyalılar, Saksonlar ve Bavyeralılardan oluşan ordusuyla birlikte Viyana ormanlarından geçti ve 12 Eylül'de Kahlenberg'de yapılan savaşta düşmanı yendi.

Sobietski'nin kanatlı miğferli "hussarlar"ı Viyana halkının gözüne kurtuluş (veya intikam) melekleri gibi görünmüş olmalı. *Fuit homo*

missus a Deo cui nomen erat Johanes: Polonya Kralı, Latin Hıristiyan alemde tüm kiliselerde okunan *Te Deum*'da Aziz Yuhanna'nın İncili'nden alınan bu sözlerle kutlanmıştı.

Zafer önemli ve tam bir zaferdi. Sadrazam kampını hemen terk etmiş, meydan muzaffer askerlere kalmıştı. Kısa bir süre sonra Sadrazam Belgrad yakınlarındaki kampta Yeniçeriler tarafından boğularak öldürülmüştü; onu boğarken kullanılan ipek sicim sultan tarafından tümüyle bu amaç için gönderilmişti.

Tüm Hıristiyanlık aleminde memnuniyetle karşılanan Viyana'daki beklenmedik başarıdan sonra bir saldırı daha planlanıp düzenlenmiş ancak bu IV. Mehmet'in tahtından olmasına neden olmuştu. Onun yerine tahta geçen Sultan II. Süleyman, peşinde İmparatorluk, Rus ve Venedik orduları olduğu halde, Azak Denizi'nden Balkanlara ve Ege'ye kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Bu, Eylül 1687'de, Türklerin cephanelik olarak kullandıkları Atina'daki Parthenon'un Venedikliler tarafından havaya uçurulduğu dönemdi. Osmanlıların diz çökmesini (bu kez ebediyen) bir tek Fransa Kralı XIV. Louis ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki yeniden alevlenen düşmanlık önlüyordu sadece. Sultan yirmi beş yıllık bir antlaşma yapılmasıyla ilgili müzakereleri daha fazla erteleyemeyeceğini biliyordu; onun için bu antlaşma pes etmek anlamına geliyordu. 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması Macaristan'ın tamamının (Temesvár hariç), Transilvanya, Hırvatistan ve Slovenya'nın Kutsal Roma İmparatorluğu'na, Mora ve Dalmaçya'nın büyük bir kısmının Venedik'e ve Podolia'nın da Polonya'ya verilmesini öngörüyordu.

Tarih bir yol ağzına gelmişti. Avrupa-Asya ekseninde üç büyük imparatorluk (İstanbul ve İsfahan'daki iki Müslüman imparatorluk ve Viyana'daki Hıristiyan imparatorluğu) şimdi bir dördüncüsüyle karşı karşıyaydı. Ne tür niyetler beslediği açıkça anlaşılan Romanovların, merkezi Moskova olan imparatorluğu. Romanovlar Karadeniz, Kafkasya ve Hazar arasında kalan bölgenin yanı sıra Orta Asya'yla da ilgileniyordu. Akdeniz'de de gözü vardı bu imparatorluğun; oraya iki ayrı yoldan, Boğazlar üzerinden denizden ve Balkanlar üzerinden karadan erişebilirdi. Rus güçleri çeşitli cephelerde aktifti. Ruslar Slavlara kendilerini Türk tehdidine ve Almanların üstünlüğüne karşı Slav halkının koruyucusu olarak tanıtmışlardı. Ortodoks Hıristiyanlarına ise, Bizans İmparatorluğu'nun varisi ve Osmanlı zorbalığıyla Katolik hegemonyasına karşı doğunun manevi değerlerinin koruyucusu olarak görünmeye çalışıyorlardı. Bu düşüncelerini biçimleyen şey ise

Kudüs'e ve Kutsal Topraklar'a karşı güçlü bir istek duymalarıydı. Tüm Rusların Çarı Osmanlı Sultanının kendisini Konstantinopolis *basileus*'u, dolayısıyla Rum rahiplerin (Babıâli'nin tebaasıydılar) önderlik ettiği ve temel olarak Arapça konuşan dindarlardan oluşan Ortodoks Hıristiyan milletin koruyucusu olduğunu kabul etmesini istediğini yavaş yavaş belli etmeye başlamıştı. Bu durum karmaşık bir muhalefet üçgenleri ağının oluşmasına neden olmuştu. Balkanlarda Avusturyalılar, Ruslar ve Türkler; Kafkaslarda Türkler, Ruslar ve İranlılar; ve İstanbul ile Kudüs'te Fransızlar, Ruslar ve Türkler; Kudüs'te yeni ortaya çıkan Çarcılar, Fransızları Doğu'da Hıristiyanların tek koruyucusu olarak görme alışkanlığını bozmaya çalışıyorlardı.

Çar Büyük Petro, Karlofça Antlaşması'na katılmayı reddetmişti; Petro Balkanlar'daki Ortodoks Kilisesi'nin savunucusu olarak havaya kaldırdığı kılıcını ancak Azak'ın Rusya'ya verildiğinin kabul edildiği 1700 yılında bir kenara koymuştu, o da bir süreliğine. Nitekim birkaç yıl sonra ardı ardına yapılan kışkırtmalardan sonra savaş yeniden patlak verdi. Bir tarafta Balkan Ortodoks Hıristiyanlarını isyana teşvik eden Rus Çarı vardı, diğer tarafta da Çar'ın ezeli düşmanı İsveç Kralı XII. Charles'ın Rus tehdidine karşı harekete geçmeye teşvik ettiği Osmanlı Sultanı; XII. Charles 1709'da Poltava'da yapılan savaşta Ruslara yenildikten sonra Türklere sığınmıştı ve bu yenilginin intikamını almak istiyordu. Versailles'ın yaşlı hükümdarı her zaman olduğu gibi uzaktan ateşi körüklemekle meşguldü. Bu harekât Büyük Petro için bir felakete dönüşmüştü. Prut Nehri kıyısında etrafı sarılmış, tek taraflı bir barış anlaşması imzalamak, serbest bırakılması için yüklü bir fidye ödemek ve Azak Kalesi'ni Osmanlılara bırakmak zorunda kalmıştı.

Ruslar karşısında kazandıkları bu zafer Osmanlıların kendilerine yeniden güvenmelerini sağlamıştı. Bunun hemen ardından Venedik'le savaşmışlardı. Türkler dikkatlerini, Venediklilerin Adriyatik'e giden yolda kilit nokta olarak gördükleri ve zaptedilmesi güç kalelerle (*ingens opus Corcyroe*) dolu bir ada olan Korfu'ya yöneltmişlerdi. Korfu'nun savunma sistemi Doğu Akdeniz bölgesindeki tüm ülkelerin "Cumhuriyet"i konumunda olduğu için böylesine güçlüydü. Korfu saldırısı Türklerin Korint'i, 1669'da da Girit Adası'ndaki Venediklilerin elinde bulunan kaleleri almalarıyla sonuçlanmıştı. Yüzyıl sonra Byron bu savaş için *Korint Kuşatması* adlı abuk sabuk bir şiir yazacaktı.

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun işe karışması savaşın seyrini değiştirmişti. 15 Ağustos 1716'da Peterwardein'de Savoy Prensi Euge-

ne savaş tarihinde kilometre taşı olacak bir savaşta sayıca üstün olan Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Böylece Belgrad yolu tekrar açılmış, ertesi yıl şehir İmparatorluk güçlerinin eline geçmişti. Bu zaferler Pasarofça Anlaşmasında bir kez daha teyit edilmişti. Aziz Markos'un Aslanı o mübarek yaşlı pençelerini Mora ve Yunan Adaları'ndan çekmek zorunda bırakılmıştı belki ama buna karşılık iki başlı kartal Temesvár'ı, başkentiyle birlikte Eski Sırbistan'ın bir bölümünü ve Aşağı Eflak'ı ele geçirmişti.

Ancak oyun henüz bitmemişti. Babıâli, kendisini Adriyatik-Balkan satranç tahtasından atmaya çalışan Hıristiyan güçlerin eninde sonunda birbirlerine düşeceğini, Avusturyalıların, Rusların ve Venediklilerin aralarındaki rekabeti kızıştırmanın kendisi için daha kazançlı olacağını fark etmişti. Bu arada Rusya Kafkaslar'daki anlaşmazlığı büyük bir dikkatle izliyordu; bu ilgisi onu sultanın başka bir ezeli düşmanı olan İran Şahı'yla karşı karşıya getirmişti. Ruslar Kafkas bölgesini 1722-23 yıllarında, Ermenilerin içlerine kurt düşürüp onları Davit Bek'in önderliğinde ayaklanmaya teşvik etmek amacıyla dağlık Karabağ ve Sivnik bölgesine düzenledikleri bir keşifle daha önce şöyle bir yoklamışlardı zaten. Ancak Ermenilerin bu isyan girişimleri acımasızca bastırılmıştı. 1725-1727 yılları arasında Rusya ile Türkiye arasında yapılan askeri ve diplomatik bir anlaşmada Türklerin Transkafkasya'ya boyun eğmelerine ramak kalmıştı ama İranlılar arzularını üç yıl sonra gerçekleştirmeyi başaracaklardı.

1730 yılı bir başka Yeniçeri ayaklanmasına sahne olmuştu. İran'a yapılacak yeni bir harekâtın arifesinde Yeniçeriler maaşlarının ödemesinin gecikmesinden rahatsız olmuşlardı. Bu ayaklanma Sultan I. Mahmut'u (1730-1754) tahta çıkarmıştı. I. Mahmut doğal olarak hükümdarlığı süresince Yeniçeriler'in maaşını hiç geciktirmemişti ama yaptığı reformlar bununla sınırlı değildi. İmparatorluk sınırlarının çevresinde sistemli bir savunma politikası izlemiş, kaleler inşa etmiş, geçici nezarethaneler kurmuş ve Ahmet Bonneval Paşa adıyla bilinen Count de Bonneval'in yeteneklerine ve iyi niyetine güvenmişti. Bonneval Paşa, Osmanlı İmparatorluğu kendi adına top ve tüfek yapması için yabancıları ve Müslümanlığı seçmiş Batılı uzmanları kiralamak zorunda kalmasın diye 1734'te İstanbul'da modern ağır silah teknikleri eğitimi verecek olan bir mühendislik okulu kurmuştu Beş yıl önce, yani 1729'da ise başkente kurulmuş olan bir matbaa atölyesi Türkçe yazılmış ilk kitabı basmıştı. Tohumlar ekiliyordu ama tohumların yeşermesi için henüz zaman erkendi; ne matbaa

atölyesi ne de topçu okulu muhafazakarların tepkilerine uzun süre dayanacak güçteydi. Bu tepkiler önceleri Kuran'ın basılı harflerle çıkmasını yasaklayan, sadece dini konuların dışındaki konuları kapsayan kitapların basımına izin veren bir fermandan ibaretti yalnızca. Ancak çok geçmeden gerici güçler her iki yeni kuruluşun kapanmasını sağlamayı başarmıştı. Yeniçeriler'in her zamanki hasmane tavırları Bonneval Paşa'nın askeri reformlarını sürdürüp bunları sultanın ordusunun g. neline yaymasını engellemekteydi. Ne var ki Bonneval Paşa ile Fransa Sefiri Villeneuve arasındaki dostluk Türkiye ile Fransa arasındaki diplomatik ve askeri ilişkilerin iyice gelişmesinde etkili olmuştu. Zengin İstanbul'da Lale Devri yavaş yavaş sona doğru yaklaşıyordu. Arka arkaya çok sancılı yenilenme ve canlanma girişimlerinde bulunulmuştu ve bir barış dönemi gerekiyordu artık. 1733'te imzalanan "kalıcı" barış anlaşması bu gerekliliğe cevaben yapılmıştı.

Fransa'nın Türkiye'yle yaptığı gizli anlaşmanın Rusya, Avusturya ve Türkiye arasındaki yeniden kızışan düşmanlıklar üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı. Türkler Polonya'daki taht mücadelesiyle ilgili olarak Rusya'nın Polonya'daki politikası konusunda kaygılıydı. Ruslar ise gözlerini tekrar Azak'a ve Kırım'a dikmişti. 1726'da imzalanan bir anlaşma, Almanya ve İtalya'da bir dizi askeri sorunla karşılaşan İmparator VI. Charles'ı Rusların tarafına geçmeye zorlamıştı. Bonneval Paşa'nın reformları sonunda meyvelerini vermeye başlamıştı: Avusturya-Rusya ittifakı 1737-1739 yılları arasında sık sık mağlup edilmiş ve Belgrat'ı Türkler'e bırakan ve Balkanlar'da, Temesvár hariç, Pasarofça Anlaşması'ndan önceki duruma dönülmesini şart koşan Belgrat Anlaşması'nı imzalamak durumunda bırakılmıştı. Ruslara Azak'ı alma izni verilmişti ama savunma hatlarını kaldırmak koşuluyla; Ruslara, Karadeniz'de ticaret gemisi dahil hiçbir gemi kullanmaları için izin verilmiyordu.

Barış müzakereleri sırasında Osmanlı Sultanı Fransız hükümetinin sürekli desteğini ve son derece müstesna bir diplomat olan Villeneuve'ün yardımını görmüştü. Babıâli onun gerçekleştirdiği bu iyi işler için ödül olarak 1740'ta Fransa'ya Kapitülasyonlar'ın Kudüs'le ilgili olarak yenilenmesine izin vermişti; bu tavizler geçici değildi artık. Sultan I. Mahmut kendisinden sonra tahta çıkacaklar adına diplomatik açıdan akıllıca görülen bir anlaşmanın üzerinde çalışıyordu. Bu anlaşma özelde Kutsal Topraklar'ın içinde ve dışında ikamet eden "Frenk" Tarikat üyeleri artık rahatsız edilmeyecekti ve mabetlerin ta-

mir hakkı Babıâli tarafından onlara hiçbir güçlük çıkarılmadan verilecekti ama bu tamirlerin Fransız sefirinin emriyle yapılması koşuluyla.

Ancak Belgrat'ta elde edilen büyük diplomatik başarının Osmanlı gücünün pastırma yazı olduğu anlaşılmıştı çok geçmeden. Modernleşme tasarısı, kısmen İslâm hukukçularıyla din alimlerinin katı sorgulamaları nedeniyle kısa bir süre sonra durdulumuştu. Bu sıralarda Orta Avrupa'da yaşanan politika değişiklikleri Türk İmparatorluğu'na yeni bir saldırı düzenlemeye hevesli güçlere yeni bir mazaret yaratıyordu.

1768'de Polonya'da Rusların müdahalelerine karşı başlayan şiddetli bir ayaklanma üzerine II. Katerina işgal etmek üzere Polonya'ya ordu gönderdi. Fransızlardan cesaret alan birçok asi dindar Katolik oldukları için Fransa Kralı'nın himayesi altında yaşayabilecekleri Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. Ruslar ise tereddüt etmeden peşlerinden gitti.

Bu durum her ne kadar St. Petersburg yönetimi tarafından bilinçli bir biçimde yaratılmamışsa da buna *casus belli* denirdi. Fransa her zamanki gibi Türklerin yaralı gururuna tuz basıyordu. Derken bir savaş patlak verdi; bu savaş Bonneval Paşa'nın yaptığı hayranlık verici reformların Türk İmparatorluğu üzerinde ne kadar az etkisi olduğunu kanıtlamıştı. 60.000 kişilik olduğu söylenen ve Tatarların takviye güçleriyle daha da büyüyen bir orduya sahip olmalarına rağmen Türkler bozguna uğramış, donanmaları Karadeniz'de batmıştı. Rus orduları Boğdan ile Eflak'ı silip süpürür ve gelişleri Ortodoks Hıristiyanları tarafından memnuniyetle karşılanırken (Babıâli'ye tabi olan boyarlar memnuniyetle karşılamamıştı elbette) imparatoriçenin casusları Yunanistan'la Rusya arasında mekik dokuyor, Hıristiyanları ayaklanmaya teşvik ediyordu. Savaş Prusya Kralı II. Friedrich'in aracılık tekliflerine rağmen sürmüş (Rusların elde ettiği büyük başarıdan tedirgin olan Friedrich 1772'de Polonya'nın ilk tümenini kurmuştu) ve ancak II. Katerina'nın Pugaçov'un Ayaklanması'ndan dolayı duyduğu kaygı nedeniyle son bulmuştu.

21 Temmuz 1774'te yapılan Küçük Kaynarca Anlaşması Rusların zaferini bir kez daha teyit etti. İmparatoriçe Boğdan, Eflak ve Bessarabia'dan çekilmeyi kabul etmiş ama Azak'ı ve Dinyeper ile Bug arasında kalan toprakları tümüyle elde etmişti. Rus gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe dolaşma hakkı kabul edilmiş ve Babıâli Kırım Tatarları ile Romen prenslerin özerkliğini tanımıştı; bu her iki

gelişme de Rusya'nın Osmanlı'yı tahakküm altına alma sürecinin ilk adımıydı. Dahası da vardı; yenik düşmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ve kurumsal çevrelerde Rusların üstünlüğü kabul edilmiş ve sultanın modernleşme ve Batılılaşma vaatlerinin gerçekleştirilmesine zorla engel olunmuştu.

Bunlar yetmezmiş gibi Ruslara İstanbul yakınlarında, Galata banliyösünde bir Ortodoks kilisesi inşa etmeleri için izin verilmiş, Rus İmparatoriçesi Osmanlı toprakları genelindeki tüm Hıristiyan milletin koruyucusu olarak tanınmıştı; bu sıfata daha önceleri on altıncı yüzyıldan beri Fransa Kralı sahipti.

Küçük Kaynarca Anlaşması'nın dini ve kurumsal yönleri ilk önceleri sanıldığından daha önemliydi. İmparatoriçe Fransa'nın Kutsal Topraklar'daki prestijli konumunun öneminin farkındaydı; Fransa Kralı'nın Katolikler için yaptıklarını Rus İmparatoriçesi Babıâli'nin yönetimi altındaki Ortodoks Hıristiyanları için yapmak arzusundaydı. Anlaşmaya göre İmparatoriçe, Ege Adaları'ndaki Rum Ortodoks Hıristiyanları ile Boğdan ve Eflak'taki Ortodoks Hıristiyanları "adına konuşma" hakkına sahip olmuştu. Anlaşmanın bir başka yönü de (ki bu yönü pek önplana çıkarılmamıştı) Rusya'ya, Kapitülasyonlar'ın Fransa ve İngiltere'ye tanıdığı ayrıcalıklara benzer ayrıcalıklar tanıması ve büyük İmparatoriçe'ye Doğu Akdeniz bölgesindeki tüm Ortodoks Hıristiyanlarının koruyucusu rolünü vermesiydi. Böylece Fransa ile Rusya arasında (veya Katoliklerle Ortodokslar arasında) Kutsal Topraklar'daki Hıristiyanları koruma bahanesiyle baskı altında bulunan, nüfusu azaltılmış ve kısmen tahrip edilmiş bir Kudüs'teki Hıristiyan toplulukları üzerinde üstünlük kurma yarışı başlamıştı. Türk-Rus protokollerinin, Osmanlı sultanlarının diğer ülkelerle, özellikle de Fransa'yla yaptıkları anlaşmalarla taban tabana zıt olduğu apaçık ortadaydı. Anlaşmada yapılan "hata" öyle görünüyor ki iki tarafın da amacına ulaşmak için kasıtlı yaptığı bir şeydi. Ruslar Osmanlı tekelini kırmak istiyordu; Türkler ise Avrupalılar arasında düşmanlık yaratmak, hatta savaş çıkarmak için ellerinden geleni yapmaya hazırdı.

II. Katerina'nın hayali, siyasi, askeri, dini tüm yönleriyle gerçekleşmeye başlamıştı. İmparatorluğu şimdi Baltık Denizi'nden Akdeniz'e, Yunanistan'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanıyordu. Bu durum Türklerin geçici de olsa Rusya'nın yayılma gösterdiği Balkanlar ve Avusturya'daki müttefikleri ve hasımlarıyla anlaşma yapmalarını ve Slav Birliği ile Ortodoksların özgürlüğü sorunlarıyla baş etmelerini

zorunlu kılmaktaydı. 1780'de İmparatoriçe Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph'le bir araya geldi. Bu toplantının sonucunda 1781 anlaşması yapıldı; bu anlaşma aslen Polonya'yı bölmekten ziyade Türk İmparatorluğu'nu daha büyük çapta bölme tasarısıydı. Buna göre, Kırım ile Tuna'nın kuzeyindeki toprakları kendi topraklarına kattıktan sonra Rusya bağımsız bir Dacia (sınırları tam olarak belirlenmemişti) kuracak ve burası İmparatoriçe'nin gözdesi Prens Potemkin tarafından yönetilecekti. Avusturya Bosna, Sırbistan ve Dalmaçya'nın bir kısmını, Venedik de Kıbrıs ve Mora'yı alacaktı. Eğer sultan İstanbul'dan dışarı atılabilirse, şehrin adı tekrar Konstantinopolis olarak değiştirilerek Yeni Roma haline getirilecekti; bu yeni Bizans İmparatorluğu'nun hükümdarı İmparatoriçe'nin Üçüncü Roma'daki yeğenlerinden biri olan Prens Konstantin (tam anlamıyla insanın adının kaderini belirlemesi durumu) olacaktı. Bu arada, yeni bir saldırıya hazırlık olması amacıyla Ruslar Kırım Tatarları'yla gizli bir işbirliği yapıyor ve onların Gürcistan'daki konumlarını güçlendiriyorlardı.

Katerina'nın planı hiç de aptalca bir plan değildi. Başarılı olmuş olsaydı (ki olabilirdi de) tüm kıtanın güç dengesini altüst edebilir, ülkeler arasındaki ilişkileri ebediyen değiştirebilirdi. Ama bu sefer sağ gösterip sol vuran Sultan I. Abdülhamit olmuştu; Abdülhamit 1787'de Rusya'ya karşı beklenmedik bir tedbir harekâtı düzenlemiş, İmparatoriçe'yi kıskıvrak, ordularını da hazırlıksız yakalamıştı. O felaket Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra Türkler bir güven bunalımına girmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaynak yetersizliğinden teknoloji ve imalat sanayiindeki geriliğinin sorumlu olduğunun anlaşılır hale gelmesi, 1740'larda Bonneval Paşa'nın hasımları ve gelenekçiler tarafından reddedilen modernleşme girişimlerinin yeniden canlanmasını sağlamıştı. Rusların başlattığı Osmanlı İmparatorluğu'nun kurum ve geleneklerindeki bu modernleşme çabaları - bu modernleşme süreci yabancılar ve gayrimüslimler tarafından ve cömert olmaktan çok uzak bir anlaşmanın hükümleri uyarınca gerçekleştirildiği için o sıralarda Türklere karşı düşmanca bir tavır sergilemekteydi- köklü bir iyileşme sürecinin temellerini atmıştı. 1784 yılında yeniden açılan ve Türkçe kitaplar basan matbaa bu iyileşme sürecinin bir göstergesi, adeta bir simgesiydi. Bu reformlardan yana olan sultan, Baron de Tott başkanlığında Bonneval Paşa'nın topçu okulunu yeniden öğretime açmıştı; Fransa'dan yeni silahlar getirilmiş, donanma baştan başa yeniden kurulup Fransız mühendisler Le Roy ile Duirest'in çabalarıyla modernize edilmişti.

Yeni Türk donanması kötü havanın da yardımıyla Karadeniz'de Rus ordusunu bozguna uğratmış, Osmanlılara ait kara ordusu da İmparatoriçe'yi desteklemek için silah bırakıp 1781'deki anlaşmaya uyan İmparator Joseph'i Sırbistan'da mağlup etmişti. Türkler Temesvár'ı istila etmiş ve yıllarca süren sıkıntılı, kısır harekâtlardan sonra yeni imparator II. Leopold'u 1791'de ayrı bir barış anlaşmasını imzamaya zorlamıştı. Kendi başlarına kalan Ruslar birkaç ay sonra Jassy Anlaşmasını imzalamış ve bu anlaşma sayesinde Bessarabia'yı, Boğdan'da bulunan ve Dinyester'in doğusunda yer alan bölgeyi topraklarına katmıştı. Osmanlı despotizminin (ve bununla birlikte Müslüman fanatizminin) yakın zaman içinde sona ermesinin kaçınılmaz olduğunu söyleyen *filozoflar*'ın hatalı oldukları ortaya çıkmıştı. Fransa ile İngiltere her halükârda Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olmasına karşıydı; onun yerine Boğazlar ile Akdeniz'in Ortadoğusu'nu denetimi altında bulunduran, tüm Ortodoks alemine hükmeden ve Karadeniz, Balkanlar ve Venediklilerin yönetiminde bulunan adalardaki ekonomik ve ticari faaliyetleri kendi avantajı için kullanan üstün bir güç hiçbirinin işine gelmiyordu.

Halk ve farklı dinler tüm bu entrika ve karmaşık diplomatik, siyasi ve askeri manevraların dışında tutulmuştu. Tuna ile Kırım arasındaki bölgede yaşayan halk sürekli sınır değişikliklerine maruz kalmakta ve adeta bir demirbaş eşya muamelesi görmekteydi. Örneğin, Ortodoks Hıristiyanlar Rusların emperyalist manevralarında daima bir bahane olarak kullanılıyordu (onlar bunu biliyorlar mıydı o ayrı mesele); Müslümanlar ise onları ilericiliğin ve aklın kaçınılmaz ilerleyişi önünde tümüyle silinecek fanatik bir dine inanan sapkınlar olarak gören Avrupalılar tarafından sanki dünyada yoklarmış gibi tümüyle görmezden geliniyorlardı.

Bunlar işin görünen kısmıydı. Gerçek ise bambaşkaydı.

Turqueries

"Türkler bu yıl İtalya'ya girer mi dersin?" Bu soru Niccolò Machiavelli'nin *La Mandragola* adlı kitabında geçer. 1814'te Gioacchino Rossini, başlığı doğrudan Machiavelli'den alınmış gibi görünen *Il Turco in Italia* (Türkler İtalya'da) adlı komik bir opera bestelemişti. Ancak birinci ve ikinci "Türkler İtalya'da" arasında üç yüzyıl vardı ve bu dönem içinde müthiş şeyler olmuştu. Bu üç yüzyıl boyunca *Tür-*

kenfurcht (Türk korkusu) ile *Türkenfrage* (Türk sorunu) İspanya'dan Ege Adaları'na kadar Avrupa sahillerindeki gözetim kulelerinin karşısında zangır zangır titrediği hilalin korkunç gölgesi altındaki Akdeniz Avrupa'sının karakteristik özelliklerinden biriydi. Afrika sahilleriyle Fas'tan Trakya'ya kadar uzanan Yakındoğu da gözetim kuleleriyle doluydu; bu Avrupalıların Türkler ve Kuzey Afrikalılar tarafından nasıl sürekli saldırılara maruz kaldıklarının bir göstergesidir. Livorno zindanlarında sürünen bahtsız sünnetli Müslüman erkekleri Cezayir zindanlarında sürünen vaftizli Hıristiyan erkeklerinin maruz kaldığı zulümlere maruz kalıyordu.

Ortaçağ ile modern çağ arasındaki dönemde Türklerle Berberi sahillerinde yaşayan Müslümanların saldırıda, Hıristiyanların ise savunmada acımasız olduğunda genelde herkes hemfikirdi. O halde, sarığı ve sırmalı elbisesiyle Türk trajik olaylarla birlikte anılırken nasıl olup da Mozart zamanının Avrupa'sında komik operanın bir kahramanı haline gelmişti? Mozart *Sihirli Flüt*'te Mağribi Monostatos'u, *Così fan tutte*'deki sahte Türk aşıklarının bıyıklarını, yani "erkeğin zaferi, aşkın tüyleri"ni yaratmıştı. Edebiyattaki klişe kahramanlar içinde en "Levanten" tip ise Riccardo Bacchelli'nin *Mulino del Po* adlı kitabındaki "kendi ülkemde tam bir Türk gibiyim" diye ne anlama geldiği tam anlaşılmayan bir laf eden "Raguseo"ydu.

Şarkiyatçılık olarak gördüğümüz şeyin o büyük egzotizm çağlayanına paralel akıp akmadığını söylemek kolay değildir: Şarkiyatçılık egzotizmle birleşiyor muydu yoksa ondan mı kaynaklanıyordu?

Daha önce de görüldüğü üzere, Ortaçağ alemi Müslümanlıkla ilgili her şeye ilgi duyuyordu. Bunun ilk belirtisi *Muhammed Efsanesi*'dir; derken bunu Kuran'ın tercümesi ve "kâfirlerin" dünyasını yansıtan, onları "pagan" olarak tasavvur eden ve gizemli Asya'nın mucize ve sihriyle özdeşleştiren hikâyelerin tercüme edilmesi izlemişti; sonra Ortaçağ'dan itibaren tüccarlar, diplomatlar ve hacıların yazdığı ve kesin, son derece gerçekçi ayrıntılarla dolu günlükler vardı. Doğu'dan Avrupa'ya ulaşan köleler ve mamül ürünler bile Müslümanlara ilgi duyulmasını, sonradan bu ilginin aşinalığa ve sempatiye dönüşmesine neden olabiliyordu. Batı imgeleminin kuytularında bastırılmış bir İslâm imgesi vardı ve bu imgenin varlığı ancak birkaç ipucuyla yakalanabilirdi: On üçüncü ve on altıncı yüzyıllar arasında Avrupa'nın Akdeniz'deki şehirlerinde ikamet eden Mağribiler ve Tatarlar; on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında Rusya ve Polonya'nın dört bir yanına dağılmış olan Tatarlar; İngiltere ve Hollanda'da

bebekleri ve çocuklarıyla sık sık görülen Hintliler ve Endonezyalılar; tüm bunlar bir şeyler söylüyor, görüntülü sözcüklerle bir şeyler anlatıyorlardı. Avrupalı hayalcilerin hayalleri, daha Galland *Bin Bir Gece Masalları*'nı Perrault'nun *Kontes*'ine alışkın kulaklara uygun hale getirmeden çok önce, Irving ve Doré, Granada'nın avlularını, bahçelerini ve çeşmelerini sözcüklere ve imgelere döküp Batılı zihinleri şaşırtmadan önce sihirli halılarla ve Aladdin lambalarıyla doluydu (her ne kadar kalın bir örtüyle gizlenmişse de).

Ortaçağ Avrupa'sında İslâm "Araplar"dan, "Mağribiler"den ve Afrikalılardan oluşuyordu; on üçüncü yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar bu figürler (aralarına Tatarlar da katılmıştı) Batı sanatında, özellikle de Magi'nin Beytüllahim'e yolculuğu (Ortaçağ'ın "sonbaharı"nda tipik egzotik bir geçitti bu) gibi sahnelerde her geçen gün daha sık görülmeye başlamıştı.

On beşinci yüzyılda bu tür sahnelerde o büyük kavuklarıyla, o zarif kaftanlarıyla, o ürkütücü Yeniçeriler'in uzun, beyaz başlıklarıyla Türkler de yer almaya başlamıştı; özellikle de İtalya'nın kuzeydoğu bölgesindeki resimlerde, örneğin Mantegna ve Carpaccio'nun resimlerinde. Ayrıca geç Gotik resminde ve Fransa, İspanya, Almanya ve Güney İtalya'daki tezhiplerde önemli örneklere rastlamak mümkün.

Her geçen gün daha fazla sayıda "Şarklı" sefir (gerçeği de sahtesi de) Avrupa saraylarına uğruyor, oralardan halk meydanlarına yollanıyordu. 1439'da Floransa Konsili ve II. Pius'un papalığı sırasında tiyatro oyunları popülerleşmiş ve on beşinci yüzyıl İtalyan toplumunun içindeki egzotiklik duygusunu tatmin etmesine yardımcı olmuştu; o dönemler İtalyanlar kadar İspanyollar da (farklı nedenlerle olsa da) Asyalılara ve Kuzey Afrikalılara benzerlikleriyle övünebiliyordu. Bu Şarklı misafirler genellikle Papa'dan veya hükümdarlardan ufak tefek paralar almayı başaran veya insanların misafirperverliklerinden yararlanıp bedava yiyip içen ve hediyeler alıp sonra da sırra kadem basan sahtekârlardı. Bu tür sahneler Rönesans döneminde yazılan birçok tiyatro oyununda ve birçok resimde yansıtılmıştır.

Bu ilk imgelerde Müslümanların giysileriyle mimarileri yanlış tasvir edilmiştir; zira bunlar tüccarların, Hıristiyan hacıların, vaizlerin ve Hıristiyanlığa adam kazandırmakla uğraşanların yazılarındaki tasvirlerden yola çıkılarak yapılmıştır (daha önce de görüldüğü üzere, bu konuda etrafta bilgi hiç de eksik olmadığı halde hem de). "Kâfirler"le en çok haşır neşir olan Hıristiyan toplumların en doğru bilgiyi sağlaması gerektiği mantıken doğruysa da her zaman böyle olmamış-

tır; söz konusu toplumlar Ortaçağ'da İspanya, Sicilya ile İtalya'nın sahil şehirleri ve on beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar, özellikle de Türklerle ilgili bilgi konusunda (bu zamanlarda artık Arap alemi kısmen gölgede kalmıştı ve İran hâlâ çok uzak görünüyordu) Venedik'ti.

Özellikle Venedik önce Mısır ve Suriyeli Araplarla, sonra da uzun bir dönem boyunca Türklerle ve İranlılarla sık sık ve derin ilişkiler kurmuştu. On beşinci yüzyıl ile on yedinci yüzyıl arasında Doğu Akdeniz'in limanlarında Venedikli yönetim sınıfına mensup kişilerin çocuklarına maliye ve iktisat dersi (ayrıca siyaset ve dil dersi de) verilmesi gayet alışılmış bir şeydi.

Batılı tüccarlar *Dar ül-İslâm*'da serbestçe seyahat edebilirken, Müslüman tüccarların Dar ül Harp'e girmesi on altıncı yüzyıla kadar yasaktı; gitmelerine izin verildiği zaman bile hareket özgürlükleri sınırlıydı. Bu onların bu ülkelere gidişlerinden elde edebilecekleri bir kazancın olmayışıyla ilgili değildi yalnızca. On birinci yüzyılda yazılmış ve Canossa Kontesi Matilda'ya adanmış Latince bir şiirde Keşiş Donizone, Pisa Limanı'ndaki kara derili Afrikalıların varlığından söz eder. Ancak bu bilgiyle keşişin (ki keşiş bundan Pisalıların ne kadar kötü bir Hıristiyan olduklarını göstermek için söz eder) alışılmamış bir şeyden mi, yoksa sürekli olan bir şeyden mi söz ettiği pek anlaşılmıyor. Yine de Avrupa'daki Müslüman ülkelere ait elçilikler -Charlemagne zamanında Bağdat ve İspanya elçilikleri meşhurdu, azdı ve birbirinden uzaktı; vakayı adiye olmaktan ziyade müstesna bir durumdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Bizans İmparatorluğu'nun yerini ebediyen aldığı ve Türklerin bertaraf edilmesi mümkün olmayan bir ticaret ortağı olduğu ve onunla diplomatik ilişkiler kurulması gerektiği ancak on altıncı yüzyılın başlarında bir gerçek olarak kabul edilmeye başlanmıştı. Artık İranlı ve Türk sefirler Avrupa saraylarında sık sık ağırlanıyor ve Batı toplumunun belli kesimlerinde büyük bir merak uyandırıyordu.

1514'ten önce Venedik'te Türk tüccarlara rastlanmamaktaydı; daha sonra, 1573 yılında imzalanan barış anlaşmasından sonra "Türk ulusu için" inşa edilen ilk ardiye konaklama binası Fondaco dei Turchi açıldı. Kâfirler için bir ticaret mekânı sunan, böylece kâfirlerin Venediklilerle ("tarihi düşman" sıfatını korurken) onların evlerinde ticaret ortağı olmalarını ve misafir edilmelerini sağlayan bu kuruluşun ortaya çıkışı hiç de öyle kolay ve patırtısız gürültüsüz olmamıştı. Kısmen bu misafirhane nedeniyledir ki on yedinci yüzyıla ve on sekizin-

ci yüzyıla kadar Venedik tüm Avrupalı güçlerle ilgili bilgilerin sultana taşındığı yer olma özelliği bakımından tarihte önemli bir rol oynamıştır. Venedik yönetiminin birçok kez casusluk olaylarına karıştığı, casusluğun önüne geçmek yerine onu teşvik ettiği ve casusluğu şehre giren ve çıkan diğer metalardan biri olarak gördüğü anlaşılıyor. 1621'de, Rialto yanında inşa edilen Fondaco dei Turchi'nin çok küçük gelmeye başladığı anlaşılmış ve çeşitli Müslüman ülkelerden, hatta İran'dan gelen tüccarlarla onlardan ayrı semtlerde barındırılması düşünülen Ermeni tüccarlar için daha büyük başka bir yer yapılması tasarısı kabul edilmişti.

Öyle anlaşılıyor ki, on beşinci yüzyılda İslâm'la aşina olması Venedik'in ileri doğru sağlam adımlar atmasını sağlamıştı. İstanbul'la çok yoğun işler yapan Zen eviyle ilişkisi olduğu söylenen Donato da Lezze, on dördüncü ve on beşinci yüzyılları kapsayan Türklerle ilgili tarihsel bir araştırma olan *Historia Turchesca*'yı yayımlamıştı. İtalya Cumhuriyeti'nin tarihçisi Marc'Antonio Sabellico, Osmanlı meselesine özel bir ilgi duymaktaydı; siyasi durum göz önünde bulundurulduğunda onun bu ilgisi gayet anlaşılır bir şeydi. Kısa bir süre sonra, 1516'da Giovan Battista Egnazio, *De Caesaribus* adlı kitabında Türkler konusuna geri dönmüş; 1531'de ise Giovio, *Commentario delle cose de'turchi* adlı kitabını yayımlamıştı. Andrea Cambini'nin *Origine de' turchi e imperio delli ottomani* adlı kitabı 1528-1541 yılları arasında birkaç baskı yapmıştı; yayımlanan kitaplar arasında ayrıca Benedetto Ramberto'nun *Cose de' turchi* adlı kitabı da vardı. Nicolò Zen, *Dell' arabico* adlı kitabında İslâm dini ve kültürü tartışmasını son derece sistemli bir yöntemle incelemiş ve bu çalışması sayesinde Francesco Sansovino, *Storia dell' origine e impero de' turchi* adlı kitabında ondan övgüyle söz etmiştir. Andrea Arrivabene'nin 1547'de Venedik'te yayımlanan Kuran çevirisi bu arka plan dikkate alınarak değerlendirilmelidir; bu çeviri Bibliander'in zahmetli çalışmalarının ürünü olan İslâm'la ilgili inceleme kitabının 1543'te Basel'de yayımlanmasından yalnızca dört yıl sonra gerçekleştirilmişti.

Müslüman sefirlerin, özellikle de Türk sefirlerin ortalıkta giderek daha fazla görülür hale gelmesi Müslümanlara karşı sempatinin artmasıyla birlikte merakın da artmasına neden olmaktaydı. Sefirlerin oraya "casusluk yapmak" için geldiği söyleniyordu tabii ki; Türk diplomatların Babıâli'ye gönderdiği raporlar veya *faretname*'ler içerdikleri keskin gözlemler, önyargılar ve yanlış anlamalar nedeniyle çok geçmeden tanınır hale gelmişlerdi. Yine de sultanın temsilcileri usul

gereği hiçbir eğlenceden mahrum edilmiyorlardı: Şehir süslenmişti, diplomatlar rehberler eşliğinde şehrin en güzel yerlerini geziyor ve büyük bir ihtimam ve ilgiyle karşılanıyordu. Ancak duyulan kaygılar hiç de nedensiz değildi: nitekim 1594'te Avogadori de Comun (yerel kolluk kuvvetleri) adıyla bilinen baskıcı bir grup bu onur konuklarını rahatsız eden herkese katı cezalar uygulamıştı.

Sonra büyük elçilikler dönemi başlamıştı. 1665'te Kara Mehmet Paşa yüz elli kişilik bir heyetle Viyana'yı ziyaret etmiş; 1669'un sonlarındaysa XIV. Louis, Süleyman Ağa'yı huzuruna kabul etmişti. Ancak bu ziyaret kral için küçük düşürücü bir biçimde sona ermişti. Aristokrat salonlarında son derece başarılı olan Süleyman krala o sırada İstanbul ile Versailles arasında var olan sürtüşmeden (Fransız elçi hapse atılmış, sonra da serbest bırakılmıştı) hiç söz etmemişti. Türklerle olan ilişkiler konusunda bir hayli bilgili olan şövalye d'Arvieux Mémoires'ın da hükümdarın kendisine yeni konukların giysi ve geleneklerini içeren bir tiyatro oyunu için Molière ve Lully'yle ortak çalışması emrini verdiğinden söz eder. Bu ortak çalışmanın ürünü, 14 Ekim 1670'te Chambord'da başarıyla sahnelenen salon komedisi *Le Bourgeois gentilhomme*'du. Oyunda başka şeylerin yanı sıra şamatalı bir sahne de vardı. Bu sahnede Jourdain (oyunun burjuva kahramanı) müftülerin, mevlevilerin ve İtalyanca bir laf salatasının bir arada olduğu bir hay huy içinde hayali bir Türk payesi olan *mamamusa* payesi alır: "*Mahametta per Giurdina -me pregar sera e mattina -voler fare un Paladina- con galera e brigantina- per deffender Palestina- ... dara, dara, dara... bastonara bastonara.*" (Muhammet Jourdain'ın yanında -dua et bana her günün sabahı ve akşamında- kadırga ve guletlerle Filistin'in-savunmasını yapan bir Paladin- dan, dan, dan... güm güm güm.) Yüz kırk üç yıl sonra ilk 1813'te -bu yıl önemli bir yıldı, zira Berberi savaşları bu yıl içinde yeniden başlamıştı- sahnelenen *L'Italiana in Algieri*'de, Gioacchino Rossini kahramanı Mustafa Bey'e *pappataci* payesi (Molière'in oyunundaki Türklerin bir benzeriydi bu) veriyordu.

Cazibelerine, gizemlerine ve şereflerine sahip çıkarak Türklerle Müslümanları savunan daha ılımlı sesler de çıkıyordu. 1636'da yazılan ve yirmi yıldan az bir zaman önce Guillen de Castro'nun *Mocedades del Cid* adlı kitabından etkilenerek kaleme alınan Corneille'in *Le Cid* adlı kitabında, Mağribiler alicenap ve sadık düşmanlar olarak tasvir edilmekteydi. 1637'de Dalibray, *Soliman* adlı bir traji komedi yazmış, Mairet de, Valide Sultan Roxelane'in isteği üzerine Kanuni

Sultan Süleyman'ın öldürttüğü ikinci oğlu Mustafa'nın korkunç ölümünü sahnelemişti. Oyunlarının konusunu o güne kadar hep antik dönemden alan ünlü oyun yazarı Racine 1672'de kendisinin de çok cüretli ve çağdaş bulduğu bir hikâye sahneledi: 1635'te İstanbul'da sultanın hareminde meydana gelen ve Racine'nin Fransa'nın Babıâli Elçisi Kont de Cézy'nin raporlarından birinde rastladığı trajik ve korkunç bir olaydan alınmaydı bu hikâye. Hikâye IV. Murat'ın kardeşi Beyazıt'ı, İslam'ın tahta çıkan veliahtın kardeşlerini katliyle ilgili amansız kurallarına uygun olarak öldürmesiyle ilgiliydi; bu olayda taht kavgasına ek olarak engellenmiş bir aşk, çiğnenmiş bir onur ve ihanet de vardı. Racine'den sonra Batı'nın gözündeki harem imgesi bir daha asla aynı olamadı. *Beyazıt* oyunundan sonra harem, zevk ve ölümün kolkola gezdiği bir yer olarak algılanmaya başlamıştı; bu oyun Müslüman Doğu'yu serkeş, acımasız, kösnül bir dünya olarak tasvir eden çağlar öncesine ait bir düşünceden esinlenilerek yazılmıştı.

Bu imgenin romantik olmaktan uzak -hatta tam tersine- başka unsurları da vardı; Avrupa'yı Doğu'ya yaklaştırmak amacı güden son derece pratik adımlar içeriyordu bazıları. 1660'larda Campagnie Française de la Chine, des Indes et du Levant'ın hayata geçirilmesini hararetle desteklemiş olan Jean-Baptiste Colbert, Fransız sömürge ve ticaret politikasını takviye etmek üzere Collège Royale'de Şark dilleri eğitim ve öğretimi için ön ayak olmuştu. 1670'lerde Colbert güvendiği bir meslektaşını, Marki de Nointel'i, Türkiye'yle Kapitülasyon anlaşmasını tazelemekten ticari ilişkilere ve çeşitli eşya ve elyazmalarının satın alınmasıyla toplanmasına kadar birçok görevi yerine getirmek üzere Doğu Akdeniz bölgesine yollamıştı. Nointel'den sonra Antoine Galland geliyordu; Galland 1670-1688 yılları arasında Doğu Akdeniz bölgesine sık sık gitmiş ve çok çeşitli yerlerini gezmiş, Müslümanların konuştuğu üç dili, Arapça, Farsça ve Türkçe'yi öğrenmiş, bu bilgilerine daha sonra Yunanca'nın sokak dilini katmış genç biri, *savant en langues orientales*'ti. Galland birçok eserin çevirisini gerçekleştirdikten sonra 1709'da Collège Royal'de Arapça öğretmeni olarak işe başlamıştı.

Galland daha Paris'te üniversitede öğretmenliğe başlamadan önce 1704'te *Bin Bir Gece Masalları*'nın birinci cildinin çevirisini tamamlamıştı. Bu kitap anında Batı'nın Şark'la ilgili imgesinde bir kilometre taşı haline gelmişti (iyi veya kötü bir biçimde). Bundan da önce, Collège Royal'in öğretim görevlilerinden Barthélemy d'Herbelot de

Molainville'in bir eseri ölümünden sonra 1697'de yayımlanmıştı: *Bibliothèque orientale*. Kitabın altbaşlığı ise şöyleydi: *Dictionnaire universel contenant généralement tout ce qui regarde la connaissance des peuples de l'Orient*. Bu dönemlerde Fransız matbaalarında aynı zamanda kâşif, diplomat, tüccar, arkeolog, koleksiyoncu, casus veya misyoner olan gezginlerin, Jean Thévenot'dan François Bernier'ye, Jean-Baptiste Tavernier'den Jean Chardin'e kadar birçok gezginin hikâyelerinin yer aldığı kitaplar harıl harıl basılıyordu. Galland ve d'Herbelot'yla birlikte Şark araştırmaları, bilimsel bir sistem dahilinde yapılmasını olanaklı kılan belli bir yapıya kavuşmuştu; artık içinde çeşitli disiplinleri barındıran, yöntemsel biçimde düzenlenmiş bir bilgi bütünü mevcuttu. Şarkiyatçılık, ilgi uyandırdıkça, egzotiklik olarak tanımlanan şeyin temel ve geçerli bir unsuru haline geldi.

Encyclopédie daha sonraları Asya'nın Fırat'ın doğusunda kalan kısmı olan "Şark"ı, nehrin batısında kalan Asya ülkelerini içine alan "Doğu Akdeniz" bölgesinden ayırmakta güçlük çeker hale geldi. Doğu Akdeniz'in birçok özelliği cazibesinden hiçbir şey kaybetmeden dünyanın uzak köşelerine ulaşabiliyor ve çağdaş dünyanın günlük özelliklerinden biri olarak benimsenebiliyordu.

Örneğin aynı şey kahvede olmuştu. Kahve rakibi çayla birlikte "fethedilenin fethi" şeklindeki o müphem kaderi paylaşmıştı; bu bir çeşit kültürel bir kan davasıydı, askeri veya teknolojik açıdan zayıf olan tarafın açgözlü, kendisinden daha güçlü tarafa güttüğü ve yenilgiye uğramasına rağmen zafer kazanmış tarafa kendinden bir şeyleri kabul ettirdiği kültürel bir intikam. O koyu içecek Etiyopya ve Arabistan'dan Mısır ve Türkiye'ye, oradan Almanya, İtalya ve Fransa üzerinden tüm Avrupa'ya yayılmıştı; ekimi ise ileride Güney Amerika'nın tarımını tümüyle değiştirecekti. "Çay"ın bir bölümü Hindistan'dan yayılıp İngiltere'yi, bir bölümü de Çin ve Orta Asya'dan yayılıp Rusya ve Polonya'yı etkisi altına almıştı. Her iki akın da aynı zamanlarda başlamıştı; biri güneybatıdan başlayıp Hazar'ın ötesindeki Türk-Moğol hanlıkları üzerinden, diğeri güneyden başlayıp İran ve Kafkaslar üzerinden yayılmıştı. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kahve ve çay Avrupa'yı alkolizmden kurtarmış, günlük hayat ve alışkanlıkları olduğu kadar kişisel ilişkileri de köklü bir biçimde etkilemişti.

İlk başlarda kahvenin Avrupa'da talihi pek yaver gitmemişti. Kahve bitkisi on altıncı yüzyılın son yirmi yılı içinde Avrupa'nın dört bir yanına dağılmış ancak henüz botanik bahçelerine girmemişti. Vene-

dikli Gianfrancesco Morosini gibi diplomatlar ile Romalı Pietro della Valle gibi gezginler Türklerin o koyu, kesif, sıcak sıvıyı içme alışkanlıklarından söz ettiklerini duydukça insanların kahveye ilgisi arttıkça artmıştı. Bazıları kahvenin solunum ve sindirim sistemi için yararlı olduğunu savunurken, bazılarının kahvenin iç organlara zarar verdiğine ve iktidarsızlık yaptığına inanması bir tartışmanın alevlenmesine neden olmuştu. Toscana Grandükü'nün başhekimi Francesco Redi, "acı ve günahkâr kahve"nin yerine şarabı hararetle önermekteydi. Ünlü devlet adamı Colbert 1683'te öldüğünde ortalıkta ona otopsi yapıldığı ve otopsi sonucunda midesinin o siyah zehir yüzünden kavrulduğunun anlaşıldığına dair bir söylenti dolaşmaya başlamıştı.

XIV. Louis'ye yaptığı, aslında pek de kayda değer olmayan bir ziyareti sırasında Süleyman Ağa saraya kahve modasını getirmiş, bu moda kısa bir süre sonra Paris'ten tüm Fransa'ya yayılmıştı. 1670'lerin başlarında Venedik ve Marsilya'da manavlar şarap üreticileriyle şarap tüccarları arasında büyük bir kaygı uyandıran ve o sıralarda çok pahalı olan kahve çekirdekleriyle ilgili piyasayı düşünüyordu. William Harvey ile çömezi Ramsey kahvenin o sıralarda İngiltere'de korkunç bir toplumsal afet olan alkolizmi önleyebilecek çok değerli bir çare olduğunu iddia ediyordu. Kahve nihai rütbesini 1683'te Viyana'nın kuşatılmasından hemen sonra aldı. Uzun ömürlü bir söylentiye göre, Franz Georg Kolschitzky adlı bir asker Kara Mustafa Paşa'nın ordugâhından çuvallar dolusu kahve çekirdeği taşımış, Batı'daki ilk kahve dükkânını açmış. Kahvede tatlandırıcı olarak önce sütün, sonra da balın kullanılması her dini bütün Müslümanı dehşete düşürmüş olmalı. Bir söylentiye göre de Viyana'nın kurtuluşunu izleyen o gevşek günlerde, hilal şekli yenilgiye uğramış İslâm'ı simgeleyen ay çöreği keşfedilmiş. O günden beri ay çöreği sabah kahvesinin yanında yenilmiştir.

Bu yeni moda içeceğe karşı çıkan birkaç kişi hâlâ vardı. Örneğin, Fransa Kral Naibi Philippe d'Orleans'ın karısı Bavyera Prensesi Elector Charlotte o eski, güzel Alman birasına olan sadakatinden kahve, çay, çikolata ve yeni çıkan tüm içeceklere olan nefretini her fırsatta dile getirmişti. On yedinci yüzyılın sonlarıyla on sekizinci yüzyılın başlarında önce Hollandalılar, sonra da Fransızlar kahve fidanlarını Java'dan Batı Hint Adaları'na kadar çeşitli yerlerin iklimine alıştırmaya çalıştılarsa da kahve hâlâ kökeni olan Müslüman Ortadoğu'yla ilişkilendiriliyordu. Madam Du Barry, hanım sultan giysili portresi yapılırken elindeki küçük, zarif bir fincandan kahve içerken resme-

dilmişti. Doğu'ya açılan kapı vazifesi görmeye devam eden Venedik'te St. Mark Meydanı'ndaki Caffè Pignatta'nın içi beyaz kavuklu, kırmızı kaftanlı Türk tüccarlarla dolu oluyordu. Paris'teki Café Procope filozofların en gözde mekânı haline gelmişti; birkaç yüzyıl önce Mekke'de de entelektüeller bütün gece oturup bu uyarıcı içkiden içer ve dünyanın hal ve gidişatını konuşurmuş. Montesquieu'nün *Letres persanes*'inde, kahve edebiyattaki şeref payesini alır.

Lettres önce 1721'de, Köln'de anonim bir eser olarak çıkmıştı. Birkaç yıl sonra Johann Sebastian Bach, Leipzigli kadınlara ve onların kahve tutkularına adadığı 211 numaralı Kahve Kantatı *Schweigert stille*'de Arabistan'dan gelen bu içkiye müzikle taktirlerini sunmuştu.

Montesquieu'nün *Lettres persanes*'i, Doğu'nun artık metaforik bir yer olarak kabul edilme konumunda olduğunu, insanın kendi uygarlığının ve iki uygarlık arasındaki ortak çılgınlıkların ve saçmalıkların karşılaştırılmasıyla eleştirilmesine yarayan gerçekliğin "üstünde ve ötesinde" bir zihin durumu haline geldiğini anlatır. Türk tehdidi azalmıştı; Avrupa'yı üç yüzyıl boyunca avucunun içine almış olan Türk korkusu o kadar çabuk yok oluyordu ki, o zaman için bile kötü bir anıdan ibaretti. Fransa'nın etik ve estetik açıdan hızlı bir gelişme kaydetmesi gayet doğaldı; onun yarattığı örneği kısa bir süre sonra tüm Avrupa taklit etmeye başlamıştı. Bu, giyside, mimaride ve mobilyacılıkta '*a la turque*' modasınının yaşandığı ve Türkiye'nin en gözde içeceğinin Avrupa'da çılgınca tüketilmeye başlandığı (İngilizlerle Ruslar bu içeceği Hintlilerin, İranlıların ve Çinlilerin pişirme usulüne göre içmeyi tercih etmişlerdi) bir *turqueries* devriydi. Voltaire'in Boğaziçili halkın, bahçecilikle uğraşan ve gül yetiştiren mülayim, tatlı insanların bilgeliğine ve iyi huyluluğuna hayranlık beslediğini açıklaması bu dönemlere rastlar. Voltaire Çinlilerin bilgeliklerini, ılımlılıklarını ve *savoir vivre*'ini benzer bir dille övmüştü. *Encyclopédie* çağı Türkler, İranlılar, Çinliler, Hintliler ve "soylu vahşiler"le doluydu. Yeniden ziyaret edilip yeniden keşfedilmiş olan diğer halklardan farklı olarak Türklerin dokunaklı, birazcık gülünç bir tarafları vardı ve hâlâ korkunç (*filozoflar*'a göre ise dayanılmaz) zorba bir yönetimin pençesi altındaydı; bu konuda Moskof ve Japon halkıyla aynı kaderi paylaşıyorlardı. Montesquieu'nün *Esprit des lois*'sine göre, kaderciliğe dayalı despotlukla gücü pasif bir biçimde kabullenme İslâm'da tipik bir özellikti. Hıristiyanlıkta ise özgürlük ruhu inananları taban tabana zıt bir yöne götürmüştü. Bu arada üzerine bir kültür modeli inşa edilen o uzun klişeler geçidi devam ediyordu: İranlılar

atalarının ne idiği belirsiz sırlarını koruyorlardı; Araplar beraberlerinde çölün gizemini ve göçebelerle kabile halklarının acımasız geleneklerini taşıyorlardı; Moğollar diyarı olan ve Fransa ile İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları'ndaki düellolarından sonra sömürgeler arasında en gözde yer haline gelen Kuzeybatı Hindistan'ın karlı tepelerinin yumuşak renkleri Karakurum ile Hindukuş arasındaki sislerde kayboluyordu; Orta Asya'da Buhara, Hiva ve Semerkant'taki kervansaraylar ve Timur'un anısını canlandıran, etrafa korku salan, zengin hanlıkları (Kırgız, Uygur, Türkmen) vardı; Güney'de, Mağribi geçmişi olan Endülüs'ün ötesinde, Akdeniz'i istila eden Berberi balıkçı teknelerinin ötesinde pişirilmiş tuğlalarla ve boyalı kiremitlerle, kurutulmuş çamur ve hoş kokulu ağaçlarla yapılmış evleri olan eski şehirler ve Timbuktu'dan Sudan altının, Afrika'nın en iç kesimlerinden hem beyaz altının (fildişi) hem de kara altının (köle) geldiği Nijer'in ağzı olan Atlas ve Sahra arasında kervan konaklama yerleri vardı. İslâm tüm bu farklı halkları, binlerce f. klı giysiler içindeki, binlerce farklı dil kullanan, belli saatlerde gece gündüz ibadet eden, hepsi de aynı yöne dönerek ve aynı dilde (her ne kadar aralarında birçok telaffuz farkı olsa da) ibadet eden bu insanları birleştiren bir amalgam gibiydi. Aydınlanma Çağı Avrupa'sı, "Akıl, Doğa ve Mutluluk"u tanımlamakla uğraşıp didinirken, Müslüman alemi yer yer çakan ışıklarla dolu bir gölge ve gizemli bir sessizlik içindeydi: dinleri kameri bir dindi ve anti rasyoneldi (her ne kadar dünyanın en büyük filozoflarından bazılarını ortaya çıkarttıysa da); itikatları ise şiddetli ve hoşgörüsüzdü (her ne kadar nezaket, merhamet ve misafirperverlik gibi özelliklerin ortaya çıkmasını sağlıyorsa da). Silahlı mücadelelerin sesleri yok olmaya yüz tuttuğuna göre, artık alçakgönüllülükle bu paradoksları ortaya koymanın ve onların söylediklerini dikkatle dinlemenin zamanıydı. Ancak yine de Aydınlanmacı düşünürlerin tümünün yargılarını bir kenara bıraktığı pek söylenemezdi.

Avrupa'da İslâm'ın uzun süreden beri bir tehdit unsuru olduğu kolay unutulmadı. Yeni barış ve hoşgörü ikliminde Kuran hukukuna inananlar tarihsel açıdan kendilerine uyuyormuş gibi görünen bir rolü zorla üstlendi. Buna göre onlar kandırılmış hayalci, yok olmuş veya yok olmaya yüz tutmuş imparatorlukların uşakları, eğlenceli tipler, hatta çoğu zaman soytarıydılar. Bunun yanı sıra Fransa, Grand Siècle sırasında Türkiye'yle yaşadığı anlaşmazlığı unutmamıştı.

Anayurdu İngiltere'den Hollanda'ya iltica etmiş olan John Locke, 1685-1686 yılları arasında *Epistula de Tolerantia*'yı yazmıştı. Bu ki-

tabı, 1667 yılında iç savaş ve kan gölünden bıkmış bir İngiltere ve Otuz Yıl Savaşları'ndan yeni çıkmış bir Avrupa için yazdığı *Essay Concerning Tolerance* (Hoşgörü Üzerine Deneme) adlı kitabını temel alarak yazmıştı. 1683'te Viyana'da Türklere karşı zafer kazandıktan sonra Avrupa rahat bir nefes almıştı ve uzun soluklu bir barış dönemini dört gözle bekliyordu. Locke'nin bu ünlü denemesi *mutua inter christianos tolerantia*'yı destekliyordu, ki bu konu aşama halinde gerçekleşen sekülerleşme süreciyle birlikte üç yüzyıl boyunca Batı'nın etik hayatına tamamen hâkim olacaktı. Locke daha çok Hıristiyan ülkeleri ve halkları arasındaki hoşgörüden söz etse de, *Epistula*'nın Son Söz bölümünde irtidat ve kâfirlikten ayrı olarak farklı sapkınlık ve hizip kavramlarını inceler. Locke'ye göre, eğer farklı dinler farklı yasaları, dolayısıyla farklı değer sistemleriyle davranış tiplerini onaylıyorsa, o zaman bir anlaşmazlıkta hangi tarafın haklı olduğunu belirlemeye çalışırken yaşanan çatışma nasıl haklı görülebilirdi?

Soru sorulmuştu sorulmasına ama cevaplandırılması için daha epey bir zaman vardı. Hoşgörü sadece Hıristiyanlara mı özgü bir şeydi yoksa evrensel bir gereklilik mi? Voltaire daha otuz yaşlarında bir gençken, 1726-1729 yılları arasında İngiltere'de bulunduğu zamanlarda ilgi duyduğu bu konuya sık sık geri dönecekti. Locke ile Newton'ın çalışmalarını yine burada, İngiltere'de takdirle karşılamış, onların amansız savunucuları olmuştu. 1763-1764 yılları Voltaire için esin dolu yıllar olmuştu; bu yıllar arasında *Traité sur la Tolérance* ve *Dictionnaire philosophique* adlı eserlerini yazmıştı. Her iki eseri de, özellikle ikincisindeki belli pasajlar -örneğin, *Catéchisme du jardinier*'de Sisam Paşası Tuctan ile bahçıvan Karpos arasındaki diyalog- Müslümanlık alemine karşı anlayışlı olunması mesajını veriyordu; bu mesaj *Essai sur les moeurs et l'espirit des nations*'da yer alan ve Haçlı Seferleri'nin son derece güçlü bir biçimde eleştirilmesine yol açan mesajın bir benzeriydi. Bu pasajlar, XIV. Louis'nin saray alimleri tarafından hazırlanan o tuhaf savunmaya, *Gesta Dei per Francos*'a cevap olarak ayrı bir bölüm halinde toplanmıştı.

İslâm tarihsel (ve çağdaş) bir entrika, şehvet ve fanatizm yuvası olarak tanıtılırken bunları cidden hoşgörüyor gibi görünebilir miydi? Voltaire'in *Zadig*'inin (bunu İranlı şair Sa'adi'nin *Gülistan* adlı eserinden etkilenerek yazmıştı) giriş bölümünde yazılanlardan Madam de Pompadour'un "Hanım Sultan" lakabıyla tanındığını (ve bu lakaba hiç karşı çıkmadığını) anlıyoruz. Gotthold Ephraim Lessing'in 1778-80 yılları arasında yazıp yayımlattığı *Nathan der Weise*, Volta-

ire'in bu kitabındakilere bir cevap niteliği taşır. *Nathan der Weise* Lessing'in aynı dönemde yazdığı iki kitabının, insan ırkının eğitimi üzerine yazdığı deneme ile farmasonluk hakkında yazdığı diyaloglarının bağlamı içinde okunmalıdır. *Nathan der Weise*, Aydınlanma'nın hoşgörü hakkında yayımlanmış gerçek bir manifestosudur; Lessing'in karşılaştırmasını yaptığı iki konuyu (Selahaddin'in Müslüman Doğusu ile Haçlı Seferleri'nin yapıldığı Ortaçağ) kitabının kaynağı ve planı yapması semptomatiktir. *Nathan der Weise* köşede hazır bekleyen Romantizm'in habercilerinden biriydi.

Lessing'in seçimleri çok aydınlatıcıdır. Selahaddin soylu ve cömert olmasına rağmen İslâm'ın iktidar makinesini besleyen zorbalığı temsil eder. Ayrıca, Ortaçağ'da dile getirilmiş ve hiçbir zaman tamamıyla terk edilmemiş olan bir fikre göre İslâm'ın olumsuz özellikleri kurucusunun nahoş yönlerinden kaynaklanıyordu. Voltaire o güne kadar Müslümanları sık sık anlayışlı ve hoşgörülü, İslâm'ı da Hıristiyanlığa nazaran olumlu bir din olarak tasvir ederken *Mahomet, ou le fanatisme* adlı trajedisinde Muhammet Pegamber'i şiddeti seven, iki yüzlü, yalancı, zorba ve hoşgörüsüz biri olarak tasvir eder. Ağustos 1745'te Voltaire oyunun bir nüshasını XIV. Benedictus'a yollamıştı; nüshayla birlikte onda daha önce görülmemiş bir biçimde yaltakçı bir üslupla İtalyanca yazılmış bir de mektup vardı; mektupta "gerçek dinin liderine, bu eser sahte ve barbar bir inanışa karşı yazılmıştır" deniyordu.

Henri de Boulainvilliers'in *La Vie de Mahomet*'inde ise bambaşka bir hikâye anlatılır. Burada Peygamber, daha sonra İslâm hukukçuları ve din alimlerinin ihanetine uğrayan rasyonel ve gerçek bir din kurmuş büyük, bilge ve dürüst bir adalet dağıtıcısı olarak tasvir edilir. Bu da Batı metaforu ve ilk Hıristiyan Kiliseleri, özellikle de Katolik Kilisesi aleyhine yapılan tartışmalar dikkate alınarak okunması gereken Doğu konularıyla ilgili bir söylemdir. Ama buna rağmen -tanrıcı, rasyonalist veya tümüyle ateist bir bakış açısıyla yazıldığı düşünülse de- İslâm'dan ve onun kurucusundan övgüyle bahsedilmesi için gerekli yolu açmıştır.

Bu arada Doğu, müzik ve şiir sanatını işgal etmekteydi. Mozart'ın *Sihirli Flüt*'ünde Sarastro'nun Mısır-Zerdüşt (ve gnostik-güneşsel) bilgeliği, Sarazen yobazlığıyla yönetilen bir Doğu'nun entelektüel yozlaşmasının cisimleşmiş hali olan Mağribi köle Monostatos'un ihanetiyle yan yana konur. Christoph Willibald Gluck'ın Tasso'dan etkilenerek yazdığı ve ilk 1777'de Palais Royal'de sahnelenen *Armi-*

de'si aydın, cesaret verici Voltaire'in taraftarı olduğu rasyonalist İslâm görüşünü Ariosto'nun yöntemiyle yok etmeye çalışır gibidir.

Goethe'nin ve von Kleist'ın dostu olan Christoph Martin Wieland'ın *Oberon* adlı şiiri Doğu'yu cezbedici, mistik, büyülü bir ortam olarak resmeder; şiir 1780'de *Teutsche Merkur*'de bir *romantisches Heldengedicht* olarak yayımlanmıştı. Şiirde alicenap Hıristiyan Batı, büyülü Müslüman Doğu'yla karşılaştırılıyordu. Birkaç yıl sonra Carl Maria von Weber *Oberon*'u beste haline getirdi; o sıralarda İslâm ve Ortaçağ Romantik edebiyatın "başka yerde"sinin sihirli aynası haline gelmekteydi. Bilindiği gibi "başka yerde"nin Latince karşılığı *alibi*'dir, yani mazeret.

Mozart ile Rossini işin alayındaydı; zaten on sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Yeniçeriler'den, haremağalarından, haremden ve minarelerden bahsederken kahkahalar atmak çok kolaydı. Türkler tarafından hapsedilme veya kazığa oturtulma tehdidi olmadığı, barbar akınları ve katliamları geçmişte kaldığı için rahatça gülünebiliyordu artık. Kavuk ile pala sahneye çekilebilir, harem ile camiler oyunların ve komik operaların sahne dekorlarında yerlerini alabilirdi artık.

12

Osmanlı İmparatorluğu'nun "Hastalığı"ndan Üçüncü İslâm Dalgasına

Yeni Hac Yolculukları, Yeni "Haçlı Seferleri"

General Bonaparte 1798 yılının Mayıs ayında, Toulon'dan hareket etti. 1 Temmuz'da Mısır'a ulaştı ve ertesi gün İskenderiye'yi aldı. Ondan sonra da 1799 Temmuz'una kadar Ortadoğu'da kaldı. 1799'un Şubat ve Mayıs ayları arasında Bonaparte Filistin ve Suriye'de savaştı; Hayfa'da üç bin esiri ve ailesini gözünü kırpmadan katletti ama vebaya büyük bir cesaretle karşı koydu. Kudüs'ü hiç görmedi.

Genç generalin büyük arzuları vardı. 2 Temmuz günü Mısırlılar için *Liberté, Egalité, Fraternité* sözcüklerinin "gerçek İslâm"la ilgili tembihlerle karıştığı bir bildiri yayımlattı. İskenderiye'den Doğu'yu yönetmeyi, İran ile Hindistan'ı Rusya ve İngiltere'ye karşı ayaklandırmayı, *Gesta Dei per Francos*'un zaferi için çalışırken bir yandan da Fransız Devrimi'nin ilkelerini empoze etmeyi hayal ediyordu. İslâm hakkında pek bir şey bilmiyordu ama mükemmel işbirlikçileri seçmişti kendisine ve kendini içinde buluverdiği durumlarla baş etmek konusunda son derece yetenekliydi.

Haçlı Seferleri'yle ilgili çağdaş araştırmalar ve Mısır bilimi, Napoleon'un Mısır ve Ortadoğu'ya gerçekleştirdiği harekâtlar sırasında başlamıştır. Napoleon'un Doğu'da yaptığı şeyler olmasaydı Chate-

aubriand, Michaud ve Doré ne Kutsal Topraklar'a hac ziyaretinde bulunurdu ne de Haçlı destanını keşfedip ona âşık olabilirdi.

Sultan III. Selim İngiliz, Rus ve Avusturyalı "koruyucularına" güvenemezdi. Bu üç ülkenin devrimci Fransa'yı Akdeniz'in tamamını ele geçirmekten alıkoymak için bir araya geldiğine şüphe yoktu. Fransa'yla birlikte olsun veya olmasın Doğu'nun zengin şölen sofrasında yer almak ve birkaç on yıl öncesine kadar sınırları Tuna'dan Dicle'ye, Volga'dan Yukarı Nil'e kadar uzanan bir imparatorluğun artıklarını paylaşmak da istiyorlardı. Osmanlı Sultanı 1802'de Fransa ile yapılan ve Kapitülasyonlar'ın baştan sona yenilenmesini içeren Amiens Anlaşması'nı hiç zorlanmadan kabul etmişti.

2 Aralık 1804'te Fransa İmparatoru olan bu adamın Babıâli konusunda güttüğü siyasetin ne olduğunu anlamak mümkün değildi ama İslâm'a karşı beslenen belli bir sempatiden etkilendiği belliydi. Napoleon henüz gençken bile bugün "Şarkiyatçılık" adı verilen şeyle biraz ilgilenmişti: François Augier de Marigny'nin *Histoire des arabes* adlı kitabını okumuş ve Volney Kontu Constantin-François de Chasseboeuf'ün 1787-1788 yıllarında yayımlanmış *Voyage en Egypte et en Syrie* ile *Considérations sur la guerre actuelle des turcs* adlı kitaplarından hoşlanmıştı. Napoleon'un Voltaire'in *Mahomet*'ini Goethe'yle tartıştığı ve İslâm diniyle Muhammet Peygamberi savunduğu bilinir. Doğu'ya ilgi duymasının yanı sıra Haçlı Seferleri'ne karşı da büyük bir sempati besliyordu (fikirleri Voltaire'le taban tabana zıttı); imparatorluk propagandası Fransa'nın IX. Louis'den XIV. Louis'ye kadar süren üstünlüğünü korumayı amaçlıyordu ve imparatorluğun Fransa'nın bu üstünlüğünün bir devamı olduğunu iddia ediyordu.

Napoleon dünyaya bir meteor gibi çarpıp gitmişti. Tıpkı o Napoléon Yasası ve liberalizme yaptığı gibi Avrupa'ya da Mısır bilimini (Nil'e yaptığı keşif seferinin meyvesini) miras bırakmıştı. Mısırlılara ise devrimci fikirlerle İslâm'ın bir açıdan uyuştuğu fikrini miras bırakmıştı; bıraktığı miraslardan biri de başlangıcını gerçekleştirdiği farmasonluktu. Haçlı seferi ve bu seferlerin yeniden canlanması birçok farklı açıdan değerlendirilebilir; biz de burada ancak birkaç tanesine değineceğiz.

İlki, birçok şeyde olduğu gibi Chateaubriand tarafından gerçekleştirilmişti. 1811'de, Fransa İmparatorluğu yükselişini sürdürürken, Chateaubriand on sekizinci yüzyıl gezginlerinin tarzında ve eski Hıristiyan hacıları gibi, yani yaya olarak Kutsal Topraklar'a gitmişti; bu yolculuğuna ilişkin *Itinéraire de Paris à Jérusalem*'de anlattıkları meş-

hurdur. Chateaubriand yolculuğu sırasında Tunus'tan da geçmişti. On yıl sonra, yani siyaset alanında kariyer yaptıktan sonra (Bonaparte aleyhine yazdığı bir kitapçığın bedelini yeniden canlanan monarşiyle ödemişti) Chateaubriand parlamentoda yaptığı bir konuşmada Berberi sahillerinde korsanlığın yeniden canlanmasına dikkati çekmek ve Fransız geleneği adına yeni bir Haçlı seferinin ilan edilmesini talep etmek için yolculuğundan söz etmişti. Onun parlamentodaki sözlerini üç yıl sonra, 1819'da Fransa'nın Cezayir Konsolosu Pierre Deval tekrar alıntılayacaktı. 1822'de Gianpietro Viesseux'nün yazdığı ve Cenevre'de yayımlanan küçük bir kitapta Berberi korsanların "adalet ve mantığın sesine"[1] kulak vermelerini sağlamak amacıyla Avrupa güçleri tek bir bayrak altında birleştiriliyordu.

Fransızların Cezayir'i işgalinin ardındaki bahane buydu; bu aynı zamanda Bourbon Kralı X. Charles'ın sonunda kendisini tahtından edecek olan nefret dalgasından kurtulmak için yaptığı son girişimdi. Yerine tahta geçen kandaşı "Temmuz Kralı" Louis-Philippe aynı sömürgeci yayılma yolunu izlemiş, Haçlı Seferleri'yle ilericilik ve uygarlaşma arzularını bahane olarak kullanmıştı. Liberal ve anayasaya bağlı bir hükümdar olan Louis-Philippe'nin isteği üzerine Versailles Sarayı'nın beş odası Haçlı Seferleri'ni yad eden fresklerle dekore edilmişti. III. Napoleon bu modayı memnuniyetle karşılamış, hatta onu daha da ileri götürmüş, ayrıca "*Recueil des Historiens des Croisades*"i yayımlamış olan Société de l'Orient Latin'in araştırmacılarının çalışmalarına destek vermişti. Tahmin edileceği gibi, Haçlı Seferleri'yle ilgili verilen vaazlar bir anlamda sessiz gerçekleştirilen vaazlardı; sömürge çıkarlarının yayılması konusu ile Avrupalı olmayan halklara siyasi özgürlük ve sivil, toplumsal ve teknolojik ilerleme sağlanması "misyonu" Asya ve Afrika'ya yapılan askeri seferleri haklı göstermek için birbiriyle yarışıyordu (farklı oranlarda). Bu seferlerde zaman zaman bir Haçlı gemisine rastlanıyordu ama bu gemiler seferlere sadece propaganda amaçlı katılıyorlardı. Aynı şey Fransa'nın 1881-83 yılları arasında gerçekleştirdiği Tunus seferinde; 1884'te General Gordon'un Mehdi Muhammed Ahmed'e karşı giriştiği harekâtta; 1911-12'de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalinde; İspanya'nın 1921-1926 yılları arasında Rif'te gerçekleştirdiği, genç Galiçyalı asker

[1] J.E. Humbert ve G. Vieusseux, Les barbaresques el les chrétens (ayrıca G. Vieusseux'in, Extrait d'une lettre du Lazareth de Livourne), ed. L. Neppi Modona (Floransa, 1983).

Francisco Franco'nun meşhur olduğu (daha sonraki bir *cruzada*'nın *caudillo*'su olacaktı) harekâtta ve İtalya'nın Etiyopya'ya (on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Cenevizlilerle Portekizliler'in uğrak yeri, Hıristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu bir yer ve İtalya'nın eski müttefikiydi) karşı gerçekleştirdiği iki savaşta da aynı şey olmuştu.

Uzak Diyarlar

"Yağmaladığın topraklara gülümse." Gabriele d'Annunzio 1911'de, Trablusgarp'ın fethi zamanlarında Vittoria Italica'ya bu sözcüklerle sesleniyordu. Yüzyıllar boyunca ama özellikle on sekizinci yüzyılla on dokuzuncu yüzyılın başlarında daha yoğun olmak üzere, Voltaire'den Kipling'e kadar Avrupalılar yağmalayacakları topraklara gülümsemişlerdi. Adam kaçıranlarla gardiyanlar sık sık kurbanlarına nasıl âşık oluyorlarsa onlar da yağmaladıkları topraklara âşık oluyordu. Lord Byron Türklerin ağır baskısı altındaki Yunanlara yardım için gittiği Mesolongion'da 1824'te sıtmadan ölürken yurttaşları ve diğer Avrupalılar müzeleriyle özel koleksiyonlarını Doğu'dan gelen nesne ve arkeolojik bulgularla, banka hesaplarını da yağmalarının meyveleriyle doldurmakla meşguldüler.

Aşklarının üzeri estetiğe duyulan heyecanla örtülü olabilirdi ama, aşkları gerçekti. 1826-1829 yılları arasında Washington Irving toz toprak içinde, çürümeye yüz tutmuş bir Granada'yı ziyaret etmiş ve eski şaşaalı günlerini canlandırmayı başarmıştı (tıpkı Chateaubriand'ın *Les Aventures du dernier Abencérage*'de yaptığı gibi); böylece Batı'da İspanya'daki muhteşem harabelere karşı bir ilgi uyandırmıştı. Gérard de Nerval 1842-1843 yıllarını Doğu'da geçirmiş ve Gautier, Flaubert, Hugo, Loti, hatta Şarkiyatçı ressamların zihinlerini meşgul edecek uzun gezi hikayeleri yazmıştı.

On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında çok sayıda Türk, Mağribi veya Moğol tarzlı saray ve konak vardı ve Avrupa neo Gotik tarzda yapılmış kiliseler, tren istasyonları, hatta fabrikalarla kaplıydı. Sahte Doğu ve sahte Ortaçağ gerçeğe uygun bir "Orası"nın cisimleşmiş haliydiler; bunlar cazibe ve arzu nesnesi, köklü değişimlerin hedefiydi ama yine de çok çekiciydiler.

İslâm alemi için Avrupa bambaşka bir şeyi temsil ediyordu. 1785'te İstanbul'da reformcu başbakan Halil Hamid diğer "Batı hayranları"yla birlikte suikaste kurban gitmiş ve boynuna üzerinde onun

şeriatın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olduğunu yazan bir yaftayla birlikte Boğaz sularına atılmıştı. Ne var ki, tahta tarihsel önemi çok büyük olan yılda, 1789'da çıkan III. Selim iyi ailelerin çocuklarını eğitim görmek üzere Batı'ya göndermeye devam etmişti. Avrupa genelinde büyükelçilikler açmış, modern -Batılı anlamda modern; yani disiplinli bir ordunun, dürüst ve etkili bir yönetim sisteminin, düzenli bir mali sistemin ve açık bir biçimde ortaya konmuş standartlarla yönetilen bir ekonominin kurulması anlamında- bir devletin temellerini atmak üzere bir dizi (ihtiyatlı) reform başlatmıştı. Bu reformlar tamamlanmamış olsaydı Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın ellerinde boğulur ve varlığını sürdüremezdi. Fransız Devrimi ve Fransa'da monarşinin yeniden kurulması Osmanlılara, Avrupa'daki rejimler değişse bile, Avrupa'nın siyasi renginin, maliyesinin, ekonomisinin ve teknolojisinin aynı güzergâhta ilerlemeye devam edeceğini öğretmişti.

Kutsal İttifak'ın Napoleon'a karşı kazandığı zafer ve 1803-12 ile 1828-29 yıllarındaki iki Rus-Türk savaşı Türkiye'yi Çar'ın denetimi altına sokmuştu. Bu Rus donanmasının Karadeniz'i artık denetimi altında bulundurduğu ve Boğazlar yoluyla Akdeniz'e muzafferane bir biçimde girebileceği anlamına geliyordu. Bu olaylar Fransızlarla İngilizleri Rusya'ya karşı bir güçbirliği oluşturmaya zorlamıştı ama aynı zamanda Yunanları Türklere karşı ayaklanmaya da teşvik etmiş; böylece Mehmet Ali'nin deneyini gerçekleştirmesine fırsat tanımıştı. Mehmet Ali Arnavut kökenli bir Osmanlı memuruydu; 1805'te Mısır'ın genel valiliğine atanmış, 1811'de Kahire'de gerçekleştirdiği son derece vahşi ve haince bir katliamla Memlüklerden kalma ne varsa yerle bir etmiş, sonra da ülkeyi yoğun bir biçimde modernleştirme çabalarına girişmişti. Oğlu İbrahim (1789-1848) babasının çalışmalarını sürdürmüş -tahta babasından sonra çıkmış ama ondan önce ölmüştü- ve Avrupa'da örgütlenen ordusuyla parlak zaferler kazanmıştı. Arap Yarımadası'nın tüm batı kısmını, yani Hicaz'ı Mısır'ın yönetimi altına alarak Arabistan'daki Vahabi Tarikatı'nı utandırmıştı. Türklerin Yunan isyanını bastırmaları olayının perde arkasındaki ismiydi; babası Mısır'ı bağımsız yapmak amacıyla Babıâli'ye açıkça isyan edince Suriye'de parlak bir harekât gerçekleştirmişti. 1832'de Akkâ'yı ele geçirdikten sonra büyük hayalini gerçekleştirmek için planlar yapmaya başlamıştı: Türk İmparatorluğu'nu fethetmek... Batılı ülkeleri Kutsal Topraklar'a davet etmiş (Britanyalılar 1838'de Kudüs'te bir konsolosluk açmışlardı) ve yüzyıllarca Osmanlı hüküm-

darlarını zengin etmiş olan tüm giriş ücretlerini kaldırmış ve hacı sayısında büyük artışa neden olmuştu.

İbrahim çevre halkları üzerinde büyük umutlar ve güçlü duygular uyandırmıştı. Hareketleri yavaş yavaş uyanmakta olan ve Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak istediği sinyalleri veren Arap dünyası tarafından dikkatle izleniyordu. Yunanların özgürlüklerine engel olunmasında parmağı olmasına rağmen Batılı liberaller İbrahim'e büyük umutlar besliyor, onun bir özgürlük ve modernleşme savaşçısı olduğunu düşünüyorlardı. İbrahim'in İstanbul'a yürüyüşünü durdurmak için Rus ordusunun tüm güçlerine ihtiyaç duyulmuştu.

İbrahim'den sonra Doğu'nun kapıları ardına kadar açılmıştı. İngilizlerin örneğini izleyen Fransa, Prusya, Avusturya ve İspanya, Kutsal Topraklar'da konsolosluklar açmış, Rusya ise bir gözlemci göndermişti. Kudüs'ün kötü sıhhi koşullara sahip oluşu Batılıların hac ziyaretini yeniden canlandırmalarının önünde önemli bir engel oluşturduğu için konuya hassas ülkeler şehirde bayındırlık çalışmalarına ve hastane inşaatlarına başlamışlardı.

Hıristiyanlardaki bu yenilenme şevkinden etkilenen diaspora Yahudileri bile yavaş yavaş ata yadigârı topraklara dönmeye başlamıştı. Çoğu oraya yerleşmiş, hatta ufak tefek toprak satın almaya bile başlamışlardı; yani *Eretz Israel*'e kök salmaya o kadar arzuluydular. Sultanın hükümeti onların gelişine onay vermişti, aynı şekilde Arap nüfusu ile Batılı konsolosluklar da. İsrailliler "Vaadedilmiş Topraklar"ı hiç unutmamış, orada yaşamaktan asla vazgeçmemişti. Kudüs'teki Yahudi cemaati on beşinci yüzyılda sultanın gözüne girmişti ve o zamandan beri şehirde ikamet etmekteydi. En büyük kabala alimlerinden Isaac Luria (1534-72) Kudüs'te doğmuştu. 1700'de Haham Jehuda He-Hassid bin Aşkenaz Yahudisi'yle birlikte Polonya'dan Kudüs'e göç etmişti; bunlar Kudüs'e gelir gelmez her türlü zulme ve baskıya maruz kalmıştı (ortama daha iyi entegre olmuş olan din kardeşleri Sefardimler bu tür sorunlar yaşamamıştı). 1720'de kendilerinden talep edilen ağır vergileri ödeyemeyince, şehrin güneybatı kısmında büyük zorluklarla inşa ettikleri sinagogun yıkılışına tanıklık etmek zorunda kalmışlardı. Bu tapınağı yeniden inşa etmeleri ancak yüzyıl sonra, 1864'te gerçekleşecek ve ona Hurva (İbranice'de "harabe" anlamına gelir) adını vereceklerdi.

Bu arada Kutsal Topraklar'daki olayların dış dünyadaki olaylara yansıdığı kuralı genelde son derece dramatik sonuçlar doğurarak işlemeye devam ediyordu.

Beytüllahim'de dördüncü yüzyıldan beri muhteşem Konstantin Bazilikası'nın mahzeninde yer alan ve Perslerin bile kutsiyetini bozmaya kalkışmadığı Nativity Mağarası'nda üzerinde Latince bir yazı bulunan gümüş bir yıldız varmış; inanışa göre bu yıldız İsa'nın doğduğu yeri işaret ediyormuş. Bir gün, üzerindeki Latince yazıdan mülkiyet hakkının tümüyle Latin Hıristiyanlarına ait olduğu anlaşılan bu simge Ortodoks Hıristiyanlarına ait olan bu bazilikanın içinden çalınmıştı. Bu hırsızlık olayı Katolik ve Ortodoks cemaatler arasında diplomatik bir olaya dönüşmüştü. Çar, Ortodoks Hıristiyanlarının lehinde o kendine özgü güç yöntemleriyle olaya müdahale etmiş, Babıâli'ye sert bir ültimatom çekmişti. Fransa ile İngiltere de sultanı savunmak amacıyla güçlerini toplamıştı. Ama bunu yaparken biraz sıkıntı da çekmişlerdi doğrusu; zira yıllardır yapılan romantik özgürlük propagandaları Osmanlı hükümetinin çökmüş ve yozlaşmış, ürkütücü ve acımasız görünmesinde etkili olmuştu. Ancak bu sefer Beytüllahim yıldızından veya romantik hayaller külliyatından veya "Şarkiyatçı" resminden daha başka şeyler söz konusuydu. Yıldız ile ültimatomun sadece simgesi olduğu asıl sorun Boğazlar'ın denetiminin ele geçirilmesi ve Rus donanmasının Akdeniz'e geçiş imkânına kavuşmasıydı.

Bu olayın sonucu 1854-1856 yılları arasında yapılan Kırım Savaşı oldu. Kırım Savaşı'ndan sonra 25 Mart 1856'da tek oturumluk Paris Kongresi yapıldı. Kongrede Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan azınlıklar lehinde reform yapılması prensibi onaylanmış ve Rus hükümeti bu azınlıklar üzerinde özel koruma taleplerinden vazgeçirilmişti. Artık Kutsal Topraklar'daki ve kutsal yerlerdeki Hıristiyan cemaatlerinin durumu daha büyük bir sorunun, "Doğu sorunu" olarak bilinen sorunun bir parçası haline gelmişti. Tüm niyet ve amaçlara, tüm o olan bitene rağmen Fransa ve Rusya, Kutsal Topraklar'daki Hıristiyanlarla ilgili konuların iki ana muhatabı olma konumunu korumuştu. 1869 yılı Süveyş Kanalı'nın açılışına tanık oldu; bu kanal Avrupa'da, Asya'ya uygarlığı, özgürlüğü ve ilerlemeyi hızla taşıyacak bir yol olarak tanıtılmıştı.

Kanal projesi Türk sultanlarının on altıncı yüzyıldan beri kurduğu bir hayaldi; bu hayali gerçekleştirmiş olsalardı dünyanın tarihi bambaşka olabilirdi şimdi. 1833'te bir grup Saint-Simon hayranı bir kanal açmanın "Haçlı Seferi"nin gelişimi açısından iyi olacağı düşüncesiyle Mısır'a gitti. Mehmet Ali, hayata geçirilmesi durumunda uluslararası karışıklıklara yol açabileceği endişesiyle onların bu planlarını

engelledi. 1854'te kanalı inşa etme hakkı Fransız Ferdinand de Lesseps'e verildi ve 1958'de 200 milyon franklık bir sermayeyle Süveyş Kanalı Şirketi kuruldu. Ertesi yıl çalışmalara başlandı. Osmanlı donanmasının yeniden canlanacağından ve Bonapartçı Fransa'nın Yakındoğu'da güçleneceğinden endişe duyan İngiltere, kanal planına hararetle karşı çıktı; başka bir endişe unsuru da Fransa'nın Hindistan yolunda rekabet edebilecek oluşuydu. Kanal 17 Kasım 1869'da Fransız İmparatoriçesi Eugénie ile Avusturya İmparatoru Frans-Joseph'in (aynı yıl Kudüs'te kalmış, iyi bir misafirhaneleri olmayan Kutsal Kabir'in Fransisken keşişlerinin basit misafirperverliklerini mütevazılıkla kabul etmişti) huzurunda açıldı. Avusturya üç yıl önce Prusya'nın egemenliği altına girmiş olmasına rağmen orada tam da İmparatoriçe Eugénie'nin gönlüne göre diplomatik bir projeden söz edilmiş olabilir; yani Avrupa'nın Katolik ülkeleri arasında siyasi ve askeri bir ittifak kurulması projesinden. Ertesi yıl III. Napoleon'un Prusyalılara karşı girdiği savaşta yenilmesi, İngilizlerin Mısır'a daha geniş bir alanda nüfuz etmesiyle (1870-1873 yılları arasında Samuel Baker'in Yukarı Nil'i zapt etmesi ve Charles George Gordon'un 1874'te Sudan valisi ilan edilmesiyle) ve mali bir sıkıntı içinde olan hidivin kanaldaki payını (100 franka yakın bir meblağ idi bu ve kanaldaki en büyük hisseydi) Britanya hükümetine devretmesiyle birlikte Süveyş Kanalı'yla ilişkili durum kısa bir süre içinde değişikliğe uğradı. Akdeniz için yeni bir dönem başlıyordu: On altıncı yüzyıldan beri seyrüseferle sınırlı kalan Akdeniz şimdi dünyanın merkezi konumundaydı. Britanya denetimi altındaki Süveyş Kanalı Cebelitarık Boğazı'na da yepyeni bir rol biçmişti. Britanya Kraliçesi'nin Hindistan'a giden ganbotlarıyla ticaret ve yolcu gemileri artık ne yolcularını boşaltmak üzere İskenderiye Limanı'nda (burası 1807'den beri askeri idarenin elindeydi) mola vermek zorunda kalacaktı ne de Afrika kıtasını baştan başa katetmek.

Avrupa'nın böylesine kapsamlı diplomatik ve ekonomik hamlesi karşısında Rusya'nın din sorununa geri dönmekten başka seçeneği yoktu. 1877'de Çar Türkiye'ye savaş ilan etti; savaş ilanını, sultanın tebaasındaki, özellikle Balkan Yarımadası'ndaki Ortodoks Hıristiyanlarının içinde bulundukları kötü duruma daha fazla tahammül edemeyeceği gerekçesiyle yapmıştı. Rus ordusu İstanbul'a kadar indi ve ancak "Ayastofanos Anlaşması"yla (3 Mart 1878) durdurulabildi. Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu dağılmaya başlamıştı; Çar'a vermek zorunda kaldığı ödünler Osmanlı İmparatorluğu'nun prestijine

ve bağımsızlığına inen son darbe olmuştu. Bu noktada Batı Avrupa, özellikle de Rusya'nın Türkiye'yi denetim altına almasından korkan İngiltere (ki böyle bir şeyin olması Rus gemilerinin Akdeniz'de cirit atacağı ve Süveyş Kanalı'nı sık sık kullanacağı ve Britanya'nın Akdeniz'i denetiminde ona ortak çıkacağı anlamına geliyordu) ile Balkanlar'daki güç dengesinden endişe duyan Avusturya tekrar tedirgin olmaya başlamıştı. İngiliz-Rus anlaşmazlığı Berlin Kongresi'yle giderilmiş, aralarındaki anlaşma "dürüst arabulucu" Bismarck'ın araya girmesiyle sağlanmıştı.

Bu sıralarda Hazar'ın ötesinde başka bir karmaşık müsabaka başlamıştı: İki taraf arasında oynanan ve taraf değiştirmeye çok müsait izleyicilerin ilgiyle izlediği bir satranç mücadelesiydi bu. İngilizler buna "Büyük Oyun" adını vermişlerdi; Ruslar ise "gölgelerin mızrak dövüşü" diyorlardı. Rusya ile İngiltere arasında Hazar ile Hindukuş arasındaki bölgede mümkün olduğunca fazla toprak alma şeklindeki acımasız müsabaka on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Siri Derya ile Tienşan arasındaki bölgenin tamamında oynanmıştı; Orta Asya'daki Müslüman Türk-Moğol göçebeleri artık Avrupalı güçlerce diz çöktürülmüş olan İstanbul'daki "halifeleri" Osmanlı Sultanı'ndan pek yardım alamazlardı.

Orta Asya yıllarca kargaşaya ve tuhaf bir biçimde önceden kestirilebilen yeniden canlanmalara sahne olmuştu. Orası demoralize olmuş bir Avrupa'nın ıskartaya çıkardığı insanları bir mıknatıs gibi çekiyordu. Örneğin, Peolo Avitabile'nin durumu böyleydi. Avitabile 1791'de Agerola'da doğmuş, Pencap'ta Sultan Murat'ın ordusunda savaşmış ve Peşaver valisi, bir haremin sahibi hem de astığı astık kestiği kestik biri olmuştu; yaşlanınca doğum yeri olan Campania'ya dönmüş, orada Kral II. Ferdinand tarafından kendisine onur nişanı verilmiş ve 1850'de ölmüştü. Paralı askerlerin kaderi ise daha farklı olabiliyordu.

Ruslarla İngilizler sadece askerlerden yararlanmıyorlardı. Ellerinde coğrafyacı, etnolog ve tüccar kisvesi altında çölleri aşan, dünyanın en yüksek dağlarına tırmanan casuslardan kurulu koca bir ordu da vardı. Bu casuslar arasında zaman zaman çok yetenekli askerler ve gerçek araştırmacılar da olabiliyordu. General ve uluslararası üne sahip bir zoolog olan Nikolay Mihayloviç Przhevalski bunlardan biriydi örneğin; Kazak Hanı'nın yeğeni olan ve Orenburg'daki askeri okulda öğrenim görmüş, daha sonra da Kazakistan ve Kırgizistan'da Çar'ın gizli ajanlarından biri olmuş olan Shoqan Ualikha-

nov da öyle. Ualikhanov aynı zamanda botanikçi, coğrafyacı, ressam, sürgünde bulunan Dostoyevski'nin dostu ve liberal demokratik düşünceye sahip biriydi. 1865'te henüz otuz yaşındayken ölmüştü.

Timur'un imparatorluğu dağıldığında Orta Asya birbiriyle hiç geçinemeyen hanlar ve emirliklerden oluşan bir mozaik haline gelmişti; Türk, Pers ve Çin İmparatorlukları bu küçük gruplarla ittifak kurmak için birbirleriyle kıyasıya bir yarış halindeydi. Rusya ve Büyük Britanya düşüncesizce davranarak dengelerin yerine oturtulmaya çalışıldığı bu huzursuz faaliyette koşulları zorlayarak yer almışlardı. Kırım Savaşı'nda Akdeniz'e geçiş imkânı yakalama girişimlerinin suya düşmesinden hayal kırıklığına uğrayan Ruslar açgözlü bir şekilde Türkistan'a saldırdı. 1865'te General Mihail Grigoreviç Çernyayev Çar'ın emirlerine karşı gelerek Taşkent'e saldırmış, ardından elmas kakmalı bir kılıçla Çar'ın onu görevden aldığını bildiren bir belge almıştı; ancak olan olmuştu. 1868'de Semerkant şehri General Konstantin Kaufman'a teslim oldu. Orta Asya'nın fethi 1881'de General Skolobev tarafından tamamlandı; artık Rus demiryolları Astragan'dan Amu Derya'ya kadar uzanıyordu.

Türk-Moğol hanları saldırılara karşı koymaya çalışıyordu. 1863'te Kokand Hanı Tienşan'ın ötesinde bulunan ve Uygurlarla "Dunganlar"ın (Çinli Müslümanlar) Mançu İmparatorluğu'nun hükümetine karşı ayaklandığı Kaçkar'a Tacik bir görevli yolladı. Görevli Yakup Bey kısa bir süre sonra bugünkü Xingjiang'ı aldı ve burasını 1867'den itibaren Osmanlı, İngiltere ve Rusya arasında ustaca manevralar yaparak yönetmeye başladı. Ancak ikisi de Xinjiang'ı kaptıran Çin İmparatoru'nun yanında yer alan Rusya ile İngiltere arasındaki rekabet nedeniyle Yakup Bey'in bu tasarısı tökezledi. Yakup Bey 1877'de şüpheli bir biçimde öldükten sonra krallığı varlığını sürdüremedi; onun varlığını sürdürmesini Türk-Moğol Sünnilerinin liderleri kabul ettiği Osmanlı Sultanı sağlayabilirdi sadece ama o sıralarda Boğaziçi'nde halledilmesi gereken başka konular vardı.

Orta Asyalı göçebeler gözlerini bir an olsun Osmanlılardan çekmemişlerdi; zira dinleri ortaktı ve hem etnik hem de dilsel açıdan yakınlıkları vardı. On dokuzuncu yüzyılın moda sözcüğü milliyetçilik ve pan-Türkizm -pan-Cermenizm modeli üzerine kurulmuştu- Osmanlı'da zaten boldu, özellikle şehirli orta sınıf ve askerler arasında revaçtaydı.

1858 Ağustos'unda Britanya parlamentosu ülkenin yönetimini Doğu Hindistan Şirketi'nden alıp kraliyete devredince Hindistan'da bir dönemin kapandığı söylenebilir. Ancak Orta Asya'da o zamana kadar çökmüş olan İran ve Çin İmparatorlukları'nın güçlerini konuşturamayacakları anlaşılmıştı; daha önce gerek Britanya Kraliçesi'ne gerek Hindistan İmparatoriçesi'ne veya tüm Rusların Çarı'na sadece yardımcılık rolü yüklemişlerdi. İki Avrupa gücü kendilerini azametli Tienşan ile Karakurum'un havzası boyunca mevzilenmiş gibi gösterdilerse de böyle bir şey hiç olmamıştı.

Bu heyecanlı hikâyenin doruk noktaya ulaştığı bölümü 1918-1925 yılları arasında iki olağandışı kişi tarafından, Enver Paşa ile Mikhail Frunze tarafından yazılmıştı.

Enver Paşa 1881'de doğmuş ve 1908'de Jön Türkler'in gerçekleştirdiği devrime katılmıştı. Pan Cermenizm'e büyük hayranlık besleyen Enver Paşa 1911'de Libyalıların İtalyanlara karşı gerçekleştirdiği harekâta gönüllü olarak katılmıştı. 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaş Bakanı olmuş ama 1917'de önce Berlin'e, oradan da Moskova'ya iltica etmiş, orada Orta Asya'yla ilgili sorunların giderilmesinde Lenin'in en büyük yardımcılarından biri olmuştu. 1921'de Türkistan'a gönderilmiş, orada gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştı. Hazar ile Tienşen arasında uzanan ve başkenti Buhara olan bir Türk İmparatorluğu kurmak onun daima hayallerini süslüyordu. Hayallerini süsleyen bir başka şey de bu Türk İmparatorluğu'nun daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu yeni Türkiye'yle birleşmesiydi. Bu imparatorluğu kendilerinden yaka silken Rusların "Başmaklar" (katil-haydut) adını verdiği, Kızıl Ordu'nun baş düşmanları Tacik ile Türk savaşçılar ayakta tutacaktı.

Sovyetler de kendilerine Orta Asyalı bir kahraman bulmuşlardı. Bugünkü Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te doğan Bolşeviklerin yenilmez Napoleonu Mikhail Vasilievich Frunze'nin bugün pek hatırlanmıyor olması büyük bir ayıp. Bişkek'te bugün Frunze'nin onu at üstünde tasvir eden bronz bir heykeli ve onun anısına yapılmış küçük bir müze bulunmaktadır. Frunze oğullarından birine Büyük Turan İmparatoru Timur'un adını vermişti. Enver Paşa ile Frunze huy olarak birbirine çok benziyordu.

Afganistan Emiri'ne yardımda bulunmaya başlayıp kendinden "İslâm Orduları Başkomutanı, Halife soyundan ve Peygamber'in sefiri" diye söz eden Enver Paşa, Kızıl Ordu'ya kafa tuttuğunda henüz

kırk yaşındaydı. İlan ettiği cihat Orta Asya'daki Müslümanları ateşlemişti. 1922 Bahar'ında Buhara Emirliği'nin büyük bir bölümünü ele geçirmiş ama kısa bir süre sonra, aynı yıl 4 Ağustos'ta söylendiğine göre makineli tüfekli Sovyet askerlerine karşı savaşan bir intihar mangasına komuta ederken ölmüştü. Başmaklar Sovyet askerlerince tek tek avlanmalarına ve acımasız bir biçimde bastırılmalarına (ama daha sonra kahramanlıklarına karşı söylenen yalanlar ve iftiralar çok daha acımasızdı) rağmen direnişlerini 1930'lara kadar sürdürmüştü.

Enver Paşa'nın ölümünden üç yıl sonra hasmı Frunze (Kızıl Ordu'nun yaratıcısı) de onunki gibi şüpheli bir biçimde ölmüştü. Moskova'daki Sovyet Yönetimi onun gastrit ülserden mustarip olduğunu öğrenmişlerdi; ameliyata alınmış ama ameliyatı kötü geçmişti. Merkez Komite, Frunze'nin çocuklarının eğitim sorumluluğunu onun var olan birkaç dostundan biri olan Voroshilov'a vermişti. Boris Pil'njak'ın *Bir Komutanın Katli* adlı hikâyesi bir devrimin, kendi çocuklarını, üstelik en gözde çocuklarını yiyen bir devrimin alçakça işlediği bir suçun tek tanığıdır adeta.

Açık Bir Diyalog

Tekrar Batı Asya'ya dönersek, 1870'teki Fransa-Prusya savaşı Fransızların kibrini kırmış, bunun da Fransızların yaklaşık üç yüzyıldır Yakındoğu'daki Katolik cemaatlerin vesayetini elinde bulundurmasının sağladığı prestij ve imtiyazlar üzerinde kaçınılmaz olarak olumsuz etkileri olmuştu. I. Francis ve Villeneuve dönemi çok geride kalmıştı. 1870'te Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda Federal Alman İmparatorluğu ilan edilmişti. Bu yeni Alman İmparatorluğu'nun şansölyesi Prens Bismarck'ın, yöneteceği ülkenin yurttaşlarının çoğu Katolik inanışına bağlı olmasına rağmen, Katolik Kilisesi'ne karşı olduğu biliniyordu. Alman Katolikleri Avusturya İmparatoru'nun koruması altına bırakılamazdı. Birçok Alman kederli gözlerini Avusturya İmparatoru'na doğru çevirmişti; zira 1866 yılına kadar Alman Konfederasyonu'nun ahlâk kılavuzluğunu o yapmıştı. 1875'te yoğun bir kültür savaşının ortasında olmasına rağmen Almanya'nın Mısır genel konsolosu hükümetinin hiçbir Avrupa hükümetine Doğu'daki Katolik yerleşimlerinin temsil ve koruma hakkını tanımayacağını resmen açıklamış ve Alman hükümetinin bu yerle-

şim yerlerinde bulunan her Alman vatandaşını koruma hakkına sahip olduğunu açıkça ifade etmişti.

Haziran-Temmuz 1878'de Bismarck, Berlin'de bir kongre topladı. Bu toplantıda Türkiye ve Rusya arasındaki anlaşmazlığa son verecek ve Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Osmanlı arasında sağlam bir anlaşmanın yapılmasını sağlayacak tarafsız bir arabulucunun görevlendirilmesine karar verildi. İtalya da bu anlaşmaya katılacak, böylece uluslararası bir prestij kazanacaktı; bu da Almanya'nın taleplerine sürekli boyun eğmesinin bir ödülüydü. Kongre'nin görünürdeki amacı Balkanlar'ın yeniden düzenlenmesiydi; oysa o kongrede Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve parçalanan kısımların paylaşılması için adımlar atılmıştı. İngiltere Kıbrıs'ı işgal etme hakkını, Fransa Tunus'u alma hakkını elde etmişti (ki 1881'de orasını işgal edecekti); aynı şekilde Tunus'la ilgili beklenti içinde olan İtalya (Tunus'un İtalya'ya verilmesi coğrafi ve tarihsel açıdan uygun gibi görünüyordu) ise Arnavutluk'la ilgili belirsiz vaatlerle oyalanmıştı. Batılı güçler işi kuralına uydurmak için sultana bazı "liberal" reformlar dayatmış, böylece Berlin Kongresi'nin gerçekte olduğundan farklı görünmesini, yani başka bir sömürgecilik haydutluğu olduğundan ziyade uygarlık ve ilerleme yolunda parlak bir adımmış (alışıldığı üzere) gibi görünmesini sağlamıştı.

Kongre'ye katılımının karşılığı olarak Fransa açıkça Mısır, Suriye ve kutsal yerler sorunlarının tartışmanın dışında tutulmasını talep etmişti; ancak Fransa'nın ısrarı üzerine neredeyse tek başına Kırım Savaşı'nı kışkırtan o ünlü statüko kabul edilmişti. Fransa bu konuda ısrarlı davranmıştı; zira böylece hakları tanınmış oluyordu. Berlin Kongresi'nde ayrıca gelecekte rahiplerle Hıristiyan hacıların Kutsal Topraklar'da sorun yaşaması halinde kendi konsolosluk yetkililerine, dolayısıyla kendi hükümetlerine başvurabilecekleri açıkça dile getirilmişti. Batı halkları ve onların mülkiyetleriyle ilgili bu tür imtiyazlar sayesinde Osmanlı Sultanı'nın otoritesi tümüyle kısıtlanıyordu; halbuki kutsal yerler onun yönetimi altındaki toprakların bir bölümüydü.

Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularda dışarıdan sürekli müdahale gelmesi sonunda yönetici sınıf içinde milliyetçi duyguları harekete geçirmeye başlamıştı; böyle duyguların İslâm kültürüne yabancı olmasına rağmen. Bu duygular Osmanlı İmparatorluğu'na modernleşmeyle birlikte girmiş görünüyor. 1909'daki devrimden sonra Osmanlı çeşitli uluslararası toplantılarda Kapitülasyon-

lar'ın kaldırılması talebini sık sık dile getirmişti; I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı İmparatorluğu Kapitülasyonlar'ı tek taraflı olarak feshetmişti. 2 Kasım 1914'te Rusya Osmanlı'ya karşı savaş ilan etmiş, böylece onu da Büyük Britanya ve Fransa'nın içinde bulunduğu anlaşmazlık durumuna sürüklemişti. Doğru bir biçimde ifade edildiği gibi, Osmanlı'nın Almanya'nın yanında yer almasının nedeni "Jön Türkler"in Alman siyasetine kendilerini yakın hissetmeleri ve 2 Ağustos'ta yapılan gizli anlaşmalardı; bunda ayrıca Osmanlı'nın yıllarca emperyalist güçlerin elinde aşağılanmasının da -Osmanlıların Karadeniz, Boğazlar ve Balkanlar'daki güvenlik gücünü ve prestijini yıpratan Rusların ve Tunus'tan Mısır'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ne varsa bölüşen Fransa ile İngiltere'nin de- payı vardı tabii.

Osmanlı'nın savaşa katılmasına Fransa ve İngiltere'nin verdiği cevap birbirine kenetlenmiş Arap dünyasında yeni yeni uyanmaya başlamış olan vatanseverlik duygusunu harekete geçirmişti; Araplara "büyük bir Arap ulusu"nun, Suriye ve Mezopotamya'dan Arap Yarımadası ve Mısır'a kadar tüm Arap halklarını birleştirecek yerel bir yönetici hanedanlığın başında bulunduğu bir krallığın kurulması vaadedilmişti. Böyle bir şeyin olabilmesi için Araplar'ın Türkler'den kurtulması gerekiyordu ama bu da Müslüman *pietas*'ların halifenin saygınlığına sahip Osmanlı Sultanı'na karşı silahlanma fikrinden çekinmesi yüzünden gerçekleşmesi çok zor bir şeydi. Müslümanların aklı ümmet fikrine, inananların oluşturduğu cemaat fikrine yatıyordu ama Batı'nın "anavatan" ve "ulus" kavramlarını kavramakta güçlük çekiyordu. Bu nedenle Fransızlar ile İngilizler'in acil siyasi ve askeri çıkarları açısından Arapları Türklere karşı kışkırtmaları gayet yerinde bir hareketti. Arapların İslâm'ını destekleyerek Arapların Batılılaşma ve modernleşme süreçlerine önemli bir katkıda bulunmuşlardı. Arapları Türklerin boyunduruğundan kurtaracak araçları teşvik etmişlerdi. Arapları dini vicdanlarında herhangi bir sorun yaşamadan Sultan-halifeye karşı ayaklanmaya ikna etmek için Fransa ile İngiltere, kurulacak olan Arap ulusunun başına Mekke'deki kutsal kabrin koruyucusu Haşemi Hanedanlığı'ndan Şerif Hüseyin'in geçireleceği sözü vermişti.

Arapların Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye ile Filistin'in Türk askeri işgalinden kurtarılmasındaki katkıları çok önemliydi, hatta çok gerekliydi; ancak diplomatik olaylar onların katkılarının bu önemini azaltmıştı. Sykes-Picot Anlaşması (anlaşmayı imzalayan iki

diplomatın adıyla anılmaktadır) Şerif Hüseyin'e verilen sözü hiç dikkate almamış, savaşın sonunda Ortadoğu'nun iki nüfuz alanına bölünmesinin temellerini atmıştı: Yerleşik kültür geleneğine göre Fransa Suriye ile Lübnan'ı alacak, İngiltere de Filistin, Ürdün (Transjordan) ve Mezopotamya'yı kendi topraklarına katacaktı. Britanya'nın Hint Okyanusu ile İran Körfezi'ndeki çıkarlarını korumak için denetimi altında bulundurmak istediği sahillerdeki birkaç emirlik hariç Arabistan, Suudi Vahabi sülalesinin yöneteceği bir monarşi olacaktı. Anlaşma gizli tutulmuştu ama Rus hükümeti durumu biliyordu elbette. Rusya'yı Sovyetler Birliği'ne dönüştüren devrimden sonra anlaşmanın özü açıklandı. Türklerle Almanlar Arapları Müttefik güçlerin Hüseyin'e verdiği sözlerin yalan dolandan başka bir şey olmadığı ve "Büyük Arabistan" diye bir şeyin asla olmayacağı konusunda ikna etmek için büyük çaba harcadı. Bu arada Müttefik güçler Bağdat, Şam ve Kudüs'e ilerlemişti. Britanyalılar Irak tahtını Hüseyin'in oğlu Faysal'a ayırmıştı; Fransızlar Britanyalıların Suriye'yi de bu paketin içine dahil etmelerini engelledi, Suriye onlara aitti, kendi denetimleri altında orada bir cumhuriyet kurmayı planlıyorlardı. Faysal'ın kardeşi Abdullah Ürdün kralı seçildi. Sykes-Picot Anlaşması 1920'de imzalanan San Remo Anlaşması'yla bir kez daha teyit edilmiş, Kapitülasyonlar kaldırılmıştı; böylece bir dizi karmaşık diplomatik manevralar başlamış, sonunda Milletler Cemiyeti Filistin'in geçici olarak Britanya mandası altında yönetilmesi kararını vermişti.

Bu karmaşık oyuna yeni bir unsur daha katılmıştı. 1862'de Haham Hirsch Kalischer, Mesih'in Yahudilerin düşündüğü gibi mucizevi bir şekilde yeniden yeryüzünde görülmeyeceği, onun dünyaya ikinci gelişi için insanlığın elbirliği yapması gerektiği fikrini ortaya atmıştı. Yahudilerin Kutsal Topraklar'a yeniden yerleşmesi, yani *Eretz Israel*, Mesih'in yeniden yeryüzüne inmesinin bir işareti ve insanlığın buna hazır olduğunun bir kanıtıydı. Osmanlı hükümeti 1841'den beri Kudüs'e bağlı bir başhahamın Filistin'de görev yapmasına izin vermişti. Haham Hirsch Kalischer'in ilk adımı atmasından sonra Evrensel Yahudi Birliği Filistin'de bir tarım okulu, Mikve Israel'i kurmuştu.

Doğu Yahudilerinin, özellikle de Rusya'daki Yahudilerin içinde bulunduğu ve her geçen gün daha da kötüleşen koşullar on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Yahudi cemaatler arasında muazzam bir göç hareketinin başlamasına neden olmuştu. Çoğu Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmeyi tercih etmiş, kimi Avrupa'ya, özellikle de Fran-

sa'ya göç etmişti; 1882'den itibaren yaklaşık 30.000 Yahudi Filistin'i tercih etmişti. 1889-1895 yılları arasında Chowewei Zion ("Sion'un Dostları") adlı bir dernek Filistin'de Yahudi yerleşimlerinin kurulması için büyük meblağlarda para toplamıştı; paranın büyük bir kısmı Baron Edmond de Rothschild gibi zengin hayırseverlerden gelmişti. 1896'da Gazeteci Theodor Herzl birkaç hafta içinde *Der Judenstaat* adlı, bugün Siyonizm'in gerçek manifestosu olarak bilinen bir kitap yazmıştı. Herzl'i 1898'de Kayzer Wilhelm, Kudüs'te huzuruna resmi bir ziyaretçi olarak kabul etmişti. 1902'de Siyonizm'in dini bir türü ortaya çıktı; bu Siyonizm yalnızca "Yahdilere sürekli kalabilecekleri bir anayurt" arayan Herzl'in sözcülüğünü yaptığı seküler, milliyetçi Siyonizm'den çok farklıydı. Mizrahi Partisi'nin kurucusu Haham Abraham Isaak Kook, "Tevrat adına yalnızca İsrail halkının yaşayacağı İsrail toprakları" şeklinde özetlenebilecek yeni bir konuyu gündeme taşımaya başlamıştı.

İsrail'in ilk Yahudi yerleşimcileri ılımlı bir şekilde karşılanmıştı. Ancak 1891'de Filistin Araplarının liderleri Osmanlı hükümetinden Yahudi göçünün ve toprakların Yahudiler tarafından ele geçirilmesinin denetim altına alınmasını istemişti. Aslında Yahudilerin Kutsal Topraklar'a akını bir yanlış anlamanın, yani bölgenin "topraksız halka halksız topraklar" olarak kabul edilebileceği fikrinin sonucuydu. Filistinliler eskiden beri orada yaşıyordu. Osmanlı hükümetiyle Batılı güçler, yeterince işlenmesi halinde bu toprakların üzerinde yaşayandan çok daha fazla insanı barındırabileceği konusunda hemfikirdi.

Yanlış anlama Britanya diplomasisince daha da körüklenmişti; birbiriyle bağdaşmayan üç hedef bir araya getirilerek olmazı olur yapmak gerekiyordu ve Britanya hükümeti bunu başarmıştı. İngilizler büyük, birleşik ve bağımsız bir Arap devletinin kurulacağı sözüyle Arapları Türklere karşı kışkırtmışlardı; bu durum Siyonist Yahudileri onlardan uzaklaştırmıştı. Siyonistler genelde Alman kökenliydi ve bu nedenle Alman emperyal davasıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın ana kahramanlarının davasıyla yakından ilgililerdi. Siyonistlerin Almanya'ya duyduğu sempatiyi önlemeye veya bu duyguyu değiştirmeye çalışırken Siyonist hareket topraksız bir halk için herhangi bir toprak olamayacağı fikrine kadar vardırmıştı bu düşüncelerini. Herhangi bir toprak olamazdı, o topraklar olmalıydı: *Eretz Israel* ve Kudüs.

2 Kasım 1917'de Britanya Dışişleri Bakanı Lord James Balfour Dünya Siyonist Örgütü'nün onursal başkanı Lionel Walter Rothschild'e Britanya hükümetinin Filistin'de Yahudilere ait ulusal bir ya-

pılanmayı desteklediğini bildiren bir mektup gönderdi. O mektupta sarf ettiği sözler resmi diplomasi literatürüne geçmişti; ancak Sykes-Picot anlaşması gibi onun sözleri de, Şerif Hüseyin'e verilmiş olan "büyük bir Arap devleti"nin kurulması sözüyle taban tabana zıttı.

Böylece Birinci Dünya Savaşı biter bitmez Yahudilerle Araplar kendilerini bir anlaşmazlığın içinde buldular; bu durum iki tarafın da niyeti dışında gelişmişti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında birbirinden bağımsız Arap çeteleri Yahudi kolonilerine saldırılarda bulunmuş ama bunlar adi suçlar olarak görülmüştü. 1919 Mart'ında Faysal, Suriye ve Filistin'e göç eden Yahudileri sıcak karşılamış ve iki topluluğun birlikte ahenk içinde gelişebileceğine yürekten inandığını ifade etmişti.

Britanya mandası sırasında Araplarla Yahudiler arasında artan gerginlik, Nazilerin Yahudi Soykırımı'ndan hemen sonra Yahudilerin Filistin'e akınlar halinde göçü, İsrail devletinin kurulması ve ardından meydana gelen çatışmalı durum bugün hâlâ çözülememiş olan ve henüz nihai bir çözüm olasılığının çok uzak olduğu Ortadoğu sorununun ortaya çıkmasında etkili olmuş olan olaylar.

1967 Arap-İsrail anlaşmazlığından sonra kutsal yerleri dahil tüm Kudüs şehri ve şehrin tarihsel ve anıtsal merkezinin tamamı İsrail devletinin denetimi altındadır; İsrail BM'nin ilgili hükümlerine aykırı olmasına rağmen başkentini Tel Aviv'den taşıdı (Tel Aviv, "Bahar Tepesi", yirminci yüzyılın başlarında eski Arap şehri Hayfa'da ikamet eden Yahudi göçmenler tarafından kurulmuştu). Kudüs sorununa yönelik birçok çözüm ortaya konmuştu; Filistinlilerin iki farklı devlet ve hükümete, yani İsrail ve Filistin'e ait ortak bir başkent olmasından (1929'da yapılan anlaşmadan sonra ayrılan Roma ve Vatikan şehirleri buna örnek gösterilmişti) Vatikan gibi uluslararası bir şehir olması önerilerine kadar (buna dünyanın her yerindeki Yahudiler kesin bir biçimde karşı çıkmıştı). İmkânsız görünse de bir çözüm bulunması gerekiyordu; tarihin de kanıtladığı gibi Kudüs'te olanlar tüm dünyayı etkiler.

Arap-İsrail anlaşmazlığı, demografik değişiklikler ve yirmi-otuz yıl içinde üretimde yaşanan küresel değişiklikler, ardından 1989'dan beri yeni bir süper gücün, Amerika Birleşik Devletleri'nin yükselişi Avrupa ve İslâm arasındaki ilişkileri derinden etilemiş ve değiştirmiştir.

Arap aleminin 1967 Arap-İsrail savaşında yenilgiye uğraması Batı'da Müslümanların kendilerine güvenini sarsmış, böylece yanlış bir

biçimde İslâm'ın "sekülerleştirilmesi" (veya modernleştirilmesi) diye adlandırılan şeye olan güvenlerini de zedelemişti.

Gelenekselci ve radikal iddialar (bunlar da yanlış bir biçimde "fundamentalist" olarak adlandırılmıştır) ilk 1920'lerde temel olarak Mısır ve Hindistan'ın kuzeybatı kesiminde ortaya çıkmış ve son zamana kadar pek varlık gösterememiştir; bu tür iddiaların savunucuları genel olarak geniş *Dar ül-İslâm* bölgesinin yönetimine ortak olan modernlik, Batılılaşma yanlısı, ulusal ilerici rejimlerden sürekli kaçan farklı okul ve gruplar halinde bölünmüştü. Ancak bu gruplar 1979'da İran'da gerçekleşen "İslâm Devrimi"nin, Pehlevi Hanedanlığı'ndan şahların uyguladığı otoriter, Batıcı rejimin temellerinin ne kadar kırılgan olduğunu ortaya çıkarana kadar büyüdükçe büyümüşlerdi. Bu zamana kadar Kürt sorunu daha da güçlü bir hal almıştı. 1914-18 savaşının galipleri yeni Ortadoğu'nun sınırlarını çizmiş ama Kürdistan'ı, Kafkaslar'ı, İskenderun Körfezi'ni ve Fırat'ın yarı uzunluğunu kaplayan bölgede yaşayan ve Farsça'nın Kürtçe versiyonu bir dil konuşan yarım milyon nüfusa sahip bir halkın yaşadığı o dağlık bölgeyi tümüyle görmezden gelmişti. Bu bölge Türkiye, İran, Suriye ve Irak arasında bölüşülmüştü; bölüştürülmesinden kısa bir süre sonra Kürdistan petrol kaynaklarından yararlanmak isteyen ülkelerin ilgi odağı haline gelmişti. Yeni sınırlarla ve aşiret yapılarıyla parçalara bölünmüş olan Kürtler nafile bir çabayla dünyanın ilgisini davalarına çekmeye çalışmıştı. Sultanın otoritesine sadık kaldıkları sürece seslerini kimselere duyuramıyorlardı. Onlar bir baskı ve yok etme politikasının kurbanıydılar, belli grupların uyguladıkları terörizm ise bu politikaya karşı koymanın tek aracı gibi görünüyordu; Kürtler ancak yirminci yüzyılın bu son yirmi yılı içinde uluslararası alanda dikkatleri üzerlerine çekmeyi başardılar.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında uluslararası arenada ortaya çıkan veya yeniden ortaya çıkan çoğu İslâm devletinin içinde, 1979'da "İslâm Cumhuriyeti"ne dönüşen İran'ın ve eski Sovyetler Birliği'nden ortaya çıkan Müslüman ülkelerinin özel bir rolü vardır. Bu İslâm ülkelerinde çoğunluğu Ural-Altay kökenliler oluşturur (ancak büyük bir Hint-Avrupa çoğunluğu da söz konusudur). Daha önce Rusya'yla birlikte Bağımsız Devletler Konfederasyonu'na üyeyken bu ülkeler daima güçlü bir pan-Turancılık duygusunun etkisi altındaydı; bu duygu onların Kemalizm sonrası Türkiye'ye sıcak bakmalarına ve aşırı durumlarda ise Boğaziçi'nden Pamirler'e kadar uzanan "büyük bir Türk Devleti"nin kurulmasını hayal etmelerine neden oluyordu.

Bu duygu dini bir duyguydu ve "İslâmcılık"tan ("fundamentalizm" yerine kullanılabilecek uygun bir terim) esinleniyordu; bu ülkelerin Rusların empoze ettiği Latin veya Kril alfabeleri yerine Arap alfabesine geri dönme arzuları bu duygunun başka bir göstergesidir.

Bugün Avrupa siyasi bir merkez sahne konumunda değildir. Mali ve ekonomik açıdan büyük bir güç olmasına rağmen uluslararası siyasi veya diplomatik faaliyetleri müttefiki Amerika'dan bağımsız yürütebilen kurumlara artık sahip değildir. Avrupa *Dar ül-İslâm* hükümet ve halklarına kararsız ve belirsiz bir tutum içindedir; ABD ile olan ilişkileri ise İran, Irak veya Libya gibi ülkelerle ilgili eylem ve yargılarında bağımsız hareket etmesini engellemektedir. Avrupa'daki kamuoyu İslâm aleminin dini ve kültürel yönlerinin çoğu hakkında hâlâ yeterli bir bilgiye sahip değildir ve "seküler" veya "entegrist" (veya diğer belirsiz nitelendirmeler) tümüyle yetersizmiş gibi görünüyor. Medyada sürekli olarak çokmuş gibi gösterilen vasat nitelikli bilgilerin az oluşu ve inatçı veya sürekli tekrarlanan önyargılar İslâm'la ilgili sakin ve hoşgörülü görüşlerin ortaya çıkışını önlemekteydi.

Avrupa bugün İslâm'ın yeni bir "saldırı"sıyla karşı karşıya ama bu saldırı daha paradoksal bir özelliğe sahip. Genelde çalışmak ve kendileriyle aileleri için daha iyi bir yaşama koşulu ayarlamak için yasal veya yasa dışı yollardan Avrupa'ya girmiş olan Müslümanların genelde din bilgileri zayıftır ama gelgelelim geçmişleri kimliklerini oluşturmada ve kendilerini tanımalarında kilit bir unsurdur. Erken yirmi birinci yüzyıl Avrupa'sındaki Müslümanlar tarihsel açıdan son derece yeni bir konumun içinde. *Dar ül-İslâm*'ın dışında, şeriat kurallarının geçerli olmadığı topraklarda böylesine büyük, homojen Müslüman grupların bulunuşu tarihte ilk kez olan bir şey. Bir azınlığa ait olmanın dezavantajlarına bir de propagandaların, belli bir ölçüde de terör faaliyetlerine katılan fundamentalist grupların neden olduğu gerilim ve Müslüman toplulukların büyümesinin (kısmen Avrupa'daki Müslümanlığa geçmiş kişiler sayesinde) neden olduğu sorunlar da eklenir; bugün bu topluluklardan bazıları resmi olarak tanınacak büyüklüğe erişmiştir.

İslâm'ın "üçüncü dalgası" bu nedenle *Dar ül-İslâm*'ın sınırlarını genişletmemiştir belki ama, kendi içinde hassas bir yeniden tanımlama süreci yaşayan, ekonomik ve toplumsal açıdan güçlü ama istikrarsız, siyasi açıdan güvensiz bir yapıya sahip ve kendi kültür kimliğinden emin olmayan bir Avrupa'yla anlaşmak durumundadır. Mısırlı

yazar Fuad Zekeriya'nın sözleriyle, "İslâm Müslümanlar ondan ne anlıyorlarsa odur." Avrupa'da da Avrupalılar ondan ne anlıyorsa o olacaktır: Muhammet Peygamber'in yolunu izleyen yurttaşlarının ve konuk işçilerinin sayısının her geçen gün arttığı bir yer.

Kronoloji

622, 15 Haziran	Hz. Muhammed Mekke'den Yesrib'e (daha sonra Medine, yani 'Şehir' adını almıştır) hicret etti.
632	Hz. Muhammed Medine'de öldü.
638	Halife Ömer Kudüs'ü aldı.
639	Araplar Mısır'ı fethe başladı.
641	Araplar İskenderiye'yi fethetti.
647	Arapların 705 yılına kadar sürecek olan Ifrigiya'yı (Romalıların Afrika'daki eyaleti) fethi başladı.
649	Suriye Valisi Muaviye Kıbrıs Adası'na saldırdı.
655	Müslümanlar, Phoenix'de Bizanslılara karşı ilk önemli deniz zaferini kazandı.
711	Berberi Araplar İber Yarımadası'na girmeye başladı.
732, 25 Ekim	Poitier Muharebesi başladı (bu en çok kabul gören tarihidir).
750	Askerler yönetimi ele geçirdi ve Abbasi Halifeliği kuruldu.
756	Emevi Abdurrahman, Kurtuba Emirliği'ni kurdu.
759	Frenkler Müslümanları Narbonne'dan çıkardı.
762	Abbasi Halifeliği'nin başkenti olan Bağdat kuruldu.
797	Charlemagne ve Harun Reşit arasında diplomatik ilişkiler başladı.
801	Franklar Barcelona'yı yeniden ele geçirdi. Aglabiler Sicilya'ya yayılmaya başladı (yayılma hareketi 902'de tamamlandı).
827 - 961	Arap Emirliği Girit Adası'nda.

833	Müslümanlar Palermo'yu işgal etti.
844	Normanlar Sevilla'ya saldırdı.
846	Roma'ya Arap akınları başladı.
847 - 71	Bari'de Arap Emirliği.
849	Ostia Muharebesi.
859	Normanlar Algeciras'daki camiyi yıktı.
870	Müslümanlar Malta Adası'nı işgal etti.
882 - 915	Sarazenler Garigliano'yu işgal etti.
890 - 972	Sarazenler Fraxinetum'u işgal etti.
902	Müslümanlar Balear Adaları'nı işgal etti.
910	Ifrigiya'da Şii Fatımi Halifeliği kuruldu.
912	Müslümanlar Volga bölgesine sızmaya başladı.
915	Tunus şehri el Mehdiye kuruldu.
929	Kurtubalı III. Abdurrahman halife unvanını aldı.
960-61	Bizanslılar Girit'i tekrar işgal etti.
966	Danlar Harald Blatand (Mavidiş) önderliğinde Lizbon'a saldırdı.
969	Kahire kuruldu.
982	Sarazenler Calabria'daki Capo Colonna'da II. Otto'yu yendi.
985 - 1003	Sarazenler Barcelona'ya arka arkaya akınlar düzenledi.
997	El Mansur Santiago de Compostela'ya saldırdı ve yağmaladı.
1009	Fatımi Halifesi el Hâkim Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'ni yıktı.
1015 - yak. 1021	Pisalılar ile Cenevizliler güçlerini birleştirip Mücahitlere karşı savaştı.
1020	Sarazenler Narbonne'a saldırdı.
1031	Kurtuba'da Emevi Halifeliği sona erdi.
1034	Pisalılar Annaba Seferi'ni yaptı.
1062	Marakeş kuruldu.
1063-64	Barbastro'nun (Berbeştrû) Aragon Seferberliği.
1085, 6 Mayıs	Kastilyalılar Coimbra'yı ele geçirdi.
1086	Kastilya Kralı IV. Alfonso Toledo'yu fethetti.

1087	El Mehdiye Seferi.
1090	Roger de Hauteville Malta ve Gozo'yu işgal etti.
1094, 15 Haziran	El Sid Valencia şehrini fethetti.
1095, 18 - 27 Kasım	Auvergne'de Clermont Konsili toplandı.
1095 - 99	Suriye-Filistin'e ilk haçlı seferi yapıldı.
1099, 10 Haziran	El Sid Campeador Valencia'da öldü.
15 Haziran	Haçlılar Kudüs'ü fethetti.
1102	Murabıtlar Valencia'yı işgal etti.
1108	Murabıtlar Ucles'de Kastilyalılara karşı zafer kazandı.
1113 - 15	Pisalılar ve Katalanlar Balear Adaları'na ortak çıkarma yaptı.
1118, 19 Aralık	Aragonlular Valencia'yı işgal etti.
1145, 1 Aralık - 1 Mart 1146	Papa III. Eugenius Haçlı Seferleri'nin komutasını düzenleyen genelgesini (*Quantum Praedecessores*) iki kısım halinde yayımladı.
1147, 13 Nisan	Papa *Divina dispensatione* başlıklı genelgesini yayımladı.
Temmuz - Ağustos	Wendlere karşı Alman-Dan Seferberliği yapıldı.
17 Ekim	Haçlılar Almeria'yı ele geçirdi.
24 Ekim	Haçlılar Lizbon'u ele geçirdi.
1147 - 48	Suriye-Filistin'e ikinci haçlı seferi düzenlendi.
1148	Haçlılar Tortosa'yı ele geçirdi.
1149	Müslümanlar Katalonya'da kalan son kaleleri boşalttı.
1157	Muvahhidler Almeriya'yı tekrar fethetti.
1187	Sarazenler Hattin Burnu'nda zafer kazandı.
	Selahaddin Kudüs'ü fethetti; *Audita tremendi* genelgesi yayımlandı.
1187 - 92	Üçüncü haçlı seferi yapıldı.
1195, 19 Temmuz	Muvahhidler Alarcos'da Kastilyalıları yendi.

1212, 17 Temmuz	Las Novas de Tolosa Muharebesi yapıldı.
1217 - 21	Beşinci haçlı seferi; Asissi'li Francesco Mısır Sultanı'nı ziyaret etti.
1228 - 29	II. Friedrich'in haçlı seferi; Kudüs, Mısır Sultanı el Malik ile yapılan diplomatik bir anlaşmayla geri alındı.
1229 - 31	Aragonlular Balearlılara karşı haçlı seferi düzenledi.
1232 - 53	Aragonlular Valencia Krallığı'na karşı haçlı seferi düzenledi.
1236, 29 Haziran	Kastilya Kralı III.Ferdinand Kurtuba'yı ele geçirdi.
1248, 23 Kasım	Kastilya Kralı III.Ferdinand Sevilla'yı fethetti.
1258	Moğollar Bağdat'ı fethetti; Abbasi Halifeliği sona erdi.
1267	Hıristiyanlar Portekiz işgalini tamamladı.
1270, 25 Ağustos	IX. Louis öldü.
1274	İkinci Lyon Konsili toplandı; *Constitutiones pro zelo fidei* yayımlandı.
1291	Akkâ Kalesi düştü.
1340, 30 Ekim	Kastilya Kralı IX. Alfonso Rio Salado Muharebesi'nde Faslı Merinileri yendi.
1344 - 46	'İzmir Haçlı Seferi'
1355	Cenevizliler Trablus'a saldırdı.
1365, 10 - 16 Ekim	Kıbrıs Kralı Pierre de Lusignan İskenderiye'yi kuşattı ve yağmaladı.
1380	Moskova Prensi Dimitri Donskoi Kulikovo'da Tatarları yendi.
1388	Ceneviz, Pisa ve Sicilyalılar Djerba Adası'nı kuşattı.
1389, 15 Haziran	Kosova Muharebesi: I. Murat Sırplıları yok etti ama muharebe sırasında öldü.
1390	El Mehdiye şehrine karşı Bourbon Dükü II. Louis komutasında Fransız - Ceneviz haçlı seferi düzenlendi.

1396, 25 Eylül	Niğbolu Savaşı; Haçlılar yenilgiye uğradı. Portekizliler Cueuta'yı fethetti.
1444, 10 Kasım	Varna Muharebesi; Haçlılar yenilgiye uğradı.
1448, 17 - 19 Ekim	II. Murat Macarları Kosova'da yendi.
1453, 29 Mayıs	Sultan II. Mehmet Konstantinopolis'i fethetti.
1456, 6 Ağustos	Yanoş Hunyadi Belgrad'ı fethetti. Tecelli Yortusu kutlanmaya başlandı.
1463	Bosnalılar Yunan Hıristiyanlığı ve Bogomilizm'i bırakarak İslamı benimsedi.
1470	Türkler Eğriboz'u aldı.
1471	Portekizliler Tangiers'i fethetti.
1475, 6 Haziran	Türkler Kefe'yi aldı.
1480, Ağustos	Moskova Prensi III. Ivan Tatar liderler arasındaki ayrılıklardan faydalanarak vergi ödemeyi kesti.
	Türk donanması Otranto'ya saldırdı ve fethetti; İspanyol Engizisyonu kuruldu.
1481, 3 Mayıs	II. Mehmet öldü.
1492, 2 Ocak	Katolik krallar Granada'yı fethetti.
1497 - 1510	İspanyollar Melilla ve Trablus arasındaki sınır bölgelerini fethetti.
1502	Altınordu'nun Tatar Hanlığı Hazar, Astragan ve Kırım olarak üç hanlığa bölündü.
1504, 4 Mayıs	Ten Konsili Venedik'te Süveyş Kanalı'nın açılması önerisini ortaya attı.
1520 - 66	Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat dönemi.
1521, 30 Ağustos	Türkler Belgrad'ı ele geçirdi.
1522	Türkler Rodos Adası'nı işgal etti ve St. Jean Şövalyeleri'ni adadan sürdü.
1526, 29 - 30 Ağustos	Türkler Mohaç Muharebesi'ni kazandı. V. Charles ve I. Francis arasında "genel haçlı seferi" konusunda bir anlaşma imzalandı.

1529, 10 Eylül	Türkler Buda'yı aldı.
Eylül - Ekim	Türkler Viyana'yı kuşattı.
1530	St. John Şövalyeleri Malta ve Trablus'a yerleşti.
1533	Sultan Süleyman Barbaros Hayrettin'i Kaptanı Derya'lığa atadı.
1534	Barbaros Hayrettin İtalyan kıyılarını yağmaladı ve İspanyol koruması altındaki emiri kovarak Tunus'u ele geçirdi.
1535 Haziran - Temmuz	V. Charles Tunus'a haçlı seferi düzenledi.
1536	Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında anlaşma imzalandı.
1538 Eylül	Barbaros Hayrettin Arta Körfezi girişinde Preveze'de Papalık-İmparatorluk-Venedik Birliği'ne ait donanmayı yendi. Süleyman Portekizlilerin Hint Okyanusun'a girişini engellemek için Aden'i fethetti.
1540	Venedik Süleyman ile ayrı bir barış anlaşması yaptı ve Mora'daki son topraklarından da vazgeçti.
1541	V. Charles'ın Cezayir'e düzenlediği akın başarısızlıkla sonuçlandı.
1543	Theodor Buchmann (Bibliander) Basel'de *Machumetis saracenorum principis vita ac doctrina omnis, quae et Ismahelitarum lex et Alchoranum dicitur*'u yayımladı. Fransızlar ve Türkler Nice'i kuşattı.
1544	Trento Konsili toplandı. Guillaume Postel *De orbis terrae concordia*'yı yayımladı.
1546	Barbaros Hayrettin öldü
1547	Andrea Arrivabene Venedik'te Kuran'ın ilk İtalyanca tercümesini yayımladı.

1550 Haziran - Eylül	Turgut Ali Paşa'nın konuşlandığı el Mehdiye şehrine V. Charles tarafından deniz seferi düzenlendi.
1551, 14 Ağustos	Trablus'daki askerler Türk saldırıları karşısında geri çekildi; Ali, Trablus valisi olarak atandı.
1552	Ruslar Hazar'ı fethetti.
1556	Ruslar Astragan'ı fethetti.
1560 Mart - Temmuz	Haçlılar Djerba Adası'nı fethettiler ama hemen ardından kaybettiler.
1562 Mart	St. Stephen Şövalyeleri'nden oluşan Kutsal İttifak Donanması Pisa'daki katedralde takdis edildi.
1565	Türklerin Malta Adası kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Berberi korsanlar morisko'ların desteğiyle Endülüsü işgal etti.
1566	Türkler Kos Adası'nı ele geçirdi ve Cenevizlileri adadan sürdü.
30 Ağustos	Kanuni Sultan Süleyman öldü.
1568	Türkler ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasında Edirne Anlaşması yapıldı.
1568 - 70	İspanyollar morisko'ların isyanını bastırdı.
1569	Osmanlılar Hazar Denizi ve Karadeniz'i birleştirmek için Volga ve Don arasında bir kanal inşa etmeyi planladı.
1569 - 74	Tunus kaybedildi ve daha sonra yeniden Osmanlılar tarafından geri alındı.
1570 - 72	Kıbrıs'ta Türkler ve Venedikliler arasında savaş çıktı.
1571, 7 Ekim	İnebahtı Savaşı.
1578	El Kasr el Kebir Muharebesi ve Portekizli Sebastian'ın ölümü.
1583 - 87	İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında diplomatik ve ticari ilişkiler başladı.

1593 - 1606	Zsitva Török Anlaşması ile Avusturya ve Türkiye arasındaki savaş sona erdi.
1609, 9 Aralık	Kralın fermanıyla morisko'lar İspanya'dan kesin olarak sınır dışı edildi.
1622	İngilizler Perslerin yardımıyla Portekizlileri Hürmüz Boğazı'ndan sürdü.
1627	Berberi korsanların İzlanda'ya akınları
1644 - 69	Venedikliler ve Türkler arasında Kandiye'de savaş.
1664, 1 Ağustos	Mareşal Montecuccoli Türkleri St. Gotthard an der Raab'da yenilgiye uğrattı.
1669	Paris'te Türk Büyükelçiliği açıldı. Moliere *Le Bourgeois gentilhomme*'daki (Kibarlık Budalası) yatırım sahnesini bu olaydan esinlenerek yazdı.
1672 - 76	Türkiye ve Polonya arasında savaş.
1677 - 81	Türkiye ve Rusya arasında savaş.
1681 - 84	Fransa ve Cezayir Beyliği arasında savaş.
1682 - 99	Türkiye ile Avusturya ve Polonya arasında savaş.
1683, 17 Temmuz - 13 Eylül	Türkler Viyena'yı kuşattı.
1684 - 99	Mora'da Türkler ve Venedikliler arasında savaş.
1686, 2 Eylül	Lorraine'li Charles Buda'yı fethetti.
1687, 25 - 7 Eylül	Venedikliler Atina'daki Acropolis'i bombalayarak Türklerin barut ve silah deposu olarak kullandığı Propylaeum ve Parthenon'a hasar verdi.
1688	Mohaç Savaşı.
1691	Türk ordusu Slanhamen'de yenilgiye uğradı.
1691 - 98	Peder Ludovico Marracci Kuran'ın Latince çevirisini ve yorumlarını yayımladı.
1696, 28 Temmuz	Ruslar Azov'u aldı.

1697, 11 Eylül	Türkler Zenta Savaşı'nda yenilgiye uğradı.
1697	Barthélemy d'Herbelot de Molainville'in eseri *Bibliothèque orientale* ölümünden sonra Paris'te yayımlandı.
1699, 26 Ocak	Karlofça Anlaşması imzalandı.
1711, 21 Temmuz	Rusya ve Türkiye arasında barış: Çar Azov kalesinden geri çekildi.
1715 - 18	Türkler ve Venedikliler arasında gerçekleşen Korfu Savaşı.
1716, 5 Ağustos	Pasarofça'da Savoy'lu Eugéne'in zaferi.
1718, 21 Temmuz	Latince ve Türkçe yazılan Pasarofça Anlaşması imzalandı.
1722 - 27	Kafkaslar'da Türk ve Rus seferberliği.
1729	İstanbul'da ilk Türkçe kitap basıldı (matbaa 1742 kapandı fakat 1784'de yeniden açıldı).
1736 - 39	Avusturya ile Rusya ve Türkiye arasında savaş.
1739, 18 Eylül	Belgrad Barış Anlaşması imzalandı.
1742, 9 Ağustos	Voltaire'in *Mahomet ou le fanatisme* isimli oyunu ilk defa sahneye kondu.
1768 - 74	Rusya ve Osmanlı arasında savaş.
1774, 21 Temmuz	Rusya ve Osmanlı arasında Küçük Kaynarca Anlaşması imzalandı.
1781	Avusturya ve Rusya arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması için bir anlaşma imzalandı.
1783 - 92	Karadeniz ve Hazar arasındaki Tatar bölgeleri için Rusya ve Türkiye arasında savaş çıktı.
1792	Rusya ve Osmanlı arasında Jassy Anlaşması imzalandı.
1798	Napolyon Mısır'ı işgal etti.
1801	Rusya Gürcistan'ı ilhak etti.
1804	Rusya İran'a saldırırken Ermenistan ve Azerbeycan'ı ilhak etti.

1816, 9 Nisan	Rene de Chateaubriand Fransız Parlamentosu'nda Berberi Araplarına karşı "son haçlı seferi" harekatını gündeme getirdi.
1821	Yunanlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandı; Türkiye ve Yunanistan arasında savaş.
1826	Sultan II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı.
1830	Fransa Cezayir'i işgal etti.
1839 - 61	Sultan I. Abdülmecid Avrupalı güçlerin baskısıyla tanzimat ilan etti.
1853 - 56	Kırım Savaşı.
1856	Paris Anlaşması ve "Garanti Deklerasyonu": Türk limanları Fransızların kullanımına açıldı.
1859 - 69	Süveyş Kanalı inşa edildi.
1864	Türkistan Rusya'ya bağlandı.
1876	Kraliçe Viktorya Hindistan İmparatoriçesi unvanını aldı.
1878	Berlin Kongresi ve Balkanların "düzenlenmesi."
1879 - 1901	Abdurrahman Afganistan'ın koruma ve denetim hakkını Büyük Britanya'ya verdi.
1881	Fransızlar Tunus'u fethetti.
1881 - 99	Mehdi Muhammed Ahmet Sudan'da Mısırlılara karşı isyan etti; isyancılar bastırıldı ve Sudan İngiliz-Mısır himayesi altına girdi.
1898	Kayzer II. Wilhelm Osmanlı İmparatorluğu'na politik ve dipomatik bir ziyaret yaptı; Şam'da görüşmeler ve Kudüs'e ziyaret
1903	Berlin-Bağdat demiryolu inşa edildi.
1905	Hindistan'da Müslüman çoğunluğun bulunduğu Bengal bölgesi oluşturuldu.

1906	Algeciras Konferansı: Almanlar Fransızların Fas'daki "üstünlüğünü" tanıdı.
1907	St. Petersburg Anlaşması ile İran, nüfuz ve çıkar bölgeleri halinde İngiltere ve Rusya arasında bölüşüldü.
1908	Selanik'de Enver Paşa'nın önderlik ettiği bir askeri isyan patlak verdi. Jön Türkler'in devrimi; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle. Balkanlarda krizin başlaması.
1911 - 12	İtalya ve Türkiye arasında Trablusgarp ve Sirenayka (Libya) için savaş.
1912 - 13	Balkanlarda savaş.
1914 - 18	I. Dünya Savaşı.
1916	Sykes-Picot Anlaşması: Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap toprakları Fransa ve İngiltere arasında bölündü.
1917	Balfour Deklerasyonu: Filistin'de bir Yahudi devleti kurmanın yolu açıldı.
1919	Mustafa Kemal'in yönettiği Türk Milli Mücadele Hareketi'nin doğuşu.
1920	Filistin üzerinde İngiliz mandası kuruldu.
1920 - 22	Türk - Yunan savaşı.
1920 - 26	Musul'daki petrol alanları konusunda İngiltere, Amerika ve Fransa arasında yaşanan kriz: Bu kriz San Remo Konferansı (1920) ve Musul Anlaşması (1926) ile çözüldü; Irak Petrol Şirketi'ndeki hisseler çoğunluğu İngiltere'ye verilmek üzere diğerleri arasında paylaşıldı.
1921	Emir Faysal Irak Kralı ilan edildi; kardeşi Abdullah ise Ürdün (Transjordan) Emiri oldu.
1922, 1 Kasım	Osmanlı sultanı tahttan indirildi.
1923 - 38	Mustafa Kemal Atatürk milliyetçi, laik ve ilerici rejimi kabul ettirdi.

1924	Türkiye'de Halifeliğin Kaldırılması ve Şeriye Mahkemelerinin Feshedilmesi.
1925	İran'da Rıza Şah otoriter ve modernleşmeye açık bir imparatorluk ilan etti.
1928	Mısır'da Şeyh Hasan el Banna "Müslüman Kardeşliği" örgütünü kurdu.
1930	A.B.D.'de Zenci Müslüman hareketinin başlaması.
1932	Hicaz ve Nagd'ın Abdülaziz bin Saud yönetimi altındaki Suudi Arabistan Krallığı'nın sınırları altında birleşmesi.
1948	Filistin'de İsrail Devleti ilan edildi ve ilk Arap-İsrail savaşı başladı.
1954	Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan arasında Arap Birliği Anlaşması.
1954 - 62	Cezayir Bağımsızlık Savaşı.
1956	Süveyş krizi. Pakistan'da, İngiliz Milletler Topluluğu'nun bir üyesi olan Pakistan İslam Cumhuriyeti ilan edildi.
1967	Yedi Gün Savaşı: İsrailliler kutsal yerler dahil Kudüs'ün tamamını aldılar.
1969	Hindistan: Ahmedabad'da Hindular ve Müslümanlar arasında çatışmalar.
1969 Eylül	Rabat'da İslam zirvesi yapıldı.
1971, 3 - 17 Aralık	Hindistan - Pakistan savaşı: Doğu Pakistan Bengladeş adıyla bağımsız bir devlet oldu.
1971 - 72	Basra Körfezi'nde Arap Emirliği'nin kurulması.
1973 Mayıs	Libya'da Kaddafi İslam'ı "sosyal devrim yolu" olarak ilan etti.
1974	Lahor'da İslam zirvesi yapıldı.
1974 - 75	Kıbrıs'ta Türkler ve Rumlar arasında kriz.
1975 - 76	Lübnan'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında iç savaş.

1979 Mart	İsrail ve Mısır arasında barış anlaşması imzalandı.
1 Nisan	Ayetullah Humeyni İran İslam Cumhuriyeti'ni ilan etti.
Mayıs	Camp David Anlaşması'ndan sonra İslam Cumhuriyetleri Kongresi Mısır'ın üyeliğini askıya aldı.
1979 - 80	Sovyetler Birliği Afganistan'a askeri müdahelede bulundu.
1980 - 88	İran ve Irak arasında İran Körfezi'ndeki petrol kuyuları yüzünden savaş çıktı.
1980	Moritanya'da kölelik kaldırıldı. İsrail Devleti Kudüs'ün doğusunu ilhak ettiğini ilan etti.
1981 Ocak	İslam zirvesi Afganistan'a Sovyet saldırısını kınadı. İsrail Devleti Suriye'deki Tiber Gölü'nün doğusundaki Golan Tepeleri'ni ilhak ettiğini ilan etti.
1982	Lübnan'da Hıristiyan milisleri Chatila ve Sabra kamplarındaki Filistinli sivilleri bombaladı. Suriye'de Hamas şehrindeki "Müslüman Kardeşliği" örgütü ayaklandı.
Mayıs	Afganistan'da önde gelen İslam örgütleri "Afganistan Mücahitleri İslam Birliği"ni kurdular.
1983 Nisan	Şiilerden oluşan İslami Cihat örgütü Lübnan'da Amerikan Büyükelçiliği'ne saldırdı.
1984	Müslüman ülkeler kongresi çoğunluk oyuyla (sadece Suriye ve Libya karşı çıktı) Mısır'ı tekrar üyeliğe kabul etti. Bombay'da Hindu ekstremistler ve Müslüman azınlıklar arasında çatışmalar.

1985 Ekim	Tunus'da Olp Hava Üssü'nde hava saldırıları başladı.
1986	Libya'ya karşı Amerikan yaptırımları uygulanmaya başlandı; Libya bombalandı.
20 Ekim	Pakistan'ın Karaçi şehrinde Uluslararası Müslüman Davası Konseyi kuruldu.
1988	Lübnan'da Suriye yanlısı Şii örgütler (Amal) ile İran yanlısı örgütler (Hizbullah) arasında çatışmalar çıktı. İsrail'de işgal edilmiş bölgelerde Filistin isyanı (İntifada) çıktı.
1989, 4 Temmuz	Sovyet birlikleri Afganistan'dan tamamen çekildi.
1990 Temmuz	İmam Ayetullah Humeyni öldü.
Ağustos	Mısır, Arab Birliği'ne tekrar girdi. Irak, Kuveyt ve BM arasında Körfez krizi başladı. Kahire İslam Zirvesi yapıldı: Irak'ın Kuveyt'i işgali kınandı.
1991 - 2	Cezayir'de İslami Kurtuluş Cephesi seçimleri kazandı; askeri ihtilal oldu.
1993, 9 - 13 Eylül	İsrali Devleti ve Filistin Kurtuluş Örgütü birbirlerini tanıdıklarını karşılıklı olarak ilan ettiler; "işgal edilmiş toprakların.bağımsızlığı ilkesini içeren deklerasyon" imzalandı.
1994 Mayıs	Mekke'de kaza: 800 kadar hacı öldü.
25 Temmuz	Ürdün ve İsrail 1949 yılından beri süren savaş haline bir anlaşmayla son verdi.
1996	Afganistan'da Taliban olarak bilinen bütünleşmeci hareket iktidarı ele geçirdi.

Kaynakça

Avrupa ve İslâm arasındaki anlaşmazlık birçok açıdan değerlendirilebilir. Konuyla ilgili yayımlanmış yapıtların bazıları şunlardır: *L'Occidente di fronte all'Islam*, der. S. Allievi (Roma, tarihsiz); F. Cardini, *Noi e l'Islam* (Roma-Bari, 1994); W. Montgomery Watt, *Muslim-Christian Encounters* (Routledge, 1991); B. Lewis, *Islam and the West* (New York ve Oxford, 1993); E. Pace, *Islam e Occidente* (Roma, 1995). Şu kitaplardan birçok ilginç fikir edinilebilir: P. Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity* (Oxford, 1996); J. Fontana, *The Distorted Past: A Reinterpretation of Europe* (Oxford, 1995); M. Mollar du Jardin, *Europe and the Sea* (Oxford, 1993). Ayrıca bkz. M. Robinson, *Entre Islam et Occident* (Paris, 1998).

Ortaçağ'da Avrupa ve İslâm'la ilgili çalışmalar için temel kaynaklar şunlardır: A. Ducellier, *Chrétiens d'Orient et Islam au Moyen Age. VIIe-XVe siècles*, (Paris, 1996) ve *Medieval Encounters: Jewish, Christian and Muslim Culture in Confluence and Dialogue*, 5 cilt (Leyden, Londra ve Boston, 1999). Genel Haçlı seferinden önceki dönem için bkz. *L'Occidente e l'Islam nel'Alto Medioveo*, "İtalya Erken Ortaçağ Dönemi Araştırmaları Merkezi Araştırma Haftası", XII (Spoleto, 1965); M. Lombard, *L'Islam dans sa première grandeur* (Paris, 1971); R. Hodges ve D. Whitehouse, *Mahomet, Charlemagne and the Middle Ages* (Cambridge, Mass., 1962); N. Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image* (Edinburgh, 1980). Arap kültürü ve etkileri için özellikle bkz. J. Vernet, *Ce que la culture doit aux Arabes d'Espagne* (Paris, 1985); D. Jacquart ve F. Micheau, *La médecine arabe et l'Occident médiéval* (Paris, 1990). Müslüman İspanya için bkz. P. Guichard, *Structures sociales 'orientales' et 'occidentales' dans l'Espagne musulmane* (Paris ve Lahey, 1977). Şarkiyatçılığın Ortaçağ "prehistorya"sı için bkz. A. D'Ancona, *La leggenda di Maometto in Occidente*, yeni basım, der. A. Borruso (Roma, 1994).

Ortaçağ ile modern dönem arasında Venedik'in rolü için bkz. *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, der. H.G. Beck, M. Mamoussacas ve A. Pertusi, 2 cilt (Floransa, 1977).

İnebahtı Savaşı'yla ilgili genel bilgi için bkz. J. Beeching, *The Galleys at Lepanto* (Londra, 1982). Berberi korsanlar için bkz. J.E. Humpert ve G. Vi-

eusseux, *Les barbaresques et les chrétiens*, der. L. Neppi Modona (Floransa, 1983).

Osmanlılar ve onların Doğu ile olan ilişkileri hakkında A. Pertusi'nin "I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei turchi' adlı yazısı son derece farklı bir bakış açısı sunuyor, *Studi veneziani*, XII (1970). Ayrıca bkz. Dresden'de yapılan serginin kataloğu, 1995, *Im Lichte des Albmonds. Das Abedland und der türkische Orient* (Dresden, 1995); bu katalog aynı zamanda Şarkiyatçılık/egzotizm konusunun kavranmasıyla ilgili önemli bir kaynak niteliğindedir. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya ilişkileri için bkz. A. Ferrari, *La Russia tra Oriente e Occident* (Milan, 1994).

Kutsal yerlerle ilgili çıkan sorunlar konusunda bkz. N. Bux ve F. Cardini, *L'anno prossimo a Gerusalemme* (Milan, 1997).

Günümüzde İslâm ve Avrupa arasındaki ilişkiler için bkz. *L'Islam in Europa*, der. S. Ferrari (Bologna, 1996).

Dizin

A

Abbasi Halifeliği, 33, 251
Abbasiler, 15, 33, 34
Abdullah II. Muhammed, Emir, 90
Abdurrahman I., Emevi Emiri, 16
Abdurrahman II., Emevi Emiri, 20, 36, 252
Abdurrahman III., Emevi Emiri, 36
Abdülhamit I., Osmanlı Sultanı, 216
Abdülmelik, Halife, 64
Abraham bin Ezra, 108
Abu Muhammed Cabir bin Aflah, 120
Aiskhylos, 4
Aix-la-Chapelle, 18, 19, 20, 56, 110
al-Akhal, Emir, 27, 28
Aleksios I. Komnenos, basileus, 69
Alexander II., Papa, 47, 48, 60, 84, 198
Alexander VII., Papa, 198
Alfonsi, Pietro, 102
Alfonso VI., Kastilya Kralı, 49, 50
Alfonso VII., Kastilya Kralı, 86, 102
Alfonso X., Kastilya Kralı, 90, 113, 122, 254
Alfonso, Calabria Dükü, 165
Alman Engizisyon Mahkemesi, 144
Alparslan, 34
Alptekin, Türk Hanı, 33
Amari, Michele, 110
Amerback, Bonifaz, 198
Anastasis Kilisesi, 64, 67, 68
Andreas, Juan, 200
Anquetil, Abraham Hyacinthe, 203
Antapodosis, 37
Antiochlu Theodore, 112
Aquinolu Tommasso, 95, 104, 107, 108
Arabia felix, 8, 92, 95
Araplar, 6, 9 , 11, 12, 13, 25 , 31, 32, 34, 36, 37, 40, 41, 62, 63, 64, 92, 101, 106, 114, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 150, 219, 220, 227, 244, 245, 246, 247, 251, 260
Aristoteles, 4, 107, 109, 112, 121, 122 129
Ariusçu, 11
Arnavut İskender Bey, 144
Arquato, Antonio, 159
Arrivabene, Andrea, 200, 221, 256
Aslan Yürekli Richard, 85
Assisili Francesco, 104
Augustus II., Fransa Kralı, 85
Avitabile, Peolo, 104
Aziz Chiara, 127
Aziz Francesco, 75, 114, 115, 116, 118
Aziz George, 47, 61, 158
Aziz Hieronymus, 95, 101
Aziz Louis, 87, 89, 90, 136
Aziz Markos, 31, 125, 158, 212
Aziz Meryem Hospitalierleri, 72
Aziz Stephen Şövalyeleri, 195
Aziz Vincent, 41

B

Bacchelli, Riccardo, 218
Bach, Johann Sebastian, 226

Bacon, Roger, 115, 116, 122
Baggio, Anselmo da, 48
Bagnoregio, Buenaventura da, 107, 114
Bağdat Halifeliği, 20, 33, 126
Balat el-Şuada, 8
Balear Adaları, 17, 24, 38, 59, 61, 252, 253
Balfour, Lord Arthur James, 246
Baligante, Babil Emiri, 56
Barbastro Savaşı, 55
Bari Meclisi, 83
Baron de Tott, 226
Basetti, Giulio, 114
Basileios I., basileus, 26, 27
Basileios II., basileus, 46
Batı Roma İmparatorluğu, 8, 23
Bek, Davit, 212
Bellini, Gentile, 158
Benedictus VIII., Papa, 38
Benedictus XIII., Papa, 133
Benedictus, Modena Piskoposu, 60
Benedikten Tarikatı, 77
Berberiler, 11, 12, 33, 37, 93, 182, 184
Bernard, Septimania Dükü, 20
Bernier, François, 224
Bertha, Toscana Kontesi, 38
Bertrand de Bar-sur-Aube, 58
Bertrandon de la Brocquiére, 138
Bin el Kattah, 42
Bin Hamdis, 1
Bin Rusta, 30
Biondo, Flavio, 148
Bivar, Rodrigo Diaz de, 49
Bizanslılar, 9, 11, 12, 14, 24, 27, 30, 31, 34, 35, 36, 61, 70, 92, 130, 167, 251, 252
Blatand, Harald, 21, 252
Bloch, Marc, 58
Boccaccio, Giovanni, 99
Bodel, Jean, 98
Bohemond de Hauteville, Norman Prensi, 83
Bonifatius IX., Papa, 133
Bonneval, Ahmet, 194, 212
Bouillon, Godefroi de, 71, 91, 97
Boulainvilliers, Henri de, 229
Bragadin, Marcantonio, 186
Brankoviç, George, 139
Briennio, Andronico Leontaris, 147
Buchmann, Theodore, 198
Buhara, 14, 33, 227, 241, 242
Bulukkin bin Ziri, Berberi Lider, 28

C–Ç

Calabrialı Luca, 184
Calixtus III., Papa, 142
Calvin, John, 174, 190, 199, 206
Campanella, Tommaso, 207
Canale, Carmelite Battista, 159
Capestranolu John, Fransisken Rahibi, 155
Carbognano, Cosimo de, 202
Cartinthialı Herman, 103
Carvaja, Juan de, 155
Castello, Orazio Paternó, 194
Castro, Guillen de, 222
Cebrail el Sayni, 201
Cenevizliler, 38, 60, 61, 76, 84, 106, 126, 133, 135, 136, 141, 147, 149, 151, 158, 193, 234, 252, 254, 257
Cengiz Han, 35, 134
Cenovalı Simon, 122
Certosalı Dionysius, 145
Cesarini, Giuliano, Kardinal, 139, 141
Chardin, Jean, 224
Charlemagne, Frank Kralı, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 31, 40, 54, 55, 56, 57, 58, 66, 67, 92, 220, 251, 265
Charles V., Fransa Kralı, 125, 132, 175, 180, 180, 182, 183, 184, 197, 255, 256, 257
Charles VI., Fransa Kralı, 132, 213
Charles VII., Fransa Kralı, 138, 146
Charles VIII., Fransa Kralı, 160
Charles X., Fransa Kralı, 233
Chateaubriand, François Auguste, 231, 232, 233, 234, 260
Chine, Campagnie Française de la, 223
Chrypffs, Nicholas, 168

Cisneros, Francisco Ximenes de, Kardinal, 200
Clairvaux'lu Bernard, 96
Clemens IV., Papa, 116
Clement, VI., Papa, 130
Clement VII., Papa, 181
Cluny Manastırı, 39, 45
Cognac Birliği, 181
Colbert, Jean-Baptiste, 223
Cornaro, Caterina, 161
Corvinus, Matthias, 156, 159
Cremonalı Gerard, 103, 108
Cusalı Nicholas, 145, 168, 170, 198
Çernyayev, Mihail Grigoreviç, General, 240

D

d'Annunzio, Gabriele, 234
Dalmaçyalı Herman, 103, 105
Danişmendliler, 35
Dar ül-İslâm, 4, 6, 30, 35, 41, 104, 196, 220, 248, 249
Deccal, Vincent Ferrer, 133
Donizone, Keşiş, 59, 220
Doria, Andrea, 183
Dubois, Pierre, 87
Duby, George, 58
Dük William, 16, 17, 49

E

Ebu Abdullah Muhammet, 165
Ebu Ma'shar, 106, 120
Ebu Ma'şer, 121
Ebu Yusuf Yakub el Mansur, 86
Ebubekir bin Tafayl, 107
Ebul Abbas el Fargani, 106
Egica, Vizigot Kralı, 11
Egnazio, Giovan Battista, 191, 221
el Akhal, Emir, 42
el Biruni, 33, 120
el Farabi, 107
el Fergâni, 112
el Hakam, Emevi Emiri, 16
el Hâkim, Fatımi Halifesi, 67, 252
el Harizmi, 106
el Kadir, Toledo Meliki, 50
el Kindi, 103, 107, 108, 120
el Mecriti, 122
el Melik el Kamil, Eyyübi Sultanı, 110
el Mutamid, Sevilla Yöneticisi, 51, 52
el Müktefi, Bağdat Halifesi, 38
el-Endülüs, 12, 15, 17, 18, 21, 42, 42
el-Mansur, Cafer, Abbasi Halifesi, 18
Emeviler, 15, 18, 20, 33, 37, 65
en Nâsır, Hammadi Emiri, 93
Erasmus, 171, 172, 173, 174, 175
Erpen, Thomas van, 201
Eschenbach, Wolfram von, 98, 99
Etaplesli Jacques Lefebure, 197
Eugenius IV., Papa, 139, 141, 143, 144, 166

F

Faisan, Voeux du, Burgonya Dükü, 152
Fatımi Halifeliği, 31, 34, 252
Fatih Sultan Mehmed, 5
Ferdinand I., Kastilya Kralı, 47, 49, 89, 187, 239
Ferdinand III., Kastilya Kralı, 89
Fieschi, Sinibaldo, 80, 172
Filelfo, Francesco, 145
Firdevsi, 33
Foucher de Chartres, 91
Francis I., Fransa Kralı, 175, 181, 182, 183, 184, 201, 242, 255
Franco, Francisco, 234
Frank, Ludwig, 25, 58
Fransız Devrimi, 55, 231, 235
Fransisken, 77, 97, 114, 115, 116, 117, 155, 168, 170, 238
Fransiskenler, 41, 77, 116
Frans-Joseph, Avusturya İmparatoru ve Macar Kralı, 238
Fredegarius, 10
Frederick II., Swabia Kralı, 75, 87, 108, 109, 110, 111, 113
Friedrich II., Prusya Kralı, 214, 254

Friedrich III., Kutsal Roma İmparatoru, 140, 148, 151, 153
Frunze, Mikhail Vasilievich, 241
Fulbert, Chartres Piskoposu, 105
fundamentalist, 3, 248, 249

G

Gabirol, Salomon bin, 108
Galieni, Luca, 184
Galland, Antoine, 202, 219, 223, 224
Garzoni, Maurizio, 203
Gibbon, Edward, 7
Giovanni, Pietro di, 116
Giovio, Paolo, 185
Giustiniani, Paolo, 170
Goethe, Johann Wolfgang, 230, 232
Goff, Jacques Le, 91
Gonzaga, Charles, Nevers Dükü, 206
Gordon, Charles George, 238
Got Pelagius, 13, 44
Gregorius II., Papa, 12, 40, 49, 58, 93, 157, 188
Gregorius VII., Papa, 49, 58, 93, 157
Gregorius IX., Papa, 80, 111
Gregorius X., Papa, 80, 87, 91, 111, 152
Grisè, Eminence, 206
Gritti, Andrea, 160, 181
Guiscardo, Roberto, 35, 61
Gundisalvi, Domenico, 103,108

H

Haccac, Mezopotamya Valisi, 14
Haçlı Ordusu, 34, 60, 61, 66, 70, 75, 76, 134
Haçlı Seferi, 41, 47, 48, 55, 56, 60, 61, 68, 72, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 97, 104, 110, 111, 112, 116, 117, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 157, 160, 166, 168, 169, 170, 172, 176, 182, 184, 187, 191, 192, 199, 200, 207, 208, 232, 233, 237, 253, 254, 255, 260, 265
Hadrianus I., Papa, 16, 40
Hagarenler, 9, 93, 94
Hakam II., Kurtuba Halifesi, 37
Harun bin Yahya, 30
Harun Reşid, Bağdat Halifesi, 9, 18, 66
Hasan Paşa, Cezayir Beyi, 193
Hayrettin, Barbaros, 182, 184, 256
Hazar Denizi, 33, 137, 189, 191, 215, 257
Hazarlar, 35
Henry IV., Roma İmparatoru, 49, 82
Herakleios, basileus, 10, 63
Herodotus, 168
Herzl, Theodor, 246
Hippocrates, 4, 106
Hispanus, Petrus, 122
Hişam I., İspanya Emiri, 45
Hişam II., Emevi Halifesi, 45
Hottinger, Johan, 201
Hruodlandus, 54
Huegenot Savaşları,155
Humbert de Romans, 116
Husçular, 80, 140

I–İ

İberliler,37
İbn Bacce, 107
İbn el-Tummah, 61
İbn Haldun, 134
İbn Havkal, 41
İbn Hurdazbih, 29
İbn Rüşd, 107, 108, 112, 128
İbn Seb, 113
İbn Sina, 107, 108, 112
İbn Tumart, 103
İbn ül Adim, 83
İbrahim el Ekleni, 202
Innocentius III., Papa, 80, 85, 86, 89, 97, 115, 160
Irving, Washington, 234

İsa Tarikatı, 166
İskender Bey, 139, 141, 142, 144, 145, 152, 153
İsmaililer, 9, 10, 39, 93
Italica, Vittoria, 234
İvan IV., Rus Çar, 191
İyi Yürekli Alfonso, Napoli Kralı, 147, 152
İyi Yürekli Philip, Burgonya Dükü, 138, 145

J

Jaime I., Aragon Kralı, 89, 90, 105, 163
James II., Kont, 161
Jehuda ben Moşe, 122
Jehuda He-Hassid, 236
Jimena, Dona, 53
John VII., basileus, 136
John, Prester, 135, 148, 166
Jonas, Justus, 174
Joseph, Père, 206
Judas ha-Levy, 108

K

Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı Sultanı, 5, 179, 222, 254, 257
Kara Mehmet Paşa, 222
Karolenj, 17, 20, 39, 45, 54, 55, 57
Katalanlar, 45, 253
Katerina II., Rus Çariçesi, 214, 215
Kettonlu Robert, 102, 103, 121, 168, 169, 198, 200
Kievli Isidore, 147, 152
Komnenos, Aleksios I., basileus, 35
Konstans II., basileus, 9, 10
Konstantinopolis, 7, 17, 27, 29, 30, 31, 35, 46, 49, 70, 86, 129, 131, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 168, 170, 172, 176, 206, 211, 216, 255
Kont Claude-Alexandre, 194
Kook, Abraham Isaak, Haham, 246
Kudüs, 18, 19, 20, 38, 46, 52, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 86, 87, 88, 124, 132, 133, 136, 143, 196, 211, 213, 215, 231, 235, 236, 238, 245, 246, 247, 251, 252, 253, 254, 260, 263
Kudüslü Aziz Yuhanna Hospitalierleri, 37
Kurtubalı Alvaro, 107
Kurtubalı İbn Rüşd, 107
Kutsal Birlik, 139, 186, 187, 188
Kutsal Kitap, 9, 37, 40, 95, 98, 101, 179, 201

L

L'Ermite, Pierre, 68
Ladislas, Jagiello, Macar Kralı, 139
Laguna Andrés, Segovialı Doktor, 192
Lannoy, Guillebert de, 138
Lauterbach, 175
Leo III., Isaurialı, basileus, 7
Leo X., Papa, 170, 173
Leon III., Papa, 31
Leon IV., Papa, 25, 40
Leonard, Mytilene Başpiskoposu, 152
Lesseps, Ferdinand de, 238
Lessing, Gotthold Ephraim, 228
Lewis, Bernard, 1, 4
Lezze, Donato da, 221
Liguriali Osta Morato, 193
Locke, John, 227
Lombard, Maurice, 58
Longo, Giovanni Giustiniani, 151, 152
Lorraineli Charles, 209
Lotario dei Segni, 86
Lothar I., İmparator, 26
Louis II., Bourbon Dükü, 126
Louis IX., Fransa Kralı, 76, 87, 89, 135, 232, 254
Louis XIV., Fransa Kralı, 208, 210, 222, 225, 228, 232

Louis-Philippe, Fransa Kralı, 233
Ludwig II., Kutsal Roma İmparatoru, 26, 27
Lull, Ramón, 116, 117, 118, 123
Luria, Isaac, 235
Lusignan Ailesi, 74
Luther, Martin, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 187, 189, 198

M

Machiavelli, Nicolò, 170, 217
Madam de Pompadour, 228
Magnus, Albertus, 108
Mağrip el-Aksa, 5, 12, 14
Mahmut I., Osmanlı Sultanı, 194, 212, 213
Malipiero, Domenico, 161
Malmesburyli William, 56, 102
Mantel, Charles, 13
Manuel II., basileus, 133
Marco d'Aviano, Kapuçin Keşisi, 209
Marigny, François Augier de, 232
Marki de Nointel, 223
Marki de Villeneuve, 194
Marracci, Ludovico, 202, 258
Marti, Ramon, 104
Martinus I., Papa, 9
Martinus V., Papa, 144, 166
Matilda, Canossa Kontesi, 60, 220
Maximilian II., İmparator, 187
Medicant Tarikatı, 109
Medine Azahara, 36, 51
Medine, 10, 17, 36, 51, 65, 251
Mehdi Muhammed, Ahmet, 233, 260
Mehmet Ali, 235, 237
Mehmet I., Osmanlı Sultanı, 136, 145, 147, 148, 149, 156, 157, 160, 237, 255
Mehmet II., Osmanlı Sultanı, 145, 147, 148, 156, 157, 160, 255
Mehmet IV., Osmanlı Sultanı, 207, 209, 210
Mekke, 64, 65, 226, 244, 251, 264
Melanchton, Philip, 174
Memlükler, 20, 31, 74, 76, 77, 129, 131, 167, 235
Mercurio da Coreggio, 159
Meriniler, 89, 254
Mesleme, 14
Mézières, Phillippe de, 125
Moerbeke, Guillaume de, 122
Moğol İmparatorluğu, 99, 134
Molainville, Barthélemy d'Herbelot de, 223, 224, 259
Molay, Jacques de, 87
Molko, Shelomò, 181
Moncada, Giovan, Prens, 194
Monofizit, 6, 10, 112, 117
Monomakhos, Konstantinos, Bizans İmparatoru, 67
Montecassino Manastırları, 27
Montecroce, Ricoldo da, 104, 197, 198
Morley'li Daniel, 101
Moronte, Provence Dükü, 13
Morosini, Gianfrancesco, 256
Moşe ben Maymon, 108
Moşe ben Nahman, 76
Mozaraplar, 37, 43
Muaviye bin Ebu Süfyan, 10
Muhammed Bin Abi Amir, 38
Muhammed, 5, 6, 7, 10, 17, 38, 63, 64, 73, 90, 95, 99, 100, 104, 120, 123, 218, 233, 251, 266
Muhammet I., Emir, 164
Muhterem Bede, 13, 14
Mulay Ebu'l Hasan, 165
Mulay Saad, 164, 165
Munkiz Üsame bin, Şeyzer Emiri, 73
Murat IV., Osmanlı Sultanı, 206
Musevi İshak, 18, 19
Musevilik, 35
Mücahit, Denia Emiri, 38

N

Napoleon, 231, 232, 233, 235, 238, 241
Nasi, Joseph, 185
Neri II., Atina Dükü, 140

Nerval, Gérard de, 234
Nestor, 36, 117
Nicolaus I., Papa, 40
Nicolaus IV., Papa, 91
Nicolaus V., Papa, 91, 142, 146, 150, 152, 153
Noue, Huguenot François de la, 190
Novalis, 3
Novaralı Campanus, 122
Nur al-Din Abu İshak Bitruci, 112

O–Ö

Odo, Akitanya Dükü, 12, 13
Oğuz, 33
Oranjeli William, 57
Orcania, 98
Orleanslı Aziz Eucharius, 40
Orta Asya, 1, 2, 33, 35, 48, 72, 75, 10, 137, 191, 210, 224, 227, 239, 240, 241, 242
Osman, Ebru Ömer, Tunus Emiri, 150
Osman, Halife, 10
Otto II., Sakson İmparator, 27, 252
Otuz Yıl Savaşları, 206, 207, 228
Ömer bin el Hattab, Halife, 63

P

Palaeologos, Konstanatin, Mistra Despotu, 140, 144
Parentucelli, Tommaso, 142, 143, 153
Pasarofça, 212
Pascal, Blaise, 201
Pascual, Pedro, 192
Paul II., Papa, 158
Paul III., Papa, 182, 196
Peckham, John, 122
Penyafort, Ramon de, 104
Pers İmparatorluğu, 14, 19, 20, 63, 87
Peter I., Kıbrıs Kralı, 125
Philip IV., Fransa Kralı, 73, 87
Piazza, Vicenzo, 195
Piccolomini, Enea Silvio, 145, 149, 152, 156, 168
Pirenne, Henri, 23
Pisalı Leonardo, 106
Pius V., Papa, 187, 188, 189
Pizzicolli, Anconalı Ciriaco de, 141
Pocock, Edward, 201
Podebradlı George, Bohemya Kralı, 150
Poitiers Savaşı, 6, 13
Poitiersli Peter, 103
Polydore, Vergil, 175
Postel, Guillaume, 198, 256
Provenceli Hugh, 28, 92
Przhevalski, Nokolay Mihayloviç, 239
Puetz, Gabriel, Aramon Baronu, 200
Puglia, Kayrevan Emiri, 27

Q

Quirini, Pietro, 170

R

Rakoczy III. George, Tansilvanya Prensi, 208
Ramiros I., Aragon Kralı, 47
Raymond-Berengarius II., Barcelona Kontu, 50, 61
Razi, 107, 112, 155, 194
Redi, Francesco, 225
Renoardo, Sarazen, 57
Reubeni, David, 181
Richelieu, Kardinal, 206
Ricoldo, Montecroceli, 168, 169
Rodrigo, Vizigot Kralı, 12
Rolenwick, Werner, 175
Romalı Pietro della Valle, 191, 202, 225
Roman Berenguer III., Barcelona Kontu, 83
Rossini, Gioacchino, 217, 222
Rothschild, Lionel Walter, 246
Ruggiero de Hauteville I., Sicilya Kontu, 61
Ruggiero II., Sicilya Kralı, 84, 111
Rum Sultanlığı, 34

S–Ş

Sabellico, Marc'Antonio, 221
Sagredo, Giovanni, 202
Samani Hanedanlığı, 33
Samaniler, 33, 34
Sancho, Aragon Kralı, 50
Sancho III., Kastilya Kralı, 85
Sansovino, Francesco, 221
Sarazen, 8, 9, 17, 18, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 37, 38, 50, 53, 56, 57, 61, 62, 70, 89, 92, 94, 111, 167, 229
Sardinyalı Hasan Ağa, 193
Sarezenler, 9, 13, 14, 20, 24, 25, 27, 28, 29, 40, 44, 46, 47, 50, 56, 61, 70, 72, 82, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 102, 104, 114, 115, 167, 252, 253
Sauvetatlı Raymond, 102
Savonarola, Girolamo, 170
Scholarios, George, 149
Scot, Michael, 108, 111, 112
Sebastian, Portekiz Kralı, 189, 190
Selahaddin Eyyubi, Mısır Emiri, 71
Selçuk Bey, 33
Selçuklular, 33, 34, 35, 49, 167
Selim I., Osmanlı Sultanı, 179, 185, 189, 232, 235
Selim II., Osmanlı Sultanı, 185, 189, 232,. 235
Sergius II., Papa, 25
Sevillalı Aziz Isidore, 47
Sevillalı John, 103
Sigismund, Macaristan Kralı, 18, 133, 136, 138, 139
Sixtus IV., Papa, 158, 165
Sobietski, Jan, 209
Sokollu Mehmet Paşa, Sadrazam, 185, 186
Sousa, Henry de, 80
Sousalı Henry, 172, 208
St. Gotthardan der Raab, 209, 258
St. Jean Şövalyeleri, 84, 130, 180, 182, 184
St. Jean Tarikatı, 88
Stedingerler, 80
Stukeley, Thomas, 190
Sultan el Kamil, 75, 114
Süleyman Bin el-Arabi, 15
Swabialılar, 80
Şaruk, 9
Şövalye Tarikatları, 72, 76, 84, 88, 89, 97, 111, 133

T

Tarık bin Ziyad, 12
Templar Şövalyeleri Tarikatı, 87, 88, 96
Timur, 134, 135, 181, 227, 240, 241
Tivolili Platon, 103
Toledo Konsili, 11
Toledolu Mark, 103
Toluniler, 20
Tommaso, Rahip, 207
Torquemadalı Juan, 168
Töton Tarikatı, 72
Trabluslu William, 104
Trebizond, John, 135
Trebizondlu George, 148
Troyes Meclisi, 84, 96
Tuğrul Bey, 34
Turgut Ali Reis, 184

U–Ü

Ualikhanov, Shoqan, 239
Uluç Ali, 184, 185, 186, 193
Urban II., Papa, 60, 69, 70, 82, 84, 157, 167, 168
Urban V., Papa, 125
Urdimalas, Pedro de, 213, 259

V

Vallombrosolu Angelo, 170
Vandallar, 12, 21
Vecchietti, Girolamo, 191
Victor II., Papa, 60
Viennois'lı Humbert, 131

Viesseux, Gianpietro, 233
Villa Novalı Arnaldus, 122
Visconti, Filippo Maria, Milan Dükü, 136
Viterbolu Annius, 159
Vitry, Jacques de, 95
Vizigotlar, 13, 21
Vlad II., Eflak Voyvodası, 141
Vladimir, Kiev Prensi, 36
Voltaire, 91, 99, 226, 228, 229, 230, 232, 234, 259

W

Weber, Carl Maria von, 230
Wieland, Christoph Martin, 230
William, Akitanya Dükü, 49, 58
Witelo, 122
Wyclif, John, 173

Y

Yakub, Havari, 44, 45, 46, 47, 53
Yanoş Hunyadi, Macar Kral Naibi, 144
Yeniçeriler, 141, 145, 156, 179, 180, 207, 208, 210, 212, 213, 219, 230
Yohannes VIII., Papa, 40
Yohannes, Gorze Başrahibi, 37
Yusuf bin Taşfin, 51, 52
Yusuf Siman es Simani, 202

Z

Zaccaria, Benedetto, 88
Zaccaria, Martino, 130
Zanzibar, 33
Ziyadad Allah I, Aglabi Emiri, 24